

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'IN ve TASAVVUF'UN İLME VERDİĞİ ÖNEM ve
KUR'ÂN'DA İLM-İ LEDÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. İhsan SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Asiye GÜL

ELAZIĞ - 2014

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'IN ve TASAVVUF'UN İLME VERDİĞİ ÖNEM ve KUR'ÂN'DA İLM-İ
LEDÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. İhsan SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Asiye GÜL

Jürimiz,tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Kur’ân’ın ve Tasavvuf’un İlme Verdiği Önem ve Kur’ân’da
İlm-i Ledün****Asiye GÜL****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı****Tasavvuf Bilim Dalı****Elazığ, 2014, Sayfa: XIII + 208**

İnsanı, insanın kendisinden daha iyi tanıyan Yaradan, göndermiş olduğu Kur’ân’ın okunup hayata uygulanmasını istemiştir. Amaç, iki dünya mutluluğunun yakalanmasıdır. İnsanın yaradılışına uygun olan Kur’ân, insanın huzur içinde yaşaması için gerekli her tür bilgiyi içerir. Yüce Allah (c.c.) insanı mükemmel bir şekilde yaratarak, ona öğrenme ve öğretme kabiliyeti vermiştir. İlimsiz, irfansız ve medeniyetsiz insan hayatının olamayacağını bildiği için, ilk âyetinde okumayı emretmiş, ilk insana varlıkların isim ve mahiyetlerini öğretmiştir. İnsanlığın hakikatleri belirleyip, evrenin sırlarını çözmesi için, ilmin talep edilmesini farz kılmıştır. İslâm dini ilim kavramı üzerinde fazla durmuş, âyet ve hadislerde bu kavrama çok değinmiştir. Fakat Müslümanlar, Kur’ân-ı Kerim’i eskiden olduğu gibi gereğine uygun olarak okumadıkları için bu nimetin farkına varamamış ve ondan yararlanamamıştır. İlerleme devrinde Avrupa’da dahi kitapları okunan filozoflar, doktorlar, astronomlar yetiştiren Müslümanlar, daha sonraları dar düşüncenin ve taklitçiliğin, gerçek dinin ve bilimin yerini alması nedeniyle kurdukları uygarlık yolunda ilerleyememişlerdir. Biz tezimizde bu konuya değinip, “ilim” kelimesi ve onun zıt anlamlısı olan “cehalet” kelimesinin lügât ve istilah manalarını inceledik. Bu kavramla ilgili âyet ve hadislerin çokluğu sebebiyle sadece bir kısmını çeşitli tefsir, hadis ve diğer güvenilir kaynaklardan yararlanarak sunmaya çalıştık. Aynı zamanda, İslâm’ı derinden yaşamak olan

III

tasavvufun, ilme bakışını irdeleyip, İslâm'ı derinden yaşayanlara (takvâ sahibi olanlara) Allah (c.c.)'ın bir lütfu olan, ledünni ilminden bahsettik.

Sonuçta; İslâm'ın ilme verdiği önemin büyüklüğünü, öğrenmenin ve öğretmenin kişinin dünyasına ve âhiretine getireceği faydaları gördük. Birey ve toplum için gerekli olan her şeyin içinde bulunduğu, Kur'ân-ı Kerim nimetinden, nasıl faydalanırız sorusuna cevap aradık.

Anahtar Kelimeler: Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerim, âyet, Peygamber, hadis, ilim, âlim, insan, toplum, sorumluluk, âhiret, dünya, huzur, tasavvuf, ledün ilmi.

ABSTRACT**Master Thesis****The Importance of Wisdom For Qur'an And Sûfism And Ledun Knowledge In
Qur'an****Asiye GÜL****The University of Fırat****Social Sciences Institute****The Department of Basic Islâmic Sciences****Sûfism Branch****Elaig 2014, Page: XIII + 208**

The God who knows people better than themselves, wants the Qur'an to be read and applied to life. The purpose of this request is to provide happiness in this world and the afterlife. The Qur'an which is appropriate to the creation and being of man, contains all kind of knowledge that will provide a peaceful and happy life for human. The supreme vouchsafes teaching and learning ability to people with the perfect creation of human. He had ordered read to human at his first word; because he have known, human could not survive without wisdom and civilization. He had taught the names and natures of creature. The God makes mandatory to reach and take of wisdom for solving the secrets of humanbeing and universe. Islâm emphasizes the concept of knowledge persistently and this concept has been mentioned in many verses and hadiths. But Muslims, could not discern and benefit from the blessings which Qur'an presents; because human have not read and evaluated the contents of Qur'an carefully. At the procession period muslims had trained lots of philosophers, doctors, astronomers whose books have been read all over the world. But after this period, muslims could not advance on this progress way, because mimicry and unawareness take place of real religion and wisdom. In our thesis we examined lexicography and technical term means of 'knowledge' and 'ignorance' words, touching upon this issue. Because there are lots of hadithes and verseses, we aim to present only a part of these with utilizing from

commentary of Qur'an, hadithes and other reliable sources. At the same time, we examined the wisdom view of Sûfism which means to live your religion aware and deeply. In addition we mentioned leddünnu knowledge which is the grace of god, for people who have taqwa.

In conclusion; we saw and showed that Islâm gives great importance to the wisdom and learning&teaching are useful for world life and after life of people. We tried to answer that how can be benefit from Qur'an blessing which contains everything necessary for individual and society.

Key Words: The God, Qur'an, verse of Qur'an, prophet, hadith, wisdom, scholar, human, society, responsibility, afterlife, world, peace, Sûfism, ledün knowledge.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu Ve Önemi	3
2. Araştırmanın Amacı.....	4
3. Araştırmanın Metodu.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA İLMİN ÖNEMİ.....	7
1.1. İlim ve Cehalet Kavramı.....	7
1.1.1. İlim Ve Cehaletin Kelime Anlamı	8
1.1.1.1. İlim Kelimesinin Kelime Anlamı	8
1.1.1.2. İlim Kelimesinin İstilah Anlamı	9
1.1.1.3. Cehalet Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	9
1.1.1.4. Cehaletin İstilah Anlamı	10
1.2. Kur'ân ve Hadislerde İlim Kavramı	11
1.3. Kur'ân'a Göre Eğitim ve Öğretim	14
1.4. Kurân'ı Okuyup Anlamanın ve Onu Yaşamının Faydaları.....	16
1.5. Kurân'dan Faydalanmanın Yolları	24
1.6. İlim ve Eğitimin Önemi	31
1.7. Okuma Alışkanlığı Kazandırmanın Yolları.....	33
1.8. İslâm'ın İlk Dönemlerinde İlim ve Eğitim	35
1.9. İslâm'ın İlk Dönemlerinde Âlimler	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLİM İLE İLGİLİ ÂYET, HADİS YORUMLARI VE ÂLİMLERİN SÖZLERİ

.....	43
2.1. Âyetlerin Tefsirleri	43
2.1.1. İlim Öğrenmek ve Öğretmenin Üstünlüğü	43
2.1.1.1. Âlimlerin (Bilginlerin) Üstünlüğü	43
2.1.1.2. Cahillerden Yüz Çevirmek	50
2.1.1.3. İlim İle Amel Etmek (Bilgiyi Hayata Uygulamak)	54
2.1.1.4. Sormak	57
2.1.1.4.1. Bilmediğini Sorarak Öğrenme	57
2.1.1.4.2. Çok Soru Sormak	59
2.1.1.5. Allah (c.c.)'ın Adı İle Okumak	60
2.1.1.6. Öğrenmek	65
2.1.1.7. Kâlemin İlim Yönünden Değeri	68
2.1.1.8. Yakıyn İlmin Dereceleri	69
2.1.1.9. Öğretmek	70
2.1.1.9.1. Bildiğini Öğretmek	70
2.1.1.9.2. Bildiğini Gizlemekten Sakınmak	72
2.1.1.9.3. Bilmeden Hüküm Vermenin Kötülüğü	74
2.2. Hadisler	75
2.2.1. Âlimlerin Fazileti	75
2.2.2. İlme Teşvik	78
2.2.3. İlim Âdabı	82
2.2.4. İlim ve Öğrenme Âdabı	86
2.2.5. Hadis Rivâyeti ve Nakli	88
2.2.6. Hadisin Yazılması	89
2.2.7. İlmin Kaldırılması	90
2.3. Kısa Açıklamalı Âyet ve Hadisler	92
2.3.1. Âyet Meâlleri	92
2.3.1.1. İlmin Fazileti	92
2.3.1.2. İlim Öğrenme'nin Fazileti	93
2.3.1.3. İlim Öğretme'nin Fazileti	93
2.3.2. Hadis Meâlleri	94

VIII

2.3.2.1. İlmin Fazileti.....	94
2.3.2.2. İlim Öğrenme'nin Fazileti	97
2.3.2.3. İlim Öğretme'nin Fazileti	98
2.4. Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri	102
2.4.1. İlmin Fazileti.....	102
2.4.2. İlim Öğrenme'nin Fazileti	105
2.4.3. İlim Öğretme'nin Fazileti	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TASAVVUFTA İLMİN ÖNEMİ.....	108
3.1. Tasavvuf Kavramı.....	108
3.1.1. Tasavvuf Kelimesinin Lügat Anlamı.....	108
3.1.2. Tasavvuf Kelimesinin Tasavvufi Anlamı	108
3.1.3. Tasavvuf Kelimesinin İstılahi Anlamı	108
3.2. Tasavvuf İlmi	109
3.3. Tasavvufta İlim	111
3.4. Sûfî Kavramı.....	112
3.4.1. Sûfî Kelimesinin Lügat Anlamı	112
3.4.2. Sûfî Kelimesinin Tasavvufi Anlamı	112
3.4.3. Sûfî Kelimesinin ıstılahi Anlamı	112
3.5. Mutasavvıfların İlme Bakışı	113
3.5.1. Gazâli'nin İlim Anlayışı	121
3.5.1.1. Gazâli'de İman Bilgi İlişkisi	127
3.5.1.2. Gazâli'de Eğitim Anlayışı	128
3.5.1.3. Gazâli'nin Eğitim Metodu	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LEDÜNNİ İLMİN TANIMI VE İÇERİĞİ	138
4.1. Ledün Kavramı	138
4.1.1. Ledün Kelimesinin Lügat Anlamı	138
4.1.2. Ledün Kelimesinin İstılahi Anlamı.....	138
4.2. Ledünni İlmin İçeriği	138

4.3. Kur'ân-ı Kerim ve Ledünni İlim.....	172
4.4. Âyetler ve Ledünni İlim.....	175
4.4.1. Ledünni İlmiyle İlgili Âyetin Yorumu.....	178
4.4.2. Musa (a.s.) İle Hızır Olayından Çıkarılan İbretler Ve Öğütler	182
4.5. Hadisler ve Ledünni İlim	187
4.6. Zâhiri İlim ve Ledünni İlim	188
4.7. Ledünni İlmin Verilebileceği Kimseler	192
4.8. Ledünni İlmin Açıklanabileceği Kimseler.....	192
SONUÇ	194
BİBLİYOGRAFYA	203
ÖZGEÇMİŞ	208

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser: Bir müellifin daha önce geçen eserini gösterir
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.tez.	: Adı Geçen Tez
(a.s.).	: Aleyhisselam
Ank.	: Ankara
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn, Bin
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhû
(ks)	: Kuddise Sirruhu
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
haz.	:Yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
md.	:Maddesi
mes.	: Meselâ
m.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
örn.	: Örneğin, Örnek olarak
r.a.	: Radiyallahu Anh
r.anha	: Radiyallahu Anha
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallah aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: Tarihsiz

vb.	: ve benzeri
v.d.	: Ve Devamı, ve Diğer
v.s.	: Vesâire
Yay.	:Yayınları
y.y.	: Basım yeri yok
Dan.	: Danışman

ÖNSÖZ

İslâm'ın emri olan iyilikler; aklın güzel kabul ettiği, insanlık ve tüm yaratılanlar (insan, hayvan, tabiat) için faydalı olan her şeydir. Yasaklananlar ise, aklın çirkin bulup reddettiği, insanlık ve tüm yaratılanlar için zararlı olan her şeydir. İlim sahibi olmak da İslâm'ın emrettiği şeylerdendir. İslâmi öğretileri doğru kaynaktan öğrenmek için İslâm'ın temel kaynaklarını okumak gerekir. İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sünnetinde ilim konusunun önemi ve gereği üzerinde çok durulmuştur. Zâten Kur'ân-ı Kerim başlıbaşına bir ilimdir. İnsan bilgi sahibi olmadığı şeyden faydalanamaz. İnsanın bilgi sahibi olması için okuması gerekir. İslâm'ın ilk emri de “oku” olmuştur. İlim öğrenmek farz kılınmıştır. İbadetin az olup bilgili olanı, çok olup bilgisiz olanından daha makbul sayılmıştır. Her mesleğin bilgelik ile yapılması makbuldür. Çiftçi, elektrikçi, fırıncı, vb. alanlarda meslekler bilgi ile yapılırsa toplum kalkınır. İlmi gelişmeler sayesinde hayat standardı yükselir ve insanların gelirleri artar. Bu ilmi gelişmeler ve meslekler Kur'ân ve sünnetteki ahlâki öğretilerle birlikte hayata geçirilirse, toplumun düzeni ve refahı sağlanmış olur.

Kur'ân-ı Kerim okunduğu takdirde onun; okumaya, ilme, düşünmeye ne kadar çok önem verdiği anlaşılır. Kur'ân-ı Kerim, onu okuyup uygulayanları mükemmel insan seviyesine ulaştırır. Bu insanlardan oluşan toplumlar da her konuda en yüksek seviyede olur. İslâmiyet'in; ilme, akıl ve düşünceye önem vermesi, onun kalkınan ve ilerlemeye çalışan toplumlar için itici bir kuvvet olduğunun da delilidir. Orta çağda büyük bir uygarlık kuran Müslüman topluluklar, ilimle ilgilenmeyi ibâdet kabul etmişlerdir. Fakat günümüzde Müslümanlar, İslâm'ı hakiki manada yaşamadıkları için ilim konusunda pek ileri seviyelerde değildir. Kur'ân âyetlerinde, her birey ve toplumun problemlerine çare olacak prensipler mevcuttur. Bu hakikâtlerin insanlara ulaştırılıp, faydalanılması sağlanmalıdır. İlim konusu tüm insanlık için çok önemlidir. İlmi gelişmelerde ilerlemek ve huzuru sağlamak için Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlayıp yaşamak gerekir. Bu konu ile ilgili, farklı seviyelerdeki insan gruplarına hitap eden çok çeşitli eserler hazırlanıp, konunun önemin vurgulanması gereğine inandığımızdan bu çalışmayı yaptık.

Bu çalışmayı yaparken uyguladığımız metod, “konulu tefsir metodu”dur. Yâni, ilim konusunu Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alıp, derinlemesine araştırdık. Böylece ilim konusu ile ilgili çok sayıda âyet, hadis ve büyüklerin sözlerine ulaştık. Tasavvufun ilme bakışını, mutasavvıfların görüşleriyle aktardık. Ledün ilmine değinip âyet, hadis

ve büyüklerin sözleriyle açıkladık.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde: çalışmamızın amacı olan İslâm'ın “bilgi” kavramı ile ilişkisini açıklayıp bu kavramın hayata aktarılmasının önemini vurguladıktan sonra; araştırmanın konusu, önemi, amacı ve metodu üzerinde durduk. Birinci bölümde: İlim ve cehalet kelimelerinin manalarını verip tanımlarını yaptık. Ayrıca; ilme önem vermenin ve ilimde ilerlemenin eğitimle olacağını düşündüğümüzden, ilimle yakından alakası olup günümüz için de önem arzeden eğitimin üzerinde durup okuma alışkanlığından bahsettik. İkinci bölümde: “Âlimlerin (bilginlerin) üstünlüğü, cahillerden yüz çevirmek, ilim ile amel etmek (bilgiyi hayata uygulamak), sormak, Allah (c.c.)’ın adıyla okumak, öğrenmek, kalemin ilim yönünden değeri, yakîn ilmin dereceleri, öğretmek” gibi ilim ile ilgili alt başlıklara ait âyetleri çeşitli yorumlarla ortaya koyduk. Bu konularla ilgili hadis, ashab ve büyüklerin sözlerine de yer verdik. Üçüncü bölümde: “Tasavvufta ilmin önemi”ni inceleyip mutasavvıfların görüşleriyle birlikte değerlendirdik. İnsanın Allah (c.c.)’a kulluğunun neticesinde verilen mükâfatlardan birinin de ledün ilmi olması Kur’ân’da ilme verilen önemin işaretlerindendir. Tasavvuf ilminin de ilgi alanı içinde olan “Ledünni ilim” hakkında dördüncü bölümde bilgi verdikten sonra onunla ilgili âyet ve hadisleri açıkladık. Sonuç bölümünde ise, çalışmamızda ulaştığımız sonuçları değerlendirip özet halinde yazdık. Çalışmamızı; faydalandığımız kaynakları alfabetik olarak sıraladığımız bibliyografya kısmıyla bitirdik.

Çalışmam süresince kıymetli zamanını ayıran, yardımlarını ve birikimlerini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. İhsan SOYSALDI’ ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimin metodu konusunda derin bilgilerinden faydalandığım, değerli zamanını harcayıp tezimi kontrol amaçlı okuyup değerlendiren kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI’ ya teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Kur'ân insanın bilmediği bütün hakikatlerin bilgisini getirmekle, insanların düşünmesini ve kabiliyetlerini geliştirmesini sağlayan ilahi bir ilimdir. İlim, Kur'ân'da ve Hz.Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sünnetinde değer verilen bir kavram olmasına rağmen, Müslümanlar bugün ilim yönünden olması gereken yüksek seviyede değildir. Bunun sebebi, Kur'ân ve sünnetin öneminin, kavranılamamış olmasıdır.

Muhammed Gazâli'nin dediği gibi; *“Kur'ân gönüller fetheder, ümmetler meydana getirir. Bu onun gücüdür. Lamba yanmakta iken insan onun ışığını gözleri kapalı, basireti bağlı olduğu için göremezse bu durumda kusur, ışığı görmeyi reddeden insanındır.”*¹

Kur'ân'ın konusu insan ve kâinat olmasına rağmen, Müslümanlar kâinat kitabını okuyamadıklarından faziletlerini kaybettiler. Kur'ân'ın istediği tefekkür hayatımızdan çıkarılınca kendimizi bulamaz olduk. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyuruyor: **“Bir saat tefekkür bir sene ibâdetten hayırlıdır.”**² Bu hakikatten kastedilen, yaratılanların faydasına olacak bir şeylerin üretilmesinin gereğidir.

Kur'ân bilime evrensel bir boyut kazandırmıştır. Bu yapısıyla Kur'ân, bilime ve bilim adamlarına ışık tutmuş ve herhangi bir bilim dalı ayrımına gitmemiştir. İnsana faydası olan her ilim Kur'ân'ın tasvip ettiği ilimdir.³

İslâm'da olduğu ölçüde hiçbir inanç sisteminde, din-ilim kaynaşması ayrılmaz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Batıda din ile ilim karşı karşıyadır. İlim galip olunca din gerilemiştir. İslâm'da ise, ilim ilerledikçe dini yaşam da ilerlemiştir. Kur'ân bize sinekten denizlere, deveden galaksilere kadar her şeyin, Allah (c.c.)'a götüren ve araştırılması gereken bir işâret olduğunu haykırır. Düşünerek okumamızı, yaratılanlara bakarak yeni keşiflerde bulunmamızı teşvik eder. Aklımızı çalıştırıp, boş durmamamızı, yeni buluşlarla refah seviyemizi yükseltmemizi ister. Nitekim doğadaki birçok canlı, yeni teknolojilerin tasarlanmasında ilham kaynağı olmuştur.

Eserleri Latinceye çevrilen ve batılı düşünürleri etkileyen Gazâli, Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Heysem, İbn-i Rüşt gibi bilginler ve Mimar Sinan gibi sanatçılar âyet ve hadislerin emir ve manasını en doğru anlayan ve ona uygun yaşayan şahsiyetlerdi.

İslâm dininin getirdiği eğitim sisteminde, hiç kimse dışarıda kalmamak şartıyla

¹ Gazâli, Muhammed, **Kur'ân-ı anlamada yöntem**, (çev., Emrullah İşler), Şule Yay., trs, s.57.

² Acluni, **Kesf'ul-Hafa**, 1/370.

³ Kırca, Celal, **Kur'ân ve Bilim**, y.y., İst., 1996, s. 36.

herkes kucaklanmıştır. Mescid-i Nebevi’de kadınlara mahsus bir suffenin varlığı, öğretimde en az erkekler kadar kadınların da ilim meclislerinden istifade ettikleri ve her iki cinsin ortak bir tavır içinde ilim tahsil ettikleri görülmektedir.⁴ Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), kadınların kendileri için özel bir vakitte dini bilgiler verme isteklerini uygun karşılamıştır.⁵ Bütün bunlar kadınların insan yerine konulmadığı bir ortamda meydana gelmiştir. Bu konuda Hz. Ömer (r.a) şöyle der: “*Biz cahiliyye döneminde kadına hiç önem vermiyorduk, İslâmiyet geldiği ve Allah (c.c.) onlardan söz ettiği zaman, artık birtakım haklara sahip olduklarını anladık.*”⁶ Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’ in eşi Hz. Aişe (r.anha), sahâbi âlimlerinin en büyüklerinden olup, dini ve hukuki mevzuların yanı sıra şiir, tarih ve tıp bilgisi de yüksekti.⁷

İlim tahsil etmek ve eğitmek sadece Hz. Aişe’ ye özel bir uygulama olmayıp, tarihten bu güne isteyen her kadına bu fırsat sağlanmıştır. Kaynağı Kur’ân ve hadis olan Tasavvuf’ta da, kadına gereken önem verilmiştir.

Tasavvuf tarihinde; salih amelleri, ilim ve irfanları ile insanlara örnek gösterilen hanım sûfiler çoktur.⁸

İlmin faydasız olanı da vardır. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) faydasız ilimden Allah (c.c.)’a sığınmıştır.⁹ Faydalı bilgiye sahip olabilmek, dünyada sahip olunabilecek dünyalıkların en hayırlısı ve faziletlerin en üstünüdür. Bilgi edinme sürecinde öncelikle en gerekli ilimlerden başlanmalı ve bunun için okumaya her yöneltişte “bu bilgi benim için bir ihtiyaç mı?” sorusu sorulmalıdır.¹⁰

Günümüzdeki problem ve ihtiyaçları gidermek, halkın maddi ve manevi geri kalmışlığını ortadan kaldırmak için, bir alt yapı gerekir. Bu alt yapı da ilimdir. İlmin esas kaynağı âyet ve hadislerdir. Bunların ışığı ile hakikat öğrenilip cehalet giderilir. Böylece dünya ve âhiret için yararlı olan kesin ve şüphesiz gerçeklere ulaşılır.

⁴ Kadınların Eğitimi için bkz. Gözütok, Şakir, **Hız.Muhammed ve İlim**, Van, t.y., ist, s. 9-15.

⁵ Buhari, ilim 35; Müslim, Birr 47; Ahmed b. Hanbel, **el- Müsned**, 3/421.

⁶ Buhari, Libas 31; Müslim, Talak 32.

⁷ İbn Kayyim, İ’lâmu’l-Muvakkiin, I, 14 vd; İla, Sevde, **Hız. Aişe ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) Sonrası Siyasi Hayattaki Rolü**, (Dan. İsmail Yürük), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Adana, 2007, s. 44.

⁸ Güloğlu, Nazife Vildan, **Tasavvufta Kadın Ve Ebû Abdurrahman Süleimî’nin Zikru’n-Nisveti’l Mûteabbidâti’s-Sûfiyyât**, (Dan. Hülya Küçük), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 36.

⁹ İbn-i Mace, Dua, 2; Tirmizi, Duavat 68; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., 2/167, 198.

¹⁰ İslâmoğlu, Mustafa, **Tavsiyeler**, Denge Yay., İst., 1998, s.10.

1. Araştırmanın Konusu Ve Önemi

Kur’ân-ı Kerim’in inen ilk âyetlerinde okumanın emredilmesi, bilgiyi tesbit edip öğrenmeye, öğretmeye ve geliştirmeye yarayan kaleme, yazıya dikkat çekilmesi, Kur’ân-ı Kerim’de ilme verilen önemi göstermektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de ahkâma dair âyet sayısı 150 iken, ilme dair 750 âyet vardır. Kur’ân-ı Kerim, insanları araştırmaya, düşünmeye çağırır. Bütün doğa varlıklarını, olaylarını incelemeyi öğütler ve bu varlıkların yanından düşünmeden körü körüne geçenleri kınar. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’ de ilim ve hikmeti mü’minin yitiği saymış, nerede bulursa almasını öğütlemiştir.¹¹

Kur’ân-ı Kerim’in yönelttiği düşünce ve araştırma doğrultusunda yürüyen İslâm bilginleri, bilimde birçok keşif ve icatlar yapmıştır. Allah (c.c.)’ın yaratmış olduğu muhteşem varlıklar incelendiğinde, kimbilir insanlığın hizmetine sunulabilecek ne çok incelikler ve bilgiler vardır.

İlim kavramı; Kur’ân ve Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in sünnetinde üstün tutulan, kitaplarımızda sürekli öneminden bahsedilen bir kavram olmasına rağmen toplumumuzda, okuma sevdası çok az ve okuma oranı da çok düşüktür. Bunun sebebi eğitim sistemindedir. Günümüzde Kur’ân-ı Kerim’in önemi ve içeriği öğretilmemiştir. İşte bu durum bizi bu çalışmaya iten en önemli sebep olmuştur. Tezimizde, İslâm’ın ilme verdiği önemi ve İslâm’ın temel kaynaklarının da ilmin temel kaynakları olduğunu ortaya koyan âyet ve hadisleri açıklamaya çalışacağız. Aynı zamanda; tasavvufun ve mutasavvıfların ilme bakışına değinip ledün ilminden bahsedeceğiz.

Sevgi, saygı, merhamet, utanma gibi yüksek ve asil duyguların gerileyip mutsuz bireylerin çoğaldığı günümüzde, insanların gerçek mutluluğa ulaşmaları için, bütün saadet ilkelerini içeren Kur’ân-ı Kerim’i düşünerek okumaları, anlamaya çalışmaları ve anladıktan sonra da hayatlarına uygulamaları gerekir. Kur’ân-ı Kerim’i, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in öğrettiği gibi yaşayan takva sahibi insanlar, dünyada selâmete ve âhirette saâdete kavuştukları gibi, aynı zamanda kendilerine yüce Allah (c.c.)’ın hediye ettiği herkeste bulunmayan, öğrenilerek elde edilemeyen ilhâmi bilgiye de sahip oldular. Bu bilgiye “ledün ilmi” veya “ledünni ilim” denir. Bu konu hakkındaki âyet, hadis ve büyüklerin sözlerini çeşitli yorumlar ile vermeye çalışacağız.

¹¹ Ateş, Süleyman, **Kur’ân Ansiklopedisi**, Kuram müessesesi, İst., IX, s. 427-432.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmayı yapmamızın en büyük sebebi, çoğunluğu Müslüman olan toplumumuzda İslâm'ın emri olan okumanın ve okuma alışkanlığının olmamasıdır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim'de; okuma, öğrenme, öğretme ve âlime saygının emredilmesi, Müslümanın en önemli özelliğinin “çok okumak” olması gerektiğini belirler.

Kur'ân-ı Kerim'in esas gâyesi, insanlara hidâyet rehberi olup dünya ve âhiret saâdetini tattırmaktır. Bununla birlikte, tabii ilimlerin sahasına giren konularda insanlara ibret olarak sunduğu, keşiflere ait pek çok âyet-i kerime bulunmaktadır. Modern ilmin asırlarca çalışarak daha yeni keşfedebildiği birtakım orijinal bilgileri Kur'ân- Kerim, on beş asır önce bildirmiştir. Hem beşeri hem de manevi bilime kaynak olan Kur'ân-ı Kerim içinde keşfedilmeyi bekleyen daha çok mesajlar vardır. Ancak, Allah (c.c.)'ın emrettiği gibi Kur'ân-ı Kerim düşünerek okunup, bulunan şeyler üzerine yoğunlaşırsa bu mesajlara ulaşılabilir. Yine bu mesajlara, Allah (c.c.)'ın istediği şekilde İslâm'ı derinden yaşayıp, ilm-i ledün sahibi olarak da ulaşılabilir.

İnsanoğlu için gerçek hayat ilim ve irfanla olur. İlim öğrenmekten maksat, bilginin kendisine mürşit ve rehber olmasıdır. İlimle kendini tanıyıp eksiklerini gideren insan kemâlâta kavuşarak insanlığa mükemmel bir örnek olur. Mevlana'nın dediği gibi, “*Bütün bilimlerin özü ‘ben kimim’ ilmini bilmektir.*” Yunus Emre de şöyle demiştir:

“İlim ilim bilmektir

İlim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsen

Ya nice okumaktır.”

İlmin, bir amacı olmalıdır. Yapılan ilim o amaca hizmet etmiyorsa, yâni hayata uygulanmıyor ve kişide bir değişiklik yapmıyorsa o ilmin ne kişiye ne de başkasına faydası yoktur.

İlim sahibi, dünyada fenalıklardan uzak ve faziletli olur. Öbür âlemde de irfanıyla aydınlattığı makamlarda mutlu olur. Her anne baba, çocuklarının kafaları faydasız şeylerle doldurulmadan önce onlara ilim ve irfanı öğretmelidir.¹² İnsanlığın huzurlu geleceği için; İçinde her türlü problemin çözümünün yer aldığı, maddi, manevi, ahlâki, bilgilerin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği manalar, çocuklara algılamının çok kuvvetli olduğu küçük yaşlarda öğretilmelidir. Çocuk, güzel davranışları taklit ederek meleke haline getirir. Dîni eğitim almadan büyüyen

¹² Canan, İbrahim, **Hadis ansiklopedisi, Kütüb-i sitte**, Akçağ Yay., İst., trs., 237, 238.

çocuklardaki boşlukları tehlikeli kimseler doldurabilir.

Yüce Rabbimiz kişinin, dünyada ve âhirette lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesini emretmiştir. Bu bilme işi de Kur’ân-ı Kerim okumakla gerçekleşir. Bizim bu çalışmadaki amacımız: İslâm’ın ilme verdiği önemi belirtip; okuma, öğrenme, öğretme ve âlime saygının ibâdet olduğunu hatırlatmak ve vurgulamaktır. Bunun için de İslâm dîninin ilme verdiği öneme işaret edip, ilim kavramı ve İslâm’ı derinden yaşamakla elde edilen ledün ilmi ile ilgili âyet, hadis ve büyüklerin sözlerinden bir kısmını çeşitli kaynaklardan faydalanarak ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmamızda bazı meselelerin tekrar vurgulanması, konunun önemine binaen bilinçli yapılmıştır.

3. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmayı yaparken uyguladığımız metod, “(Mevzui) Konulu Tefsir Metodu”dur. Yâni “Kur’ân ve Tasavvufta İlmin Önemi ve İlm-i Ledün” konusunu Kurân bütünlüğü içerisinde ele alıp derinlemesine araştırdık.

Konulu Tefsir Metodu’nun amacı ve kısa açıklaması şöyledir: Kur’ân’ın amacı; insanlığa, iki dünya mutluluğunun kurallarını ulaştırmaktır. Bu kuralların uygulanmadığı dünyamızda insanların durumu gittikçe kötüleşmektedir. Dünyanın; siyasi, iktisadi, hukuki, itikadi, ahlâki ve sosyal bunalımlar içinde çalkalandığı bir zamanda, bütün insanlık için Yüce Yaratıcı tarafından gönderilmiş olan Kur’ân’ın her sahada onların hayatlarına yön verecek evrensel prensiplerini kolayca anlamaları, benimsemeleri ve hayata tatbik etmeleri için, âlimler yeni arayışlara yönelmiş çağa uygun metodlar geliştirmiştir. Yaşadığımız asrın insanına anlayacağı bir dil ve üslupla Kur’ân’ın hidâyetini sunmak isteyen son dönem İslâm âlim ve aydınları, eski usûlleri de tetkik etmekle beraber, yeni yöntem arayışlarına yönelmiş, konulu tefsir yöntemini uygulamaya koymuştur.¹³

Bu yöntemde: Herhangi bir konuyu merak eden kimse bu tek konu için bütün Kur’ân-ı Kerimi okuma yerine sadece konu başlığı ile ilgili âyetlerden oluşan konulu tefsiri okuyup zamandan kazanır. Bu metod, El-Ezher Üniversitesi Usûlu’d-Din Fakültesi öğretim üyelerinin yeni yeni ele alıp incelediği, gün geçtikçe de öneminin ve ona olan ihtiyacın daha iyi anlaşıldığı bir metoddur. Bu metodun gelişmesine etki eden âmiller kısaca şöyledir: Kur’ân’ı amacı doğrultusunda tefsir etme isteği, müsteşriklerin

¹³ Demirci, Muhsin, **Konulu Tefsire Giriş**, (Özetlenerek alınmıştır.) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, S. 38-198.

Kur'ân ile ilgili olumsuz faaliyetleri, yaşadığımız çağın ortaya çıkardığı problemler ve İslâm davetçilerine yardımcı olma düşüncesidir.¹⁴

Çalışmamızda, çeşitli tefsir, hadis ve farklı eserleri inceledik. Böylece İslâm'ın ilme verdiği önemi belirten çok sayıda âyet, hadis ve büyüklerin sözlerine ulaştık. İlim kavramı oldukça geniş alana sahiptir. Kur'ân-ı Kerim'de de ilim ile ilgili âyetlerin kapsadığı alan oldukça fazladır. Bu alandan, yüksek lisans tezinin sınırlarına uygun olması için sadece “Öğrenme ve Öğretme” ile ilgili âyetleri alt ve üst başlıklar halinde çeşitli müfessirlerin yorumlarıyla vermeye çalıştık. Bu alt ve üst başlıkların sıralamasında Nevzat Yüksel'in “Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi” kitabındaki sıralamayı takip ettik. Âyetlerin Türkçe karşılıklarını verirken Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan meâli kullandık. Karşılığını bulduğumuz âyetleri açıklamak için, tasavvuf ağırlıklı olanlara da yer verip çeşitli müfessirlerin tefsirlerine başvurduk. Farklı zamanlarda yazılan ve de farklı yorumlar içeren tefsirler olarak; Taberi (310/923), Fahrudin Razi (606/1209), İbn Kesir (774/1373), Muhammed Hamdi Yazır (1358/1942), Seyyid Kutub (1382/1966), Diyanet Tefsiri (Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir), Celal Yıldırım, İzzet Derveze, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Ali Es-Sabuni, Mehmed Vehbi, Muhyiddin ibni Arâbi ve Süleyman Ateş'in tefsirleri çalışmamız süresince faydalandığımız kaynaklardan oldu. Kur'ân'dan sonra ikinci önemli kaynağımız hadisler oldu. Kullandığımız hadis kaynaklarından; Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Açıklamalı Tam Riyazu's-Salih'in Tercümesi ve İhya'u Ulûm'id-din çalışmamızda en çok faydalandığımız eserler oldu. Âyetler ve hadisler dışında bir kısım ashab ve büyüklerin sözlerine de yer verdik. Faydalandığımız kaynaklardan âyet ve hadislerden başka, konuyla ilgili çok çeşitli kitaplar, ansiklopediler, tezler ve makaleler araştırmamızda başvurduğumuz diğer kaynak türleri oldu.

¹⁴ Demirci, Muhsin, a.g.e., s. 38-198.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN'DA İLMİN ÖNEMİ

1.1. İlim ve Cehalet Kavramı

Bilim kelimesi, günümüzde daha çok; ispat edilebilen, deney ve gözleme dayalı müsbet/modern ilimler diye adlandırdığımız fiziki ilimler için kullanılmaktadır. Genel kabul gören görüşe göre: Bilim kelimesi genellikle şahadet âleminin bilgisi anlamında kullanıldığı halde, ilim kelimesi hem şahadet hem de gayb âlemi için kullanılmaktadır. Nitekim İngilizcede de bilim için “sciencebilgi ve ilim için de “knowledge” ”, kelimeleri kullanılmaktadır.¹

Süleyman Ateş, “İlim” kavramı ile “Bilim” kavramının aynı manayı ifade ettiklerini ve bu iki terim arasındaki farkın sadece “b” harfinin fazlalığı olduğunu söyler. Ona göre; “İlim kelimesi; Arapçada bilgi ve bilmek demektir. Kelime Türkçeleşerek bilim oldu. İlim ile bilim farklı şeyler değildir.”²

İlim kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de hâkim ifade olup, sadece manevi (vahiy) veya salt insan aklı ile yâni tecrübe ve okuyup öğrenme sonucunda elde edilen bir bilgi olmayıp, ezelden ebede kadar uzanan gerçeklikleri ifade etmektir. Kur’ân’daki ilim telakkisi, yalnız manevi-soyut, dini ve uhrevi bir muhtevada olmadığı gibi, yalnız maddi bir karakterde de değildir. Mana ve madde yan yanadır. Allah (c.c.)’ın ilmini kaynak olarak esas alırken, insana ve onun akli ürünlerine de değer vermektedir. Bu sebeple Allah (c.c.)’ın bildirdiklerine ilim derken, insanın ortaya koyduğu gerçeklikleri de ilim saymaktadır.³

İslâm’da ilim öğrenmek kadın ve erkek bütün Müslümanlara farz kılınmıştır. İlimler, dini ve akli olmak üzere ikiye ayrılır. Dini ilimlerde, yapılması farz ve işlemesi haram olan şeyler hakkında yeterince bilgi sahibi olmak, dini zaruretleri bilmek ve öğrenmek her Müslüman üzerine farz olup, “farz-ı ayn” olarak adlandırılır. Bu öğrenilmesi zaruri ilimlere bazı âlimler ilmihal (davranış bilgisi) demektir ki, bunlar her Müslümanın hayatında bilip uygulamak zorunda olduğu; itikat, ibâdet ve ahlâkla ilgili dini bilgilerdir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar; tıp, mühendislik,

¹ Birgiz, Musa, **Kur’ân’da Bilgi**, İnsan Yay., İst. 2003, s. 37.

² Ceylan, M. Canan, **Süleyman Ateş ile Bilgi- Bilim ve Bazı Kavramlar Üzerine**, Kitap Dergisi, sayı 83, İst., yıl 11, Ekim 1996, s. 15-16.

³ Birgiz, Musa, age., s. 36.

astronomi, gibi akli ilimlerle; çiftçilik, terzilik ve dokumacılık gibi sanat ve meslekleri öğrenmek, fıkıh ve hadis ilimleri gibi diğer İslâm ilimlerinde uzmanlaşmak ise “farz-ı kifaye”dir. İslâm, sihir, tılsım ve hokkabazlık gibi ilim ve sanat olmadıkları halde öyle kabul edilen şeyleri öğrenmeyi yasaklamaktadır.⁴

İslâm, dünya ve âhirette işe yarayan bilginin, yâni faydalı ilimlerin öğrenilmesini ve öğretilmesini ister. Bu ilimlerin öğrenilmesini sağlamak, İslâm’da sadaka-i cariyeye sayılmıştır. Yâni, bu tür ilimlerle meşgul olmak ve eser ortaya koymak insanın amel defterinin kapanmamasına öeldükten sonra sevap kazanmasına vesile olur. Bu durum hadis-i şerifte şöyle ifade edilmektedir: “**Âdemoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer (amel defteri kapanır). Bundan üç şey müstesnadır; sadaka-i cariyeye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.**”⁵

İlim tahsilini her Müslüman’a farz kılan, onu geçmiş günahlara kefarete kabul eden ve ilim tahsili için yola çıkan kişiye cennet vaadinde bulunan İslâm dininin, ilim öğrenmeye teşvik ettiğı, âyet, hadis ve hikmetli sözlerle çok açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

İşte bu âyet ve hadislerden ilham alan ilk Müslümanlar, çalışıp ilerlemiş ve birkaç asır evveline kadar ilimde ve medeniyette dünya insanlarına örnek olmuşlardı. İlk dönem İslâm âlimleri Kur’ân’daki “oku, düşün, araştır” v.b. emirleri doğru anlamış, buna uygun olarak hem dini, hem de müsbet ilimlerle ilgili araştırmalar yapmış ve her iki alanda da değerli eserler ortaya koymuşlardır. İlmin ve fennin her dalında meşhur olmuş İslâm âlimleri ortaya çıkmıştır. Meselâ, kimyada; Cabir, İbn-i Hayyam, İbn-i Heysem, Buruni. Tıpta; Razi ve İbn-i Sina. Sosyolojide; İbn-i Haldun. Astronomide; Kuşcu Ali, Kadızade Rumi. Felsefede; Gazâli, İbn-i Ruşd ve Farabi bunların başında gelmektedir.

1.1.1. İlim Ve Cehaletin Kelime Anlamı

1.1.1.1. İlim Kelimesinin Kelime Anlamı

İlim; lügatta idrak etme, tasavvur, ihsas, akletme, tevehhüm, tahayyül, yakın, his-şuur-etme, keşfetme, iç yüzüne vakıf olma, marifet, tasdik etme, yakın, vukuf, nazari bilgi, haber, alamet, belirti,⁶ cehaletin zıddı, okuma suretiyle elde edilen bilgi,

⁴ Gazâli, a.g.e., 1, s. 20-23.

⁵ Müslim, **Vasiyet**, 14; Soysaldı, Mehmet, a.g.e., sayı 85.

⁶ Tan, Zeki, **Kur’ân’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü**, Özgü Yay., İst., 2010, s. 79.

gözlem ve delile dayanarak sonuç çıkarma yâni tefekkür, müşahede, deney ve tecrübeye dayanan bilgi, bilme, bir şeyin doğrusunu bilme,⁷ bilim, bir şeyin ilmini almak,⁸ çeşitli olgularla ilgili iyi düzenlenmiş bilgilerin bütünü⁹ gibi anlamlara gelmektedir.

Arapça bir kelime olan “İlim” için İbn Fâris (ö. 395): ‘*ل ع ’Ayn, lam ve mim’den ibaret üç sahîh harften oluşan bu kelime, bir şeyde bulunan bir izi ifade eder ve o şey bu izle başkasından ayırt edilir.*’¹⁰ demektedir.

1.1.1.2. İlim Kelimesinin Istılah Anlamı

Hemen hemen bütün âlimlerce, meşgul oldukları ilim dallarına göre ilme değişik anlamlar yüklenmiştir. İlmi, şu şekillerde tarif etmek mümkündür: Hakikati ifade eden, cehaleti gideren, ilahi yolla bildirilen veya beşeri çaba ve tecrübeler sonucunda ortaya çıkan, dünya ve âhiret için faydalı olan, kesin ve şüphesiz gerçeklikler.¹¹ İlim hakkında başka farklı tarifler de yapılmıştır.¹²

Cahiliye döneminde ilim: Bir insanın bir şey hakkında yaşayarak ve deneyerek kazandığı tecrübeleriyle elde ettiği bilgi olarak nitelendirilmiştir. Bu anlamda ilim zannidir, Kur’ân’daki gibi her türlü şüpheden arınmış sağlam ve kesin bilgi anlamında değildir.¹³

1.1.1.3. Cehalet Kelimesinin Sözlük Anlamı

Cehil, ilmin zıddı olup,¹⁴ bir şeyi ilimsizce yapmaktır.¹⁵ Cehil veya cehalet üç farklı açıdan ele alınabilir. Birincisi, cehalet kavramında asıl olan manadır ki, insanın herhangi bir konuda ilimsiz olmasıdır. Bir şey hakkında yanlış inanış sahibi olmak ise

⁷ Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ank., 1990, 9-b., s. 513.

⁸ **Büyük Larause**, Gelişim Yay., İst., 1986, IX, s. 5640.

⁹ **Meydan Larause**, Meydan Yay., İst., 1987, VI, s. 273.

¹⁰ Ahmet b. Fâris, **Mu’cemu Makâyisi’l-Lüğa**, (thk. Abdusselam Harun) I.Baskı, Beyrut, Daru’lCil, 1991, IV, s. 109, “ ل ع ’ ” md. ; Alrawashdeh, Ziyad, **Kur’ân’da İlim Kavramı**, Doktora Tezi, (Dan., Mevlüt Güngör), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 3.

¹¹ Birgiz, Musa, a.g.e., s.14.

¹² Değişik manaları için bkz. Uzunoğlu, **İlim ve Bilimin Mukayeseli Analizi, İlim Ve Bilim-İlim ve Bilim Kavramlarının Tahlili**, İzmir, 1992, s. 131-140; Ateş Süleyman, **Bilgi, Bilim Ve Bazı Kavramlar Üzerine**, Kitap Dergisi, Ekim, Yıl 11, sayı 83, 1996, s. 15-22; Ulutürk Veli, **Kur’ân’da Cahillik ve İlim, İslâm Ve Bilim**, İst.,1993, s.149-167; Açıkgenç Alparslan, **İlim Anlayışı Ve İlimlerin Sınıflandırılması Açısından Risale-i Nurların Bir Değerlendirilmesi**, Uluslar Arası Bediüzzaman Sempozyumu, İst. 1996, 477; Aydın Mehmet Sait, **İçe Kritik Bakış (Din-Felsefe-Laiklik)**, İst., 1999, s. 97.

¹³ Birgiz, Musa, a.g.e., s. 24.

¹⁴ El-Cevheri, İsmail b. Hammad, **es-sıhah Tacu’l-luğa ve sıhahu’l- Arabiyye**, Daru’l- ilm, Beyrut, 1404, 1984, 4.b., IV, s. 663; İbn-i Manzur, **Lisanu’l- Arab**, XI, 129; Birgiz, Musa, a.g.e., s.14.

¹⁵ İbn-i Manzur, a.g.e., XI, 129; Birgiz, Musa, a.g.e., s.14.

ifade ettiği ikinci anlamdır. Üçüncü anlamıyla cehalet, hilmin zıddı demek olup, yapılması gereken bir şeyin hilafına hareket etmek,¹⁶ kaba, katı ve taşkınca davranışlarda bulunmaktır. Hilm ise, yumuşak, akıllı ve ağır başlı olmak anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁷

1.1.1.4. Cehaletin İstilah Anlamı

Cehalet, ilmin zıddı olduğuna göre, hak olmayan, hakkı ifade etmeyen, hakka göturmeyen, bilinebilecek bir durum hakkındaki bilgisizlik ve bir şeyi olduğundan başka türlü bilmek, yanlış davranış veya itikatta bulunmaktır. Buna göre cehalet ifadesinde üç husus söz konusudur: 1-İlimsizlik (Bilgisizlik)¹⁸ 2- Yanlış itikad, 3- Sorumsuzluk ve öfkeyle davranmak.¹⁹ Aynı zamanda, Kur’ân’ın bildirdiği esasları bilmemek, onları kabul etmeyip, onlara uygun davranmamak anlamında kullanılmaktadır.²⁰

Kur’ân-ı Kerim’de cahil kavramı: Genel anlamda bilgisizlik, özel anlamda vahiyden habersiz olmak ve vahyin ilkelerine bağlı olmamak anlamına gelmektedir. Cehâletin ve cahillerin değersizliğini ısrarla vurgulayan Kur’ân’a göre; “cahiliye”, cehaletin pratiğe dönüştürülmüş şekli olarak takdim edilir ve cehalet ile cahiliye arasında mana ve içerik yönünden sıkı bir ilişki vardır. Ayrıca, bunun tıpkı cehalet gibi, belirli bir toplum, coğrafya veya döneme ait olmadığı, sürekli tekrar edebilecek dinamik bir süreç ve yaşam tarzı olduğu belirtilir.²¹

Rabbimiz buyuruyor ki:“**Boş söz işittiklerinde ondan yüz çevirirler ve derler ki: “Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun. Selam olsun sizlere. Bizim cahillerle işimiz yok.”**”²²

“**Ve onlar ki, yalan şahitlik yapmazlar. Boş ve batıl şeylere rastladıklarında şereflice yüz çevirip geçerler.**”²³

“**Onlar boş sözlerden ve faydasız işlerden yüz çevirirler.**”²⁴

Bu âyetler ışığında, kendimizi ve çocuklarımızı boş ve faydasız şeylerden uzak

¹⁶ El-Cevheri, **es-sıhah**, IV, s. 1663; El- İsfehani, s.102. ; El -Curcâni, s. 55; Birgiz, Musa, a.g.e., s.14.

¹⁷ El-Cevheri, a.g.e., V, 1903; ez-Zemahşeri, **Esasü’l-Beleğa**, Daru Sadr, Beyrut, 1412, 1992, s. 140; Birgiz, Musa, a.g.e., s.14.

¹⁸ Türkçe’de ilmin karşılığı olarak bilgi kullanılmaktadır. Bkz. Develiođlu, a.g.e., s. 513.

¹⁹ Birgiz, Musa, a.g.e., s.17.

²⁰ Birgiz, Musa, a.g.e., s.308.

²¹ Birgiz, Musa, a.g.e., s. 308.

²² Kassas, 28/55.

²³ Furkan, 25/72.

²⁴ Mü’minun, 23/3.

tutmak için çabalamalı, inancımızı her türlü fitne ve fesada karşı korumalıyız.

1.2. Kur'ân ve Hadislerde İlim Kavramı

Kur'ân-ı Kerim'de ilim kelimesi değerlendirildiğinde, bu kelimenin çeşitli türevleriyle (fiil, fail, isim, mastar v.b.), Mekki ve Medeni surelerde çok zikredildiği görülmektedir. İlim ve bu kökten türetilmiş kelimeler Kur'ân-ı Kerim'de 854 defa geçmekte olup,²⁵ bu kelime kökünün Kur'ân-ı Kerim'de en çok vurgulanan kelime kökü olduğu söylenebilir.²⁶

Kur'ân-ı Kerim'de çok geniş bir anlam alanına sahip olan ilim kavramı, şu manalarda kullanılmaktadır: **“1-) İlim kavramı, fiil olarak kullanıldığı zaman, genellikle sözlük anlamları söz konusu olmaktadır. Fakat bu sözlük anlamı, Allah (c.c.) ve insanlar hakkında farklılık arz etmektedir. Allah (c.c.) hakkında kullanılınca mutlak, şüphesiz, bütün detaylarıyla, gizli, âşık, gayb ve şahadet cihetiyle bilmek anlamına gelmektedir.”**²⁷ Oysa insanlar hakkında kullanılınca bilmek, marifet, tefekkür, “terbiye bilgisi” (eğitim)²⁸, idrak, yakın, okuma suretiyle elde edilen bilgi, bir şeyin doğrusunu bilme, bilim, genel anlamda bilgi, haber, vukuf, fehm, şuur, hissetmek, akletmek, nazar, rüyet, tedebbür, istidlal gibi anlamlara gelmektedir.²⁹ **2-) Allah (c.c.)’ın zatına ait ilim.**³⁰ **3-) Vahiy, Kur'ân-ı Kerim, şariat, din, ilm-i ledûn, ilham, hikmet, mucize, nübüvvet, İslâm.**³¹ **4-) Kitabın pratize edilmesini sağlayan ilim ve uygulamalar, yâni sünnet.**³² **5-) Allah (c.c.)’ın Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e vahiy yoluyla bildirdiği sanat ve teknik gibi ilimler. Gemi yapımı, zırh yapımı, savaş alet ve teknikleri, eşyanın nakli, rüzgârı kullanabilme, kuşdilini anlama (hayvanlar hakkında bilgi sahibi olma), dağların tesbihini duyma, çeşitli varlıkları emrinde kullanabilme, düşmandan korunmak için sağlam ve geçilmez sedler (barikatlar) yapma.**³³ **6-) Gayb ve şahadet âlemine ilişkin**

²⁵ Muhammed Fuad Abdulkaki, **Mu'cemu'l Mufehres li-Elfazi'l-Kur'ân**, 4. Baskı, Beyrut, Daru'l-Marife, 1494, 1414, “م ج ع” md. ; Alrawashdeh, Ziyad, a.g.e., s. 3.

²⁶ Muhammed Ebu Şehbe, **el-Medhal li-Diraseti'l-Kur'ân**, s.13.

²⁷ Bkz. Bakara, 2/77, 216, 220, 232, 235, 255; Al-i İmran, 3/7, 29, 66, 140, 142, ...

²⁸ El-Attas, Muhammed Nakib, **İslâm ve Laisizm**, çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İst. 1994, 1.b.s. 137.

²⁹ Bkz. Bakara, 2/22, 42, 184, 280; En'am, 6/67, 135; A'raf, 7/123, 169; Yunus, 10/16; Rum 30/8, 21; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 39.

³⁰ Bkz. Bakara, 2/55; Nisa 4/ 66; A'raf, 7/7; Hud, 11/14; Mülk, 67/26; Ahkaf, 46/23; Birgiz, Musa, a.g.e, s. 39.

³¹ Bkz. Bakara 2/120, 145, 247; Al-i İmran, 3/7, 18, 19, 61; Yunus 10/93; Hud, 11/14; Yusuf, 12/ 76; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 39.

³² Bakara, 2/129, 151; Al-i İmran, 3/48; Maide, 5/4, 110; Nisa, 4/113; ...; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 39.

³³ Bakara, 2/247; Yusuf, 12/68; Enbiya, 21/79- 80; Neml, 27/15, 16, 40; Birgiz, Musa, a.g.e, s. 39.

ilim.³⁴7-) Meleklerin İlmi.³⁵8-) Dini anlama ve bilme kabiliyeti.³⁶9-) Yargılananlar arasında hüküm verme.³⁷10-) İlahi Kitap.³⁸11-) Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in tecrübî bilgisi.³⁹12-) Allah (c.c.) tarafından Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e öğretilen rüya tevili ilmi.⁴⁰13-) İlham.⁴¹14-) İnsanların akli çabalarla ortaya koyduğu sanat, teknoloji ve bilgi.⁴²15-) Allah (c.c.)'ın hayvanlara ilham ettiği, onların da hayatlarını sürdürebilmek için sahip oldukları kuvvet, yetenek ve ilim.⁴³16-) Allah (c.c.)'ı ve âhireti bilme.⁴⁴17-) Dünyanın imarınayönelik her türlü faaliyet.⁴⁵18-) Varlığımızı hakikatiyle bilmek.⁴⁶19-) Maddi ve manevi varlıkların sahip oldukları değerleri bilmek.⁴⁷20-) Olayları doğru değerlendirebilmek.⁴⁸21-) Devleti ve insanları idare etme kabiliyeti ve bilgisi, yâni yönetme sanatı.⁴⁹22-) Dünya ve âhiret saadetine ulaştıran faydalı, ahlâki ve imani değerler yüklenmiş her türlü ilim ve müminin iman ruhuyla elde ettiği bilgi.”⁵⁰

İnsan; Kur'ân-ı Kerim'e göre, yaratılıştan itibaren bilgi sahibi olabilecek şekilde var edilmiş ve araştırma, inceleme eğilimi verilerek, bilgiyi elde edebilecek imkân ve kabiliyetlerle donatılmıştır. İlk entelektüel kişi olarak Hz. Âdem'le başlayan bu süreç, her bir birey için kendisinin ve çevresinin farkında olması, kendisine verilen akılla; kavramlar, soyut ve somut semboller üretebilmesi ve onlardan anlam çıkarabilmesi, problem çözebilmesi, Yüce Allah'ın insanı, yaratılıştan bilgi ile donanmış bir varlık olarak var ettiğini göstermektedir.⁵¹

Kur'ân, bilgiyi bir üstünlük ve saygınlık ölçütü olarak belirler. Meleklerin sayamayıp, Hz. Âdem'in varlıkların isimlerini sayabilmesi, onun, meleklere olan

³⁴ Bakara, 2/33; Al-i İmran, 3/44; En'am, 6/73; Hud, 11/123; Tevbe, 9/ 94; Haşr, 59/ 22...; Birgiz, Musa, a.g.e., s.39.

³⁵ Bakara, 2/31; Al-i İmran, 3/18; Nisa, 4/166; Enfal, 8/12. ; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 39.

³⁶ Al-i İmran, 3/7; Nisa, 4/78, 162; En'am, 6/65, 98; Hicr, 15/75...; Birgiz, Musa, age, s. 40.

³⁷ Bakara, 2/213; Al-i İmran, 3/23; Maide, 5/44, 45, 47, 95; Nur, 24/48, 51; Enbiya, 21/78...; Birgiz, Musa, age, s. 40.

³⁸ Al-i İmran, 3/19, 61; Nisa, 4/162; Yunus, 10/93; Hud, 11/14; Ra'd, 13/37, 43, Nahl, 16/27; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

³⁹ Bakara, 2/151, 251; Nisa 4/113; Kehf, 18/66; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁰ Yusuf, 12/5, 6, 21, 37, 43, 100; İsra, 17/60; Saffat, 37/105; Feth, 48/27; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴¹ Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴² Necm, 53/30; Ğafir, 40/83; Kasas, 28/78; Fussilet, 41/15; Neml, 27/33, 40...; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴³ Nahl, 16/49, 68; En'am, 6/38; Şura, 42/29; Casiye, 45/4; Bilgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁴ Maide, 5/83; Enfal, 8/34; Nur, 24/25; Zümer, 39/9; Fussilet, 41/3; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁵ Bakara, 2/251; Maide, 5/20; Tevbe 9/18; Rum, 30/7, 9...; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁶ Bakara, 2/60; Nur, 24/41; Tekvir, 81/14; İnfitar, 82/5; Bilgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁷ Bakara, 2/211, 248; Al-i İmran, 3/118, 190; En'am, 6/65, 97, 98, 99; Bilgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁸ Al-i İmran, 3/13; Yusuf, 12/111; Nur, 24/44; Haşr, 59/2; Naziat, 79/26...; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁴⁹ Bakara, 2/102; Maide, 5/20, 44; İsra, 17/24; Yusuf, 12/101; Ğafir, 40/29...; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁵⁰ Bakara, 2/26, 12; Zümer, 39/9; Fussilet, 43/3; Şura, 42/8; Yunus, 10/5; Birgiz, Musa, a.g.e., s. 40.

⁵¹ Yeşilyurt, Temel, **Kur'ân'da Bilgi**, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9: 1, 2004, s. 1-12.

üstünlüğüdür, bu üstünlük bilgiye dayalı bir üstünlüktür. Kur’ân insanlar arasında da bilenleri bilmeyenlerin üzerinde bir konuma yerleştirir.⁵² O, bilmeyi “gören insanlara”, bilgisizliği ise “gözü görmeyen”e benzetir.⁵³

Kur’ân her çeşit bilgiye değer vererek, dini ve dünyevi bilgi arasındaki uçurumu ortadan kaldırmaktadır. Bunun nedeni ilmin Kur’ân’a göre yüce bir dereceyi ifade etmesi; sahibini yüceltmesi ve dolayısıyla Allah (c.c.)’ın insanlara bir lütfü olmasıdır.⁵⁴

Bilgi, insanı iyilik, doğruluk, güzellik ve imana yönelten önemli bir faktör olduğu gibi,⁵⁵ bilgisizlik de kötülük ve inançsızlığın önemli bir nedenidir.⁵⁶ Çünkü ilahi bilgiye inananlar ancak ilim sahipleridir.⁵⁷

Kur’ân’ın bakış açısıyla bilgi, son derece kapsamlı bir kavramdır. Kur’ân’ın mesajında, taşıdığı önemden dolayı bilgi ve türevleri pek çok âyette tekrarlanmıştır.⁵⁸ Hiçbir dünya görüşü, Kur’ân gibi, bilginin peşinden koşmayı bireysel ve toplumsal yükümlülük kılıp, araştırmaya, incelemeye, akletmeye ve düşünmeye ibâdet olarak aynı ahlâki ve dini anlamı vermez. Bilgi insan için bir kalite işaretidir ve her bilenden daha iyi bilen vardır.⁵⁹ Bunun için Kur’ân’ bilginin toplumun tüm katmanlarınca tutkuyla kucaklanıp tüm entelektüel gayretlerde kendini göstermesini ister.⁶⁰

Bu ifadeleri, Cenab-ı Hak, Kur’ân’da kullanmakla kalmamış; yazının, okumanın, ‘ilmin’ değeri“ Kur’ân-ı Kerim’de ilme ait malzemelerin de konu edildiğini görmekteyiz. Kitap, satır, sahife, siccil, kâlem, kâğıt (kırtas), rakk (yazı yazılan ince deri) gibi kavramlar bunlardandır.⁶¹, şerefi iyice anlaşılsın diye onlara yemin etmiştir. Allah (c.c.), yemin ettiği varlıkların değerini yükseltmekle de kalmamış, onlara insanların dikkat etmelerini, onlar üzerinde araştırma yapmalarını ve onları gereği gibi değerlendirme yoluna gitmelerini de istemiştir. O’nun bütün fiilleri, ilim ve hikmete dayalı olduğundan yemin ettiği varlıkların da bu anlayışla değerlendirilmeleri gerekir. Bu konuda Tantavi Cevheri, yeminlerin herbirinin bir ilim dalının anahtarı mesabesinde

⁵² Zümer, 39/2; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵³ Mümin, 40/58; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵⁴ Nisâ, 4/113; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵⁵ Özcan, Hanefi, **Epistemolojik Açıdan İman**, İst., 1992; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵⁶ Bu konuda bazı âyetler için bkz., Bakara, 2/230; Nisâ, 4/174; En’am, 6/104, 157; Yusuf, 12/40; Hud, 11/120; Nahl, 16/75; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵⁷ Bakara, 2/145; Al-i İmran, 3/19; İsra, 17/107; Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁵⁸ İlim ve türevleri Kur’ân’da, 700’ün üzerinde tekrarlanmaktadır. (Bkz. Kutluer, “İlim”, XXII/110).

⁵⁹ Yusuf, 12/76.

⁶⁰ Yeşilyurt, a.g.e., s. 1-12.

⁶¹ Bkz. Bakara, 2/2, 44, 53, 78, 79, 85, 87, 89, 101, 105;...Kâlem, 68/1; Taha, 20/133; Necm, 53/36; Abase, 80/13; Tekvir, 81/10; Enbiya, 21/104; En’am, 6/7; Tur, 52/3; Bilgiz Musa, Kur’ân’da Bilgi, İnsan Yay., s. 236.

olduğunu söylemektedir.⁶² Ayrıca Kur’ân’daki yeminler, yemin edilen şey hakkında gaflete düşülmemesini sürekli ikaz etmekte, insanları uykularından uyandırmayı hedeflemektedir.”⁶³

Sünnette geçen ve Kur’ân âyetlerinde bahsedilen ilim kavramı birbiri ile aynıdır. Allah Teâlâ’dan gelen vahiy, İslâm’da ilmin temel kaynağıdır ve ilmin güvenilirliği de bu temel kaynağa dayanır. Hadislerdeki açıklayıcı ifadeler, Araplara yabancı olan, önceden bilmedikleri kelimelerdir. Bu kelimeler, Resûlullah (s.a.v.) tarafından gerektiği zamanlarda şeri gerçeklere uygun bir şekilde açıklanmıştır. Rasûlullah (s.a.v.)’ın ilmi, vahiyle yakından alakalı olduğundan, Şafii’nin (ö. 204) dediği gibi diğer insanların ilminden farklıdır.⁶⁴

Hadis kitaplarında ilim ve ilim kelimesinin kökünden türeyen kelimelerin anlamları şunlardır: “**1-) Müeddip ve rehber (öğretmen) 2-) Vahiy 3-) Kavramak, anlamak ve amel 4-) Emare ve işaret 5-) Anlayış ve fıkıh 6-) Bir şeyi istifade amacı ile almak 7-) Kavratmak 8-) Yazılan ya da söylenenlere uygun olarak anlamak ve kavramak 9-) Bir şeyin artırılmasını istemek (Kelimelerin mecâzi anlamıdır.) 10-) Bir şeyi belli bir sebepten dolayı tamamlamak manasına gelir.**”⁶⁵

1.3. Kur’ân’a Göre Eğitim ve Öğretim

“(Ey Muhammed) sana her şeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, rahmet ve müjde olarak Kur’ân’ı indirdik.”⁶⁶

“Kitapta (Kur’ân’da) Biz, hiçbir şeyi eksik bırakmadık.”⁶⁷

Bu âyetlerde de ifade edildiği gibi; dinimizin kaynağı olan Kur’ân ve sünnet; kıyâmete kadar, dünya ve âhiretimizle ilgili maddi manevi hayatımızdaki her mesele için bize doğru yolu göstermede rehberlik edeceğini bildirmektedir. İyi bir Müslüman olmak için gereken şey, sadece İslâm’ın beş şartını yerine getirmek değildir. İlmin de içinde olduğu, Allah (c.c.)’ın tüm emir ve yasaklarını bilmek ve ona göre yaşamaktır. Bu şekilde yaşanır; Kur’ân-ı Kerim, mü’minlerin bireysel ve toplumsal hayatlarını iyi yönde düzene koyup güzelleştirir. Kur’ân-ı Kerim’in rehberliğinden faydalanmak için; biran önce, onu düşünerek okuyup anlamak gerekir.

⁶² Bu konuda geniş bilgi için bkz. **el-Cevheri, Tefekkür Hazinesi**, s. 150-162; Birgiz Musa, a.g.e., s. 236.

⁶³ Nursi, Muhakemat, s. 14; Birgiz Musa, a.g.e., s. 236.

⁶⁴ eş-Şâfiî, el-Ümm, Kahire, Silsiletu Kitabi’ş-Şa’b, t.y., VII, 255; Alrawashdeh, Ziyad, a.g.e., s. 26.

⁶⁵ Alrawashdeh, Ziyad, a.g.e., s. 21-24.

⁶⁶ Nahl, 16/89.

⁶⁷ En’âm, 6/38.

İnsan, beden (madde) ile ruhtan (manadan) meydana gelmiştir. İnsanın sıhhatli gelişebilmesi için, hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarının giderilmesi lazımdır. İnsanın manevi istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilen yegâne kaynak sağlam bir dindir. Çünkü insan yaratılış icabı inanmak zorundadır. Maddi ihtiyaçları giderilip manevi ihtiyaçları giderilmeyen insan, huzur ve sükûna kavuşamaz. Modern psikoloji de inançsız insanın boşlukta olduğunu göstermektedir.

Çağımız, maddenin ön planda olduğu, maneviyatın ihmal edildiği ve dolayısıyla herkesin adaletsizlikten, ahlâksızlıktan, kabalıktan, şikâyet ettiği bir vaziyettir. Hâlbuki insanı oluşturan ruh ve bedenin ihtiyaçları aynı oranda giderilse, denge sağlanmış olur. İslâm inancıyla ruhunun ihtiyaçlarını gideren kişi, bu dünyada yaptığı her işin hesabını mahşer gününde vereceğine inandığından, bütün hareketlerinde ölçülü ve dikkatli davranır, kötü davranışlarda bulunamaz. Allah (c.c.) inancı onun denetleyicisi olur. Bu insan, kendisi mutlu olduğu gibi, etrafına da mutluluk saçır.

Kur’ân inmeden önce, insanlar; cahil, bencil, güçsüze karşı saldırgan, zâlim ve merhametsizdi. Bugün de aynı görüntü sergilenmektedir. Nasıl ki insanları o kötü durumdan Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in öğrettiği Kur’ân yolu kurtardı ise, bugünkü korkunç durumdan kurtulup medeni duruma geçmenin yolu da Kur’ân yoludur. Bu yol; karanlıktan aydınlığa, zulümden kurtuluşa çıkaran yoldur.

Kur’ân’da insanlığın tüm ihtiyaçlarına cevap vardır. Kur’ân’ın insanlığın ihtiyaçlarına kâfi gelmesinden maksat, insanların her çağda ihtiyaç duyacakları ve hakikati öğrenmek için kendisine başvuracakları eşsiz bir kitap oluşudur. Bunun için, öncelikle onu okuyarak insanlığa sunduğu gerçek ve derin bilgiden faydalanmak gerekir.

Kur’ân’ı anlayarak okuyan bir insan; ilim sahibi olur, Allah (c.c.)’ı tanıyıp O’na saygı ve sevgiyle bağlanır, nefsinı temizler, kalbini yumuşatıp merhametli olur, ruhunu besler, kuvvetli iradeye sahip olur, ferd ve topluluğa fayda sağlayan, kolay olup huzur veren ibâdetlere yönelir.

Bize emanet edilen yavrularımızı, kendi hırslarımıza göre değil de, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in bize öğrettiği hakikatlere göre yetiştirmeliyiz. Öncelikle kişinin iyi örnek olması için, kendisini terbiye etmesi gerekir. Bunun için kendisini sorgulamalı; “ben kimim? Niçin yaratıldım? Yaratılış amacına uygun yaşıyormuyum? Ne durumdayım? Hangi aşamadayım? Eksiklerim var mı? Eksiklerimi tamamlamak için neler yapıp neler okumalıyım?” diye sormalı, kendisi ve evladı için ayrı ayrı planlar

yapmalıdır. İnsan okursa, eksikliğini ne olduğunu bilir. Eksikliğini bilirse kendisini tanıır ve eksikliğini tamamlarsa örnek insan olur. Yaradılıştaki temiz hale dönüşür. Zaten Kur'ân'ın amacı da, iyi ve topluma faydalı insan yetiştirmektir.

Din eğitiminde çocuğa önce Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve Kur'ân sevdilir, Allah (c.c.)'in merhameti anlatılır. Sonra Kur'ân'ın amacı öğretilip uygulamaya geçilir. Bu eğitimi sevdirek vermek için metodlar geliştirilebilir. Öncelikle; büyükler için yatmadan önce, her gün az, fakat devamlı okudukları başucu kitapları (Kur'ân meâli, Hadis, fıkıh, siyer, Ashab-ı kirâmın hayatı) ve çocuklara yatmadan önce okunacak dini kitaplar temin edilip uygulanabilir. Evdeki bir oda kapısının üzerine mescid yazılarak yerleri ve duvarları mescid gibi süslenebilir. Burası her gün; güzel kokan, ilahilerin ve etkileyici Kur'ân'ın okunduğu, ibâdetle kullanmak için erkek, kadın ve çocuklara ait süslü giysilerin bulunduğu bir yer haline getirilebilir. Her hafta bir tane ezberlenecek, her yaşa uygun hadisler tesbit edilip bu hadisler her hafta değiştirilmek üzere çocuklar tarafından mescide asılabilir. Bu hadisler ezberlenip hayata geçirildiğinde, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in şefaati ile iki dünya huzurunun elde edileceği çocuklara anlatılabilir. Dini bilgilerden oluşturulmuş oyun kartlarıyla oyun oynanabilir. Mübarek geceler, en güzel kıyafetler giyilerek bayram edasıyla karşılanıp Allah (c.c.)'ı ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)'i tanıtıcı, sevdireci konuşmalar yapılabilir. İbadetler ve dualar (sesli yapılabilir) çocukların gözü önünde ve çocuklarla beraber yapılabilir. Bu gecelerde ufak hediyeler de alınabilir.

İbadet için ve iyi nesiller yetiştirmek adına; evlerimizi, okul ve mescid yaparak, ilmin Allah (c.c.)'in emri olduğunu zihinlere yerleştirebiliriz ve yerleştirmeliyiz.

Günümüzdeki ilmi gelişmelerle elde edilen sonuçlar, yüzyıllar önce Kur'ân'da bildirilmiştir. Bu ilmi gelişmeler de Kur'ân-ı Kerim'in önemini ispatladığına göre, insanlığın huzuru için onu okuyup hayata uygulamada acele etmek gerekir. İslâmı tam olarak özümseyip ona uygun yaşam tarzı olan, hayatta hayırlı işler yapma gayesi taşıyan insanlardan oluşan bir toplum için; bilimle hikmeti birleştiren, ilimle uygulamayı birlikte götüren bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır.

1.4. Kur'ân'ı Okuyup Anlamanın ve Onu Yaşamanın Faydaları

Hayat nasıl huzurlu ve hata yapmadan yaşanabilir? Bunun cevabı Kur'ân-ı Kerim'dedir. Çünkü insanların nasıl yapıya sahip olduğunu onu yaratan yüce Allah (c.c.) bildiği için insana gerekli olan her türlü bilgiyi kitabında bildirmiştir.

Kur’ân, insanlığa ışık olup insana; nerede, ne zaman ve nasıl davranacağını öğretir. Kur’ân’ın doğruluk ve değer ölçülerine uygun davranan kişi, iyi ve kâmil bir insan olur. Bu değerlere derin düzeyde uyan kişi, ledün ilmine de sahip olabilir.

Fakat her dönemde, insanların bir kısmı, Kur’ân’ın sönmeyen ışığından yeterince faydalanamamıştır.

“Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: **“Allah (c.c.) şu Kur’ân’la birtakım toplumları yükseltir, diğerlerini de alçaltır. (Yâni Kur’ân’ı uygulayanları yükseltir, onunla amel etmeyenleri alçaltır).”**⁶⁸

“Kim Kur’ân’ı okur ve onunla amel ederse, kıyâmet günü babasına bir tâç giydirilir. Bu tâcın ışığı, güneş, dünyadaki herhangi bir evde bulunduğu takdirde onun vereceği ışıktan daha parlaktır. Öyleyse, Kurân’la bizzat amel edenin ışığını varın siz düşünün!”⁶⁹

İlme çok yer ve değer veren Kur’ân: “Ulûhiyet hakkında bilgiler, dini akaid esasları, ibâdet ahkâmı, faziletler ve âdablar, siyâsi, medeni ve içtimai düsturlar ihtiva etmektedir. Ruh tehzibi, kalp riyazeti, vicdan terbiyesi, beden sağlığı, ev idaresi, hukuk, muamelât vs. gibi ilimlerin esas prensiplerinin katoloğu, Kur’ân’dadır. Birçok durumda Kur’ân, esas prensipleri koymuş, fakat onlardan alınacak hükümleri veya o esaslara bina edilecek detayları, akla ve tecrübeye havale etmiştir.”⁷⁰

“Kur’ân, kâinatın insana hizmet vermesi, insanın da Allah (c.c.)’a ibâdet etmesi için yaratıldığını belirtir. Şu halde kâinat insan için çalışacak, insan da Allah (c.c.)’a kul olarak kâinatta iş yapacaktır. Çünkü akıl ve irade sahibi olan her insan, Allah (c.c.)’a kulluk göreviyle yükümlüdür. Bu yükümlülük, Allah (c.c.)’ın Kur’ân’la sunduğu hak dini, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in duyurduğu ve uyguladığı gibi yaşayarak yerine getirilebilir. Kur’ân, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e vahiy yoluyla indirilen, eşi ve benzeri bulunmayan ilahi bir mesajdır. O, genelde bütün insanlara, özellikle de inananlara her zaman gerekli olan bir kitaptır. Ancak Kur’ân’ı anlamak ve içindekileri yaşamak için gereken gayreti göstermeyenler, okudukları Kur’ân’dan beklenen faydayı göremezler. İnsan, Kur’ân’ı anlayarak okuduğu, inanarak ve aktif bir amelle ona uyum sağladığı zaman, onun yararını görür ve gerçek anlamda ona uymuş olur.”⁷¹

“Kur’ân, insanları uyarmak, Allah (c.c.)’a karşı sorumluluk bilinci içinde

⁶⁸ Müslim, salatü’l-müsafirîn 269; İbn Mâce, mukaddime 16.

⁶⁹ Ebû Davûd, salât, 349.

⁷⁰ Yıldırım, Suat, **Kur’ân’la Diriliş**, Timaş Yay., İst., 2011, s. 128.

⁷¹ Kalkan, Ahmed, **Gerçek Eğitim Yuvası Ev, Esas Öğretmen de Anne Ve Babadır**, Vuslat, Sayı 27, Eylül 2003.

davrananlara yol göstermek, onları doğru yola sevk edip hayatlarında karşılaştıkları sorunları çözmek, tüm insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarıp Allah (c.c.)'ın yoluna iletmek için gönderilmiştir. Kur'ân, kötülüklerden sakınsınlar ve iyi bir hayat sürsünler diye insanlara merhameten gönderilmiştir. Çünkü Allah (c.c.), insanların, Kur'ân'ın irşadı ile hareket edip onunla hidâyet bulmalarını istemiştir. Bunun için, Kur'ân'ın muhatapları öncelikle onu anlar ve uygular duruma gelmelidir. Zira Kur'ân, kendini anlayarak okuyanları ve hükümlerini uygulayanları gerçek mümin olarak tanımlar.”⁷²

“Bugün Müslümanlar olarak içinde bulunduğumuz acı durumun temel sebebi, Kur'ân'ı anlar ve uygular durumda olmayışımızdır. Bu durum hem insanları onun gönderiliş maksadından, hem de İslâmî değerlerden uzaklaştırmaktadır. Kur'ân, ilim-amel bütünlüğünün sağlanması gerektiğini ahlâki bir sorumluluk olarak zikretmiş; kişinin ilmiyle yaşantısının bütünlük arzemesi gerektiğini ifade etmiştir. İlmiyle âmil olmayanlar kınanmıştır.”⁷³

“Sahabe nesli, Kur'ân'ın indirilişine şahit olmuş, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in eğitimi ile İslâm'ı öğrenip yaşamış bir nesildir. Daha sonra gelecek nesillere dini yaşama açısından model olan bu neslin, Kur'ân karşısındaki örnek tavrı bizler için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü bu neslin eğitime kaynaklık eden Kur'ân'dır. Sahabe nesli, Kur'ân'ı okumak ve ezberlemekle yetinmeyip onu anlamaya, âyetleri üzerinde düşünmeye ve emirlerine uygun hareket etmeye de büyük özen gösterdiler. Onlar, Kur'ân'ı anlayarak okumanın ve âyetleri üzerinde düşünmenin, Allah (c.c.) tarafından istendiğini çok iyi biliyorlardı.”⁷⁴

“Tabii ki İslâm dünyasının bu duruma düşmesine, batının acımasızlığı kadar Müslümanların gafleti de sebep olmuştur. Bu yanlışların temel kaynağı, insanların Kur'ân'dan uzaklaşmalarıdır. Oysa Kur'ân, insanların hidâyeti için gerekli olan herşeyi getirmiştir. Bu durumda, insanın, Kur'ân'ın hidâyetine teslim olmaktan başka kurtuluş yolu bulunmamaktadır. Yapılması gereken en önemli iş, anlaşılacak ve kendisine uyulmak için gönderilmiş olan Kur'ân'a yönelmektir. Çünkü sahil bir İslâm anlayışına ve yaşayışına ulaşmak, ancak Kur'ân eğitimiyle mümkün olacaktır.”⁷⁵

İslâm dünyasının, manasını yanlış anladığı; **“sizin en hayırlınız, Kurân'ı**

⁷² Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

⁷³ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

⁷⁴ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

⁷⁵ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

öğrenen ve öğreteninizdir.”⁷⁶ hadisi, kendi zamanından kopuk olarak anlamlandırıldığından amacına uygun olmayan şekilde anlaşılıp yanlış uygulanmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hadisi bildirdiğinde zaten muhatabı olan sahabe Kurân’ı okuyor ve anlıyordu.⁷⁷

Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hadisin karşılığında bizim yaptığımız gibi, sadece elif cüzü kitapları ile bir okuma seferberliği başlatmamıştır. Çünkü bu hadisin gerçek manası; “sizin en hayırlınız, Kurân’ın verdiği mesajları okuyan, anlayan ve Kurân mesajlarını, yaşam biçimini, ahlâk öğretilerini öğrenen ve öğreteninizdir.”⁷⁸

Bu mesaja göre herkes, Kurân’ın verdiği mesajları anlamak için uğraşmalı. Anlamak yetmez, yaşamalı. Yaşamak yetmez, başkalarının da anlayıp yaşaması için uğraşmalıdır. Bunun için Kurân’ın Arapça mukabelesi yapıldığı gibi güvenilir kaynaktan meâl mukabeleri de yapılmalıdır. Ayrıca, Kurân tefsirleri de tekrarları yapılmak suretiyle okunmalıdır. Bu tefsirlerin her tekrarında farklı algılar ortaya çıkar.⁷⁹

Kurân’ın mesajlarında, sürekli **“tefekür edin, düşünün, olaylar arasında bağlantı kurun, akledin”** deniyor. Bunun için Kurân’ın metninin anlaşılması gerekir. Kurân, hayatta sıkıntılarla karşılaştığımız zaman soru sorulup cevap alabileceğimiz ve yolumuzu kaybedince yol soracağımız en önemli kitaptır. Kurân’a yol sormadan, Kurân yol göstermez. Fudayl b. İyaz’ın çok isabetli tesbiti şöyledir: *“Kurân kendisiyle amel olunmak için indirildi, insanlarsa onu okumayı amel edindiler.”*⁸⁰

Nesefi şöyle söylemiştir: *“Gereğiyle amel etmeyerek, Kur’ân lafızlarını okuyan ve dinleyenlere Kur’ân beddua ve lanet eder.”*⁸¹

“Kurân’ı, bizim okuyuşumuzla Ashâbın okuyuşu farklıdır. Biz Kurân’ı, anlamaksızın kısa sürede hatmederiz. Oysa onlar, bir tek sûrenin üzerine, senelerce eğilir, iyiden iyi düşünerek, özümseyerek kendini O’na verir, anladıklarını da yaşantısında ortaya koyardı. Bir yandan bu çabukluk, öte yandan Kur’ân’ı dinlerken zihinlerin ses ve nağmeye kayması, Kur’ân’ın sırf nağme için hazırlanmış güfteden ibaret sanılması ve onu birbirinden daha güzel bestelemek için yarışılması ve Kur’ân’ı, sadece kendisiyle toplantıların açıldığı bir alamet edinmemiz... İşte bütün bunlar ve

⁷⁶ Ahmed Bin hanbel, a.g.e., İbn Ebi Şeybe Musannef, Ebu Abdillâh Cemal, Fevaïd, Darimi, Sünen, Neccar, Tarihi Bağdat, Buhari, Sahih, Fedâilu’l Kur’ân, 21.

⁷⁷ Kütüb-ü Sitte, Cilt 16, S. 513.

⁷⁸ Çamlıca, Sait, **Şems-i Tûba Dergisi**, İst., Ağustos 2013, Sayı: 11, s. 22.

⁷⁹ Çamlıca, Sait, a.g.e., s. 22.

⁸⁰ Çamlıca, Sait, a.g.e., s. 22.

⁸¹ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 110.

benzerleridir ki, onun sırlarına dikkati perdelemiş ve kâfir bile olsa, dinleyen her Arabin tadacağı güzelliğini duymaktan beni yoksun bırakmıştı. Kur’ân değişmedi. Değişen, onu okuyan diller, işiten kulaklar ve kavrayan kalbler ve akıllardır. Kur’ân’ı anlamadan okuyoruz, onun karşısında huşu olmayan bir coşkunluk duyuyoruz.”⁸²

“Asırlardır ısrarla uygulanan bu tutum, Kur’ân temelli İslâm dininin anlaşılması yanında, inanan sayısının artmasında da en büyük engellerden biridir. Çünkü Kur’ân’ın bizzat kendisi, yükümlü tutulduğu dini bir kitabı (kendisinden önceki kitap olan değiştirilmemiş Tevrat’a işaret ederek) anlamayanı, anlamadan taşıyanı ve ona göre amel etmeyen kişiyi eşeğe benzetmektedir. Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. **“Allah (c.c.)’ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hali ne kötüdür! Allah (c.c.), zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.”**⁸³Yeryüzünün en güzel gözlü canlısı olan eşek, sırtında taşıdığı yükten, sorumlu olduklarından yararlanmayı bilmeyenleri, taşıdığı kitabı gereği gibi okumayan ve anlamadan taşımaya devam edenleri ve bilgisinden yeni görüşler üretmeyenleri anlatmak için seçilmiş bir simgedir. Anlaşılmadan okunan veya süslü bohçalara konup dolaplara ve raflara konan Kur’ân, terk edilmiş Kur’ân demektir.”⁸⁴

“Çocuğunu Kur’ân öğrenmeye gönderenler ondan arada sırada geçmişlerinin ruhuna Yâsin ve Tebâreke surelerini okumasını, yılda bir kere de ölmüşleri için hatim indirmesini bekliyorlar. Kur’ân’ın diğer bir ismi olan zikir, ayrıca bir bilginin hafızaya yerleştirilip kullanılmaya hazır hale getirilmesi, öğüt alınması demektir. Kur’ân’ı kavrayan, bütün ilahi kitapları doğru olarak kavramış olur. Manası kavranmadan hafızaya yerleşen şeye ve onu ifade etmeğe zikir değil, ezberleme ve ezberden okuma denir. Zikirde bilgi ön plana çıkar. Ezberlenen şeyde ise bilgi söz konusu olmaz. Bilgi olmayınca da tezekkür, düşünme, bilgiyi kafasına yerleştirme ve kullanıma hazır vaziyette tutma gerçekleşmez.”⁸⁵

“Kur’ân’ı hatmetmek demek, kişinin anlamadığı bir dilde (ana dili Arapça olmayan için Arapça dilinde) dinlemesi değil, dinin esasları olan mesajları okumak, anlamak ve üzerlerinde düşünüp özümsemek, davranış ve yaşantısına yansıtmaktır. Bir sayı tutturma ve sayfa çevirip kitap bitirme işlemi değildir. Böylesi bir işlem ancak

⁸² Yıldırım, Suat, **Kur’ân’la Diriliş**, Timaş Yay., İst., 2011, s. 133-134.

⁸³ Cum’a, 62/5.

⁸⁴ Özdemir, Gazi, **Din ve Beyin**, Sınır Ötesi Yay., İst., 2010, s. 548- 549.

⁸⁵ Bayındır, Abdülaziz, **Kur’ân Işığında Tarikatçılığa bakış. Şeyh Efendilerle Görüşme**, Süleymaniye Vakfı Yay., İst., 2007, s. 220, 233.

anlamı bilinmeyen sözlerin hatmi veya diğer bir ifade ile nağmeli sözlerin hatmi diye tanımlanır. Kur'ân kendisinin sadece nağme olarak dinlenmesini değil, anlaşılmasını ve mesajlarını düşünüp ibret alınmasını emretmektedir. Nağme halinde Kur'ân'ı dinlemek veya anlamını bilmeden okumak ise, ancak duygu durumu yönünden bir rahatlık sağlar”⁸⁶

Bize göre, Kur'ân'ı Arapça dilinde okumak sevaptır, mükâfâtı vardır, maddi manevi şifadır, gönülleri rahatlatan bir nurdur. Fakat asıl amaç, içindekilerin anlaşılıp uygulanmasıdır. Manası bilinmeden okunduğunda; onun yol göstericiliğinden ve rahmetinden yararlanılamaz. Okumak ancak amele dönüştüğünde fayda verir.

Mevlana, Kur'ân'ı anlamayanlar ve Allah (c.c.)'a yaklaşıtrıcı olarak Kur'ân ipine sarılamayanlarla ilgili olarak Mesnevi'sinde şunları söylemektedir:

“Çünkü çok kişiler Kur'ân'ı anlayamadılar da yol azıttılar.

Bazı kişilerse o ipe sarıldılar ama kuyunun dibine gittiler.

A inatçı, yücelere çıkmak sevdasında değilsen ipin ne suçu var”⁸⁷

Kur'ân; vermek istediği mesaj, anlaşılıp uygulansın diye, normal bir zekâ düzeyi olan herkesin kolayca anlayacağı basit kelimeler ve açıklamalardan oluşmuş bir kitaptır. Nitekim Kur'ân'da şöyle denmektedir: **“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi/anlayarak okurlar. Ona inanırlar (kurallarına uyarlar). Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁸⁸**

“Düşünesiniz (aklınızı kullanasınız) diye Allah (c.c.) size âyetlerini böyle açıklamaktadır.”⁸⁹

“Andolsun biz, onlar düşünüp öğüt alsınlar diye (gerçekleri) bu Ku'ran'da değişik biçimlerde açıkladık. Fakat bu onların ancak kaçıışlarını artırıyor.”⁹⁰

“Biz her elçiyi, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah (c.c.)'ın emirlerini anlayacakları şekilde) açıklasın...”⁹¹

“Bir âlimin (ilim okuttuğu) meclisinde, (ilim tahsil etmek veya dinlemek için) hazır bulunmak, bin rek'at namaz kılmaktan, bin hastayı ziyaret etmekten ve

⁸⁶ Sağ, Mustafa, Evrensel Çağrı, **Kur'ân Meâli**, Kaçak Yay., İst., 2009; Özdemir, Gazi, **Din ve Beyin**, Sınır Ötesi Yay., İst., 2010, s. 549.

⁸⁷ Candan, Ergun, **Ölümden Sonra Neler Oluyor?** Sınır Ötesi Yay., 2007, s. 63, 206; Özdemir, Gazi, a.g.e., s. 548.

⁸⁸ Bakara, 2/121.

⁸⁹ Bakara, 2/242.

⁹⁰ İsra, 17/41.

⁹¹ İbrahim, 14/4.

bin cenaze namazında hazır bulunmaktan daha faziletlidir!”⁹²

“Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu sözleri söylediğinde, ashab kendisine şöyle sordu: ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Âlimin meclisinde bulunmak, tek başına Kur’ân okumaktan da mı üstündür?’ Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ‘Hiç ilimsiz Kur’ân okumak insana fayda sağlar mı?’ diye karşılık verdi.”⁹³

Bireysel, sosyal ve siyasal hayattaki tüm problemlerin kaynağında ilimsizlik ve bozuk inanç anlamında olan cehalet vardır. Asr-ı saadeti yaşamının yâni, saadeti asra taşımanın yolu, kuvvetli iman sahibi olmak ve Kur’ân’ın istediği şekilde yaşamaktır. **“Andolsun biz Kur’ân’ı düşünüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?”⁹⁴** Buyurarak, ilâhi kelâmını okumamızı, âyetleri üzerinde düşünerek anlamaya çalışmamızı ve onu yaşamamızı istemektedir.

İslâm’ı derinden yaşayan âlim ve âbid Mehmet Akif Ersoy; bu durumu aşağıdaki dizelerinde ne iyi anlatmıştır.

*“İbret olmaz bize, her gün okuruz ezbere de!
Yoksa, bir maksat aranmaz mı bu âyetlerde?
Lâfz-ı muhkem yalnız, anlaşılan Kur’ân’ın
Çünkü kaydında değil, hiç birimiz mânânın
Ya açar nazm-ı celîlîn, bakarız yaprağına
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına,
İnmemiştir hele Kur’ân, bunu hakkıyla bilin
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için.”⁹⁵*

Allah (c.c.) Arapçayı bilen Arap toplumuna Kur’ân okumayı tavsiye ederken, anlamının okunmasını, namaz sureleri ve diğer surelerin sürekli tekrar edilerek, zihinlere yerleşmesini, dolayısıyla uygulanmasını istemiştir. Bizde ise bu durum yanlış anlaşılmış; Kur’ân’ın anlamının değil de Arapçasının öğretilip ezberletilmesi üzerinde durulmuş ve durulmaktadır. Bu yüzden gerçek İslâm tam anlamıyla bilinmemektedir, İslâm kulaktan duyma bilgilerle yaşanmaya çalışılmaktadır. Meselâ: vaktin insan için çok önemli olduğu, İlmin, okuma, öğrenme ve öğretmenin İslâm’da ibâdet olduğu, Müslüman âlimin her iki dünyada da mükâfatlandırıldığı bilinmemektedir. Bizce, İnsanlar konuyla ilgili âyet ve hadisleri öğrenseler, hemen imanlarını sorgulayıp

⁹² Irâki bu hadisin Ebu Zer’den değil, İbn Ömer’den rivâyet edildiğini söylemiştir. İbn Cevzi ise bu hadisi Mevzuat adlı eserinde zikretmiştir; Gazâli, a.g.e., I, s. 75.

⁹³ Ebu Nuaym, Herevi, (Hasan’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 75.

⁹⁴ Kamer, 54/17.

⁹⁵ Ersoy, Mehmet, Akif, **Safahat**, (hz. Ertuğrul Gözdağ), Kültür Bak. Yay., Ank., 1990, s.140.

vakitlerini doğru yol için harcayarak faydalı ilim sahibi olmaya çalışırlar.

Din sevdirmeli, nefret ettirilmemeli. Kolaylaştırılmalı zorlaştırılmamalıdır. Sevmek için bilmek, bilmek için okumak gerekir. Tanıyıp bilince zaten sevilir. Kur'ân'ın ne demek istediği öğrenciye öğretilmelidir. Surelerin türkçe anlamları ilk ve orta öğretimin başlangıcından itibaren ezberletilip her sınıfta tekrarları sağlansa, zihinlere Allah (c.c.)'ın istekleri yerleştirilip uygulanma zemini hazırlanmış olur. İslâm'ın istediği insan modelleri bu şekilde yetiştirilebilir. Böylece bu insanların kendilerinde ve yetiştirdikleri kişilerden meydana gelen toplumda huzur sağlanmış olur.

İki dünya saadetine rehberi Kur'ân'ın meâline ağırlık verilmelidir. Kur'ân'ın, uygulanma alanına geçmesi ancak bu şekilde olur. Bize göre; Kur'ân okunurken, susmamızın istenmesi, surelerin anlamlarının zihnimize tekrar edilip içimize işlenmesidir. Yüce Rabbimiz Kur'ân'ı Kerim'de şöyle buyurur: **“Kur'ân okunduğu vakit, hemen onu dinleyin ve susun ki, merhamet olunasınız.”**⁹⁶

Kur'ân öyle okunmalıdır ki, hem makamı hem de anlamı insanları etkileyip ağılatmalıdır. Kur'ân, ruhsuz okunmamalıdır. Mutlaka Kur'ân'da ne anlatıldığı öğrenilip öğretilmelidir. Zaten içindeki manayı bilen istemese de ağlar. Kur'ân bizi etkileyip değiştirmelidir. Çocuğa Kur'ân önce sevdirmeli, gayesi ve manası açıklanmalıdır. Ondan sonra zaten çocuk, ezberlenmesi gereken yerleri kendi isteğiyle ezberler. Kur'ân'ın manasını anlayıp O'nu seven çocuk, onu en iyi şekilde yaşamak ister, hayatına, O'na göre şekil verir.

İlk Müslüman Araplar, Arapça bildikleri için, Kur'ân'ın âyetlerini dinlediklerinde, ne demek istediğini anladıklarından İslâm'a yöneldiler. Böylece hiç yok iken bir İslâm medeniyeti var oldu. Şimdi ise, arapça bilinmediğinden, sadece arapçası dinlenen Kur'ân'ın manası bilinmiyor ve gün geçtikçe İslâmi yaşantıdan uzaklaşıyor. Kur'ân'ın ilk devir Müslümanlarınca iyice anlaşıldığını, sahabenin ve ilk dönem âlimlerinin sözlerinden ve yaşantılarından daha iyi anlıyoruz. Sonraki dönemlerde Kur'ân'ın, daha ziyade Arapçası okutulmuş ve ezberletilmiştir.

İki dünya mutluluğunun kurallarının olduğu Kur'ân-ı Kerim'in dili olan Arapça dilinin, diğer yabancı diller gibi ilkokuldan itibaren öğretilmesi gerekir. Çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda, diğer diller gibi Arapçanın da öğretilmemesi çok üzücüdür. Toplumun refahı için bu, âcilen uygulanmalıdır. Yüce Rabbimiz'in Âyetinde bildirildiği gibi; **“Mü'minlerin gönüllerinin Allah (c.c.)'ı zikretmesi ve O'ndan inen**

⁹⁶ A'raf, 8/204.

gerçeğe içten bağlanması zamanı daha gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar; onların üzerlerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı; onların çoğu itaatten (doğru yoldan) çıkmış kimselerdir.”⁹⁷

1.5. Kurân’dan Faydalanmanın Yolları

Bu ilimden faydalanmak için ne yapmalı? Bu soruya cevap arayacağımızı söylemiştik.

Çocuk eğitiminin temeli aile eğitiminde yatar. İnançlar, iyi alışkanlıklar, değerler ve gelenekler daha çok aile içinde kazanılır. Ve diğer davranışlar bunların üzerine bina olur. Böylece çocuğun kişiliği aile içindeyken oluşur. Küçük yaşlarda verilen dini bilgiler onlarda güçlü manevi bir kimlik oluşturur. Çocuklardaki her türlü davranışın sebebi, ailedeki yaşam tarzı ve eğitim metodudur. Fikri, bedeni ruhi ve ahlâki eğitim iyi verilmişse; çocuk, Allah Teâlâ (c.c.)’nın razı olduğu, kulların beğendiği, devletine, vatanına, milletine, ailesine, cemiyete, insanlığa ve kendisine faydalı bir insan olarak yetişir. Günümüz pedagogları, *“altı yaşa kadar çocuğun karakteri nasılsa, ondan sonraki yaşantısında fazla ekleme yapılmadan aynı izler devam eder”* görüşünde birleşirler. Yâni çocuğa bu dönemde şekil verilir. İlk yıllardaki eğitim ve terbiye, hayâtî ve hayat boyu önem taşıdığından altı yaşa kadar anne babanın yaşamlarındaki önceliği çocuğu iyi yetiştirmek olmalıdır. Çocuğun en çok sevdiği, inandığı, güvendiği ve özendiği ideal tip, anne ve babadır. Çocuk onları örnek alır. Ana baba elinde bir emanet olan çocuklar, neye meylettirilirse, oraya yönelir. Sağlam bir iman ve ahlâk düzeninin hâkim olduğu ailenin çocuklarına verdiği planlı programlı eğitimi hiçbir okul ve kurum veremez. Okul öncesi dönem, Allah (c.c.) ve Resulünü sevdirmeye ve benimsetmeye, 7 yaş ve ergenlik dönemi ibâdetlere alıştırmaya zamanıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v), namaza yedi yaşında başlatılarak alışkanlık kazandırılmasına, on yaşında yaptırım uygulanarak kontrol ve disiplinin gerekliliğine işaret etmiştir. Bu yaşlarda sevdirecek alışkanlık haline getirtilirse daha sonradan bu alışkanlıkları devam ettirir ve bu yaşlarda çocuğun üzerinde özenle durulursa büyüdüğünde karşılığı alınır.

Biz öğretmenler öğrencileri gözlemlediğimizde, öğrenciler arasındaki farkın aileden aldıkları eğitimden kaynaklandığını, inanç ve ahlâki yönü eksik ailelerin çocuklarının daha problemliliğini görüyoruz. Gözlemlerimizde; ailede dini eğitimi alan öğrencilerin, daha saygılı, sevgi dolu, yardımsever olduğunu, şiddete, yalana, kötü alışkanlıklara meyillerinin olmadığını fark ediyoruz ve bu durumu farkettiğimizde; dini

⁹⁷ Hadid, 57/16.

eğitimin gereğini daha iyi anlıyoruz. Bu öğrenciler başkalarına zarar vermedikleri gibi kendileri de ergenliklerini bunalımsız atlatıp ilgilerini derslerine vermektedir.

Çocukken dini eğitimi doğru bir şekilde alamayan ergenlerin çoğunluğu ise; İslâm'ın şiddete karşı olduğunu bilmeden yetiştği için, kendisinde var olan şiddet potansiyeline karşı dirençli olamıyor, bunalımını asrın zararlı uyarıcılarıyla halletmeye çalışıyor ve derslere de ilgisini veremiyor. Ya da aileden aldığı yetersiz İslâmi eğitimle yanlış yol arasında tereddütte kalıp hiçbir kimliğe bürünemediği için hırçınlaşıp, kendinden ve hayattan nefret edebiliyor. Kimlik arayışında olan bu tür çocuklar, daha çabuk kandırılabilir. Zararlı arkadaş ve kitaplardan olumsuz etkilenecek Allah (c.c.)'ın doğru yolundan uzaklaşıp küfre sapabiliyor.

Genellikle anne babalar, çok önemli olan 0-6 yaş dönemini çocuklarla ilgilenmek yerine birbirleriyle tartışarak geçiriyorlar. Tartışma da, ayrıca çocuğu çok olumsuz etkiliyor ve çocuğun ruhunda derin izler bırakarak, psikolojisini bozuyor. Hâlbuki bu dönem bir daha geri gelmez. Baba kurallar koyarak, anne şefkat göstererek bilinçli bir şekilde çocuklarla zamanında ilgilenmelidir. Kuralsız büyüyen çocukların büyüyünce önü alınamaz. Kendini durdurmayı öğrenmediğinden sorumluluk duygusu gelişmez, zararlı alışkanlıklara daha çabuk yenik düşer. İbadet sorumluluğu almaz. Kimlik arayışını bitiremez ve kimlik sahibi de olamaz.

Erken yaşlarda ideal şahsiyetlerle büyütülen çocukların zihin altına yerleşen modeller, kimliğin oluşmasını sağlar. Ergenlik öncesi dönem çok iyi değerlendirilirse, ergenlik dönemi rahat atlatılır. Okuyan, üreten, mutlu ve sağlam nesiller yetiştirebilmek için, dini eğitime ihtiyaç vardır. Bu eğitimi almayanların dünya ve âhirette mutsuz olacağını Kur'ân bize bildirmektedir. Nitekim İslâm bilinmediği ve tam anlamıyla yaşanmadığı için insanların çoğu mutsuz.

Çocukla en fazla meşgul olan annedir, ilk ve en önemli terbiyeci, eğitimci de annedir. Yâni anne ilk öğretmendir. O yüzden anne mutlaka eğitilmiş olmalıdır. Çoğunluğu Müslüman olan bu toplumda, yakın zamana kadar problem olan, bir kumaş parçası yüzünden, geleceğin anneleri olacak kızların, eğitilmiş olmalarını engellemek bu toplumun ilerlemesine mani olmaktı. Bunu ancak bu ülkeyi sevmeyen ilim düşmanları yapabilir. Amaç Türkiye'nin geri kalmasını sağlamaktır. İstatistikler eğitilmiş annelerin çocuklarının daha başarılı olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki uzun bir süre uygulanan bu engel ile örtülü olan geleceğin anneleri eğitim haklarını kullanamamıştır.

Çocuğa doğru yolu gösteren, Rabbini tanıtacak, dinini sevdirecek olan önce

anne, sonra babadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) **“Hiç bir baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir şey bağışlayamaz, bırakamaz”**⁹⁸ demiştir. Bu önemli görevleri yerine getirecek olanların, önce kendilerini iyi yetiştirmiş olmaları gerekmektedir

Eğitim, çok yönlü uzmanlık isteyen yüce bir konudur. İslâm'ı ve nakli ilimleri ana hatlarıyla bilmekle birlikte, sevgiyi, hoşgörüyü, sabrı, eğitim metotlarını, insan ve çocuk psikolojisini, pedagojiyi, yâni çocuk eğitim ve terbiyesini temel düzeyde de olsa bilen ve uygulayabilen bir seviye gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olmak da eğitimle olur. Çocuk yetiştirirken her türlü tedbir için, içinde yaşanılan toplumu da çok iyi tanımakta fayda vardır.

Huzurlu bir yuvada huzurlu çocuklar yetiştirmek için öncelik çocuklardan önce ana-babaları yetiştirmek olmalıdır. Kişi evliliğe hazır değilse, yâni bir eğitici konumunda değilse çocuk sahibi olmayı düşünmemelidir. Ana-babaları yetiştiren ehil ve emin yerlere büyük ihtiyaç vardır. Anne-babanın eğitimi için evlilik ve ana-baba okulları açılmalı veya lise eğitimi esnasında ders müfredâtına konmalıdır. Çalışan annelerin çocuklarına, annenin bulunduğu kurumlara yakın, hakiki eğitimin verildiği ve denetlendiği eğitim yerleri açılmalıdır. Birey ve toplumun huzuru, devletin kalkınması için, bu konular ele alınıp uygulamaya konmalıdır.

Anne babaya emânet edilen çocukların yetiştirilmesi emânet sahibinin istediği sistem ve şartlarda olmalıdır. Allah (c.c.) insanı tertemiz yaratmış ve bu temiz halin devamı için gerekenleri bildirmiştir. Onlara, manevi şekli, bilgiyi ve huzuru verecek olan, anne-baba, daha çocuk doğmadan, onu, kusursuz yaratan Allah (c.c.)'ın istediği gibi yetiştirebilme kaygısını taşıyıp konuyla ilgili kitaplar okuyup her dönemi için planlar yapmalıdır. Anne baba; düşünen, araştıran, bilen ve ilgilenen bir terbiyeci olmak zorundadır. Anne baba, ibâdetten bütün davranışlarına kadar çocuğun taklit edebileceği ideal birer örnek olmalıdır. İleride çocuklarında görmek istedikleri güzel özellikleri kendileri de taşımalıdır. Bu emanet için anne baba kıyâmet günü sorguya çekilecektir.

Yüce Allah (c.c.):” **Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyunuz.**”⁹⁹ buyurmaktadır.

Allah (c.c.) yolunda terbiye edilemeyen çocuklar, cehenneme gittiğinde

⁹⁸ (Tirmizi, Birr 3) (KAYNAK 111).

⁹⁹ Tahrir, 66/6.

onların terbiyesinden sorumlu olanlara beddua edeceklerdir.¹⁰⁰

“Yüzleri ateşe çevrildiği gün, “keşke biz Allah (c.c.)’a da itaat etseydik, elçisine de!” diyecekler.”¹⁰¹

Ve:“Ey Rabbimiz! Biz idarecilerimize ve büyüklerimize boyun eğdik, onlarda bizi yoldan saptırdılar” diyecekler. (ve devamla:)¹⁰²

“Ey Rabbimiz! Onlara iki kat fazla azap ver ve büyük bir lanetle onları lanetle!”(derler)¹⁰³

O halde, çocukların hayatlarını şekillendiren anne baba, onların iki dünya mutluluğu için, onlara iyi örnek olmalı ve terbiyesi için çaba harcamalıdır. Ergenlik çağında gencin nefesine hoş gelen şeylerden uzaklaştırmak için sürekli tetikte olmalıdır.

Çocuklarını seven ve onların geleceğini düşünen anne babaların; çocuklarına verebilecekleri en büyük hediye, onları âhirette ebedi olarak sevindirecek “Allah (c.c.) ve Peygamber Efendimiz (s.a.v)’i”sevdirecek öğretmektir.

“Çocuklarımızı sevmek ve onların geleceğini düşünmek, dünyadaki vazifelerimizin en güzeli ve en önemlisidir. Çocuklar, büyüklerin yaşama sevincidir, umutlarıdır, gelecekleridir. Fakat sevgi bedel ister, fedâkârlık ister. Anne ve baba, çocuğun okuduğu kitapları, gazeteleri, konuştuğu arkadaşlarını, terbiye ve eğitim verenleri, seyrettiği filmleri, oynadığı oyunları... kontrol etmeli; gerektiğinde ambargo koymalıdır. Bütün bunları kendi yerine ve daha güzel yapacak Allah (c.c.) korkusunu, ihsan bilincini, tevhid şuurunu gönlüne yerleştirmelidir. Gecesini gündüzüne katıp, ‘çocuğumu nasıl müslümanca yetiştirebilirim?’ diye planlar, programlar yapmalıdır.”¹⁰⁴

“Koca, aynı zamanda ‘hoca’ olmalı; evin reisi, liderliğini evde imamlık yaparak da yerine getirmelidir. Çocuğunu canından fazla seven ana, onun cehennemde yanmasına rızâ göstermediğini ispat etmelidir. Çocuğunu cehenneme götüren inanç, düşünce ve eylemlerden koruyacak şekilde onu eğitmenin yollarını bulabilmelidir. Ebeveyn, çocuklarına her yönüyle örnek olabilecek bir hayatı yaşamaya çalışmalıdır. Aksi halde, sözleriyle telkin etmiş olduklarını davranışlarıyla yalanlamış olurlar. Çocuk daha çok gördüklerinden, örneklerden, etkileneceğinden eğitim başarısız olur, çocukta karakter bozuklukları ortaya çıkar.”¹⁰⁵

¹⁰⁰ A’raf, 7/38.

¹⁰¹ Ahzâb, 33/66.

¹⁰² Ahzâb, 33/67.

¹⁰³ Ahzâb, 33/68.

¹⁰⁴ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

¹⁰⁵ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

“Çocuk bir lütuftur; çünkü anne ve babası ona, nereden gelip nereye gittiğini, bu dünya hayatında vazifesinin ne olduğunu güzelce anlattıkları takdirde tebliğ ve irşad şerefinden hisse sahibi olur. O çocuğun bir ömür boyu işleyeceği bütün güzel amellerinden pay alırlar, sevabına ortak olurlar. Bir nevi ölümsüzleşir hayırlı evlât yetiştiren ebeveyn, sevap kazanmaya öldükten sonra da devam eder; akan, sürekli bir sadakadır müslümanca yetiştirilen çocuk. Çocuk, diğer yönüyle de bir azap vesilesidir. Zira ebeveyni o İlâhi emânete Rabbini güzelce tanıtmadıkları, terbiyesine yeterince dikkat etmedikleri takdirde, çocuklarının işleyeceği günahlardan onlar sorumlu tutulacaktır.”¹⁰⁶

“Çocuğa sevgi, şefkat ve anlayışla muâmele etmek İslâm eğitim sisteminin en belirgin özelliğidir. İslâm eğitimcileri, eğitimin doğumla birlikte, hatta daha önceden (anne veya baba adayını seçerken) başlaması gerektiği hususunda görüş birliği içindedir. Çocuğu, sağlıklı, ahlâklı ve iyi bir müslüman olarak yetiştirmek, ancak çok erken yaşlardan başlayarak onun eğitimini ciddiye almakla mümkün olur. Çocuğun, kendisine söylenenleri tam olarak anladığı ve kendi düşüncelerini az-çok ifade edebildiği yaşlardan itibaren İslâmi esasların öğretimi yapılmalıdır. Bu konuda ilk öğretilecek şey, tevhid inancıdır. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in **“Çocuklarınıza önce ‘Lâ ilâhe illâllah’ cümlesini (anlamıyla birlikte) öğretin.”**¹⁰⁷ şeklinde tavsiyede bulunduğu nakledilir.”¹⁰⁸

“Allah (c.c.) inancı, küçük çocuklara onların anlayabileceği sade ve açık bir dille, ümit ve bağlanma duygularını geliştirecek şekilde anlatılmalıdır. Ayrıca, temyiz yaşına doğru Allah (c.c.) sevgisiyle birlikte uygun bir üslûpla Allah (c.c.) korkusunu da aşılama, bu sûretle değer yargılarına ters düşen davranışlar karşısında iyiliklerini ödüllendirecek, kötülüklerini cezalandıracak olan İlâhi otoritenin varlığını vicdanında hissetmesini sağlamak gerekir. Çocuklarda küçük yaşlardan itibaren imanla birlikte ibâdet şuurunun da geliştirilmesi gerekir. Namazın öğretilmesi ve emredilmesi, aile reisinin de bunda devamlı olması Kur’ân-ı Kerim’de özel olarak açıkça zikredilmiştir. Unutulmamalıdır ki, İslâm eğitimi, tedricilik, sevgi ve iknâ gibi pedagojik metotları esas alır. Korkutucu, ürkütücü, emredici tutumlar, çocuk için hem anlaşılmazdır, hem de yıpratıcıdır. Çocuğun sevgiye, iyi örneklerle, açıklayıcı doğru bilgilere ihtiyacı vardır. Bunların yerli yerinde uygulanması ölçüsünde onun müslümanca eğitimi ve öğretimi de

¹⁰⁶ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

¹⁰⁷ İbni Mace, Edeb 3; Münavî, Feyzul-Kadir, II/90.

¹⁰⁸ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

başarıya ulaşacaktır. Çocuk, çocukluk yapıp elini ateşe atsa, sobayı ellelemeye kalksa elbette engeller anne-baba; ille de yanmak istese, kendi haline bırakmaz, müsâade etmez, gerekirse, yanmasın diye, şefkatle tokatlar onu. Çünkü o, neyi yapınca, nasıl davranınca yanacağını bilemez. Biraz büyüyünce, yine çocukluğun daniskasını yaparken, cehennem ateşine elini uzatıp çevresinin teşviki ve kendi arzusuyla kendini ebedi alevlerin içine atarken ana-baba seyirci kalmaz. Hele hele bu yanma olayına yardımcı olması, hiçbir şeyle izah edilemez. Evlâdını seven ana-baba, çocuğunun cehenneme doğru yuvarlanmasına göz yummaz.”¹⁰⁹

Meselâ; sabah namazında çocuğunu uyandırmaya kıyamayan anne çocuğuna zarar verdiğinin farkında değildir.

“Günümüzde okullarda öğretilenlerin de, öğretilmesi gereken doğrular olup olmadığı müslümanca değerlendirilmeli, evde yanlışlar tashih edilmeli, küfür ve şirk mikropları bünyede büyüyüp yerleşmeden temizlenmelidir. Her akşam, okul, TV., sokak gibi çocuğu etkileyen tüm etkenler ana-baba tarafından gözden geçirilmeli, özellikle şirk unsurları en hassas ölçüyle tespit edilip izâle edilmeli, yerine tevhide özellikler geçirilmelidir. Unutmamalıyız ki, yaşlıyken öğrenilenler, su üzerine yazılan yazıya benzese de; çocukken öğrenilenler, mermer üzerine yazılan yazı gibidir.”¹¹⁰

Büyüyen bir fidan gibi olan çocuk ruhu, kendisine örnek alacağı mükemmel kişiler arar. Çocuğun hayallerine, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve İslâm büyüklerinin hayatları kazınmazsa; çocuk, Pokemon eğitici veya Zeyna gibi olmayı kendine ideal seçebilir.¹¹¹

Anne baba ressam, çocuk da bembeyaz bir tuval gibidir. Eğer ressam, tabloyu tekniğine uygun bir şekilde sabır ve sevgiyle yaparsa başarılı olur. Çocuk yetiştirmede de başarılı olmak için; hazırlık, gayret, özveri, sabır, sevgi, şefkat gerekir.¹¹²

“Dini ve ahlâki değerlerin öğretiminde kolaydan zora ve çocukların gelişim seviyesine uygun bir usul takip edilmelidir. Konu sıralaması şöyle olabilir. Kelime-i şahadetin öğretimi, imanın şartları, İslâm’ın şartları, Kur’ân öğretimi, doğruluk, cömertlik, paylaşma, infak gibi temel güzel ahlâk kuralları da örnek hikâye veya olaylarla kavratılmaya çalışılmalıdır. Anne baba tüm bunları sevgi ve teşvik edici

¹⁰⁹ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

¹¹⁰ Kalkan, Ahmed, a.g.e., Sayı 27.

¹¹¹ Feleh, Zeki, **Çocuk ve Aile Eğitimi**, Nev Yay., İst., 2013, s. 115.

¹¹² Feleh, Zeki, a.g.e., s. 111.

unsurları kullanarak yapmalıdır.”¹¹³

Çocuk iki yaşında iken ona, dini hikâye ve Kur’ân okunur ve kelime-i tevhid ezberletilir. Üç yaşın başlarında hırçın ve söz dinlemez olduğundan ısrarcı olunmaz. Üç yaşın sonundaki sakinlik dönemi çocuğun çok soru sorduğu dönemdir. Bu dönemde kısa cevaplar verilir. Ezber yaptırılmaz. Dört yaş, çocuğun araştırmacı ve taklitçi olduğu dönemdir. Dini hikâyeler okunur, dini temalar hikâye ile anlatılır. Hikâye ile anlatılan konular daha istekli ve daha kolay öğrenilir. Bu yaş, Kur’ân’ı öğrenme yaşıdır.¹¹⁴

“Sünnet-i seniyyede çocuğun Kur’ân öğrenme vakti 4 yaş, 4 ay, 4 gün, 4 saattir. Bu yaş dilimi çocuğun ezber kabiliyetinin zirvesi olarak bildirilmektedir. Yine bu yaşlar çocuğun ilme olan heves ve iştiağının uyandırılması için de çok uygundur. Çünkü çocuktaki en baskın duygulardan biri, taklit ve uyum duygusudur. Çocuğu bu devrede tatlı dilli şirin bir papağana benzetebilirsiniz. Dinleyen, anlamaya çalışan ve anladığını söylemeye gayret eden sevimli bir papağan!”¹¹⁵

Beş yaş, çocukluğun altın yaşıdır. Çevresine uyum gösterir. Başkalarının üzerinde olumlu tesir bırakmak ister. Dinin esasları temel anlamda bu yaşta benimsetilir. Altı yaşında, üç yaşındaki gibi olumsuz davranışlar gösterir. Çevresiyle çatışır, her zaman birinci ve en iyi olmak ister. Mantıksal düşünmeyi öğrenmeye başlamıştır. Bu dönemde bolca hikâyeler okunup, hafızasında tutmasını sağlamak için sorular sorarak zihnini çalıştırması öğretilmelidir. Altı yaşındaki çocukların soruları ciddiye alınıp cevapları mantık çerçevesinde verilmelidir. Yedi yaş, bilgi öğrenme ve ezberleme dönemi değildir. Sevdirme ve benimsetme dönemidir. Yâni Allah (c.c.) ve Peygamber Efendimiz s.a.v)’in sevgisini kazandırmaktır. Temyiz yaşına kadar böyle olmalıdır. Çocuklar, altı-on yaş arasında inişli çıkışlı dengeli ve dengesiz hareketler gösterebilir. On yaşındayken, beş yaşındaki dengeli davranışı gösterir. Bu yaş, etkilenmenin en fazla olduğu dönemdir. İbadetlerin yapılması gerektiği yaştır. On yaşından sonra ergenlik döneminin etkileri başlar. Artık çocuk, ibâdetlerini isteyerek, kolaylıkla yerine getiren bir fert olmalıdır.¹¹⁶

Abdulfettah Ebu Gudde, çocuğun eğitimi hakkında şöyle demektedir:

“Çocuğun eğitimi için en etkili ve faydalı yöntemlerden biri de; azim ve gayreti harekete geçiren, sessiz ve sakin bir şekilde, şunu yap bunu yapma demeksizin ahlâkı

¹¹³ Feleh, Zeki, a.g.e., s. 111.

¹¹⁴ Feleh, Zeki, a.g.e., s. 68-76.

¹¹⁵ Can, Mehmet, **Asr-ı Saadet’te Çocuk Terbiyesi**, Nev Yay., İst., 2013, s.112.

¹¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz: Feleh, Zeki, **Çocuk ve Aile Eğitimi**, Nev Yay., İst., 2013, s. 68-76.

kuvvetlendiren, olayların gerçek yüzünü öğreten ve geçmiş mümtaz âlimlerimizi örnek almamıza sebep olan seçkin ulema ve salihlerin hayat hikâyelerini okumak, salih kulların güzel menkıbelerini dikte etmektir. Böylece çocukların; ilmiyle âmil olan gayretli âlimlere yaklaşımaya ve benzemeye çalışması üstün nitelikli büyüklerin hayat anlayışına vakıf olması sağlanır. Bu hikâyeler gayretleri yüksek tutan, azmi artıran, gayeyi yücelten, kalpleri aydınlatan, niyetlere samimiyet katan, zorluk ve engellere karşı sabır kazandıran güzel hatıraları canlandıran ve bunlardan faydalanmamızı sağlayan en hayırlı teşvik unsurudur.”¹¹⁷

Ne yazık ki günümüzde, çocuk ve gençler günün önemli bir bölümünü televizyondaki olumsuz (gayri ahlâki), içi boş programları izlemekte ve bu yapıya göre şekillenmektedir. İdoller ve konuları ahlâk âbidesi âlimler olacağı yerde dizi oyuncularını olmaktadır. Çocuklarda, Kur’ân hakikatlerinin içselleştirilmesi ve kalbe sindirilmiş ahlâki bir yapının oluşabilmesi için; öncelikle büyükler, Kur’ân ve hadisleri, düşüncelerine ve yaptıkları her işe yansıtmalıdır. Çocukları bu şekilde olumlu yönde etkileyip terbiye edebilirler. Çağın İslâm âlimleri de önceden olmayan iletişim araçlarını, filmi, reklamı, kitabı bu yapı için kullanmakta acele etmelidir. Bu şekilde; kitapdaki bilgi, hikmet ve ahlâk, zâhiri olmaktan çıkıp kalpleri sarabilir. Her şeyden önce; devlet, milli eğitim ve diyanetin işbirliğiyle, huzurlu yaşamın anahtarı konumundaki Kur’ân-ı Kerim’in dili olan Arapça dil eğitimi, diğer yabancı diller gibi müfredata konmalıdır. Ayrıca Kur’ân ve hadislerin anlamları da öğretilmelidir. Bu takdirde Kur’ân-ı Kerim’in ne demek istediği anlaşılıp uygulanabilir.

1.6. İlim ve Eğitimin Önemi

Bireyi, iyi yetiştirmek için; çocuk doğmadan önce, çocuğa her dönem için verilmesi gereken eğitim şekli araştırılmalı yazıya dökülerek uygulanmalıdır. Dünya hayatındaki birinci öncelik ibâdet ve çocuk eğitimi olmalıdır. Eğitime çocuk, nesneleri birbirinden ayırmaya başladığı andan itibaren taklit ve telkin yöntemiyle başlamalı, âyet ve hadislere göre bir yaşam tarzı benimsetilmelidir. Uzmanlara göre çocuklara, altı yaşına kadar verilen eğitim, onun gelecekteki şeklini belirler. Altı yaşında çocuğun beyin fonksiyonlarının yüzde doksanı tamamlanır. Yedi yaşına kadar taklit dönemi devam eder. Çocuk, yedi yaşındayken bir yetişkin kabul edilip onore edilerek terbiye

¹¹⁷ Abdulfettah Ebu Gudde, **İlim Yolunda**, (trc.R. Orhan Özel, Semih Yolaçan), Erkam Yay., İst., 2011, s. 9.

edilir. Yediden ergenliğe kadar, telkin ve tâlim dönemidir.

İlkokul döneminde öğretilenler ömür boyu akıldan çıkmaz. Onun için, onların hafızalarına güzel, faydalı bilgi ve davranışlar yazılmalıdır. Çocukların her dönemde sormuş oldukları sorular mutlaka cevaplandırılmalıdır. Ergenlik dönemi, haramı ve helali öğrenme devridir. Bu dönemin terbiyesi yirmibir yaşında tamamlanır. Çocuğa bulunduğu yaştan bir sonraki yaşa ait bilgiler verilmelidir. Onbeş yaşında farz olan namazın yedi yaşında öğretilmesi, on yaşında alıştırılması gibi. Ne yazık ki bugünkü Türkiye’de yapılan son araştırmalarda çocukların %60’ından fazlası günün beş-altı saatini kendileri için zararlı olan programları seyrederek geçirmektedir. Çoğunlukla şahit olduğumuz görüntüde; Ebeveyn önceliği çocuğun eğitimine değil de, kişisel dünyalık zevklerine vermekte, çocuğu televizyonla baş başa bırakıp kendi işine bakmaktadır.

Yapılması gerekenler ise, çocuklara örnek almaları için Hz. Ali ve diğer genç sahâbileri tanıtmak, ergenliğe kadar gerekli dini eğitimi vererek çocukların gençlik dönemlerini huzurlu geçirmelerini ve doğru davranışlarda bulunmalarını sağlamaktır. Çünkü gençlik; gücün, zekânın, hissiyatın, şiddete meylin, heyecanın ve enerjinin zirvede olduğu dönemdir. Aldığı eğitimle, İslâm’ın şiddete kesinlikle karşı olduğunu, şakasının bile Allah (c.c.) tarafından lanetlendiğini, İslâm’da sabrın ve iyiliğin emredildiğini bilen genç, enerjisini iyi yönde kullanır. Okumanın ve ilmin İslâm’ın emri olduğunu bildiği için okumaya ve ilme yönelir ve bir kez bu mutluluğun tadına varınca bırakamaz.

Çocuğun ruh sağlığı ve verilen eğitimin başarılı olması için kullanılan cümleler çok yumuşak, sevgi ve güven dolu olmalı, çocuğa özgüveni kazandıracak ve arttıracak telkinler verilmelidir. Doğru olan aile içi eğitim şeklinde; çocuk için otorite temsili olduğundan baba ön planda olmak üzere, ebeveynler çocuğun yararı için kurallar koyup kuralların uygulanmasını sağlamalıdır. Çünkü kuralsız (kurallar olmadan) yetişen çocuklar, yasak tanımayan, özbenlik gelişimi yetersiz ve toplumun huzurunu bozan bir kişilik yapısına sahip olmaktadır. Anne ise, analık duyguları baskın gelir ve çocuğa daha duygusal yaklaşır, şefkat verir, dostluğu ile çocuğun yanlış yollara sapmasına, yanlış insanlarla arkadaşlık kurmasına engel olur. Annesinden tüm bu duyguları ve şefkati tam olarak alan çocuk yumuşak huylu, fedâkar ve merhametli olur. Annesini ebeveyn olarak görmenin yanısıra sonsuz güven duyabileceği bir dost olarak görür ve sözünü ciddiye alıp onu dinler. Anne şefkati almayan çocuk ise; çoğunlukla söz

dinlemez, sert mizaçlı ve âsi olur. Ya da içine kapanır.

İyi bir eğitim için; faydalı kitaplar okunup okutulmalıdır. Okuma sonundaki kazanım; anlama ve anladığını uygulamak olmalıdır. Okumanın faydalı olabilmesi için: Okuma, dimağ dinç (insan kendini iyi hissettiği zaman) iken yapılmalı, anlamayı kolaylaştıracak vakitler kollanıp değerlendirilmelidir. Okumaya öncekilerin yaptığı gibi besmele, hamdele, selvele ile başlamalı, kitaba iyice odaklanıp yoğunlaşmalıdır. İyi bir kitap, ruhsal gerilimi arttırır, gerilim arttıkça kişi sürekli okur. Kitabı elinden bırakamaz. Böylece aydınlanır ve başkalarını da aydınlatır. Okunan kitaplar tekrar edilirse her okunuşta yeni noktalar fark edilip, farklı bilgiler edinilebilir. Her Müslüman Kur'ân'ın meâlini en az üç, tefsirini de en az bir kere okumalı, hadisleri ezberleyip, Kur'ân'la birlikte yaşamına aktarmalıdır.

Müslümanlar; Rabb'lerine ulaştıracak ve kendilerini tanımalarına vesile olacak kitapları, gerekliliğini ruhlarında şuurlu bir şekilde hissederek okumak zorundadır. Huzurlu nesillerin oluşması için; faziletli insanların yetişmesini sağlayan eserler okutulmalıdır. Yalan yanlış bilgilerle kirlenmiş bir zihin o bilgilerin etkisine kapılabilir.

Yanlış arkadaş ve yönlendirdikleri yanlış kitaplarla eğitilip Allah (c.c.)'ın yasakladığı şekilde yaşayan, şiddetli bunalımda olan bir öğretmenin yaşantısı ve anlattıkları, bu duruma örnektir: Öğrenciyken okuduğu kitaplar ruhunu o kadar zedelemiş ki, mutsuz ve isyan içinde! Allah (c.c.) var mı?, Neden bunalımdayım? gibi sorularına verdiğimiz cevaplar ve uzun konuşmalarımızla huzuru bulduğunu, İslâmi hayatın çok güzel olduğunu, artık kendisini bunalımdan kurtaran Allah (c.c.)'ın rızasına uygun yaşayacağını beyan etmiştir. Bu genci kurtarmak kolay olmuştur, çünkü annesini, dinini yaşamaya çalışan, fakat çocuğuna dini eğitimi nasıl vereceğini bilmeyen aile fertlerindendir.

Sonuç olarak: Okuma eylemini; öncelikle ibâdet olduğu için, Rabbimizi, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'i, kendimizi, kâinatı tanıyıp öğrenmek ve öğretmek için yapmalıyız. Bu konuda bilgi sahibi olanlar, her fırsatı değerlendirip, okuma fakiri olan toplumumuza; okumanın gerekliliğini, okuma eyleminin başlama yaşını, okuma alışkanlığı kazandırmanın yollarını öğretmelidir.

1.7. Okuma Alışkanlığı Kazandırmanın Yolları

Bu çalışmayı yapmamızın sebeplerinden biri de toplumumuzda okuma alışkanlığının az olmasıdır. Bu alışkanlığı kazandırmanın püf noktalarından bazılarını,

edindiğimiz bilgi ve tecrübelerden yola çıkarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Çocuğa önce okumayı, sonra da kaliteli okumayı sevdirmek, her anne-babanın yemek yemeyi su içmeyi öğretmesi gibi öncelikli bir vazifedir. Çocuklar üzerinde etkili olabilmek için öncelikle anne ve babanın okuyan modeller olması gerekir. Hamileliğin 17. Haftasında kulakların geliştiği dönemde çocuğa kitap okumaya başlanabilir.

Çocuk, nesneleri tanıyıp onları birbirinden ayırmaya başladığında oyuncaklarıyla birlikte resimli kitaplar önüne koyularak kitaplara aşinalık kazandırılıp kitaplarla birlikte bir yaşam sürdürmesi sağlanabilir. Yatmadan önce kitap okunarak uyutulması, kitap okuma alışkanlığı kazanmasına başlangıç olabilir. İlkokula geldiğinde düzenli kitap okuma saatleri ayarlanabilir. Çocuğa vaktin önemli olduğu kavratılıp planlı yaşam öğretilmeye çalışılabilir. Çocuğa ait, her gün için, günün tüm saatlerini kapsayan plan yapılabilir. Her ay çocuklarla kitapçıya gidilip kitaplarla ilgilenerek vakit geçirilebilir. Anne-baba, kitap seçiminde çocuğun yaşına uygun olanına ve kendisine rol model olacak kitap kahramanlarına dikkat ederek çocuğun kitap seçmesine izin verebilir.

Evde, çocukla birlikte kitap odası oluşturulup kitap okumaya müsait hale getirilebilir. Kitap gündemi takip edilerek çocuğa ödül ve hediye olarak yaşına uygun gerekli kitaplar alınabilir. Çocukların kendi arkadaşlarına götürecekleri hediyeleri, kitap olarak seçmeleri sağlanabilir. Okuduğu kitapları anlatması istenip, sonrasında övgü sözcükleri kullanarak hevesi arttırılabilir. Çocuğun yaptığı okuma faaliyetinden, başkalarının yanında övgüyle bahsedilerek motivasyonu arttırılabilir. Okuduğu kitabın kalınlığına göre para ya da sevdiği bir hediye verilip okuduğu kitap sayısı çoğaltılabilir. En azından cumartesi ve pazar günleri, hiç değilse bir günün yarısı, çocukların İslâmi eğitimine katkı sağlayacak kitaplar okunabilir. Mahallenin çocukları her hafta ayrı bir öğrencinin evinde toplanarak bilgi kartları ile eğlenceli bir şekilde eğitilebilir. Çocukların arkadaşları arasında, kitap okuma ve anlattırma yarışmaları düzenlenebilir.

Bu metodlar çoğaltılıp uygulanarak çocuklara kitap okuma alışkanlıkları kazandırılabilir. Okumayı çocuklara sevdirmek için, onları usandırıp sıkmadan, okumayı eğlenceli hale getirmeli; gençleri de anlama yoluna gitmelidir. Peygamber vârisleri olan öğretmenler de okumayı nasıl sevdirebilirim ve bilgiyi nasıl en iyi şekilde öğretebilirim kaygısı içinde olmalıdır. Ebeveyn ve öğretmenler çocuklara yaptıkları okuma davetinde başarılı olmak istiyorlarsa, cümleleri çok yumuşak, sevecen ve güven dolu olmalıdır. Çocuğa güven veren (sen yaparsın, sen çok iyi yapıyorsun gibi.)

sözcükler kullanmayan ebeveyn ve öğretmen, çocuk eğitiminde başarılı olamaz.

1.8. İslâm'ın İlk Dönemlerinde İlim ve Eğitim

İslâmi ilimlerin temeli, Resûlullah (s.a.v.) ve dört halife zamanında atılmıştır. Bu dönemde Kur'ân-ı Kerim ve hadisler ezberlenip yazıya geçirilmiştir. İslâmi öğretim, sözlü ve yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, dini ilimlerin asıl kaynağıdır ve diğer ilimleri de teşvik eder. İslâmi ilimler, Emeviler zamanında belli bir disipline kavuşmuştur. Bu dönemde İslâmi ilimler, Kur'ân ve sünnet dışında fıkıh, tasavvuf, kelâm gibi başka ilim başlıkları altında ele alınmıştır. Abbasiler döneminde de daha önce ele alınmayan konular ele alınıp yeni ilimler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişmelerin olduğu ilimler şunlardır: Kıraat, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis, tarih, kelam, felsefe ve tasavvuf; tabii ilimler, coğrafya, tıp, astronomi ve kimya.¹¹⁸

Resûlullah (s.a.v.), “**İlim, ancak öğretimledir.**” buyurmaktadır.¹¹⁹ İslâmi öğretimin merkezinde öğretmen vardır. Çünkü en çok uygulanan metodlardan biri anlatım metodudur. Öğretmen ezberlediği kitaptan ders verir, öğrenci öğrendiği dersi hocasına tekrar ederdi. Dersin öğrenildiğine kanaat getirildikten sonra başka kitaba geçilirdi.¹²⁰

Bir öğrenci küttab veya mektep denilen ilköğretimini tamamladıktan sonra, öğretimdeki ikinci ve esas merhale gelir. Artık öğrenci özgürdür. İster cami, medrese veya zaviyede isterse bir müderrisin evinde öğrenimine devam ederdi. Her öğrenci istediği ders halkasına girer, istediği ders ve hocayı seçebilirdi. Bunun için bazen öğrencilerin uzun seyahatlere çıkmaları da gerekebiliyordu. İslâm dünyasının her tarafından, ilim ehlinin olduğu beldelere doğru bir sirkilasyon oluşuyordu. Bu yüzden bir öğrencinin yüzlerce ve hatta binlerce hocası olabiliyordu.¹²¹ Meselâ; İbn Hacer,¹²² ilim öğrenmek için birçok yere yolculuk yapmış ve bunun neticesinde altı yüz yirmi sekiz hocadan ders almıştır.¹²³

Âlimler ve öğrenciler, hem yolda hem de kaldıkları hanlarda derse devam eder, çarşı ve pazarda da bunu sürdürürlerdi. İslâmi öğretim, çoğulcu öğretimi esas

¹¹⁸ Gözütok, şakir, **İslâm'ın Altın Çağında İlim**, (özetlenerek alınmıştır) Nesil Yay., İst., 2012, s. 29-42.

¹¹⁹ Buhari, İlim, 10; Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, c. 19, s. 395.

¹²⁰ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 29-42.

¹²¹ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 29-42.

¹²² Zâhid ve muhaddis olan İbn Hacer, (773/1371)'de Mısır'da doğmuş, (852/1449)'da vefat etmiştir. Hadis sahasında 170 kadar eser vermiştir.

¹²³ Han, Abdurrahman, **Kütüb-i Sitte Ricâl i'nde İbâdet-İlim İlişkisi (Tehzibü't-Tehzib)**, (Dan., Ayhan Tekineş), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007, s. 6.

almaktadır. Müslüman âlimler, öğrencinin din, dil ve rengine bakmaksızın, isteyen herkese ilim öğretmişlerdir. İslâmi öğretim, fırsat eşitliğini esas aldığı için; hür, köle, kadın ve erkek arasında ayırım yapılmaz, isteyen herkes ilmin en üst mertebesine çıkabilirdi.¹²⁴

Âlimlerin ve eserlerinin çok olduğu İslâmın ilk dönemlerindeki eğitim ve öğretim sistemi kısaca şöyledir:¹²⁵ Emeviler, Resûlullah döneminde mevcut olan kurumları olduğu gibi miras alıp aynı şekilde korumuşlardır. Müslümanlar; çocuklarına, dini bilgilerin yanında günlük yaşama ait bilgileri de öğretmişlerdir. İlköğretimin yapıldığı kütûb veya mekteplerde, ilk zamanlarda Arapça okuma-yazma ve basit matematik öğretilirdi. Hz. Ömer (r.a) döneminde İslâmi bilgiler de öğretilmeye başlanmış ve ilk kez öğretmenlere maaş verilmiştir. Bazı öğretmenler Allah (c.c.) rızasını gözeterek ücret almamışlardır.¹²⁶

İlköğretimde eğitim basit bilgilerden ibaret değildi. Çocuklara yüksek öğretim için alt yapı kazandırılıyordu. Çünkü ilköğretimden sonra ortaöğretime gitmeden, yüksekokul kurumu olan cami ve medreselere gidilirdi. İlk yüksekokul Mescid-i Nebevi'dir. Camilerde, yalnızca dini ilimler değil, diğer beşeri ilimler de öğretilirdi. Hicri 2. Yüzyıl gibi çok erken dönemde, dini ilimler ile beşeri ilimler camilerde birlikte öğretilmeye başlanmıştır. Resûlullah (s.a.v.) zamanında öğretimde, zaman zaman şiire de yer verilmiştir. İslâm âleminde tarih bilinci, kıssa ve önemli olaylardan oluşurken Resûlullah'tan (s.a.v.) sonraki dönemlerde, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve sahabenin hatıralarını canlı tutmak ve hayatlarından ders almak için siyer ve meğazi dersleriyle yeni bir tarih anlayışına yerini terk etmiştir.¹²⁷

Abbasilerde eğitim ve öğretim, İslâm'da eğitim ve öğretimin zirvede olduğu dönemdir. Pek çok yenilik ve gelişme olmuş, sözlü rivâyetler geride bırakılıp tedvin edilmiş kitaplardan ders görülmeye başlanmıştır. Kur'ân'da pek çok âyette işaret edilen tabii ilimlere katkıda bulunulmuş, çeşitli buluşlara imza atılıp eserler yazılmıştır. İlk ve ortaöğretim düzeyinde olan küttablar (mektepler) birkaç çeşide ayrılmıştır. Saray küttaplarında; halife ve sultanların çocuklarına, özel küttablarda; seçkinlerin ve üst düzey hükümet yetkililerinin çocuklarına, yardımlarla kurulan yetimlerin küttaplarında, yetim çocuklara ders verilirdi. Umumi küttablar da genele hizmet veren mahalle

¹²⁴ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 29-42.

¹²⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Gözütok, şakir, İslâm'ın Altın Çağında İlim, Nesil Yay., İst., 2012.

¹²⁶ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 60-81.

¹²⁷ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 141-148.

aralarındaki mekteplerdi.¹²⁸

Mekteplerde öğretime başlamak için belli bir öğrenim yaşı yoktu. Çocuk bilgiyi alabileceği bazı yetenek ve gelişime sahip olduğunda velisi tarafından okula gönderilirdi. Çocuğun mektebe başlama yaşı tamamen velisinin takdirine bırakılmıştı. Genellikle çocuklar aklı başında, söyleneni anladığı ve ifade etmeye başladığı andan itibaren okula gönderilirdi. Okutulan ders çeşitleri şu şekildeydi: 1- Yazı, 2- Kur'ân, 3- Tecvit, 4- Arapça, 5- hat, 6- Nahiv, 7- Lügat, 8- Garibu'l-Kur'ân, 9-tarih, 10- şiir, 11- Aruz, 12- Mantık, 13- Matematik, 14- Hadis, 15-Müzik- Melodi-Şarkı. Mekteplerde ders; sabahın erken vakitlerinde başlar, Öğlen ara verilip ikindiden akşama kadar tekrar devam eder.¹²⁹

Çocuklara eğitim, evlerde dükkânlarda ve camilerde de verilebiliyordu. Öğretmen olabilmek için mutlaka ilmin herhangi bir kolunda ihtisas sahibi olmak gerekliydi. Kendini ve bilgisini isbat edebilen öğretmenler, üst makamlara terfi eder bazen de statü değiştirirlerdi. Öğretmenlerin başarılarının takdir ve taltif edilmesi, ilmin gelişip yayılmasını sağlayan önemli etkenlerden biridir. Kadınlar da çocuklara öğretmenlik görevi yapıyordu.¹³⁰

Emeviler döneminde yüksek öğretim yalnızca cami ve ulema evlerinde devam ederken, Abbasiler döneminde bunlara, yeni kurumlar olan, darü'l-ilimler ve medreseler de eklenmiştir. Bir müddet sonra medreseler de kendi aralarında değişik ilimlere tahsis edilerek ihtisas medreselerine dönüşmüştür. Medreselerin en önemli özelliği, öğretmen ve öğrencilerin kitaplarıyla birlikte kalacakları özel odalara sahip olmaları ve masrafların medreseye ait vakıflarca karşılanmasıydı.¹³¹

Müderriş, derse “**istiaze**”¹³²ve “**besmele**” ile başlar. Devamında daima tekrarlanan “*Allah'ım, cahil olduğumuz konularda bizi bilgilendir ve unuttuklarımızı bize hatırlat*” duasını yapardı. Hoca eline ders kitabını aldığı zaman, müellif için;“Allah (c.c.) O'na rahmet etsin ve bizi ilminden istifade ettirsin” der ve kitaptan paragraflar halinde okuyup açıklama yapardı. Ders halkasındaki öğrencilerden, isteyen soru sorabilir ve isteyen bildiğini anlatabilirdi. Müderriş işlenen konunun sonunda “konu anlaşıldı mı” sorusunu sorup anlaşılmayan yeri tekrar açıklardı. Dersin sonunda “kalkın” denilir, ayağa kalkıldıktan sonra, hoca tarafından okunan kısa bir dua ve Allah (c.c.)'a

¹²⁸ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 81-268.

¹²⁹ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 81-268.

¹³⁰ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 150-369.

¹³¹ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 150-369.

¹³² İstiaze: “E'zu billahi mine's-şeytani'recim” demektir.

hamd ile ders bitirilirdi. Öğrencinin derste sıkılmasını önlemek için arada hikâyeler ve anekdotlar anlatılıp şiirler okunurdu. Öğrencinin, ders esnasında işlenen konunun dışında başka şeylerle meşkul olmasına asla müsaade edilmezdi. Dersten sonra öğrencilerin dersleri karşılıklı olarak müzakere etmeleri ve birbirlerini imtihan etmeleri istenirdi. İslâm âlimleri, derslerin unutulmaması için bu işlemin sürekli ve gece yapılmasını tavsiye ederlerdi. Resûlullah'tan (s.a.v.) alınan ders halkası geleneğinde; ders halkasının baş tarafındaki hocanın hemen her iki yanında en kıdemli iki öğrenci otururdu. Öğrenciler, geriye doğru kıdem sırasına göre sıralanırdı. Hocanın karşısındaki öğrenci en yeni öğrenci olurdu. Öğrencinin başarısı arttıkça yeri değişip hocanın yanında oturuncaya kadar kademe kademe ilerlerdi. Ders halkaları, çok geniş mekânlarda öğrencileri bir konu etrafında toparlayıp dikkatlerinin dağılmamasını sağlamak için daha çok cami ve mescitlerde uygulanırdı. Bu halkalar birden fazla da olabilirdi. Bu gelenek günümüze kadar gelmiştir.¹³³

Emevi ve Abbasi devletlerindeki ilmi gelişmeler, bilhassa Selçuklu devletinin ilim aşığı hükümdarı Melikşah ve veziri Nizamü'l-Mülk, daha sonra Nurettin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin gayretleriyle bütün coğrafyayı sarmıştır. Sonraki dönemlerde bu ilmi kurumlara çok az ekleme yapılmış, öncekiler geliştirilmiştir.¹³⁴

İslâm dini ilmi; dinin en önemli esaslarından biri saydığı için, İslâm'ın ilk dönemlerinde ibadet alanları öğretim kurumu olarak kullanılmıştır. Kadınlar da; her türlü ilmin öğretildiği, birer eğitim kurumu olan mescitlere sıkça ve kalabalık olarak gitmişlerdir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.); eğitim kurumu olan mescitlere, kadınların gitmelerine izin verilmesini istemiş,¹³⁵ bayram ve cuma hutbelerini dinlemelerini emretmiştir.¹³⁶

Bu dönemde İslâm âlimleri; İslâmi bilgilere sahip oldukları için zamanın, mü'minlerin sermayesi olduğunun farkında olup her anlarını, ibâdet olarak kabul ettikleri, "ilim" ile doldurmuşlardır. İlim yapmak için belirli yer ve zaman arayışına girmemiş, buldukları her fırsatta ve her yerde kendilerini ve çevrelerindeki eğitim ve öğretime tâbi tutmuşlardır. Bu dönemde dini ve beşeri bilimler bir arada verilmiş, âlimlerin başarıları ve ahlâki yönleri değerlendirmeye alınarak başarılarının artması sağlanmıştır.

¹³³ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 150-369.

¹³⁴ Daha fazla bilgi için bkz: Gözütok, şakir, a.g.e., s. 150-369.

¹³⁵ Buhari, Ezan, 162, 166, Cuma, 13; Müslim, Salat, 30; Gözütok, şakir, a.g.e., s. 360.

¹³⁶ Müslim, Salatü'l-İdeyn, 1; Gözütok, şakir, a.g.e., s. 360.

Dinimiz ve günümüzdeki uzmanlar; çocuklarda, akademik eğitimin dört yaşında başlaması gerektiğini söylemektedir. İlmın ileri boyutta olduğu Abbasiler döneminde bunun uygulandığını görüyoruz. Böylece, iyi ve bilgili insan olmanın temellerinin atıldığı, performansın ve algının yüksek seviyede olduğu dönem iyi değerlendirilmiş, faydalı bilgiler çocukta içselleştirilmiştir. Mekteplerde eğitim sabahtan akşama kadar verildiği için, çocukların sürekli eğitim halinde olmaları sağlanmış, bu düzeni bozacak boşluklara fırsat verilmemiştir. Günümüzdeki eğitim sistemi, sosyal ortam, öğretmen ve öğrenci modelleri bu dönemle karşılaştırıldığında; neden ilmi gelişmelere imza atamadığımız açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak; İslâm'ı tam anlamıyla bilen ve yaşayan kişilerin çok olduğu dönemde, ilmin gelişip şekillendiğini ve ileri boyutlara taşındığını görmekteyiz.

1.9. İslâm'ın İlk Dönemlerinde Âlimler

“İslâm ilim geleneği içinde hoş bir sadâ bırakmış olan âlimler; ilmi dünya içindeki her şeyden üstün tutmuş, ilmin olduğu yerde, aş bulamasa da doymuş, su bulamasa da kanmış ilim âşıklarıdır. Bu âlimler; hocasının kapısının eşiğine başını koyan, ilim meclislerinde sabahlayan, ilim için eşini, çocuğunu, vatanını terk eden, bir hadis için günlerce yürüyen, geceleri uyumayan, ilim uğruna yokluğu umursamayan, evlenmekten vazgeçen, son nefesinde dahi öğrenmeyi dert edinen hatta ilim yolunda can veren ilim âşıklarıdır. Bütün bunları yaparken şöhret elde etmek, makam sahibi olmak yahut dünyevi kazanç sağlamak gibi amaçlar gütmüyorlardı. Çünkü onlar ilmi, kazanç kapısı ve ticaret değil, Allah (c.c.)’a yakınlık sebebi ve ibâdet sayıyorlardı. Allah (c.c.) rızası ve ilim sahibi olmaktan başka hiçbir amaç taşımayan bu salih insanlar hakkında meşhur sûfi İbrahim ibn Edhem ‘*Allah (c.c.) Hadis ehlinin yolculukları hürmetine bu ümmetten belaları kaldırır.*’¹³⁷ demiştir.”

Bu ilim talipleri, ileride bahsedeceğimiz islâm’da ilmin önemini anlatan âyet ve hadislerin anlamlarına vakıf kimselerdi.

“İslâm’ın ilme verdiği önemden dolayı ilim taliplerinin ilim yolculuğu Hz.Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanında Dârül erkam’da, suffada başlamış ve değerli âlimlerle devam etmiştir. Âyet ve hadislerin ilk muhatabı olan sahâbiler, Kitab’ı ve Sünnet’i öğrenmek için ilmin kaynağına, Medine’ye Allah (c.c.) Rasûlüne (s.a.v.)

¹³⁷ Kaya, Mehmet, Fatih, **Eski Zamanlarda İlim Yolculukları, Hatib, er-Rıhle** (özetlenerek alınmıştır.), 90, Üç aylık İlim, Kültür, Medeniyet Dergisi, İst., Nisan – Haziran Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 49.

koşuyorlardı. İşi o kadar ciddiye alıyorlardı ki, günlük hayatları içerisinde ilmi, merkeze alarak düzenleme yapıyorlar, rızık temini veya başka ihtiyaçlarıyla meşgul oldukları günlerde ilim meclisinden geri kalmamak için nöbetleşiyorlardı. Böylece nöbetçi olan ilim meclisinde bulunuyor, sonra dönüp o gün gelemeyen arkadaşlarına öğrendiklerini aktarıyordu. Medine'ye her zaman gelinemeyecek kadar uzak bir mesafede olanlar da müsait bir vakit bulunca Medine'ye misafir olarak geliyorlar ve Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in yanında günlerce kalıyorlardı.”¹³⁸

“İmam İbn-i Cemâ'a 'Tezkiretü's-Sâmi'ı ve'l-Mütekellimi fi Edebi'l-Âlimi ve'l-Müteallimi' adlı faydalı ve mükemmel kitabında ilim öğrenenin sahip olması gereken edeplerden şöyle bahsetmektedir: *‘İlim öğrenen geciktirmeden gençliğini ve vakitlerini ilim tahsiliyle geçirmeli, erteleme ve beklemenin tuzaklarına aldanmamalıdır. Çünkü herhangi bir bedeli ve telâfisi olmayan her ânı ömründen geçip gitmektedir. Ayrıca gücü yettiğinde kendisini oyalayan meşguliyetler ve alâkalardan, yine tam olarak öğrenmesine, çok çalışmasına ve tahsildeki ciddiyetine mâni olan şeylerden kendisini uzak tutmalıdır. Çünkü bütün bunlar âdetâ ilim yolcusunun yolunu kesen eşkiyâ gibidir.*”¹³⁹

Hz. Ali şöyle der: “*Kim gevşekliğe boyun eğerse hakikati kaybeder.*”¹⁴⁰ Tabiinin büyüklerinden, İmam Yahya b. Ebû Kesir de şöyle der: “*Beden rahatlığıyla ilim elde edilmez.*”¹⁴¹

İlim âşıkları ilim uğruna açlığını unutan insanlardır.

“Lügat âlimi, muhaddis, şiir ve edebiyatta otorite olan Ebul Hasen el Mazini şöyle der: “*İnsan açlığını ilim yolunda unutmadıkça ilmin lezzetini gerçekten tattım diyemez.*”¹⁴²

“Kim âlimlerin seviyesine ulaşmak isterse, onların gittiği yoldan gidip daldıkları tufanın içine dalmalıdır. İlmin başında zorluk, meşakkat ve eziyet vardır. Fakat talebe ne zaman nefsinin, istese de istemese de bu yola sevkeder, sıkıntılarına sabrederse, bu yolda, çiçekli bahçelerin, parlak ve yüce makamların ve kalıcı nimetlerin tadına ilmin en başında ulaşır.”¹⁴³

¹³⁸ Kaya, Mehmet, Fatih, a.g.e., s. 46.

¹³⁹ Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 25; (özetlenerek alınmıştır.), Daha fazla bilgi için bkz: Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e.

¹⁴⁰ Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 323.

¹⁴¹ Sahih-i Müslim Kitabü's salat 5: 113; Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 320.

¹⁴² Tezkiratü'l Huffaz 1: 314; Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 320.

¹⁴³ Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 323.

Allah (c.c.) bu kişinin gayretini boşa çıkarmaz. Başarılar onu takip eder. Yüce makamlara uzun zaman sabrederek ulaşılır.

“Bir kimse, ben güven içerisinde olayım, vaktimi lüzumsuz şeylere harcayayım, rahatım, huzurum kaçmasın, havalar da çok sıcak veya çok soğuk gibi düşüncelere kapılırsa ilim ondan uzaklaşır hatta nefret eder.”¹⁴⁴

“Geçmiş âlimlerimiz ilmin zirve noktasına gelirken asla, ödül, makam, mevki, devlet vazifesi gibi hiçbir taltif beklememişlerdir. Bu gayret ve çalışmalarındaki maksatları, Allah (c.c.)’ın rızasını kazanmak, dine hizmet etmek, Rasulullah’ın sünnetini yaygınlaştırmak ve İslâm ilmine, bir nebze olsun katkıda bulunmaktan başka bir şey olmamıştır. Bunun sonucunda bu yaptıklarının karşılığını daha dünyadayken görmeye başladılar. İnsanlar, kendilerine hizmette bulunabilmek için yarışa girdiler. Âhirette de kat kat mükâfatlandırılacakları âyet ve hadislerde belirtilmiştir.”¹⁴⁵

“Bu âlimler ilim ve din dengesini asla bozmamışlardır. Bilgide gösterdikleri gayreti, amelde de göstermiş ve dini hassasiyetler konusunda da insanların en titiz davrananları olmuşlardır. Uğrunda ömür tükettikleri eserlerini arkalarından gelenlere miras bırakmışlardır. Bu eserler, nehir kenarlarında ve meyvalı ağaç gölgelerinde kaydedilmemiştir. Bu ilimler; candan ve maldan feragatle, susuzlukla, geceleri uykusuzlukla, kendini bile aydınlatmaya gücü yetmeyen kandil ışığı altında, açlık ve çıplaklığın gölgesinde, elbise satarak, gurbette harçlıksız kalarak, kesintisiz yolculuklarla elde edilmiştir. Bize miras bırakılan eserler; ardı arkası gelmeyen meşakkatlerle, tehlikelere göğüs gererek, çöllerde kaybolup denizlerde boğularak, kitaplarını ve defterlerini sırtlarında taşıırken yitirerek, hastalıklarla boğuşarak, eşten, dostan ve akrabadan uzak kalarak yazılmıştır.”¹⁴⁶

Bu âlimlerden; Kâdî, fakih, feylesof, allâme, tarihçi, sosyoloji üstâdî Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn (d. 732/ö. 808) “Mukaddeme” sinde şöyle demektedir: “İlim öğrenmek için yolculuğa çıkmak ve hocalarla görüşmek öğrenmeyi ziyâdesiyle kemâle erdirir.”¹⁴⁷

“Bu yüzdendir ki selef âlimleri, ilim için eş ve dostun içinden gurbete çıkmayı, memleketten uzaklaşmayı güzel karşılamışlardır. Çünkü düşünce dağıldığı zaman hakikatlere ve gizli inceliklere nüfuz edilemez. ‘Sen ilme her şeyini vermedikçe o sana

¹⁴⁴ Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e., s. 323.

¹⁴⁵ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 337.

¹⁴⁶ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 322.

¹⁴⁷ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 24,

bir kısmını bile vermez’ denilmiştir.”¹⁴⁸

“Bugün ilim öğrenmek kolaylaştı. Vasıtalar çoğaldı. Uzak yakın bir oldu. Zaman da mekân da adeta düdüldü. Fakat bunca kolaylığa rağmen gayret ve azim kalmadı. İlim isteği, aşkı, şevki eskisi gibi değil. Şu an ki İslâm âleminin, içinde bulunduğu durumu hepimiz açık ve seçik bir biçimde müşahade ediyoruz.”¹⁴⁹

“Bu olumsuzluklarla mücadele etmek için: “İlmiyle âmil ve İhlâs sahibi âlimlerin hayat hikâyeleri, fazilet ve ahlâki değerlerinin anlatıldığı eserler okunup okutulmalıdır. Bu ibretli hikâyeler sayesinde insan, ulvi ilim yolunda karşılaşacağı sıkıntılara ve engellere tahammül etmeyi öğrenir. Yine bu ibret dolu hatıralar, en şerefli ve en yüce mertebelere yükselebilmek isteyen ilim yolcusunu azim ve gayrete sevkeder.”¹⁵⁰

“Bu konuda bazı selef uleması şöyle demişlerdir: ‘*Hikâyeler Allah (c.c.)’ın askerleridir ki bu sayede Allah (c.c.) sevdiği kullarının kalbini sabitleştirir.*’ Şu âyet-i kerimeyi de bunun bir delili olarak gösterirler: **‘Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz. Bunda da sana hak ve inananlar için bir öğüt ve ibret gelmiştir.’**¹⁵¹ İmam Ebû Hanife (r.a) şöyle der: ‘*Ulemanın güzelliklerini anlatan hikâyeler bana fikhın çoğundan daha sevimli gelir, çünkü bu hikâyeler bize âlimlerin edep ve ahlâkını öğretir.*’ Şu âyet-i kerimeyi de bu sözüne delil olarak göstermektedir: **“İşte onlar, Allah (c.c.)’ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy ve de ki: “Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüttür.”**¹⁵²

İlim isteği ve aşkının eskisi gibi olabilmesi için; ilmin ve âlimin zirvede olduğu dönemin eğitim-öğretim sistemi ve toplumun sosyal yapısı incelenmelidir. Elde edilen sonuç, şimdiki toplum yapısı ve şartları göz önüne alınıp geliştirilerek uygulanmaya konmalıdır. Çok büyük meşakkatlerle yazılan, eski dönem âlimlerine ait eserler; çok yazık ki bugün yeterince bilinmemekte ve okunmamaktadır. İdeal kişilikte insanlar yetiştirebilmek için; küçük yaştan itibaren çocuklara, İslâm âlimlerinin hayat hikâyeleri ve eserlerinden bölümler sıkça okunup anlatılmalıdır.

¹⁴⁸ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 25.

¹⁴⁹ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 329.

¹⁵⁰ Abdulfettah Ebu Gudde, age., s. 7; (özetlenerek alınmıştır.), Daha fazla bilgi için bkz: Abdulfettah Ebu Gudde, a.g.e.

¹⁵¹ Hud, 11/120.

¹⁵² En’am, 6/90.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLİM İLE İLGİLİ ÂYET, HADİS YORUMLARI VE ÂLİMLERİN SÖZLERİ

2.1. Âyetlerin Tefsirleri

2.1.1. İlim Öğrenmek ve Öğretmenin Üstünlüğü

2.1.1.1. Âlimlerin (Bilginlerin) Üstünlüğü

İlmin değerini, önemini ve bilim öğrenmenin erdemliğini hiçbir din, Müslümanlık derecesinde övmemiş ve onu benimsetmek için aynı ölçüde teşvikte bulunmamıştır. İlk emri “oku” olan, âlimleri öven Kur’ân bilim adamlarının değerini yüceltmıştır. Âlim (bilen) ism-i fâil siygasıdır. Âlimle ilgili bazı âyetlerin¹ meâlleri şöyledir:

“Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki Onun tevilini ancak Allah (c.c.) bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar.”²

“Allah (c.c.), adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah (c.c.)’tan başka ilâh yoktur.”³

“Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah (c.c.)’a ve âhiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”⁴

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar.”⁵

“Bir de, kendilerine ilim verilenler, onun (Kur’ân’ın) hakikaten Rabbin tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar, bu sayede

¹Yüksel, Nevzat, *Konularına Göre Kur’ân-ı Kerim Fihristi*, Bayrak Yay., İst. 1997, s. 227.

²Al-i İmran, 3/7.

³Al-i İmran, 3/18.

⁴Nisâ, 4/162.

⁵İsrâ, 17/107.

kalpleri huzur ve tatmine kavuşsun. Şüphesiz ki Allah (c.c.), iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir.”⁶

“Beni İsrail bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?”⁷ “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”⁸

“Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah (c.c.) da size genişlik versin. Size ‘Kalkın’ denilince de kalkın ki Allah (c.c.) sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah (c.c.) yaptıklarınızdan haberdardır.”⁹

“Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur’ân’ın) gerçek olduğunu bilir; onun, mutlak galip ve övgüye lâyık olan (Allah ’ın) yoluna ilettiğini görürler.”¹⁰

Bilgi verilenlerin, sahabe-i kiram ve onların izinden giden müminler veya Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi ehl-i kitabın âlimleri olduğu açıklanmıştır. Bu sıralamaya Kur’ân ve Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hakkında olumlu ve gerçekçi tutum izleyen objektif ilim adamları da katılabilir.

Fâtır, 35/19-22’nci âyetlerde bilgin insanın nasıl bir manevi ışık olduğu, ona nasıl bir ruh ve bilinç verildiği çarpıcı benzetmeler ve isti’arelerle anlatıldıktan sonra, bundan birkaç âyet sonra ki; Fâtır, suresinin 28.âyeti ve meâli şöyledir:

وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (Fâtır, 35/28)

Fâtır, 35/28. Âyetinin meâli: **“İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah (c.c.)’tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah (c.c.), daima üstündür, çok bağışlayandır.”**

“Âlimler, Allah (c.c.)’ı bilen ve O’na tazimde bulunarak saygı besleyenlerdir. Bir Hadiste, **“Rütbelerin en yükseği ilim rütbesidir”**denilir. Âyette bahsi geçen ilim, imanla birleşen ilimdir. Çünkü iman âhiret hayatını da garanti altına alır; imansız ilim ise insanlara sadece geçici dünya faydaları sağlar.”¹¹

Fâtır, suresinin 28. âyetini Süleyman Ateş şöyle yorumlamıştır: “Allah (c.c.)’ın

⁶ Hacc, 22/54.

⁷ Şuarâ, 26/197.

⁸ Ankebût, 29/43.

⁹ Mücadele, 58/11.

¹⁰ Sebe, 34/6.

¹¹ Fâtır, 35/28.

çeşit çeşit meyveleri, çeşitli renk ve biçimlerde görünen dağları ve diğer doğa varlıklarını, canlıları yarattığı anlatıldıktan sonra, en çok bilgin kullarının Allah (c.c.)’a derin saygı duyacaklarının belirtilmesi; hayvanları, insanları, doğa varlıklarını inceleyen bilginlerin, bunların kör doğa eseri olamayacağını; kendi kendine oluşamayacağını, bunları bir planla, hikmetle düzenleyip yaratanın bulunduğunu anlayacakları ve O yaratıcıya karşı derin saygı duygularıyla dolacakları anlamına gelir. Böylece âyeti, derin araştırmanın, insanı Allah (c.c.)’a inanmaya ve ibâdete götüreceğini anlattığı gibi, ilmin de önemini belirtmektedir. İlim insanı Allah (c.c.)’a saygıya götürmüyor, kibre düşürüyorsa o gerçek ilim değildir. Sahibi o ilmi tam benimsememiş, daha doğrusu o ilim, sahibini olgunlaştırmamış, gönlünü aydınlatmamıştır.”¹²

Konyalı Mehmed Vehbi’nin yorumu da şöyledir; “Allah (c.c.)’ı layıkıyla bilmeyenler Allah (c.c.)’tan korkmazlar. Hâlbuki Allah Teâlâ’dan kemaliyle korkmak lazımdır. Allah (c.c.)’ın kulları içinden Allah (c.c.)’tan korkanlar ancak Allah (c.c.)’ın zatını, sıfatlarını ve kahru gazabını layıkıyla bilen âlimlerdir. Allah (c.c.)’ın bilgisine sahip olmayan cahiller ise; daima cesur olduklarından, Allah (c.c.)’tan korkmadıklarına işaret edilmiştir. Bir kimsenin Allah Teâlâ’ya ilmi ne kadar ziyade olursa korkusunun da o nispette olacağından şüphe yoktur. Onun için Resûlullah (s.a.v.) **‘Ben sizin Allah (c.c.)’tan en çok korkanınız ve en çok muttaki olanınızım.’** demiştir. Resûlullah’ın Allah (c.c.)’tan korkusunun ziyade olması ilminin ziyade olmasından olduğunda şüphe yoktur.”¹³

Fâtır, Suresinin 28. âyetinin yorumunu İbn Kesir şöyle yapmıştır; “Allah (c.c.)’tan ancak bilgin ve âlim kulları gerektiği gibi korkarlar. Çünkü güzel isimlerle ve mükemmel sıfatlarla nitelenen Alîm, Kâdir ve Azîm olan Allah (c.c.)’ın azameti ne kadar daha mükemmel bilinirse, ondan korkup ürpermek de daha muazzam ve daha fazla olur. Nitekim Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbas’ın bu âyet-i kerime hakkında şöyle dediğini bildirir: *‘Allah (c.c.)’ın her şeye gücünün yettiğini bilen âlim kulları ancak Allah (c.c.)’tan korkarlar.’* İbn Lehi’a da Abdullah İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakleder: *‘Ona hiçbir şeyi ortak koşmayan, helalini helal sayan, haramını haram kabul eden, buyruğunu koruyan ve bir gün mutlaka O’na ulaşacağını kesinkes bilip, yaptıklarından hesaba çekileceğini kabul edenler Rahman’ı bilendir.’* Hasan el-Basri der ki: *‘İman: görmeyerek Rahman’a saygı duyanın imanıdır. Allah (c.c.)’ın*

¹² Ateş, Süleyman, **Kur’ân Ansiklopedesi**, Kuba Yay., İst., IX, s. 428.

¹³ Vehbi, Mehmed, **Hülasat’ül Beyan**, Üçdal Neşriyat, İst., 1968, XI/ XII, S. 4580.

teşvik ettiği şeye rağbet eden ve hoşlanmadığı şeyden kaçınanın imanıdır. ' Sonra Hasan el- Basri, **'Allah (c.c.)'tan ancak bilgin kulları korkar.'** Âyetini okumuştur."¹⁴

"Elmalılı M. Hamdi Yazır, Fâtır, suresinin 28. âyetini âyetini açıklamaya Fâtır, Suresinin 18. âyetiyle başlamıştır. **'Sen ancak görmeden Rabbinden korkmakta olanları sakındıracaksın.'**¹⁵Buyrulduğu üzere, Allah (c.c.) saygısını sürekli duyupta Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in uyarmasından yararlanacak ve dolayısıyla temizlenip korunacak olanlar, Allah (c.c.)'ı celal ve camaliyle, Kemal sıfatıyla bilen ilim sahipleridir. Çünkü bir şey hakkında saygı, onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle uyumlu olur. Bir kulun da Allah (c.c.)'a dair ilmi ne kadar mükemmel ise, korkusunda o oranda mükemmel olur."¹⁶

"Niçin Allah (c.c.)'ı Bilmek Korkmaya Sebep Oluyor? Çünkü **إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ** ('Allah çok güçlüdür ve bağışlayıcıdır.')Yalnız bağışlayıcı değil güçlü bağışlayıcıdır. Sadece bir bağışlayıcı olsaydı, O'nu bilmek belki nazlanmaya, mağrur olmaya, hiç korkusuz ümit bağlamaya sebep olabilirdi. Fakat Allah (c.c.) yalnız bağışlayan, merhamet eden değil; aziz, hiçbir sebebe boyun eğmeyen, yenilmeyen, hiçbir kanun altına alınma iltimali bulunmayan, dilediği anda kahredip yerle bir eden, çok kuvvetli, çok azametli, galip ve kahredici bir bağışlayıcıdır. Mağfireti çok olduğu gibi cezası, intikamı da çok şiddetlidir. Onun için Allah (c.c.)'ı bilmeyenler her suçu işlerler. Onu bir kul ne kadar iyi bilirse o kadar saygılı o kadar hürmetli olur. Bununla birlikte bilginlerin saygısı korkusu ne kadar yüksek olursa, ümidi de o oranda çok olacağı unutulmamalıdır."¹⁷

Muhyiddin ibni Arâbi'nin Fâtır, suresinin 28. Âyeti hakkındaki yorumu şöyledir: **"Kulları içinden ancak âlimler Allah (c.c.)'tan korkar."**Yâni, Allah (c.c.)'ı bilen arif âlimlerden başkası Allah (c.c.)'tan korkmaz. Çünkü **'haşyet'** cezadan duyulan korku değildir. Bilakis kalpte mevcut olan bir heyettir. O'nun azamet vasfı tasavvur edildiğinde, zihinde hatırlandığında, duyulan bir ürperti bir kırılgnlık, acizlik halidir. Dolayısıyla Allah (c.c.)'ın azametini tasavvur edemeyen birinin, Allah (c.c.)'tan haşyet duyması, ürpererek korkması mümkün değildir. Allah (c.c.) kime azametiyle tecelli ederse, o kimse gerçek anlamda Allah (c.c.)'tan haşyet duyar, korkar. Arif olmayan âlimin tasavvur huzuru ile Arif âlimin sabit tecelliden kaynaklanan tasavvur huzuru

¹⁴ İbn Kesir, **Hadislerle Kur'ân'ı Kerim Tefsiri**, (çev; Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner) Çağrı Yay. İst., XII, s. 6694.

¹⁵ Fâtır, (35/18)

¹⁶ Yazır, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Azim Yay. İst., VI, s. 386.

¹⁷ Yazır, a.g.e., VI, s. 386.

arasında büyük fark vardır. Haşyetin mertebeleri ilim ve irfan mertebelerine bağlı olarak sayısızdır. ‘Şüphesiz Allah (c.c.), azizdir’ daima üstündür, azametiyle her şeye galiptir. ‘Gafur’dur’ çok bağışlayandır. İzzetin tecellisi nuruyla, nefsin büyüklenme sıfatını ve kibirlenme heyetini örter.”¹⁸

Demek ki bir şeye saygı duyabilmek için, onun saygı duyulacak mükemmellikte olduğunu bilmek gerekir. Bu da okumakla olur. Âlim, ilmiyle Allah (c.c.)’ın yüceliğini, büyüklüğünü öğrenip ona saygı duyar. İlmi, ibâdet sayıp ilme sarılan âlim, bildiklerini yaşamına aktararak arif sıfatını kazanır. Âyetleri, bu sıfatıyla oluşan tecellilere göre yorumlar. İlmiyle yaşamaya çalışan âlim, hem kendine hem de topluma faydalı olur. Aynı zaman da Allah (c.c.)’ın âlime vaadettiği mükâfatlara kavuşur.

أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ

Zümer suresinin 39/9. Âyetinin meâli: **“Yoksa o gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibâdet eden, âhiretten sakınan ve Rabb’inin rahmetini uman gibi midir? Deki: “Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak sağduyu sahipleri öğüt alır.”**¹⁹

Zümer suresinin 39/9. âyetini Süleyman Ateş şöyle yorumlamıştır: “Zümer, 39/8. âyette darlık zamanında Allah (c.c.)’a yalvarıp bollukta O’nu unutanlar cehennem ateşiyle tehdit ediliyor. Bu âyette de bunun karşısı olan, yalnız darlık zamanında değil, bolluk zamanlarında da, âhiretten korkup Allah (c.c.)’ın rahmetini umarak gece saatlerinde saygıyla secdeye kapanan, ayakta durarak Allah (c.c.)’a ibâdet eden kulların, nankörler gibi olmadıkları belirtiliyor ve bilenlerle bilmeyenlerin asla bir olmayacağı ancak sağduyu sahiplerinin öğüt alacağı vurgulanıyor. Âyetin bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını vurgulayan son şıkkı, esas itibariyle Allah (c.c.)’ı bilen ve O’na yönelen mü’minle, yalnız dar zamanlarında O’nu hatırlayıp bolluk zamanlarında O’nu unutan kâfiri kastetmektedir. Fakat âyet geneldir. Bilgiyle, kanıtlara dayanarak hareket edenlerin, körü körüne gidenlerden üstün olduğunu da belirtmiş olur. Bilgili olan güçlü olur.”²⁰

Seyyid Kutub da bu âyeti Süleyman Ateş gibi Zümer suresinin 8. âyeti ile birlikte açıklayarak şöyle der: “İnsan, kendisine bir bela geldiği, başı darda kaldığı zaman doğası ortaya çıktığı için, bu durumdan kendisini Allah (c.c.)’tan başka kimsenin

¹⁸ Muhyiddin İbn Arâbi, **Tefsir-i Kebir Te’vilat**, (Tercüme Vahdettin ince) Kitsan Yay., İst. II, s. 1004.

¹⁹ Zümer, 39/9.

²⁰ Ateş, Süleyman, a.g.e., IX, s. 429.

kurtaramayacağını anlar ve yalnız O'na yalvarmaya başlar. Fakat o durumdan kurtulunca tekrar doğasının üstüne perde örtülür, yalnız Allah (c.c.)'a yalvardığını unuttur da O'na ortaklar koşmaya başlar. Kimi ilk cahiliye çağında olduğu gibi putlara tapar, kime de birçok cahiliye dönemlerinde olduğu gibi bir takım değerlere, kişilere tapar. Yahut nefsinin arzularını, tutkularını, ya da malını, çocuklarını, büyük bildiği kimseleri, devlet adamlarını tanrılaştırır. Allah (c.c.)'a tapar gibi onlara tapar. Allah (c.c.)'ı sever gibi onları sever. Şirkin çok çeşidi vardır. Bazı şirkler gizlidir, insanlar onu şirk saymazlar ama gerçekte tam şirktir, Allah (c.c.)'ın yolundan sapmaya sebep olur.”²¹

“Şimdi insanın bu karanlık tablosu karşısına başka bir tablo konmaktadır. Bollukta ve darlıkta hiç Allah (c.c.)'ı unutmayan, daima O'nu anan, O'ndan korkan, âhiret korkusuyla yaşayan, Allah (c.c.)'ın rahmetini ve nimetini uman ve daima Allah (c.c.) ile bağlantı halinde bulunan insan tablosu. Bu bağlantıdan varlığın gerçeklerini doğru anlama yeteneği doğar. **‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’** Gerçek bilgi, ma’rifettir. Ma’rifet ise Hakk’ı bilmektir. Hakk’ı bilmek, basiretin açılmasıdır. Basiret açılınca insan şu varlık âlemindeki gerçeklerle yüz yüze gelir, hakikatleri anlar. İlim; zihne yığılan, insanı büyük kâinat gerçeğine götürmeyen ve şu duyular âleminin ötesine uzanmayan birtakım dağınık, kopuk bilgiler yığını değildir. Gerçek ilim ve aydın ma’rifete varan yol; Allah (c.c.)'a saygı, ibâdet, gönülden O'na bağlılık ve âhiret endişesi, Allah (c.c.)'ın rahmetini ve ni’metini umma ve daima Allah (c.c.)'ı gözlemlemektir. İşte o zaman sağduyu, öz akıl, gördüklerinden, işittiklerinden, denediklerinden yararlanıp gözlemlerin ve küçük deneylerin arkasındaki değişmez kâinat gerçeklerine varır. İşte gerçek bilgi sahipleri onlardır. Ama bireysel tecrübelerin ve dış gözlemlerin sınırını aşamayanlar, sadece bilgi derleyicileridir, gerçek bilgin değillerdir.”²²

İbn Kesir, Zümer suresinin 9. âyetini şöyle açıklar: “Allah Teâlâ buyurur ki: ‘Sıfatları bu olan kimse hiç Allah (c.c.)'a şirk koşan ve O'nun benzeri olduğunu iddia eden kimse gibi midir? Elbette Allah (c.c.) katında onlar eşit değildirler.’ Başka bir âyet-i kerimede ‘Hepsi bir değildir. Onlardan (ehl-i kitap) secdeye vararak geceleri Allah (c.c.)'ın âyetlerini okuyup duran bir topluluk vardır.’²³ buyrulurken burada da şöyle buyurmaktadır: ‘Yoksa o, geceleyin secde ederek, kıyamda durarak (secde ve

²¹ Kutup, Seyyid, **Fi-Zılal’il-Kur’ân**, (çev: Vahdettin İnce, Salih Uçan), Dünya yay., İst., 1991, V, 2041-2042.

²² Kutup, Seyyid, a.g.e., V, 2041-2042.

²³ Al-i İmran, 3/113.

kıyâmı halinde) Allah (c.c.)’a itaat eden kimse gibi midir?’ ‘Yoksa o, (ibâdet ettiği sırada) âhiretten korkan ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse gibi midir?’ İbadette her ikisinin de (korku ve ümit halinin de) bulunması gerekir. Ayrıca korkunun hayat süresince galip duyu olması şarttır. Bu sebeptendir ki; ‘**Âhiretten korkan ve Rabbinin rahmetini dileyen...**’ buyurmuştur. Ölüm halinde ise galip olan duygu ümit olmalıdır.”²⁴

Mehmet Vehbi, Zümer, suresinin 9. Âyetini yorumlarken âyetin önce birinci kısmını sonra da ikinci kısmını açıklıyor ve şöyle diyor:“Vacip Teâlâ kâfirlerin hallerinden bazılarını beyandan sonra ehl-i imanın hallerinden bazılarını beyan etmek üzere; buyuruyor. (Küfür üzerine yaşayan kâfir mi hayırlıdır, yoksa âhiretten korkar ve Rabbisının rahmetini ümit eder olduğu halde gecenin bütün saatlerinde secde edici ve namaz kılıcı olarak ibâdet eden mü’min mi hayırlıdır?) İşte itaat ve ibâdet eden mü’min hayırlıdır. Zira; âhiretten korkar ve Rabbisından rahmetini umarak ibâdetlerine devam eder. Çünkü mü’min; kâfir gibi zarar isabet ettiğinde Rabbisini bilip zarar zail olunca Rabbisini unutmadığından ubûdiyet noktasında devamlıdır ve kâfir gibi itikadında tereddüt yoktur. Zira gerek zarar, gerek menfaat olsun her birini Allah (c.c.)’tan bilir ve her zaman Allah (c.c.)’a iltica eder, her iki surette ibâdetine hâlel getirmez. Mü’min, itikadı daima değişen kâfirden elbette hayırlıdır.”²⁵

“Mü’minin bu kadar ibâdetle meşgul olduğuna iki sebep beyan olunmuştur: Birincisi âhiretten korkması, cehennemden kurtulmak istemesi ve ikincisi ise Rabbisından lutf-u ihsan ümid ederek derecâta nail olmasını arzu etmesidir. Mü’minin korku ile ümit arasında yaşaması lazım olduğuna bu âyet delalet eder. Geceyle ibâdet, gündüzdeki ibâdetten daha efdal olduğuna işaret için Vacip Teâlâ kâfire karşı mü’mini medihde geceyle ibâdet ettiğini beyan buyurmuştur. Çünkü gecede ibâdet; riyadan âri olduğu gibi huzur-u kalple olduğundan elbette efdaldır. Zira ‘Amellerin efdali zahmetli olanıdır.’ hadisi şerifine de muvafıktır ki, gece uyku zamanı olduğundan ibâdetle meşgul olmak elbette zahmetlidir ancak fazileti de ziyadedir.”²⁶

“Vacib Teâlâ kâfirlerin yerilen sıfatlarından ve mü’minlerin medhedilen sıfatlarından bazılarını beyandan sonra mü’minleri ilimle, kâfirleri cehille vasıflandırmak üzere buyuruyor: (Ey Nebiyy-i Zîşan! Sen kâfirlere ‘İlmi olanlarla olmayanlar musavi olur mu? Ancak bunları akıl sahipleri düşünebilir’ demekle itikat

²⁴ İbn Kesir, age., XII, s. 6902.

²⁵ Vehbi, Mehmed, a.g.e., XI-XII, s. 4851.

²⁶ Vehbi, Mehmed, a.g.e., XI-XII, s. 4851.

hususunda cahil olup düşünemediklerini kendilerine söyle.)Yâni, ‘müşriklerin akılları varsa da, o akıldan faydalanamadıkları için; ilmin kadrini, şerefini, menfaatini ve cehlin kötülüğünü ve zararını düşünebilsinler, hâlbuki düşünemezler. Zira; düşünmek akıldan faydalananların şanlarıdır.’ demek olur. Bu âyette akıl ile murad; akkl-ı kâmil olduğuna işarettir. Akıllarında kemal olmayan bu tür insanların kendilerine faydaları olmadığı için idareci olsalar memlekete de faydaları olmaz.”²⁷

“Allah (c.c.)’ı gerçek manada bilmeyen, O’nun ilmine sahip olamayan İnsanoğlu, ya Allah (c.c.)’ı inkâr eder, ya da inandığı halde inancının gereğini yerine getirmez. Allah (c.c.)’ın istediği gibi yaşamaz. Allah (c.c.)’ı hatırlamaz. Lakin nasıl ki, başına bir bela gelip derde kaldığı zaman Allah (c.c.)’a sığınır. Çünkü bu insan acizdir. Yaradılışı gereği yüce bir varlığa inanmak, sığınmak zorundadır. O yüzden başı sıkışınca Allah (c.c.)’a yalvarır, durumu düzelince de, Allah (c.c.)’ı unutup tekrar eski hayatına döner. İşte bu âyette de bu haldeki insan ile Allah (c.c.)’ı gerçek manada bilip, Allah (c.c.)’a iman eden ve imanının ürünü olan amellere devam eden, yâni başı sıkıştığında da, sıkışmadığında da Allah (c.c.)’ın rızasına uygun yaşayanın halinin bir olmayacağını anlatıyor. O halde insan öğrenilmesi farz kılınan Allah (c.c.) ilmini öğrenip, her zaman o ilme göre yaşamalıdır. Böyle olursa Allah (c.c.)’da her zaman o kişinin yanında olur.”²⁸

Zümer suresinin 39/9. Âyeti, bilginin insanlar için bir değer ölçüsü olduğunu göstermektedir. Allah (c.c.) insanlara akıl vererek onu yaratılanların en şerefli kılmıştır. Bu akıl sayesinde kendisine faydalı olanla zararlı olanı ayırt eder. Allah (c.c.)’ın ilmini öğrenip, o ilme göre yaşayan insan her iki dünyasını da kurtaracağından akıllıca davranmış, yâni aklını kullanmış olur. İslâmi ilimleri öğrenmek için çaba göstermeyip, onunla yaşama şansını yakalayamayan insan iki dünyasını da karartacağından, farklı yaşantıdaki bu iki insan elbette aynı olamaz.

2.1.1.2. Cahillerden Yüz Çevirmek

“Okumayı, bilmeyi, öğrenmeyi ve öğretmeyi teşvik eden YüceAllah (c.c.)’ın bildirdiği kurallara göre değil de, sınırlı akla sahip olan insanların koyduğu kurallara göre yaşamayı tercih edenler İslâm’da cahil olarak nitelendirilmektedir. Bu konuyla ilgili bazı âyet meâlleri şöyledir:

²⁷ Vehbi, Mehmed, a.g.e., XI-XII, s. 4851.

²⁸ Vehbi, Mehmed, a.g.e., XI-XII, s. 4851.

“Hani Musa kavmine, ‘Allah (c.c.) size bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti. Onlar da, ‘Sen bizimle eğleniyor musun?’ demişlerdi. Musa, ‘Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah (c.c.)’a sığınırım’ demişti.”²⁹

“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.”³⁰

“Allah (c.c.), ‘Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim,’ dedi.”³¹

“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah (c.c.) dileyseydi elbette onları hidâyet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma.”³²

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (Maide 5/50)

Maide suresinin 50. Âyetinin meâli: **Yoksa câhiliyye hükmünü mü arıyorlar? İyi bilen bir toplum için Allah (c.c.)’tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?**³³

Maide suresinin 50. Âyetinin yorumu: “Burada Câhiliye terimi ile yalnızca İslâm’dan önceki tarihsel zaman dilimi değil, o dönemin insanlar arasında farklı uygulamalar doğuran haksız ve zâlim zihniyetine, kişisel ve toplumsal olguların sadece menfaat açısından yararlı olup olmadığı endişesinin karakterize ettiği ahlâki eksikliğe dikkat çekilmekte; özellikle Araplar’dan etkilenecek Tevrat’ın hükmünü bırakıp onlarda mevcut olan eşitsizlik ve üstün ırk anlayışını yahudi kabileleri arasında dahi uygulayan Nadiroğulları’na işaret edilmekte ve onlar kınanmaktadır. Allah (c.c.)’tan daha üstün bir hâkim ve O’nun verdiği hükmünden daha güzel ve daha âdil bir hüküm yoktur. Bunu ancak hakka, adalete ve eşitliğe inanan toplumlar anlayabilirler. Kalplerinde hastalık olup ahlâken sapmış olanlar bunu anlayamazlar. Dolayısıyla, haksızlığı ve zulmü hakka ve adalete tercih edebilirler. Bu tür ahlâki sapmalar daima ortaya çıkabileceği için Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), Câhiliye dönemine geçmişte kalan bir zaman dilimi olarak bakmamış, aksine bu dönemdeki anlayışın her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünerek uyarılarda bulunmuştur.”³⁴

²⁹ Bakara, 2/67.

³⁰ A’raf, 7/199.

³¹ Hud, 11/46.

³² En’am, 6/35; Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur’ân’ı Kerim Meâli**, s. 8-174-226-130.

³³ Maide, 5/50.

³⁴ Komisyon, **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, (Haz., Karaman Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim, Kâfi; Gümüş, Sadrettin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 2007, II, s., 159.

Seyyid Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinde şöyle der: “Yoksa onlar câhiliyyet kânununu mu istiyorlar?” Kur’ân’ın bu belîğ metni ışığında diyebiliriz ki, câhiliyye kanunu, insanın insana hükmetmesi, insanın insana kulluk etmesi, Allah (c.c.)’ın ilâhlığını bırakması ve ona kulluk etmeyerek başkasına kulluk etmesidir. Şüphesiz bu bir yol ayrımıdır. Ya Allah (c.c.)’ın kanunu, veya beşer kanunu... Bunun ortası ve alternatifi yoktur. İnsan hayatında ya Allah (c.c.)’ın kanunu uygulanır veya insanların yaptığı kanun, hevâ ve heves kanunu ve Allah (c.c.)’tan başkasına kulluk metodu uygulanır. Câhiliyyet dönemi, belirli bir zaman kesimi değildir. O öyle bir durumdur ki, dün vardı, bugün vardır, yarın da var olacaktır. İnsanlar ya Allah (c.c.)’ın şeriatı ile hükmeder, onu kabul eder ve ona tam manasıyla teslim olurlar ki bu takdirde onlar müslüman olurlar veya beşerin koyduğu kanunla hükmederler ki, bu takdirde de onlar Câhiliye dönemini yaşamış ve Allah (c.c.)’ın şeriatından çıkmış olurlar.”³⁵

Bayraktar bayrak’lı, Maide suresinin 50. âyetini şöyle yorumlamıştır: “Yoksa onlar, Câhiliye kanunu (ile yönetilmek) mi istiyorlar? İyi anlayanlar için Allah (c.c.)’tan daha iyi kanun koyucu olabilir mi? Bu âyet 49. âyetin bir devamıdır. Allah (c.c.)’ın indirdiği objektif hukukla verilen hükme sırtını dönenler için yüce Allah (c.c.) bu soruyu sormaktadır.

1.‘Yoksa onlar, Câhiliye kanunu (ile yönetilmek) mi istiyorlar?’

Âyetin bu kısmı yönetim ve hukuk bakımından geriye gidişi ele almaktadır. Câhiliye kavramına tarihsel açıdan bakarsak, Kur’ân gelmeden önceki Araplar’ın aşiret toplumuna dikkat çekildiğini söyleyebiliriz. Sosyolojik açıdan aşiret kavramı, hukuku olmayan, örf âdetlerle idare edilen toplum anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed’in getirdiği vahyin hukuk açısından yaptığı devrim, objektif hukuku getirmesidir. Anayasa ümmü’l-kitâb (kitabın anası) kavramıyla insanlığı tanıştırmasıdır. Toplumda farklı inanç, gruplar ve kültürlere rağmen hukuku objektif ve evrensel boyuta taşımıştır. Şimdi, bu gelişmeye rağmen, yüce Allah (c.c.) onlara, aşiret toplumunun hukuk ve yönetimine mi dönmek istediklerini sormaktadır. Bu geri gidiş, yeniye intibak edemeyip gelişmeye karşı çıkmaktır. Hukukta geriye gidiş bir bakıma nehri tersine akıtmak kadar zor; zor olduğu kadar da insanlığın gelişmesi için tehlikelidir. Ama câhiliye kavramını Hz. Muhammed’in yetiştiği, ya da Kur’ân’dan önceki dönemle sınırlandırmamak

³⁵Kutub, Seyyid, *Fi-zilâli'l-Kur'ân*, 6/183 (özetlenerek alınmıştır); Muhammed Ali Es-Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, Ensar neşriyat, II, s. 109.

gerekir. Ahlâki değerlerin anlaşılmasındaki eksiklik, hukukun yanıltılması, objektif hukuka karşı çıkmanın bulunduğu her zaman dilimi, bu kavramın kapsamına girmektedir. Hukuku, kendi menfaatlerine kullanan, gücün olduğu yerde hukuk vardır diyen, hukuku kendisi için değil de zayıflar için kullananların bulunduğu her dönem câhiliye dönemidir. Bütün ilâhi dinlerin getirdiği tevhid inancına ve ahlâki sistemlerine ters düşen her anlayış, câhiliye anlayışıdır. Yüce Allah (c.c.)’ın sorduğu soru, gücün hukuk olduğu, nefsin arzularının hukuk yerine geçtiği anlayışa, ya da yönetime dönmek isteyip istemedikleri konusundadır.³⁶

2. ‘İyi anlayanlar için Allah (c.c.)’tan daha iyi kanun koyucu olabilir mi?’ Âyetin sonundaki yûkmûn; ‘kalben doyuma ulaşan, iyi anlayan ve kesin imana sahip olan’ anlamına gelmektedir. Bu manevi ve fikri yapıya sahip olan insanlar, tarafsız hukukun öğreticisinin Allah (c.c.) olduğunu bilirler. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki: Hukuka saygı, evrensel ve objektif hukukun ön gördüğü hayatı benimsemek ve bu konudaki yeniliği gerçekleştirmek, derin bir imanın ve derin bir anlayışın doyum noktasını teşkil etmektedir.³⁷

“Kısaca şöyle bir sonuca varabiliriz: Mâide sûresinin 13. âyetinden itibaren hukukun en önemli konularından biri olan antlaşma yapmak, antlaşmanın içeriğine, maddelerine sadık kalıp yerine getirmek gibi medeni olmanın, aşiret hayatından kurtulmanın eğitimi başlatılmış, 13. ve 41. âyetlerde objektif hukuka kötü niyetle yanaşıp onu tahrif etmenin vehâmetine dikkat çekilmiş, 42 ile 47. âyetlerde hüküm vermenin önemi ve dayanakları öne çıkarılmış, nihâyet 48 ile 50. âyetlerde hukukun en azılı mikrobu olan ‘arzu’ konusu işlenmiş; hukukla gelişmişlik arasındaki bağlantı gösterilmiştir. Evrensel ve objektif hukuka uymayan toplumların câhil ve aşiret toplumu olmaktan kurtulamayacakları vurgulanmıştır.³⁸

Taberi, tefsirinde bu âyeti şöyle yorumlamıştır; “Yahudiler kendi kitaplarının hükümleriyle amel etmemişler, Peygamberimizin aralarında hükmetmesini istemişlerdi. Aslında onlar Peygamberimize inandıklarından değil, niyetleri bozuk olduğu için böyle bir istekte bulunmuşlardı. Peygamberimizi aralarında hakem tayin edip, hüküm istemelerine rağmen, yine de hükmüne razı olmamışlardı. Hâlbuki yakinen bilen bir millet için Allah (c.c.)’tan daha iyi hüküm veren kimdir? Hiç şüphesiz Allah (c.c.) kulları arasında en iyi hüküm verendir. O’nun hükmünde bir adaletsizlik olamaz. Eğer

³⁶ Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri**, Bayraklı Yayınları, VI, S. 55-57.

³⁷ Bayraklı, Bayraktar, a.g.e., VI, s. 55-57.

³⁸ Bayraklı, Bayraktar, a.g.e., VI, s. 55-57.

insanlar Allah (c.c.)’ın indirdiği ile aralarında hükmederlerse, O’nun dinine girmiş, kurtuluşa ermiş olurlar. ŞâyetAllah (c.c.)’ın indirdiği ile hükmetmeyip, kul yapısı bir nizâmı tatbik ederlerse cahiliyet bataklığına düşerler, kimin hükmünü tatbik ederlerse, onun dinine girmiş olurlar. Cahiliyet hükmünün tatbik edildiği yerlerde Allah (c.c.)’ın hükmünden söz edilmez. Yaşanan hayat da cahiliyet hayatı olur.”³⁹

Bakara, 2/67, En’am, 6/35, A’raf, 7/199, Hûd, 11/46. âyetleri de bu konuyla ilgilidir.⁴⁰ Numaralarını verdiğimiz bu âyetler; ‘**cahillerden olmaktan Allah (c.c.)’a sığınırım**’, ‘**sakın cahillerden olma**’, ‘**kendini bilmezlerden uzaklaş**’, ‘**sana cahillerden olmamanı öğütlerim**’ gibi manaları içermektedir.”

Sonuç olarak; İslâm’da, cahillik her şekliyle reddedilmiştir. İnsanları cehaletten kurtarıp mutlu kılmanın yâni, kötü düşünce ve davranışlardan kurtarıp güzel olan doğru davranışlara ulaştırmanın yolu, eğitim ve öğretimdir. Bu eğitim yolu da, insanlara rehberlik etmesi için Allah Teâlâ’nın görevlendirmiş olduğu Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in yoludur. Nitekim “**kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti tâlim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.**”⁴¹ Âyeti bu konuyu ifade etmektedir.

Günümüz insanı ise, hazır olarak önünde bulduğu, içinde mutluluk reçetesinin olduğu Kur’ân ve hadis ilkelerine göre değil de; cahiliye dönemindeki gibi insanların koyduğu ilkelere göre yaşamayı tercih etmektedirler. Bu yüzden, cahiliye döneminde, insana yapılan zulüm, adaletsizlik, saygısızlık, haksızlık günümüzde de devam etmektedir

2.1.1.3. İlim İle Amel Etmek (Bilgiyi Hayata Uygulamak)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (Maide, 5/105)

Maide suresinin 105. Âyetinin meâli: “**Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O size yaptıklarınızı bildirecektir.**”⁴²

Bu âyetle nemelazımcılık yoktur, âyeti böyle anlamak hatalıdır. İlgili âyet ve hadislerin bütünü bir arada değerlendirdiğimiz zaman çıkan mana şudur: Herkes

³⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, Hisar Yayınevi, III, s. 493.

⁴⁰ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

⁴¹ Bakara, 2/151.

⁴² Maide, 5/105.

kendine, ailesine ve çevresine karşı vazifelerini yapmakla mükelleftir; iyiliği emretme ve yayma, kötülüğü yasaklama ve önleme de bu vazife içindedir. Kişi bütün bunları yaptıktan sonra başkalarının yoldan sapması ondan sorulmaz ve ona zarar da vermez.⁴³ Hz. Ebubekir'in açıklamaları da bunu teyit eder: Kays, O'nun bir hutbesinde kendilerine şunu söylediğini nakletmiştir: *“Siz bu âyeti okuyorsunuz ve yanlış tevîl ediyorsunuz. Ben Allah Resulünün şöyle dediğini duydum: “İnsanlar zâlimi görüp de elinden tutarak mani olmazlarsa Allah (c.c.)’ın onlara kendi katından umumi bir azap göndermesi yakındır.”*⁴⁴

Sabuni âyeti şöyle yorumlamıştır: “Ey iman edenler! Kendinizi düzeltmeye bakın. Yâni kendinizi, isyanlara dalmaktan ve ısrarla günah işlemekten koruyun ve nefislerinizi ıslahtan ayrılmayın. Siz hidâyete erince, insanlardan sapıklığa düşenlerin sapıklığı size zarar vermez. Zemahşeri şöyle der: *‘Müslümanlar, kâfirler için üzüliyorlar ve onların İslâma girmelerini arzu ediyorlardı. Onlara’:***“Siz kendi nefsinizi ıslah edin, hak yolda yürüyün. Siz hidâyette olduğunuz sürece, dininizden olmayan sapıklar size zarar veremez.”**⁴⁵“Nitekim Yüce Allah (c.c.) Peygamberine şöyle buyurdu: **‘O halde onlar uğruna üzüntülere dalarak canın sıkılıp yıpranmasın.’**⁴⁶

“Ebussuûd şöyle der: *‘Hiç kimse, âyette, emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l-münker (iyiyi emretme, kötünden sakındırma) görevini bırakma hususunda bir ruhsat bulunduğu vehmine kapılmasın. Çünkü bu görevi yapmak, hidâyetin bir parçasıdır.’* Rivâyet olduğuna göre Hz. Ebubekir es-Sıddık (r.a.) bir gün minberde şöyle dedi: *‘Ey insanlar! Siz bu âyeti okuyor fakat yanlış anlıyorsunuz. Ben, Rasulullah’ın şöyle dediğini işittim:***“İnsanlar kötü bir şeyi gördüklerinde onu değıştirmezlerse Allah (c.c.) onlara umumi bir ceza verir. Sizin ve bütün mahlukâtın dönüşü Allah (c.c.)’adır, O, amellerinizin karşılığını verecektir.”**⁴⁷ Beyzâvî şöyle der: *‘Bu âyet hak ve bâtil gruplardan birisi için vaad, diğeri için tehdit ifade eder. Ayrıca, hiç kimsenin, diğerrinin*

⁴³ Diyanet vakfı meali, Maide, 5/105.

⁴⁴ Diyanet vakfı meali, Maide, 5/105; Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Fiten 8; Tefsîru sûre (5), 17. Ayrıca bak İbnî Mâce, Fiten 20.

⁴⁵ Fâtır, 35/8; Keşşaf, 2/538.

⁴⁶ Fâtır, 35/8; Keşşaf, 2/538; Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., Ensar neşriyat, II, S. 158-159.

⁴⁷ İbn Mâce, Fiten 20; İbn Hanbel, 2/25; Ebussuûd, 2/65. Aşağıdaki Hadis de bu mânâyı destekler. “İyiliği emredin, kötülükten nehyedin. Nihâyet peşine düşülen bir cimrilik, kendisine uyulan bir heves, tercih edilen bir dünya ve her görüş sahibini kendi görüşünü beğendiğini gördüğünde, kendini düzeltmeye bak.” Bu Hadisi Hâkim rivâyet etmiştir. (Ayrıca bkz, İbn Mâce, Fiten, 21)

günahından sorumlu tutulmayacağına dikkat çeker.”⁴⁸

Maide sûresinin 105.âyetinin yorumunu Bayraktar Bayrak’lı şöyle yapmıştır:“Âyeti kısımlara ayırarak açıklamıştır.

1. ‘Ey iman edenler! Siz kendinize bakınız!’ Âyetin bu kısmındaki ‘Kendinize bakınız!’ ifadesi, **‘Onlar kendi içlerinde düşünmezler mi?’**⁴⁹, **‘Hayır insan, kendi nefsinin gözlemcisidir.’**⁵⁰, **‘Sen yalnızca kendi nefsinden sorumlusun’**⁵¹ âyetlerine denk düşmekte ve bunlar Mâide sûresinin 105. âyetinin bir açılımı olmaktadır. Âyetin bu kısmını ferdi mânada ele alırsak, müslüman kişi kendini düşünüp, levvâme nefis (kendini kınayan nefis) gereğince, kendini tenkit edebilmelidir. Öz eleştiri dediğimiz bu faaliyete giren insan, kendi içindeki fırtınaları, hatâları ve kötü oluşumları görebilecek ve böylece manevi gelişimin adımlarını kendi kendini eğiterek atmış olacaktır. Diğer taraftan âyetin bu kısmını toplumsal mânada da yorumlayabiliriz: Müslüman toplum veya toplumlar, kendi kendilerini düşünüp, kendi kendilerine bakacaklardır. Kendine düzen vermeyen, kendini doğru yola iletemeyen, iyiyi, güzeli ve doğruyu üretemeyen, bilgi üretme konusunda aklını ufuktan ufka uçuramayan, çalışmayı, aklını kullanmayı bir ibâdet saymayan müslümanlar, kötü etkilere açık haledirler. Neticede kötünün ve kötülerin etkisi altına girince, kabahati onlarda değil, kendilerinde aramalıdır. Kendini düşüneyen, sorumluluğunun bilincinde olmayan ve otokritik yapmayan müslüman toplumlar, 104. âyette geçen geçmişi taklit etme batağından kurtulamaz; bağımsızlık sistemi deforme olmuş bir insan gibi her mikroba, yâni her kötü etkiye açık duruma gelirler.”⁵²

“2. ‘Siz doğru yolda olunca sapan kimseler size zarar veremez.’ Sapık düşünceli ve davranışlı insanlar, ancak doğru yolda olmayanları etkileyebilirler. Demek ki bir fert veya toplum başkalarının kötü etkisi altında kalıyorsa, bunu kendilerinin doğru yolda olmadıklarına yormalıdır. Çünkü Allah (c.c.)’ın koyduğu sosyal kanun şudur: Doğru yolda olana, sapık insanlar zarar veremezler. ‘Doğru yolda nasıl olunur?’ sorusunu da âyetin birinci bölümü cevaplandırmaktadır. Kendini düşünmek, kendine dönmek, kendini gözlemektir. Çünkü kendine dönüp kendini görebilen tek güç, akıldır. Kendini düşünen, kendini gözleyen ve kendine dönen insan, aklını kullanıyor demektir. Aklını kullanan adam, kendini biliyor demektir. Kendini bilen adam, kötülüğe ve

⁴⁸ Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., Ensar neşriyat, trs., II, S. 152-153.

⁴⁹ Rûm, 30/8.

⁵⁰ Kıyâme, 75/14.

⁵¹ Nisa, 4/84.

⁵² Bayraklı, Bayraktar, a.g.e., VI, s. 55-57.

kötülere karşı bağışıklık sağlamıştır. Başka toplumlardan zarar gören müslüman toplumlar, kendi fikir, inanç ve davranışlarını bir kere daha gözden geçirmelidirler. Kabahati başkasında arama yerine, kendilerinde aramalıdır. Allah (c.c.) bu âyetin ilk iki bölümünde bunu vurgulamaktadır.”⁵³

Cuma sûresinin 5.âyeti de bu konuyla ilgilidir.⁵⁴

Âyet-i Kerimede dendiği gibi insan önce kendini sorgulayıp tanımalı ve eğitim görerek eksiklerini tamamlamalıdır. Artık bu insan kötülerin etkisinde kalmaz. Yaşam tarzı ve söylemleriyle, kötülerin iyi olması için çalışır. Kötülerin etkisinde ancak eksiklerini tamamlamayanlar kalır.

2.1.1.4. Sormak

2.1.1.4.1. Bilmediğini Sorarak Öğrenme

(Nahl, 16/43) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

Bu konuyla ilgili Nahl sûresinin 43. Âyetinin meâli: **Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını Peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.**⁵⁵

Nahl sûresinin 16/43. Âyetinin Diyanet Tefsiri şu şekildedir: “Mekke müşrikleri ‘Allah (c.c.), Peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ diyerek⁵⁶ kendileri gibi bir insanın Peygamber olarak gönderilmesini kabul edilebilir bulmuyor, olsa olsa bir melek gönderilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Hâlbuki Allah Teâlâ sadece Hz. Muhammed’i Peygamber olarak seçmemişti daha önce de insanlardan Peygamber seçmiş ve görevlendirmişti. Âyette “Eğer bilmiyorsanız bilgi sahiplerine sorun” buyurulmak suretiyle müşriklerin doğru inanç konusundaki samimiyetsizliğine işaret edilmiştir. Çünkü onların, önceki devirlerde de insanlar arasından Peygamberler gönderilip gönderilmediğini “bilgi sahibi olanlara” sorup öğrenme imkanları varken, bunu yapmadan Hz. Muhammed’in Peygamberliğini peşinen inkâr etmişlerdir.”⁵⁷

“Çoğunlukla buradaki ‘bilgi sahibi olanların ehl-i kitap âlimininin kastedildiği belirtilir. Gerçi bu sûrenin indirildiği Mekke’de kayda değer bir Ehl-i kitap topluluğu yoktu; ancak Mekkeliler’in ticaretle meşgul oldukları ve bu münasebetle Ehl-i kitap âlimlerinden bilgi almalarının mümkün olduğu bilinmektedir. Ayrıca özellikle böyle

⁵³ Bayraklı, Bayraktar, age., VI, s. 55-57.

⁵⁴ Cuma 62/5; Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

⁵⁵ Nahl, 16/43.

⁵⁶ İsrâ, 17/94.

⁵⁷ Komisyon, a.g.e., III, S. 356-357.

konularda bilgilerine başvurmak üzere Ehl-i kitap mensuplarının yaşadığı bölgelere gitme imkanları da vardı. Nitekim Kehf sûresinin nüzul sebebiyle ilgili rivâyetlerde anlatıldığına göre, müslümanların sayısının çoğalması üzerine müşrikler. Hz. Muhammed'in Peygamber olup olmadığı hususunda kendilerini aydınlatacak bilgiler almaları için Nadr b. Haris ile Utbe b. Muayt'ı Medine'deki yahudi âlimlerine göndermişlerdi.⁵⁸ Buradaki 'bilgi sahibi olanlar'la Mekke müşrikleri arasındaki kültürlü kişiler de kastedilmiş olabilir. Çünkü onların arasında başta Hz. Nûh ve Hz. İbrahim olmak üzere geçmiş Peygamberler hakkında malûmat sahibi olanlar vardı."⁵⁹

"Âyetten alınması gereken en önemli ders, başta dini meseleler olmak üzere bir konuda yeterli bilgiye sahip olmayanların o hususta ehil olanlara, yâni konunun uzmanlarına sormaları gerektiği; bir konuda doğru ve yeterli bilgi edinmeden görüş ileri sürmenin veya iş yapmanın yanlış olduğudur."⁶⁰

Celal Yıldırım'a göre, Yukarıdaki âyette, Peygamberliğin önemi üzerinde durulup her toplum ve milletin, huzurlu, güvenli ve inançlı bir hayat yaşayabilmeleri için Peygamber öğüdüne muhtaç bulunduğu işaret edildi. Çünkü onların anlatıp yaşadığı Kur'ân: Taşındığı hükümlerin, öğüt, ibret, va'd ve vaidlerin; kıssa ve tarihi olayların; fizik ötesinden verdiği bilgilerin; Allah (c.c.) ve âhiretle ilgili beyânların tümüyle kalplere şifa, kafalara aydınlık verecek ölçü ve muhtevada indirilmiştir. Böylece Kur'ân, kapsadığı çok yönlü hükümler ve bilgilerle insanlara iki hayatın önemini öğretme; doğru yolu gösterme, tehlikeli yola karşı uyarma; ruhla beden, maddeyle mâna, dünya ile âhiret arasında denge ve düzen kurmalarını sağlama hikmetiyle dopdolu bir kudrettedir.⁶¹

Enbiya sûresinin 7. Âyeti de bu konu ile ilgilidir.⁶²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, her insan maddi ve manevi anlamda yeterli bilgiye sahip olmak için kendini yetiştirmeli, yeterli olmadığı konularda konuşmayıp doğrusunu bilenlerden öğrenmelidir. Günümüzde; bazen, dini ilimlere sahip olmayıp dini yaşantısı da olmayan bir kısım insanlar, dini konularda konuşarak komik duruma düşmektedir.

⁵⁸Fazla bilgi İçin bk, İbn Âşûr, XV, S. 242-244.

⁵⁹ Komisyon, a.g.e., III, S. 356-357.

⁶⁰ Komisyon, a.g.e., III, S. 356-357.

⁶¹Yıldırım, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, Anadolu Yayınları, trs., VII, s. 3318-3320.

⁶²Enbiya, 21/7; Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

2.1.1.4.2. Çok Soru Sormak

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (101) قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ (102)

Bu konuyla ilgili Maide sûresinin 101-102. âyetlerinin meâlleri:

101. Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.
102. Sizden önce de bir toplum onları sormuş, sonra da bunları inkâr eder olmuştur.⁶³

Bu konuyla ilgili Maide sûresinin 101-102. âyetleri diyanet tefsirinde şöyle yorumlanmıştır. “Bu âyetlerin nüzul sebebi olarak zikredilen olaylardan biri şudur: Haccın farz olduğunu bildiren âyet indiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) bir hutbe okumuş, Allah Teâlâ’ya hamd ve senadan sonra ‘Allah (c.c.) size haccı farz kıldı’ buyurmuştu. Bir sahâbi ‘Her yıl mı ey Allah’ın resulü?’ diye sordu. Resûlullah soruyu duymazdan geldi. Sorunun üçüncü defa tekrar edilmesi üzerine Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ‘Şâyet evet deseydim (her yıl haccetmeniz) farz olurdu. Siz ise buna tahammül edemezsiniz. Benim değinmediğim konularda soru sormayın. Sizden önceki bazı toplumlar Peygamberlerine çok soru sormaktan ve sonra da bunlar üzerinde ihtilâfa düşmekten dolayı helak olmuşlardır. Şu halde size bir şeyi emrettiğimde onu olabildiğince yerine getirmeye çalışın, size yasakladıklarımın da kaçının’⁶⁴

“Bir hususun dini bildirimler arasında yer alabilmesinin kaçınılmaz şartı, dinin sahibi olan Allah (c.c)’ın onu murat etmiş olmasıdır. Yine, ilâhi iradenin bir sonucu olarak Resûlullah bazı dini hükümleri belirli münasebetlerle, olayların tabii akışı içinde ve çevresinden gelen sorular üzerine tebliğ etmiştir. Şu halde bu âyette verilmek istenen mesajı şöyle açıklamak mümkündür: Vahyin indiği dönemde bazı vecibelerin bildirilmesi soru sorulmasına bağlanmış olduğundan, müminler yerli yerince soru sormalı, yersiz sorulardan ve ısrarcı tavırlardan kaçınmalıdırlar. Ayrıntılar üzerinde fazla sorular sorulması halinde, cevapları duyanlar veya yorumlayanlar farz kılınmadığı halde yanlışlıkla yeni farzlar icat edebilirler. Hz. Peygamber Efendimiz’in yukarıda

⁶³ Maide, 5/101-102.

⁶⁴ Müslim, “Hac”, 412.

aktarılan ifadesinden de anlaşıldığı üzere, buradaki mesaj Kur’ân’ın indirildiği dönemle sınırlı olmayıp, bütün zamanlarda müminlerin dikkat etmeleri gereken bir husus şudur: Dini yükümlülükler konusunda herkes Resûlullah’ın buyruklarını olabildiğince yerine getirmeye çalışmalı, yasakladıklarından kaçınmalı, kendi anlayışını ve içinde yaşadığı toplumun geleneklerini dine yamamaya kalkışmamalıdır. Tarihi tecrübeler de burada insan psikolojisine ışık tutan önemli bir uyarının bulunduğu göstermektedir. Konumuz olan âyette ve hadiste önceki toplumlardan bazılarının kendilerine bildirilen dini yükümlülükleri âdeta yetersiz bularak daha fazla yükümlülük isteyen bir tavır içine girdiklerinden, sonra da bunlar üzerinde görüş ayrılığına düşüp asıl vecibeleri de terkeder hale geldiklerinden söz edilmektedir. Müslüman toplumlarda da bu psikolojinin etkisiyle zaman zaman asıl dini vecibeleri bırakıp yeni yükümlülük arayışı içine girildiği ve dinin aslında olmayan hususların temel dini yükümlülüklerden daha önemli hale getirildiği gözlenmektedir.”⁶⁵

Mücadele sûresinin 12.âyeti de bu konuyla ilgilidir.⁶⁶

Ne yazık ki günümüz insanının bir kısmı bu ve diğer âyetlerin anlamına vâkıf olmadığından, Allah (c.c.)’ın mevcut emirlerini hakkıyla yerine getirmek yerine, kafaları karıştıran gereksiz dini sorularla gündemi zaman zaman meşgul etmektedirler. Yukarıdaki âyetten bunun yasaklandığını anlıyoruz:

2.1.1.5. Allah (c.c.)’ın Adı İle Okumak

أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) أَفْرَأُ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3)

Bu konuyla ilgili Alak sûresinin 1-3.âyetlerinin meâlleri:

1- Yaratan Rabbinin adıyla oku! 3- Oku! Rabbin karşılıksız iyilik ve ihsan sahibidir.⁶⁷

Alak sûresinin 1-3.âyetlerinin tefsirleri şöyledir: “Bu âyetler Hz. Peygamber (s.a.v)’e inen ilk vahiy olup Peygamber Efendimiz’e ve onun şahsında tüm müslümanlara okumayı emretmiş, onları kâlemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir. İlk vahyin ‘oku’ emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve ilmin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur’ân’ın, canlılar arasında insanın farklı ve üstün yerini onun öğrenme

⁶⁵ Komisyon, a.g.e., II, s. 276-277.

⁶⁶ Mücadele, 58/12: Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

⁶⁷ Alak, 96/1-3.

özelliği ile tanımlaması son derece anlamlıdır.⁶⁸ Âyette Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yâni üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanınması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Kuşku yok ki yaratıcıyı tanımak, bilimin de dinin de temelini teşkil eder. Bu sebeple **‘Yaratan rabbinin adıyla oku’** buyurularak Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in okuma faaliyetine veya herhangi bir işe, başka varlıkların adıyla değil, yaratan rabbin adıyla başlaması ve O’ndan yardım istemesi emredilmiştir. Âyete ‘Yaratan rabbinin adına oku’ şeklinde de mâna verilebilir. Sonuçta okumanın (veya herhangi bir faaliyetin) Allah (c.c.)’ın adıyla, Allah (c.c.) için ve Allah (c.c.) adına yapılması emredilmiştir. Âyette Yaratan rabbinin adıyla oku buyurularak özellikle yaratma sıfatına vurgu yapılmıştır. Çünkü hem insandaki okuma yeteneği ve imkânını hem de onun okuduğu, incelediği, anlamaya ve kavramaya çalıştığı objeleri, nesneleri yaratan Allah (c.c.)’tır, İnsan, bilgi edinme sürecinde Allah (c.c.)’ın verdiği imkân ve yetenekleri kullanmakta, O’nun yarattığı şartlarda ve onun yarattığı varlıklar üzerinde bilimsel inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Durum böyle iken, yâni O’nun yarattığı yeteneklerle O’nun yarattığı varlık âlemini incelerken, bütün bu lütufları görmezlikten gelerek Allah (c.c.)’a şükretmemek, O’nu tanımamak, üstelik bunu bilim adına yapmak büyük bir nankörlüktür.⁶⁹

Celal Yıldırım bu âyetleri şöyle yorumlamıştır: **“Yaratan Rabbinin adıyla oku!”** Âdem (a.s.)’i topraktan yaratıp kendi kudret ruhundan ona üfleyen Cenâb-ı Hak, yarattığı bu seçkin canlıyı akıl, idrâk, hafıza, duygu ve düşünce gibi yeteneklerle donatmakla kalmamış, muhtaç bulunduğu eşya ve nesnelerin ismini, dolayısıyla faydalarını da ona öğretmiş ve böylece insanoğlunun mevcut yeteneklerini kullanarak her şey ve olayda Yüce Yaratanın varlığına ve birliğine dalalet eden belgeleri görmesini ve her işe Allah (c.c.) adıyla başlamasını emretmiştir. O bakımdan rahatlıkla diyebiliriz ki, ilk insan vahşi, şuursuz, idraksiz değildi. Aynı zamanda ne yapacağını bilmeyen ibtidai bir hayat süren bir canlı hiç değildi. Âdem (a.s.), hazırlanıp döşenen yeryüzüne indirildiği gün kendisine, insanlığına ve Peygamberliğine yakışır şekilde yaşaması için gerekli bilgiler de verilmişti Nitekim Bakara Suresi 31-33. âyetlerle bu gerçeğin ana çizgileri belirtilmekte ve bu konuda bilgi edinmek isteyenlere ana fikir verilmektedir.

⁶⁸ Ayrıca bk. Bakara, 2/31.

⁶⁹ Komisyon, a.g.e., V, s. 595-596.

Böylece insanın menşei hakkında araştırma yapan ilim adamlarının bir takım tahminler ve varsayımlar ileri sürmelerinin anlamsız olduğu ortaya çıkıyor. Kur'ân bu konuda da onlara hareket noktası belirleyerek sonuç çıkarmalarını ilham ediyor.”⁷⁰

“Gerçek bu olunca Allah (c.c.) adıyla okumanın buradaki anlamı nedir? Cenab'ı Hak ilk indirdiği âyette kullarına neden böyle bir emir vermektedir? Konuyu dikkatle incelediğimizde karşımıza dört yorum çıkmaktadır. Şöyle ki:

1- Okuyup öğrenmek; yazıp bilgi vermek ve bilgi toplamak insan hayatının kopmaz parçasıdır; buna (lazım-i gayr-i müfarık) de diyebiliriz. Zira dünya da, ahiret de ancak okuyup bilgi sahibi olmamızla gerçek mutluluğa dönüşebilir. O bakımdan okuyup yazanla okumayanlar arasındaki fark, ölümlerle diriler arasındaki fark gibidir. Okuma, tutkuların en soylusudur. Bir ülkede okumaya karşı istek artmadıkça, gaflet ve bu gafletten doğacak felaket azalamaz. Kâinat, okuyanlar için yaratılmıştır. Okuma zevkini öğrenip içine sindiren kişi, mutlu bir insandır. Okuma hiçbir hazineyle değiştirilemeyecek kadar kıymetlidir. Okumak, yetenekleri; deneyler de okumayı geliştirir. Şüphesiz okumakla ilgili buna benzer birçok vecizeler söylenmiştir. Biz çeşni olsun diye sadece birkaç tanesini yazdık. Ancak okunacak şey Allah (c.c.)'ı hatırlattığı, O'nun üstün kudretini yansıttığı ve insanı doğruya, güzele, iyiye yönelttiği; aklı, zekâyı ve irfanı artırdığı nisbette fayda ve hikmetine uygundur. Bunun için Resulullah (s.a.v.) okuyup bilgi sahibi olmayı teşvik edip, ilmin vatanı olmadığına işarette bulunurken şu dört şeyden Allah (c.c.)'a sığınmıştır: **‘Allahım korkmayan kalpten, doymak bilmeyen nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.’**⁷¹

2- Okumaya, kitap yazmaya, öğrenmeye ve öğretmeye Allah (c.c.)'ın adını anarak başlamamız, hem insan, hem de Müslüman olmamızın gereğidir. Zira Allah (c.c.)'ı anmaktan uzak ve kopuk bir okuma, aklı, zekâyı geliştirebilir ama kalbi ve ruhu cılız bırakır, vicdanı silik hale sokabilir. Böylece insanın iç yapısında meydana gelen dengesizlik, onun günlük hayatına da sirâyet eder. Unutmamak gerekir ki, en faydalı insan, en dengeli yetişendir. Dengeli beslenmeye muhtaç olduğumuz kadar, dengeli eğitim ve öğretime de muhtacız. Resûlullah Efendimiz bu hususu şöyle belirtmiştir: **‘Anlamlı ve yararlı olan her söz ve işe ‘Bismillahi’r-Rahmani’r-Rahim’ ile**

⁷⁰ Yıldırım, Celal, a.g.e., XIII, s. 6892-6894.

⁷¹ Müslim, Zikir: 73; Ebu Davud, Vitir: 32; Tirmizi, Deavat: 68, Nesai, İstiaze: 13, 18, 21, 64; İbn Mace, Mukaddime: 23; Dua: 2, 3; Ahmed: 2/167, 3/192, 4/371.

başlanmazsa, o noksandır, bereketsizdir.⁷²

3- Her şey ve olayda Allah (c.c.)'ın kudretinin izini görüp satırlarını okumak; yaratılıp istifademize bırakılan şeylerden yararlanırken Cenâb-ı Hakk'ın yegâne rızık veren ve tek yaratan olduğuna inanmak, kul ile Rab-bısı arasındaki engelleri kaldırır ve böylece kulu Allah (c.c.)'a yaklaştırıp onu faziletli bir düzeye getirir.

4- Hilkatın bütün safha ve kademelerinde Cenâb-ı Hakk'ın plân ve programını okumak suretiyle O'nun yegâne yaratan olduğunu idrâk etmek de 'oku!' emrinin kapsamına girmektedir.⁷³

İlgili Hadisler: “Hz. Aişe (r.a.) den yapılan rivâyete göre, o, vahyin başlangıcını şöyle anlatmıştır: *‘Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz’e ilk vahyin başlaması uykuda sâlih rüya ile olmuştur. O, hiçbir rüya görmezdi ki sabahın aydınlığı gibi açık ve net olarak ortaya çıkmasın. Sonra Resûlullah (s.a.v.)’a yalnızlık, tenhâlık sevdirdi; (yalnız kalmaktan derin zevk almaya başladı). Derken Hıra Dağı’ndaki mağarada halvete çekildi. Ev halkına dönünceye kadar sayılı günlerde orada ibâdet ediyor; sonra ev halkına dönüyor ve azığını alıp tekrar o mağaraya gidiyordu. Sonra (azığı bitince) yine Hz. Hatice’ye dönüyordu ve bir o kadar sayılı günler için azık ediniyordu. Bu hal, O Hıra Mağarası’nı da bulunurken kendisine hak (Hakk’ın vahyi) gelinceye kadar sürdü. Öyle ki, Melek Ona geldi ve ‘Oku!’ dedi. Resûlullah (s.a.v.) ona: ‘Ben okumak bilmiyorum’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Efendimiz olayı (s.a.v.) şöyle anlattı: ‘Melek beni tutup gücüm kesilinceye kadar sıktıktan sonra beni bırakıverdi ve devamla bana ‘Oku!’ dedi. Ben de ona: ‘Okumak bilmiyorum’ dedim. O yine ikinci defa beni tutup gücüm kesilinceye kadar sıktıktan sonra beni bırakıverdi ve tekrar bana ‘Oku!’ dedi. Ben yine ona: ‘Okumak bilmiyorum’ dedim. Bunun üzerine o üçüncü defa beni tutup sıktıktan sonra bıraktı ve: ‘Yaratan Rabbimin adıyla oku...’dedi! (ve beşinci âyete kadar okudu).’⁷⁴*

“Bu olaydan hemen sonra Resûlullah Efendimiz’in kalbi korkudan titrer bir halde Huveylüd kızı Hadice’nin (r.a.) yanına döndü ve: ‘Beni örtünüz, beni örtünüz!’ dedi. Örttüler; tâki o korku ve titreme hali zail oldu. Sonra Resûlullah (s.a.v.) olup bitenleri Hadice’ye anlatarak ‘kendimden korktum’ diye ilâve etti. Bunun üzerine Hz. Hadice (r.a.) Ona: ‘Hayır, öyle deme! Cenâb-ı Hakk’a yemin ederim ki, Allah (c.c.)hiçbir zaman seni üzüp mahcup etmez. Zira sen akrabanla ilgi kurar, işini

⁷² Suyuti, Camiu’s-sağir: II, S. 92. (Suyuti’nin tesbitine göre Hadis zayıftır.)

⁷³ Yıldırım, Celal, a.g.e., XIII, s. 6892-6894.

⁷⁴ Buhari, Bed’i Vahiy: 3.

görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin; yokluk içinde kıvrana (bir şeyler verip) kazandırırın; misafiri ağırlar, Hak yolunda ortaya çıkan olaylarda (insanlara) yardım edersin.”⁷⁵

“Böylece Hz. Hadice (r.a.), Resûlullah Efendimizle birlikte amcazadesi Varaka b. Neyfel b. Esed b. Abdulzza’ya gittiler. Varaka, cahiliyet döneminde Nasrânî (Hristiyan) olmuştu. Aynı zamanda İbranice yazmasını bilir ve İncil’den de Allah (c.c.)’ın dilediği kadar birşeyler yazardı. Varaka gözlerini kaybetmiş yaşlı bir zat idi. Hz. Hadice ona: ‘Amcamın oğlu! Kardeşinizin oğlunu dinle, bak neler söylüyor’ dedi. O da ona ‘Kardeşimin oğlu, neler görüyorsun?’ diye sordu. Resûlullah Efendimiz gördüklerini ona bir bir anlattı. Bunun üzerine Varaka Ona: ‘Bu, Allah (c.c.)’ın Musa’ya (a.s.) indirdiği Namus Melek Cebrâil’dir. Keşke bu olayda genç olup (senin yanında) bulunabilseydim. Kavminin seni (Mekke’den) çıkaracakları zaman hayatta olmayı ne kadar isterdim.”⁷⁶ Bu haber üzerine Resûlullah Efendimiz ona: ‘Onlar beni (Mekke’den) çıkaracaklar mı?’ diye sordu. Varaka: ‘Evet.. Senin getirdiğin (semavi haberi) getiren hiç kimse yoktur ki düşmanlığa mâruz kalmış olmasın. Eğer senin (tebliğ ve irşâd) gününe ulaşırsam sana elimden geldiğince yardım ederim.”⁷⁷ Bu olaydan sonra çok geçmeden Varaka vefat etti. Vahiy de kesintiye uğradı.”⁷⁸

“İbn Merduye veya Merdeveyh’in İbn Abbas (r.a.)’dan yaptığı rivâyete göre, adı geçen âyet için şöyle demiştir: ‘Kur’ân’dan ilk inen âyetlerdir.”⁷⁹ Taberânî ve Hâkim’in sahihlediği Ebû Musa el-Eş’ârî (r.a.) rivâyetinde adı geçen âyet için şöyle haber vermiştir: ‘Hz. Muhammed’e ilk inen sûredir.”⁸⁰ İbn Cerir ve Hâkim’in tahrir ettikleri; Beyhaki ve İbn Merdeveyh’in sahihlediği Hz. Aîşe hadisinde adı geçen âyet için şöyle demiştir: ‘Kur’ân’dan ilk inen sûredir.”⁸¹ Böylece Kur’ân’dan ilk inen, Alâk Sûresi’nin başındaki beş âyettir ki bu, Allah (c.c.)’ın kullarına kapısını açtığı ilk rahmet, verdiği ilk nimettir. Fetret devrinde bu rahmet ve nimetin esintisi kesilmiş; katılaştıran kalpler ilâhi vahyin hayat veren davetinden mahrum kalmıştı. Mâverdi’nin tesbitine göre, Hz. Aîşe (r.a.) ilk inen sûre hakkında şöyle demiştir: ‘Allah (c.c.)’ın kendi Resulü (Muhammed A.S.) üzerine indirdiği ilk sûre, Alâk Sûresi’dir. Ondan sonra Nûn ve’l-kâlem Sûresi,

⁷⁵ Buhari, Bed’i Vahiy: 3.

⁷⁶ Buhari, Bed’i Vahiy: 3.

⁷⁷ Ayrıca bk. Bakara, 2/31.

⁷⁸ Buhari, Bed’i Vahiy: 3.

⁷⁹ Şevkani, Fethu’l-kadir: 5/467.

⁸⁰ Şevkani, Fethu’l-kadir: 5/467.

⁸¹ Şevkani, Fethu’l-kadir: 5/467.

ondan sonra da Müddessir Süresidir ve arkasından Duhâ Sûresi inmiştir.”⁸²

Yüce Mevlamız’ın ilk emri ‘oku’ olmasına rağmen biz, Müslümanlar, yeterince okumuyoruz. Günümüzü, sermayemiz olan kıymetli vakitlerimizi boşa harcıyoruz. İyi kötü demeden sorgu sual etmeden ve düşünmeden bize hayrı olmayan, insanların ortaya çıkarmış olduğu şeyleri taklit ediyoruz. Bizler; aklımızı kullanmayıp âyet ve hadislerle göre yaşamadığımız için mutsuz bireyler görüntüsündeyiz. İnsanın yaratılış gayesi ibâdet olduğuna göre, Allah (c.c.)’ın emri olan okuma ibâdetini, öncelikle ve daha çok bizim yapmamız gerekirken, biz; televizyon, bilgisayar, telefon, gezme, yeme, eğlenme, süslenme, gösteriş, ve kavga etme tutkunu olmuşuz. Toplumumuzdaki büyük küçük, zengin fakir, eğitilmiş eğitimsiz; büyük kısmının genel görüntüsü ne yazık ki! Budur. Bu insanlar, okumadıkları ve dolayısıyla bilmedikleri için ne cennetin farkındalar ne de cehennemin!

Kur’ân-ı Kerim’de, yazıya da dikkat çekilmiştir. Fakat yazabilmek için okumak gerekir. Okumak ruhun gıdası ve ilacıdır. Okumanın tadını alan onu bırakamaz. Okuyarak, düşünerek, yazarak, istişare ederek ve dinleyerek vakti iyi değerlendirsek toplum ve kendimiz için faydalı şeyler üretebiliriz.

Âyette mef’ul hafzedildiği için oku kelimesi sadece vahiy için değil umumi bir okuma anlamındadır.

2.1.1.6. Öğrenmek

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (Bakara, 2/151)

Bu konuyla ilgili Bakara, 2/151.âyetin meâli: **Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitap’ı ve hikmeti tâlim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.**⁸³

Bakara 2/151.âyetin tefsiri şöyledir: “Kuşkusuz Hz. Muhammed’i Peygamber olarak göndermesi, Allah (c.c.)’ın insanlara verdiği nimetlerin başta gelenlerinden. Bu âyette, Allah (c.c.)’ın rahmet ve inâyetini hak etmenin yolları da gösterilmiş bulunmaktadır. Buna göre Hz.Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in risâletini tanıdıktan sonra, onun tebliğ ettiği âyetlerden ilham alarak ruhumuzu arındırıp ahlâkımızı güzelleştirirsek, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in öğrettiği şekilde kitabı yâni

⁸² Şevkani, Fethu’l-kadir: 5/467; Tefsir-i Kurtubi: 20/118; Yıldırım, Celal, a.g.e., XIII, s. 6890-6892.

⁸³ Bakara, 2/151.

Kur’ân’ı ve hikmeti özümseyip kavrar, bilmeyip de öğrenmemiz gereken daha başka şeyleri de öğrenerek ilim ve irfanda gelişirsek Allah (c.c.)’ın nimetlerine liyakat kazanmış oluruz. İslâm’dan önceki döneme Câhiliye denmesinin sebebi, bu dönem insanların hem zihnen hem de ahlâki bakımdan geri olmalarıydı. Onları bu gerilikten kurtaran da Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) olmuştur. Zira o, insanlara bir yandan kitabı, bir yandan da “hikmet”i yâni dini ve dini konularla ilgili en doğru bilgileri ve genellikle sünnet diye ifade edilen en güzel davranış biçimlerini öğrettiği gibi, bilmedikleri daha başka konularda da insanları aydınlattı ya da aydınlanmanın yollarını açtı. Böylece müslümanlar, bilgi ve erdemlerle donanmış olarak başarıdan başarıya koştular. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in açtığı bu aydınlık yolda ilerleyerek sonraki yüzyıllarda dini ve dünyevi ilimlerde ve bunların uygulamaya geçirilmesinde İnsanlığa örnek ve önder olacak bir konuma yükseldiler. Müslümanların gerileyişi de “kitap ve hikmet”i ihmal etmeleriyle başladı.”⁸⁴

İzzet Derveze bu âyeti şöyle yorumlamıştır: “Âyet-i kerime yüce Allah (c.c.)’ın Peygamberimize tabileri ile ilgili olarak yüklediği görevi açıklamakta ve etkileyici bir ifade tarzıyla bu görevin önemine dikkat çekmektedir. Buna göre yüce Allah (c.c.) Peygamberimize, tabilerine âyetlerini okumasını, kitabın içeriğini anlamalarını sağlamasını, nefislerini ve kalplerini arındırmasını, eğitim, yol göstericiliği ve sünneti ile örnek olmasını emretmiştir. Davranışları, tasarrufları ve diğer işleri bağlamında doğru, hak ve hayır niteliğine haiz olanı yâni hikmeti öğretmesi direktifini vermiştir. Bu ifade, söz konusu hususların tümünün Peygamberimizden öğrenilmesine, onun öğretisi doğrultusunda hareket edilmesine ilişkin imani bir yükümlülük de içermektedir. Buna göre Peygamber Efendimiz (s.a.v)’den öğrenilmesi gereken bu öğretiler, onun risaletinin ayrılmaz parçalarıdır. Mü’minler, bu çizgiden sapmamak durumundadır.”⁸⁵

“Bunun gerekliliğini açık bir dille vurgulayan birçok âyet vardır. Bunlardan biri Al-i imran sûresinde yer alan şu âyettir: **‘De ki: Eğer siz Allah (c.c.)’ı seviyorsanız bana uyun; Allah (c.c.)’da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah (c.c.) bağışlayandır, esirgeyendir.’**⁸⁶ Bir diğer örnek Nisa sûresinde yer alan şu âyettir: **‘Kim Rasule’ itaat ederse, gerçekte Allah (c.c.)’a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, biz seni onların üzerine bekçi göndermedik.’**⁸⁷ Bir de Haşr sûresinde yer

⁸⁴ Komisyon, a.g.e., I, s. 2930.

⁸⁵ Derveze, İzzet, **et-Tefsiru’l-Hadis**, Ekin Yay., trs., V, s. 147-148.

⁸⁶ Al-i İmran, 3/31.

⁸⁷ Nisa, 4/80.

alan şu âyet örnek verilebilir: **‘Peygamber size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa artık ondan sakının ve Allah (c.c.)’tan korkun. Şüphesiz Allah (c.c.), cezası pek şiddetli olandır’**⁸⁸ Müslümanlara, üzerinde ihtilafa düştükleri meselelerin çözümü için Allah (c.c.)’a ve Rasulüne başvurmaları emredilmiştir: **‘Ey iman edenler, Allah (c.c.)’a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, artık onu Allah (c.c.)’a ve elçisine döndürün. Şâyet Allah (c.c.)’a ve âhiret gününe inanıyorsanız. Bu hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.’**⁸⁹ Bu bağlamda yüce Allah (c.c.)’ı Kur’ân-ı Kerim temsil etmektedir. Peygamberimizi de hem hayatında hem de ölümünden sonra, sözlü ve fiili sünneti temsil etmektedir.”⁹⁰

Bakara, 2/129, Ahzab, 33/34, Kehf, 18/60-82. Âyetleri de bu konu ile ilgilidir.⁹¹

İlgili Hadisler:“Bakara sûresinin değerini ve özelliklerini anlatan sahih hadisler vardır: **‘Evlerinizi (içinde Kur’ân okumayarak) kabirlere çevirmeyiniz. Şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden ürker ve uzaklaşır’**⁹²**‘Kur’ân’ı okuyunuz; çünkü o, kıyâmet gününde kendisini okuyanlara şefaatecektir. İki nur yumağını, yâni Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyunuz; çünkü onlar, kıyâmet gününde iki büyük bulut veya gölgelik ya da kuş sürüsü gibi gelerek kendilerini okuyanları savunacak ve koruyacaklardır. Bakara sûresini okuyunuz; çünkü ona sahip olmak bereket, terketmek ise hasret ve pişmanlık sebebidir; ona sihirbazların güçleri yetmez’**⁹³ **‘Bakara sûresinin sonundaki iki âyeti her kim gece vakti okursa bu iki âyet, o gece ona yeter.’**⁹⁴

“Sahabeden Üseyd b. Hudayr bir gece hurma yığınının yanında Kur’ân (Bakara sûresi) okurken atı birkaç kere ürküp heyecanlanmıştı. Üseyd atın, çocuğu Yahya’yı çiğnemesinden kaygılanarak kalktığında başının hizasında (gökte), ışıklarla donatılmış bir tavan gördü. Tavan gözünün atabildiğine, semanın derinliklerine doğru uzayıp gidiyordu. Üseyd, Resûlullah’a gelerek durumu anlattı. Resûlullah ondan Bakara sûresini okumaya devam etmesini istedi. Fakat çocuğuna bir şey olmasın diye okumaya ara verdi. Sabahleyin durumu Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e söyleyince şöyle

⁸⁸ Haşr, 59/7.

⁸⁹ Nisa, 4/59.

⁹⁰ Derveze, İzzet, a.g.e., V, s. 147-148.

⁹¹ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

⁹² Müslim, “Müsâfirin”, 212. Komisyon, a.g.e., s. 28.

⁹³ Müslim, “Müsâfirin”, 252; Komisyon, a.g.e., I, s. 28-29.

⁹⁴ Buhârî, “Fezâil”, 10; Komisyon, a.g.e., I, s. 29.

buyurdular: **“Onlar seni dinlemeye gelmiş meleklerdi. Eğer okumaya devam etseydin sabah olunca onları herkes görecek, kendilerini halktan gizlemeyeceklerdi.”**⁹⁵

İnsanları kötü düşünce ve davranışlardan kurtararak onların mutlu olmasını sağlayan en doğru yol Peygamberimizin kendi yaşamına geçirip öğrettiği vahyin terbiyesidir. Sevgili Peygamberimiz insanlığa, doğru ve güzel olan şeyleri anlatmış ve söylediklerini uygulayarak rehberlik görevini yapmıştır.

2.1.1.7. Kâlemin İlim Yönünden Değeri

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (Kâlem, 68/1)

Bu konuyla ilgili Kâlem, 68/1.âyetin meâli: **Nûn. Kâleme ve (kâlem tutanların) yazdıklarına andolsun ki.**

“Sûrenin başında bulunan ‘nûn’ harfi, ‘hurûf-i mukattaa’dan olup bu tür harflerin ilk inenidir. Bakara sûresinin İlk âyetinde bunlar hakkında geniş bilgi verilmiştir. Mekke müşrikleri şair, kâhin ve sihirbazların cinlerden bilgi ve ilham aldıklarına inanırlardı. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in de onlar gibi cinlerin etkisi altına girdiğine ve söylediklerinin ona cinler tarafından telkin edildiğine inandıkları için ona şair, kâhin, sihirbaz ve mecnun diyorlardı.⁹⁶Bu nedenle Allah Teâlâ kâleme ve kâlem ehlinin yazdığı satırlara yemin ederek onun, İddia edildiği gibi mecnun olmadığını, aksine Allah (c.c.)’ın lütfuna yâni Peygamberlik gibi bir şerefe erdiğini ifade buyurdu.”⁹⁷

“Elmalılı buradaki bir anlam inceliğine dikkat çekerken özetle şunları söyler: Arap dilinde, ‘(kâlem ehlinin) yazdıklarına’ diye çevrilen cümledeki fiilin kalıbı, yazarların akıl ve idrak sahibi varlıklar olduğunu, bu da yazı yazarın gerçekte kâlem değil, onun arkasındaki görünmeyen bir akıl ve idrak sahibi olduğunu gösterir. İfadenin akışı dikkate alındığında burada kalemden maksadın da bu nesnenin kendisi değil onun yazdıkları olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde kâlem ve yazılardan, akıl ve anlamlar âlemini, bunlardan da onları beşer aklına yazan ilk kâlemi, bundan da onun sahibi olan Rabbü’l-âlemin’i anlamak gerekir. Öte yandan bu fiilin, ‘yazmakta oldukları ve yazacakları’ anlamlarını birlikte anlattığı da gözden kaçırılmamalıdır.”⁹⁸

⁹⁵ Müslim, “Müsâfirin”, 242. Ayrıca bk. Bakara, 2/197; Komisyon, a.g.e., I, s. 29.

⁹⁶ krş. Hicr, 15/6; Tûr, 52/29-30; Müddessir, 74/24 ve bu sûrenin 51. Âyeti.

⁹⁷ Şevkânî, V, 308; Komisyon, a.g.e., V s. 354-356.

⁹⁸ Bkz., Yazır, VIII, s. 5266-5267; Komisyon, a.g.e., V, s. 354-356.

“Kâlemden maksat vahyi yazan kâlem, yazdıklarından maksat da Kur’ân’dır’ diyenler olmuştur; ancak âyeti genel anlamda değerlendirmek daha doğru olur. Burada kalem ile simgelenen yazının, insanın düşünce, tecrübe ve kavrayışlarının kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarılmasında önemli bir etken; bilginin yazılıp korunmasında, ilim ve irfanın gelişmesinde, dolayısıyla toplumların aydınlanmasında vazgeçilmez bir araç olduğuna işaret vardır. Yüce Allah (c.c.)’ın bu sûreye kalem üzerine yemin ederek başlaması da kalemin önemine yapılan bir vurgu anlamı taşır. Kur’ân-ı Kerim’in ilk inen sûresine (Alak) ‘**Oku!**’ buyruğuyla başladığı gibi ikinci inen bu sûrenin ilk âyetinde de Allah Teâlâ tarafından yazı aracı olan **kaleme** ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine *yemin* edilmiş olup bu durum, İslâm’ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.”⁹⁹

Alak, 96/4. Âyeti de bu konu ile ilgilidir.¹⁰⁰

Kur’ân’da, önemli olan şeylere dikkat çekmek için o şeylerin üzerlerine yemin edilmiştir. Yüce Allah (c.c.)’ın kaleme yemin etmesi, ilmin vazgeçilmez bir unsuru olan kaleme (yazmaya) vermiş olduğu önemden kaynaklanmaktadır. Bu da İslâmın ilme verdiği önemin büyüklüğünü göstermektedir. Yazı, bilinenlerin kayıt altına alınıp korunmasına ve toplumlara ulaşmasını sağlayarak bilime hizmet eder.

2.1.1.8. Yakıyn İlmin Dereceleri

وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (Hakka, 69/51)

Bu konuyla ilgili Hakka, 69/51. Âyetin meâli:

Ve o, gerçekten kat’i bilginin ta kendisidir.¹⁰¹

“Hakku’l-yakin tamlaması, ‘var (sabit), gerçek, doğru’ anlamındaki ‘hak’ ile ‘gerçeğe uygun kesin bilgi’ anlamındaki ‘yakin’ kelimelerinden oluşan bir terim olup, kesinlik bakımından ilme’l-yakin ve ayne’l-yakin’in de ötesinde en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi olarak açıklanır.¹⁰² Bu üç aşamayı bir arada, ‘bilgi alarak, görerek, yaşayarak bilmek’ şeklinde ifade etmek mümkündür. Burada Kur’ân’ı yalan sayanların âhirette büyük pişmanlık duyacakları ve dolayısıyla azaba mâruz kalacakları haber

⁹⁹ Komisyon, a.g.e., V, s. 354-356.

¹⁰⁰ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

¹⁰¹ Hakka, 69/51.

¹⁰² “Hakku’l-yakin” konusunda ayrıca bk, Vakıa, 56/95; Yusuf Şevki Yavuz, “Hakka’l-yakin”, *Dİ A*, XV, 203.

verilirken bunun kesin olarak yaşanacak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır.”¹⁰³

“Kur’ân, kesin bir gerçektir. Onda asla bir kuşku yoktur. Akli olan onun, Âlemlerin Rabbinin kalamı olduğundan şüphe etmez.”¹⁰⁴

Vâkıa, 56/95. Âyeti de bu konu ile ilgilidir.¹⁰⁵

Kur’ân’ın, kesin bir gerçek olduğunda asla bir şüphe yoktur. Bu Konuda akli olan bir kimsenin de söyleyecek fazla sözü yoktur.

2.1.1.9. Öğretmek

2.1.1.9.1. Bildiğini Öğretmek

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Bakara, 2/129. Âyetin meâli: **“Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir Peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”**¹⁰⁶

“Rabbimiz, bizim soyumuza, Araplardan bir Peygamber gönder. Senin vahyettiğin kitabı onlara okusun. Onlara Kur’ânı öğretsin. Onları şirkten ve putlara tapmaktan temizlesin. Ey rabbimiz, şüphesiz ki sen, hiç kimsenin âciz bırakmayacağı bir güce sahipsın, hüküm ve hikmet sahibisin. Senin tedbirinde hiçbir eksiklik ve kusur yoktur. Hz. İbrahim ve Hz. İsmailin: **‘Rabbimiz, bizim soyumuza kendilerinden bir Peygamber gönder.’** şeklindeki duaları, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in gelmesine dair olan dualarıdır. Bu dua hakkında, İrbad b. Sâriye, Re-sulullah efendimizin şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: **‘Ben, Âdem (a.s.) yerde balçık olarak yatarken, Allah (c.c.) katında Peygamberlerin sonuncusuydum. Ben bunun nasıl böyle olduğunu size bildireyim. Ben, atam İbrahimin duası, İsanın müjdesi, annemin de rüyasıym. Bütün Peygamberlerin anneleri de buna benzer rüyalar görmüşlerdir.’**¹⁰⁷

Katade ve Süddi de, Hz. İbrahim ve İsmailin, gönderilmesini istedikleri Peygamberden maksadın, Hz. Muhammed olduğunu söylemişlerdir. Âyette zikredilen ‘Kitap’tan maksat, Kur’ân-ı Kerimdir. ‘Hikmet’ten maksat ise Katadeye göre ‘Sünnet’tir. İbn-i Zeyd ve Malik’e göre ise ‘Hikmet’ten maksat, dini bilmek ve onu

¹⁰³ Komisyon, a.g.e., V, s. 373.

¹⁰⁴ Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., VII, s. 44.

¹⁰⁵ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 228.

¹⁰⁶ Bakara, 2/129.

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., 4, s. 127, 128.

anlamaktır. Zira insanlar dini ancak Peygamberin öğretmesi ve anlatmasıyla idrak edebilirler.’ Taberi diyor ki: ‘Bize göre ‘Hikmet’ten maksat, Allah (c.c.)’ın hükümlerini bilmektir. Bu hükümler ancak Peygamberlerin bildirmesiyle öğrenilmiş olur.’ ‘Hikmet’ kelimesi ‘Hüküm’ kelimesinden türetilmiştir. Bunun mânâsı ise ‘Hak ile bâtılın arasını ayıran Kur’ân’ demektir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir: ‘Ey Rabbimiz, sen onlara, içlerinden bir Peygamber gönder. Onlara âyetlerini okusun ve kendilerine gönderdiğin kitabı ve aralarında senin hükmünle hüküm vermeyi öğretsin.’ Âyet-i kerimede: ‘Onları (kötülüklerden) temizlesin.’ buyurulmaktadır. Burada ifade edilen temizlenmeden maksat, Allah (c.c.)’a ortak koştan ve putlara tapmaktan temizlenmeleridir. ‘Zekât’ kelimesi, ‘Artmak’ mânâsına da geldiğinden âyette ‘Onların itaat ve ibâdetlerini artırsın.’ mânâsı da mevcuttur.”¹⁰⁸

Tevbe, 9/122. Âyeti de bu konu ile ilgilidir.¹⁰⁹

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (Tevbe, 9/122)

Tevbe, 9/122. Âyetinin meâli: **Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaşta) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.**¹¹⁰

“Bu âyetten anlaşıldığına göre, bir milletin topyekün savaşa çıkması doğru değildir. Savaş durumunda toplumun silah kullanabilen bir kısmı silah altına alınırken, bir kısmı da ilmi faaliyetleri devam ettirmelidir. Özellikle dini ilimlerde toplumun ihtiyacını karşılayacak seviyede ilim adamları yetiştirilmelidir ki toplumu aydınlatıp, Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarını toplum fertlerine öğretsinler. Ancak, âyette geçen din ve dini ilimler dar manada anlaşılmamalıdır. Çünkü İslâm, aynı zamanda siyasi, ictimai ve iktisadi hayatı düzenlediğine göre, bu anlamdaki ilimler de dini ilimler sayılır. Savaş uzun süre devam edebilir. Toplumun ayakta durabilmesi için din ve ilim adamlarının iman, bilgi ve teknik bakımdan savaşan zümreyi beslemeleri ve desteklemeleri gerekir. Bir millet, ilim ve teknik alanında geri kalmışsa, askeri alanda kuvvetli dahi olsa çabuk çöker. Ama ilim ve teknikte ileri gitmiş milletler, askeri alanda zayıf bile olsalar, noksanlarını çabuk telafi edebilirler. Bu sebeple cephedeki cihadı bilim ve teknoloji ile

¹⁰⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, a.g.e., I, s. 345-347.

¹⁰⁹ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 228.

¹¹⁰ Tevbe, 9/122.

destekleyen ve tamamlayan bilim adamlarının cihadı daha önemli görülmüştür.”¹¹¹

Muhammed Ali Es-Sabuni bu âyeti şöyle yorumlamıştır: “Şehirleri boş bırakacak şekilde bütün mü'minlerin savaşa çıkmaları doğru değildir. İbn Abbas'tan rivâyet olunduğuna göre Yüce Allah (c.c.), Tebük gazasından geri kalanlar hakkında şiddetli âyetler indirince müslümanlar: ‘Artık bizden hiçbir kimse herhangi bir ordudan veya seriyyeden asla geri kalmaz’ dediler. Rasulullah (s.a.v.) Medine'ye gelip de kâfirler üzerine seriyyeler gönderince bütün müslümanlar gazaya çıktı ve Rasulullah (s.a.v.)'ı Medine'de yalnız bıraktılar. Bunun üzerine bu âyet indi.¹¹² Herkesin savaşa çıkması mümkün olmadığına ve bunda bir yarar da bulunmadığına göre, her büyük topluluktan az bir grup çıkararak ilim yolunda meşakkate katlanıp ilim adamı olmalılar. Kavimleri savaştan yanlarına döndüklerinde onları irşâd etsinler ve kötülüklerden sakındırsınlar. Umulur ki, onlar da emirlerine sarılmak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah (c.c.)'ın azabından korkmuş olurlar. Âlûsi şöyle der: Âyetin zâhirine bakarsak sakındırırlar ‘yerine öğretirler’ ve sakınırlar yerine öğrenirler denilmesi gerekirdi. Fakat nazmı celilde bu şekilde tercih edilmesi, öğretmenin gayesinin irşâd ve uyarı, öğrencinin gayesinin de şişme ve kibirlenme değil, Allah (c.c.) korkusu melekesi kazanmak olduğuna işaret içindir.”¹¹³

Bakara, 2/151, Abese, 80/2-4. Âyetleri de bu konu ile ilgilidir.¹¹⁴

Kur'ân'da ilme verilen önemden dolayı seferberlik anında bile her kabileden bir grubun savaşa gönderilmeyip ilimle uğraşması istenmiştir. Bu insanlar ilimle uğraşıp bilgi sahibi oldukları için, savaştan dönenlere bilgilerini aktarıp toplum düzeninin ve huzurunun sağlanmasına katkıda bulunmuş olurlar.

2.1.1.9.2. Bildiğini Gizlemekten Sakınmak

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ
(Bakara, 2/159) اللَّاعِنُونَ

Bakara, 2/159. Âyetin meâli: **“İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah (c.c.) hem de bütün lânet ediciler lânet eder.”**¹¹⁵

“İbnü Abbas, Mücahid, Hasan, Katade, Rebi', Süddi ve Asam'dan bunun gerek

¹¹¹ Dıyanet Vakfı Meali, Tevbe, 9/122.

¹¹² Râzi, 16/225.

¹¹³ Rûhu'l-meâni, 11/48; Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., II, s. 543-544

¹¹⁴ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 227.

¹¹⁵ Bakara, 2/159.

yahudi ve gerekse hristiyan Kitap ehli âlimleri hakkında indiği de rivâyet edilmiştir. Fakat sebebin özel oluşu, hükmün genel olmasına mani olmayacağından, âyetin hükmü; din işleriyle ilgili olarak bildiği herhangi bir gerçeği gizleyip, söylemeyenlerin hepsini içine almaktadır. Bunun için Ebu Hüreyre (r.a.) hazretleri, çok hadis rivâyet ettiği söylendiği zaman: ‘Kur’ân’da iki âyet ki biri bu, diğeri iki sayfa sonra gelecek olan bunun benzeri bulunan bir âyet olmasıydı, hiçbir hadis rivâyet etmezdim.’ demiş ve bu âyetleri okumuştur. Bunun için din işleriyle ilgili hiçbir bilgi gizlenmemelidir. Zira Allah Teâlâ buyuruyor ki: Bizim indirdiğimiz apaçık delilleri, Allah (c.c.)’ın emrine, hükümlerine, irşadına ve bunlara iman edip uymanın vacip oluşuna işaret eden ve hidâyetin kendisi olan âyetleri ve delilleri, O kitapta veya bu kitapta, gerek Tevrat, İncil ve gerekse Kur’ân cinsi bir kitapta insanlara açıklamamızdan sonra, o insanlar içinden, bunları gizleyenler, yâni ikrar ve itiraf etmeyen, ihtiyaç anında söylemeyen veya yaymayan, yahut yayılmasına engel olan, yahut onu tamamen veya kısmen değiştirip karıştırmak gibi yollarla gizleyenler, kim olursa olsun, işte bunlar var ya, bu gizlemelerinden dolayı mutlaka Allah (c.c.) bunları lanetler. Ve bütün lanet edebilecek, lanet duası yapabilecek olanlar da bunları lanetler. Kısaca bunlar, her zaman ve her taraftan hakkıyla lanetlenecek olan mel’unlardır. Şüphesiz ki, ‘Hakka karşı susan dilsiz şeytandır.’ şeytan ise daima lanetlenmiş ve kovulmuştur.”¹¹⁶

Bakara, 2/174. Âyeti de bu konuyla ilgilidir.¹¹⁷

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (Bakara, 2/174)

(Bakara, 2/174). Âyetin meâli: **Allah (c.c.)’ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman Peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yeyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyâmet günü Allah (c.c.) ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.**¹¹⁸

“Allah (c.c.)’ın indirdiği kitabı, yahudi bilginlerinin yaptığı gibi gizleyenler ve bu gizleme sebebiyle az bir değer, yâni ne kadar çok da görünse, işin aslında az olan bir dünya menfaati, para, mal veya makam satın alanlar, kısaca dünya muradına ermek için Allah (c.c.)’ın kitabını veya o kitabın hükümlerini gizleyen ve gerçekleri değiştirenler yok mu? İşte onlar, karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler. Bu yüzden aldıkları

¹¹⁶ Yazır, M. Hamdi, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Hikmet Neşriyat, İst., trs., V, s. 461.

¹¹⁷ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 228.

¹¹⁸ Bakara, 2/174.

bedeller, yedikleri şeyler, içlerinde gerçek bir ateş olacak, onları yakacak ve devamlı yakacaktır. Çünkü şer'i gerçeklerin aksine yapılan her işte manevi bir ateş kıvılcımı vardır. Onu gizlemek suretiyle elde edilen dünya menfaati, elbette ateşten başka bir şey olmayacaktır ve kıyâmet gününde Allah (c.c.), onlara söz söylemeyecek, yâni rahmetle iltifat etmeyecektir. Çünkü **'Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür.'**¹¹⁹ Bunlar ise Allah (c.c.)'ın kelâmını gizlediklerinden, âhirette rahmet sözünden mahrum kalacaklardır. Onları tezkiye etmeyecek ve günahlarından temizlemeyecektir. Mümine yapacağı gibi affından hissedar kılmayacak, oldukları gibi bütün kirlilikleriyle mahşer yerine getirecektir. Ve bunların hakkı acı veren devamlı bir azabdır."¹²⁰

Yahudi din adamları, dünya menfaati için, Tevrat'ta bulunan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sıfatları ve risaletine ait bilgileri gizlemişlerdir. Böylece Allah (c.c.)'ın kitabını değiştirip bilgiyi gizledikleri için çok şiddetli azabı hak etmişlerdir. Bu âyetin hükmü; dinle ilgili bildiği herhangi bir gerçeği gizleyenlerin hepsini içine almaktadır. Bu iki âyetten dolayı Ebu Hüreyre (r.a.) hadis rivâyet etmek zorunda kaldığını söylemiştir.

2.1.1.9.3. Bilmeden Hüküm Vermenin Kötülüğü

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ
(Lokman, 31/20) مَنْ يُجَادِلْ

(Lokman, 31/20). Âyetin meâli: **"Allah (c.c.)'ın, göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? Yine de, insanlar içinde, bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken Allah (c.c.) hakkında tartışan kimseler vardır."**¹²¹

"Ey insanlar, Allah (c.c.)'ın, göklerdeki güneş, ay, yıldızlar ve bulutlar gibi yarattıkları, yeryüzündeki hayvan, ağaç, su, deniz gibi varlıkları sizin menfaatlarınıza tahsis ettiğini görmez misiniz? Bütün bunları, sizin, yeme, içme, barınma ve giyinme gibi ihtiyaçlarınızı gidermekte faydalandığımız şeyler kıldığını görmez misiniz? Yine sizler, Allah (c.c.)'ın size, görünen ve görünmeyen bol bol nimetler verdiğini görmez misiniz? Bütün bu nimetlere rağmen bir kısım insanlar vardır ki, elinde herhangi bir bilgi olmaksızın ve bir delil bulunmaksızın ve Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş aydınlatıcı bir kitap bulunmaksızın, Allah (c.c.)'ın birliği ve kulluğun sadece ona

¹¹⁹ Şûrâ, 42/40.

¹²⁰ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., I, s. 488.

¹²¹ Lokman, 31/20.

yapılacağı hususunda tartışmaya girer. Allah Teâlâ'nın, kullarına nimetleri pek çoktur. Bu nimetlerin en büyüğü İslâm nimetidir. Bu nimet müminlerin dillerinde kelime-i tevhid ile açık bir şekilde görülür. Kalblerinde ise gözle görülmeyen bir şekilde yaşar. Yine Allah Teâlâ'nın, Peygamberler göndermesi ile kitaplar indirmesi, gözle görülen büyük nimetlerdendir. Müminlerin kalbinde itikadi şüpheleri gidermesi ve onların manevi hastalıklarını tedavi etmesi gözle görülmeyen nimetlerdendir.”¹²²

En'âm, 6/119-144, Hacc, 22/8, Mü'min, 40/83 Âyetleri de bu konu ile ilgilidir¹²³

Allah Teâlâ, çok çeşitli nimetler vererek insanlığın istifadesine sunmuştur. Bunların karşılığında insanların bir kısmı, karşılıksız iyilikte bulunan Allah (c.c.)'a ne şükrediyor ne de Allah (c.c.)'ı tanımaya çalışıyor. Bilinçsiz ve düşüncesiz bir şekilde hayatını sürdürmeye çalışıyor. Günümüzde Allah (c.c.)'ı ve dinini tanıyıp bilmeyen bir kısım insan, bilgi ve delile dayanmadan, münakaşa ortamı oluşturmaktadır. Bir şey hakkında bilgi sahibi olmadan konuşmayı Allah Teâlâ yasaklamıştır. İslâm âlimleri de bilmedikleri bir konuda susmuşlardır.

Bize göre gerçek âlimler, İnsanları hem dünya hem de âhiret azabından korur. Günümüzde; âyet, hadis ve gerçek âlimlerin sözlerinden haberi olmayan âlim sıfatıyla dolaşan cahiller çoğalmıştır. Bu insanlar yeni nesil için tehlike oluşturmaktadır. Kendilerine faydası olmayan bu insanların birey ve topluma faydalı olmaları düşünülemez. Çare için vakit kaybetmeden, eğitim sisteminde, Allah (c.c.)'ın dikte ettirdiği şekle uygun köklü bir değişime gidilmesi gerekir. Ahlâktan yoksun bir ilim sadece zarar verir.

2.2. Hadisler

2.2.1. Âlimlerin Fazileti

4102-1- عن أبي أمامة رضي الله عنه قال: ذُكِرَ لِرَسُولِ اللَّهِ رَجُلَانِ عَابِدٌ وَعَالِمٌ. فَقَالَ: فَضَّلْتُ الْعَالِمَ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَاكُمْ [أخرجه الترمذي وصححه]

1.(4102)- Ebu Ümâme (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) 'a biri âbid diğeri âlim iki kişiden bahsedilmişti.”¹²⁴

“Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizden en basitinize olan üstünlüğüm gibidir” buyurdu.¹²⁵

¹²² Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, a.g.e., VI, s. 438-439.

¹²³ Yüksel, Nevzat, a.g.e., s. 228.

¹²⁴ Canan, İbrahim, **Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, İst., trs., 11, s. 483.

¹²⁵ Tirmizi, İlm 19, (2686); Canan, İbrahim, a.g.e., 11, s. 483.

4103-2- وفي رواية له: ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَمَلَائِكَتُهُ وَأَهْلُ السَّمَوَاتِ وَأَهْلُ الْأَرْضِ حَتَّى النَّمْلَةُ فِي جُحْرِهَا وَالْحَيَّاتَانِ فِي الْبَحْرِ يُصَلُّونَ عَلَى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرِ

2. (4103)- Yine Tirmizi'nin bir rivâyetinde şöyle gelmiştir: "...Aleyhissalâtu vesselâm sonra buyurdular ki: **"Allah Teâlâ Hazretleri, melekleri, semâvat ehli, deliğindeki karıncaya, denizindeki balıklara varıncaya kadar arz ehli, halka hayrı öğretene mağfiret duasında bulunur."**¹²⁶

4104-3- وعن ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: فَقِيهٌ وَاجِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ [أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ]

3. (4104)- İbnu Abbâs radiyallahu anhümâ anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **"Tek bir fakih, şeytana bin âbiddenden daha yamandır."**¹²⁷

4105-4- وعن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ: أَيُّ النَّاسِ أَكْرَمُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى؟ قَالَ: أَكْرَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ: فَيُؤَسِّفُ نَبِيُّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنُ خَلِيلِ اللَّهِ. قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ: فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ نَسْأَلُونِي؟ قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: فَخِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا [أَخْرَجَهُ الشَّيْخَانُ]

4. (4105)- Hz. Ebu Hüreyre radiyallahu anh anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) 'a Allah (c.c.)'inde en efdal insanın kim olduğu sorulmuştu: **"Allah (c.c.)'inde en kıymetlileri en muttaki olanlardır!"** buyurdular. "Biz bunu sormadık!" demeleri üzerine: **"Öyleyse o, Halilullah'ın oğlu, Nebiyyullah'ın oğlu Nebiyyullah'ın oğlu Yusuf'tur"** buyurmuştu. Yine itirazla: **"Hayır, bunu da sormadık"** dediler. Bunun üzerine Aleyhissalâtu vesselâm: **"Siz bana Arap hanedanlarından mı soruyorsunuz?"** dedi. **"Evet (Ey Allah (c.c.)'ın Resûlü!)"** dediler. **"Onların cahiliye dönemindeki hayırlıları, fıkıh öğrendikleri takdirde, İslâm'da da en hayırlılarıdır!"** cevabını verdi.¹²⁸

4106-5- وعن علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: نِعْمَ الرَّجُلُ الْفَقِيهُ فِي الدِّينِ إِنْ احْتَنَجَ إِلَيْهِ نَفَعٌ، وَإِنْ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ أَعْنَى نَفْسُهُ [أَخْرَجَهُ رَزِينُ]

5. (4106)- Hz. Ali radiyallahu anh anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **"Dinde fakih (bilgili) olan kimse ne iyi kimsedir! Kendisine**

¹²⁶ (Hadis Tirmizi'nin aynı babındadır.); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 483.

¹²⁷ Tirmizi, İlim 19, (2083); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 485.

¹²⁸ Buhâri, Enbiya 8, 14, 19, Menâkıb 1, 25, Tefsir, Yusuf 1; Müslim, Fezâil 168, (2378); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 486.

muhtaç olununca faydalı olur. Kendisine ihtiyaç olmayınca ilmini artırır.”¹²⁹

4107-6- وعنه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: مَنْ أَحْيَا سُنَّةً مِنْ سُنَّتِي أُمِيتَتْ بَعْدِي فَقَدْ أَحْبَبَنِي، وَمَنْ أَحْبَبَنِي كَانَ مَعِيَ [أَخْرَجَهُ رَزِين].

6. (4107)- Yine Hz. Ali radiyallahu anh anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Kim, benden sonra öldürülmüş olan bir sünnetimi ihya ederse beni seviyor demektir. Beni seven de benimle beraberdir.”¹³⁰**

4108-7- وعن أبي الدرداء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: مَنْ سَلَكَ طَرِيقاً يَطْلُبُ بِهِ عِلْماً سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقاً مِنْ طُرُقِ الْجَنَّةِ. وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أُنْحَثَهَا رِضًى لِطَالِبِ الْعِلْمِ، وَإِنَّ الْعَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالْحَيَّاتِ فِي جَوْفِ الْمَاءِ، وَإِنَّ فَضْلَ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوْرَثُوا دِينَاراً وَلَا دِرْهماً وَلَكِنْ وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَهُ أَخَذَهُ بِحَظِّ وَافِرٍ. [أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ، وَهَذَا لَفْظُهُ، وَالتِّرْمِذِيُّ].

7. (4108)- Ebu'd-Derda radiyallahu anh anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın şöyle dediğini işittim: **“Kim bir ilim öğrenmek için bir yola sülûk ederse Allah (c.c.) onu cennete giden yollardan birine dâhil etmiş demektir. Melekler, ilim tâlibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Semâvat ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler. Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede kamerin diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler Peygamber Efendimizlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, bol bir nasib elde etmiştir.”¹³¹**

Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesinde bu Hadisin meâli şöyledir.

1391. Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh şöyle dedi:

Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken işittim:

“Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah (c.c.) o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır. Muhakkak melekler yaptığından hoşnut oldukları için ilim öğrenmek isteyen kimsenin üzerine kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta suyun içindeki balıklar bile âlim kişiye Allah (c.c.)’tan mağfiret dilerler. Âlimin âbide karşı üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan

¹²⁹ Rezin tahric etmiştir; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 487.

¹³⁰ Rezin tahric etmiştir; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 487.

¹³¹ Ebu Dâvud, İlm 1, (3641); Tirmizi, İlm 19, (2683); İbnu Mâce, Mukaddime 17, (223); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 488.

üstünlüğü gibidir. Şüphesiz ki âlimler, Peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler altın ve gümüşü miras bırakmazlar; sadece ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse, bol nasip ve kısmet almış olur.”¹³²

Kur’ân, ilme önem verdiği gibi âlime de önem vermiştir. Kur’ân’a göre ilmin ve bilgili olmanın temeli, Allah (c.c.)’ı gereği gibi bilmektir. İslâm’a göre, âlimler dünyada üstün kimseler oldukları gibi, öldükten sonra da amel defterleri kıyâmete kadar kapanmayacaktır. Mükâfata lâıyk görülen âlim, Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarına uyan âlimdir. Öyleyse, öğrenmek için çaba harcıyıp âlim sıfatını elde etmede acele etmeliyiz.

2.2.2. İlme Teşvik

4109-1- عن حميد بن عبدالرحمن قال: سمعت معاوية رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يقول: سمعت رسول الله يقول: مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهُهُ فِي الدِّينِ [أَخْرَجَهُ الشَّيْخَانِ وَأَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ].

1. (4109)- Humeyd İbnu Abdirrahmân anlatıyor: “Hz. Muâviye (radiyallahu anh)’ı işittim demişti ki: ‘*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*’ın şöyle söylediğini işittim: ‘**Allah (c.c.) kimin için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.**’¹³³

4110-2- وعن أنس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: مَنْ خَرَجَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ [أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ].

2. (4110)- Hz. Enes (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: “**İlim talebi için yola çıkan kimse dönünceye kadar Allah (c.c.) yolundadır.**”¹³⁴

4111-3- وفي أخرى له عن سخيرة مرفوعاً: مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى

3. (4111)- Yine Tirmizi’nin Sahbere (radiyallahu anh)’tan kaydına göre, Aleyhissalâtu vesselâm: “**Kim ilim taleb ederse, bu işi, geçmişteki günahlarına kefarettir.**”¹³⁵

¹³² Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizi, İlim 19. Ayrıca bk. Buhâri, İlim 10; İbni Mâce, Mukaddime 17; Çev., Kocaer, Abdullah Feyzi, **Riyazu’s-Sâlihîn Tercümesi**, Esra Yay., Konya, trs., s. 495; Bkz., Ahzab, 33/56; İsra, 17/44; Hadid, 57/1, Haşr, 59/1, Saff, 61/1.

¹³³ Buhâri, Farzu’l-Humus 7, İlm 13, İ’tisâm 10; Müslim, İmâret 98, (1038), Zekât 98, 100, (1038); Tirmizi, İlm 1, (2647); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 488- 490.

¹³⁴ Tirmizi, İlm 2, (2649); İbnu Mâce, Mukaddime 17, (227) ; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 11/493.

¹³⁵ Tirmizi, İlm 2, (2650); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 493, 494.

4112-4- وعن عقبه بن عامر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: تَعَلَّمُوا قَبْلَ الظَّانِّينَ، يَغْنِي قَبْلَ الَّذِينَ يَتَكَلَّمُونَ بِالظَّنِّ [أخرجه رزين وعلقه البخاري].

4. (4112)- Ukbe İbnu Âmir (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Zancılardan önce, ilim öğrenin yâni zanlarıyla konuşanlardan önce.”**¹³⁶

4113-5- وعن أبي هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: تَعَلَّمُوا الْفَرَائِضَ وَالْقُرْآنَ وَعَلَّمُوا النَّاسَ فَإِنِّي مَقْبُوضٌ أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ، وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ بِمَعْنَاهُ. وَزَادَ رَزِينُ: «وَإِنَّ مَثَلَ الْعَالِمِ الَّذِي يَعْلَمُ الْفَرَائِضَ كَمَثَلِ الْبُرْنُسِ الَّذِي رَأْسُ لَهُ»

5. (4113)- Ebu Hüreyre (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Ferâizi ve Kur’ân’ı öğrenin ve halka da öğretin, zira benim ruhum kabzedilecek (ve ben aranızdan gideceğim).”**¹³⁷

Açıklama:

“1- Ferâiz, ‘fariza’nın cem’idir. Kesmek ma’nâsına olan farz kelimesinden alınmadır. Âyet-i kerimede geçen نَصِيبًا مَّفْرُوضًا ibaresinden alınarak, mirastaki pay ma’nâsına kullanılmıştır. Şu halde Ferâiz miras taksiminde vârislere düşen paylar demek olur. Böylece Ferâiz ilmi deyince, bu payların miktarlarını belirleyen, tesbit eden, bu meselelerle meşgul olan ilmi anlamak gerekecek.

2-Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu hadiste ferâiz ilmini öğrenmeye teşvik buyurmaktadır. Buna teşvik eden başka hadisler de var. İbnu Mes’ud’un bir rivâyetinde Aleyhissalâtu vesselâm şöyle devam eder:

‘Ben gidici bir kimseyim. Bu ilim kaldırılacak. Öyle ki iki kişi ferâiz hususunda ihtilafa düşecek. Ancak, aralarında ihtilafı halledecek bir kimse bulamayacaklar.’ Bir başka Hadiste: **‘Ferâizi öğrenin. Zira o, ilmin yarısıdır. Bilesiniz ümmetimden ilk çekip alınacak ilim de odur.’**¹³⁸

4114-6- وعن أبي سعيد رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَنْ يَشْبَعَ مُؤْمِنٌ مِنْ خَيْرٍ يَسْمَعُهُ حَتَّى يَكُونَ مُنْتَهَاهُ الْجَنَّةَ [أخرجه الترمذي].

¹³⁶ Rezin tahrir etmiştir. Buhari de bunu bir bab başlığında muâllak (senetsiz) olarak kaydetmiştir. (Ferâiz 2).

¹³⁷ Tirmizi, Ferâiz 2, (2092). İbnu Mes’ud (radiyallahu anh)’tan aynı ma’nâda bir rivâyet yapılmıştır. Rezin şu ziyadede bulunmuştur: Ferâizi bilmeyen âlimin misâli, baş kısmı olmayan bürnus gibidir; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 495.

¹³⁸ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 495, 496; Fazla açıklama Ferâizle ilgili bölümdedir. (4706-4757. Hadisler).

6. (4114)- Ebu Sâid (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Mü’min, sonu cennet oluncaya kadar hayır işitmekten asla doymayacak.”**¹³⁹

Açıklama:

“Bu hadis, kâmil mü’minin bir vasfını beyan ediyor: Öğrenmeye doymamak...
لَنْArapçada devam üzere nefy ifade eder. Müntehası cennet olmak, ‘ölmek’ demektir. Yâni, ‘mü’min-i kâmil, ölüp cennete girinceye kadar hayır işitmekten asla doymayacak, hayatta kaldığı müddetçe, son ânına kadar hayır işitmekten zevk almaya devam edecek’ demektir.”¹⁴⁰

4115-7- وعن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: الْكَلِمَةُ الْحَكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا [أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ].

7. (4115)- Hz. Ebu Hüreyre (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Hikmetli söz mü’minin yitiğidir. Onu nerede bulursa, onu hemen almaya ehaktır.”**¹⁴¹

4116-8- وعن ابن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ، وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ فَضْلٌ: مُحْكَمَةٌ، أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ، أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ [أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ آيَةُ الْمُحْكَمَةِ] هِيَ الَّتِي اشْتَبَاهَ فِيهَا وَاخْتَفَ وَمَا لَيْسَ بِمَنْسُوحٍ. وَالسُّنَّةُ الْقَائِمَةُ هِيَ الدَّائِمَةُ الْمُسْتَمِرَّةُ الَّتِي الْعَمَلُ بِهَا مُتَّصِلٌ يَتْرُكُ. وَالْفَرِيضَةُ الْعَادِلَةُ هِيَ الَّتِي جَوْرٌ فِيهَا وَحَيْفٌ فِي قَضَائِهَا.

8. (4116)- İbnu Amr İbni'l-Âs (radiyallahu anhümâ) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“İlim üçtür. Bunlardan fazlası fazilettir. Muhkem âyet, kâim sünnet, âdil taksim.”**¹⁴²

Açıklama:

“1-Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sağlam ve gerçek ilmin üç olduğunu ifade buyuruyor:

* Muhkem âyet: Kur’ân-ı Kerim’in müteşâbih olmayan, ma’nâsı zâhir olan âyeti. Bu âyette herhangi bir iştibah, ihtilaf olmadığı gibi mensuh da değildir. Bu çeşit âyetler kesin ilim ifade eder.

* Kâim sünnet: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’dan beri fâsılasız amel

¹³⁹ Tirmizi, İlm 19, (2687); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 496.

¹⁴⁰ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 496.

¹⁴¹ Tirmizi, İlm 19, (2688); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 496.

¹⁴² Ebu Dâvud, Ferâiz 1, (2285); İbnu Mâce, Mukaddime 8, (54); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 1498.

edilegelmekte olan, herkesçe fiilen tatbik edilmekte, yaşanmakta olan sünnet, ‘Resûlullah’tan sıhhatli bir senetle sahih ve sâbit olan sünnet’ diye de tarif edilmiştir.

* Adil fariza’dan maksad, Kur’ân-ı Kerim’de belirtilen nisbetlere uygun olarak taksim edilen miras payıdır. Burada ilâhi ölçüye uyulduğu için haksızlık mevzubahis olamaz. Herkese layık olduğu hakkı Allah (c.c.) vermiştir”¹⁴³

4117-9- وعن أبي واقد الليثي قال: [بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ، فَرَأَى أَحَدُهُمَا فُرْجَةً فِي الْحَلَقَةِ فَجَلَسَ ، وَجَلَسَ آخَرُ خَلْفَهُمْ ، وَأَمَّا الثَّالِثُ فَذَهَبَ مُدْبِرًا فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ: أَأُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ ، وَأَمَّا آخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ ، وَأَمَّا آخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ] أخرجه التثثة والترمذي.[الفصل الثالث: في آداب العلم

9. (4117)- Ebu Vâkid el-Leysi (radıyallahu anh) anlatıyor: “*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) mescidde otururken üç kişi çıktı geldi. İkisi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’a yönelerek önünde durdular. Bunlardan biri, bir aralık bularak hemen oraya oturdu. Diğeri de onun gerisine oturdu. Üçüncü kimse ise, geri dönüp gitti.*

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) (dersinden) boşalınca buyurdular:

“Size üç kişiden haber vereyim mi? Bunlardan biri Allah (c.c.)’a iltica etti, Allah (c.c.) da onu himayesine aldı. Diğeri istihyada bulundu, Allah (c.c.) da onun istihyasını kabul etti. Üçüncüsü ise geri döndü, Allah (c.c.) da ondan yüz çevirdi.”¹⁴⁴

Açıklama:

“1-Hadisın bazı vecihlerinde Resûlullah’ın önünde bir halka olduğu tasrih edilir. Ve buna dayanılarak ilim ve zikir meclislerinin halka şeklinde olmasının müstehab olduğuna hükmedilmiştir.

2-Hadisten, önde olanın, boş yere oturmaya ehak olduğu, halkadaki boşlukları kapamanın müstehab olduğu istinbat edilmiştir. Nitekim namazda da saflardaki açıklıkların kapatılması emredilmiştir. Öndeki boşlukların kapatılması için arkadakilerin cemaati yarararak ilerlemesi caiz görülmüştür, yeter ki oturanlar rahatsız edilmesin. Nitekim ikinci zat, cemaat edebine uyararak, yer aramamış, arka kısma oturuvermiştir. Aleyhissalâtu vesselâm da onu: ‘O, Allah (c.c.)’tan istihya etti (utanarak edeb tavrı takındı).’Allah (c.c.) da onun bu utanma halini rızasına muvafık bularak kabul etti.

¹⁴³ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 4968– 499.

¹⁴⁴ Buhâri, İlm 8, Salât 84; Müslim, Selam 26, (2176); Muvatta, Selam 4, (2, 960, 961); Tirmizi, İsti’zan 29, (2725); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 499.

Ma'nâsında beyanıyla takdir etmiştir. İbnu Hacer, birinci zâtın davranışı ile ilgili olarak: *'Hayır arama yolunda müzâheme (sıkıştırma) yapana övgü vardır'* der. Ancak müzâheme yapmayıp arkadaşının gerisindeki müsait yere oturan da takdir edilmiştir.

Hadiste takbih edilen davranış üçüncü şahsın davranışdır: İlim (veya zikir) meclisini terketmek. O meclisten, Allah (c.c.) da ondan yüz çevirmiştir. Allah (c.c.)'ın ondan yüz çevirmesi, ona gadab etmesi, rahmetini esirgemesidir.

Âlimler: 'Bu ayrılış özürsüz ise, ayrılan müslüman ise...' diye kayıtlar. Ancak o kimsenin münafıklardan biri olabileceği belirtilmiştir.

3- Âlimler, hadisten: 'Günahkârın halini, ondan zecretmek maksadıyla, haber vermenin caiz olduğu' hükmünü de çıkarırlar ve bunun gıybet sayılması gerektiğini belirtirler.

4-Hadis, âlimlerin mescidde zikir ve ilim halkaları kurmalarının, halkın da bu halkalara devam etmesinin faziletli bir amel olduğunu ifade edip teşvikte bulunmaktadır."¹⁴⁵

İslâm dini, çocuğun ve yetişkinin eğitime çok önem vermiştir. İlk olarak Mescid-i Nebevi'de olmak üzere, camiler, eğitim ve öğretim yeri olarak kullanılmıştır. İlim müminin yitiği sayıldığından, Bedir Savaşı sonrasında esir edilen Mekkeli müşriklerden okuma yazma bilenlerden her birinin Medineli on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretme şartıyla hürriyetlerine kavuşacakları bildirilmiştir. Burada hem ilme hem de âlime değer verildiği görülmektedir.¹⁴⁶ İlim taleb edenlere, İslâm'ın sunduğu mükâfatlar da ilme birer teşviktir.

2.2.3. İlim Âdabı

4118-1- عن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : مَنْ سُلِّ عَنْ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَلْجِمَ لِجَامٍ مِنْ نَارٍ. أخرجه أبو داود والترمذي، وهذا لفظه. والمراد بذلك العلم الذي يلزم تعليمه ويتعين فرضه ككافر يسأل عن "اسم والدين، وكحديث عهد ب"اسم يسأل عن الصلة، وكمن جاء مستفتياً في حل وحرام فيلزمه تعليمه وجوابه. ومن منعه استحق الوعيد، وليس المر كذلك في نوافل العلم التي يلزم تعليمها .

1. (4118)- Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah

¹⁴⁵ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 499 – 500.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, **Et-Tabakâtü'l-Kübra**, (I-VIII), Beyrut 1985, II, s. 22; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, (I-II), (çeviren: Salih Tuğ), Beşinci Yayın İstanbul, 1991, I, s. 226; Mustafa Fayda, **Bedir Gazvesi**, DİA, İstanbul, 1992, V, s. 325-327. (Nitekim Sahabenin âlimlerinden olan Zeyd b. Sâbit, Bedir esirlerinden okuma yazma öğrenenlerden biridir.); İbn Sa'd, II, s. 22; Bardakçı, M. Necmettin, **İsmail Hakkı Bursevi'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi**, Süleyman Demirel üniversitesi İlahiyat fak. Dergisi, 1998, Sayı: 5, s. 83.

(aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Kim, bir ilimden sorulur, o da bunu ketmedip söylemezse (kıyâmet günü) ateşten bir gem ile gemlenir.”**¹⁴⁷

Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesinde bu hadisin meâli şöyledir.

1393. Ebû Hüreyre *radıyallahu anh*’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

“Bir kimseye bildiği bir konu sorulduğunda cevap vermezse, kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem vurulur.”¹⁴⁸

İhyauilim’de Bu Hadisin meâli şöyledir: **“Bir ilmi öğrendiği halde, o ilmi ketmeden, (başkalarından esirgeyen) kimseyi, Allah Teâlâ kıyâmet gününde ateşten yapılmış bir gemle gemler.”**¹⁴⁹

Açıklama:

“Bu ilimden maksad öğretilmesi gereken, farz olduğu açıkça bilinen ilimlerdir. Sözelimi kâfir, İslâm ve din hakkında bir şeyler sorsa bunun ketmedilmemesi gerekir. Keza yeni müslüman olmuş bir kimse namaz hakkında soracak olsa veya bir kimse gelip, haram helal hakkında soracak olsa bütün bunların cevaplanması, öğretilmesi gerekir. Bildiği halde bunları cevaplamayan hadisteki tehdide müstehak olur. Ancak hüküm, öğretilmesi gerekmeyen nafil şeyler hakkında böyle değildir.”¹⁵⁰

4119-2- وعن سهل بن سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: وَاللَّهِ، نَنْ يُهْدَى بِهَذَاكَ رَجُلٌ وَاحِدٌ خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ [أخرجه أبو داود]

2. (4119)- Sehl İbnu Sa’d (radıyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Allah’ın, senin hidâyetinle bir tek kişiye hidâyet vermesi, senin için kıymetli develerden müteşekkil sürülerden daha hayırlıdır.”**¹⁵¹

4120-3- وعن أبي هارون العبدي قال: كُنَّا نَاتِي أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَيَقُولُ مَرْحَبًا بِوَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَنَا: إِنَّ النَّاسَ لَكُمْ تَبَعٌ، وَإِنَّ رَجُلًا يَأْتُونَكُمْ مِنْ أَقْطَارِ الْأَرْضِ يَنْفَقَهُونَ فِي الدِّينِ. فَإِذَا أَتَوْكُمْ فَاسْتَوْصُوا بِهِمْ خَيْرًا [أخرجه الترمذي وضعفه]

3. (4120)- Ebu Hârun el-Abdi anlatıyor: **“Biz Ebu Said el-Hudri (r.a.)’a uğradık.**

¹⁴⁷ Ebu Dâvud, İlm 9, (3658); Tirmizi, İlm 3, (2651); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 501.

¹⁴⁸ Tirmizi, İlm 3. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, İlm 9; İbni Mâce, Mukaddime 24; Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesi, s. 396.

¹⁴⁹ Bu hadis Ebu Hüreyre, Abdullah b. Amr, Ebu Said, Enes b. Mâlik, İbn Mes’ud, İbn Abbas, İbn Ömer ve Câbir’den rivâyet edilmiştir; Gazâlî, *Kitabul-İlim*, I. Bölüm s. 97.

¹⁵⁰ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 501.

¹⁵¹ Ebu Dâvud, İlm 10, (3661); Buhâri, Ashabu’n-Nebi 9; Müslim, Fedâilu’l-Ashâb 34, (2046);

*O bize: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın (bize) vasiyetine merhaba” (derdi ve ilave ederdi): Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) demişti ki: “İnsanlar (dinde) size tâbidirler. Size (aktar-ı âlemden yâni) dünyanın her tarafından bir kısım erkekler gelip İslâm dinini öğrenecekler. Onlar geldikleri vakit, onlara hep hayrı tavsiye edin.”*¹⁵²

Açıklama:

“Burada, Ebu Sa’idi’l-Hudri’nin hadis vs. öğrenmek üzere, kendisine uğrayan tâliblere Resûlullah’ın vasiyeti diye hitab ettiğini görmekteyiz: ‘Ey Resûlullah’ın vasiyetleri! Hoş geldiniz, merhaba, buralarda rahat olabilirsiniz!’ ma’nâsında bir hoşâmedi hitabı. Niye böyle hitab ettiğini de açıklıyor. Çünkü Efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm), vefatından sonra İslâm’a giren nice diyarlardan insanların, dinlerini öğrenmek üzere Daru’ssünne olan Medine’ye veya sünnetin hameleleri durumunda olan Ashab-ı kirâm’a fevç fevç geleceklerini haber vermiş, bu tâliblere iyi davranmalarını vasiyet etmiş, ‘Sizler sünneti benden gördünüz, sözlerimi işittiniz, öğrendiniz, o hususlarda bana uydunuz. İnsanlar bunları öğrenmek üzere size gelince, siz de onlara iyi davranın, hayrı tavsiye edin, hayra uymalarını emredin, onlara nasihat edin, dini eksiksiz öğretin’ ma’nâsında vasiyette bulunmuştur. Gerçekten de Resûlullah’ın bu ihbarı aynen çıkmıştır. Hatta el-Alâi: ‘Bu, Efendimizin mucizelerinden biridir, aynen olmuş, bu sayede Allah (c.c.) dinini korumuştur’ der.¹⁵³

Bu hadiste, hariçte olanlara, dini öğrenmek üzere Medine’ye, Ashab’a koştak emredildiği gibi, Ashab’a da bu gelenlere karşı iyi davranmaları, anlayışlı olup hüsn-ü kabul göstermeleri, iyi ağırlamaları tavsiye edilmiş olmaktadır. Aleyhissalâtu vesselâm’ın bu vasiyeti, sadedinde olduğumuz rivâyette de görüldüğü üzere gerçekten müessir olmuştur. Münâvi der ki: ‘Bazı sahâbeler, kendisine bir tâlib gelince, ona: ‘Hoş geldin Resûlullah’ın vasiyeti!’ diye hitab ederdi. Hadisten bilistifade, tâlib’in kendi katında insanların en azizi olduğunu, kendine ehlinden daha yakın bulunduğunu kabul ederdi. Bu sebeple, selef ülemâsı hayatlarında ve ölümlelerinden sonra halka faydalı olacak bir talebe avlayabilmek için içtihad ağırları atarlardı. Ayrıca, talebelerine karşı fevkalâde mütevâzi davranırlar. Onlar yanlarına geldikleri zaman hoşâmedi ederler, ikramlarda bulunurlar, hal ve hatırlarını sorarak gönüllerini alırlar, güler yüzle

¹⁵² Tirmizi, İlm 10, (3661); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 502, 503.

¹⁵³ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 502, 503.

muamelede bulunurlardı.¹⁵⁴

Görüldüğü üzere, Resûlullah'ın bu tavsiyesi, İslâm memleketlerinde talebelerin himayesine, onların hocalarıyla olan münasebetlerinin iyileşmesine müessir olmuş, ilmin artmasına, medeniyetimizin gelişmesine fevkalâde katkıda bulunmuştur. İnsanlık tarihinin iftihar edeceği İslâm medeniyetinin birinci mühendis ve mimarı Resulü Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'dir. Onun fiil ve sözleri, bu medeniyetin pek detaylı bir planını ve sonra da yapı taşlarını teşkil etmiştir.”¹⁵⁵

4121-4- عن يزيد بن سلمة الجعفي قال: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَخَافُ أَنْ يُنْسِيَنِي أَوَّلُهُ آخِرُهُ فَحَدَّثْتَنِي بِكَلِمَةٍ تَكُونُ جَمَاعًا. فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ فِيمَا تَعْلَمُ [أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ]. وَزَادَ رَزِينُ: وَاعْمَلْ بِهِ «يُقَالُ كَلِمَةٌ جَمَاعٌ» إِذَا جُمِعَتْ كَلِمَاتٌ.

4. (4121)- Yezid İbnu Seleme el-Cûfi (radiyallahu anh) anlatıyor: “*Ey Allah (c.c.)’ın Resulü! Dedim, ben senden pek çok hadis işittim. Ancak bunlardan, sonradan işittiklerimin, önceden işittiklerimi unutturacağından korkuyorum. Bana (hepsinin yerini tutacak) câmi bir kelime söyle!*”

“Bildiklerinde Allah (c.c.)’a karşı müttaki ol (bu sana yeter!)” buyurdular.”¹⁵⁶

Açıklama:

“Burada Resûlullah, istikamet üzere olmak için çok ilim gerekmediğini, az ilimle de insanın istikametini koruyabileceğini tâlim buyurmaktadır. Zira hadise göre, istikametın temelini, ilim değil Allah (c.c.) korkusu teşkil etmektedir. Gerçek bu değil mi? Dinimizin haramlarını, farzlarını bilmeyen çıkar mı? Ya bunları yerine getirenler? İşte bunlar az. Elbette ilmin getireceği kemal inkâr edilemez. Ama o da âmil olanadır. Bildikleriyle amel eden kişi ilimle kemâle ulaşır, her amelini mükemmel yapar ama ameli olmayan kimseye ilim, ikinci bir vebal getirir. Şu halde öncelikle esas olan Allah (c.c.)’tan korkup amele koşmaktır.”¹⁵⁷

4122-5- وعن ربيعة بن أبي عبدالرحمن قال: يَنْبَغِي لِمَنْ عِنْدَهُ شَيْءٌ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يُضَيِّعَ نَفْسَهُ [أَخْرَجَهُ الْبَخَارِيُّ تَعْلِيْقًا].

5. (4122)- Rebi’a İbnu Ebi Abdirrahmân der ki: “**Yanında bir miktar ilim olan**

¹⁵⁴ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 502, 503.

¹⁵⁵ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, s. 504.

¹⁵⁶ Tirmizi, İlm 19, (2684). Rezin şu ziyadeyi yaptı: “...ve onunla amel et!”; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 504.

¹⁵⁷ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 504.

kimseye, nefsinin zayıf olması münasib düşmez.”¹⁵⁸

Açıklama:

“Buhâri bu Hadisi ‘İlmin kalkması, cehaletin zuhur etmesi’ diye başlıklarlanmış bir babta muallak olarak kaydeder. Bu bab, esas itibarıyla ilme teşvik için tanzim edilmiştir. Çünkü ilmin kalkması demek, Ulemanın yok olması, yerine âlimin yetişmemesi demektir. Değilse ilim, insanlara unutturulmak veya kalplerinden sökülüp alınmak suretiyle cemiyetten çıkacak değildir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) muhtelif hadislerinde, ilme himmet gösterilmesi, ulemanın yetiştirilmesi hususunda dikkat çekmek, bunun ehemmiyetini duyurmak için ‘ilmin kaldırılacağı’ ‘çekip alınacağı’ tehlikelerinden bahsetmiştir.”¹⁵⁹

Peygamber Efendimiz (s.a.v.); ilmi, karşısındaki insanın seviyesine göre verir, ilim tâlibine çok iyi davranılmasını tavsiye ederdi. Herkesin öğrendiklerini başkasına öğretmesini isterdi. Bu tavsiyelere uyulursa, huzurlu ve mutlu olmamızı sağlayan, güzel ahlâklı insanlar yetiştirilebilir.

2.2.4. İlim ve Öğrenme Âdabı

4123-1- عن عكرمة أن ابن عباس رضي الله عنهما قال: حَدَّثَ النَّاسَ مَرَّةً فِي الْجُمُعَةِ فَإِنْ أُيِّتَ فَمَرَّتَيْنِ، وَإِنْ كَثُرَتْ فَنَتْنًا، لَوْ تَمَلَّ النَّاسَ هَذَا الْقُرْآنَ. وَلَا أَلْفَيْكَ تَأْتِي الْقَوْمَ وَهُمْ فِي الْحَدِيثِ مِنْ حَدِيثِهِمْ فَتَقْصَّ عَلَيْهِمْ فَتَقْطَعَ عَلَيْهِمْ حَدِيثَهُمْ فَنَمْلَهُمْ، وَلَكِنْ أَنْصِتْ. فَإِذَا أَمْرُوكَ فَحَدِّثْهُمْ وَهُمْ يَشْتَهُونَهُ. وَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ، فَإِنِّي عَاهَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ وَأَصْحَابَهُ يَفْعَلُونَ ذَلِكَ [أَخْرَجَهُ الْبَخَارِيُّ].

1. (4123)- İkrime rahimehullah anlatıyor: “İbnu Abbas (radiyallahu anhümâ) dedi ki: “İnsanlara haftada bir kere hadis konuş. Buna uymazsan iki kere olsun. Daha çok yapmak istersen üç olsun. Sakın halkı şu Kur’ân’dan usandırma! Halk kendi meselelerini konuşurken, senin onlara gelip, sözlerini keserek, bir şeyler anlatıp onları bıktırdığını görmeyeceğim. Onlar konuşurken sus ve dinle. Onlar sana gelip “Konuş!” diye talepte bulununca, istiyorlar demektir, o zaman konuşursun. Dua’da seci meselesine dikkat et ve ondan kaçın. Zira ben, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashab-ı Kirâm’ın devrinde yaşadım, bunu

¹⁵⁸ Buhâri bab başlığında kaydetmiştir. (İlim 21); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 505.

¹⁵⁹ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 505.

yapmıyorlardı.”¹⁶⁰

Ezheri der ki: ‘*Secili sözü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın mekruh kılışının sebebi, onun kâhinlerin sözlerine benzemesidir.*’¹⁶¹

Demek ki, İlim önce sevdirmeli sonra anlatılmalı, usandırılmamalı. İlme teşvik başarılı olursa, ilmi vermek kolay ve güzel olur.

4124-2- وعن علي رضي الله عنه قال: حَدَّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ [أخرجه البخاري.]

2. (4124)- Hz. Ali (radiyallahu anh) demiştir ki: **“İnsanlara anlayacakları şeyleri anlatın. Allah (c.c.) ve Resulünün tekzib edilmelerini ister misiniz?”**¹⁶²

4125-3- وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال: مَا أَنْتَ بِمُحَدِّثٍ قَوْمًا حَدِيثًا تَبْلُغُهُ عُقُولُهُمْ إِنْ كَانَ لِبَعْضِهِمْ فِتْنَةٌ [أخرجه مسلم.]

3. (4125)- İbnu Mes’ud (radiyallahu anh) diyor ki: **“Sen bir cemaate akıllarının almayacağı bir şey söylersen mutlaka bu, bir kısmına fitne olur.”**¹⁶³

Açıklama:

Hasan Basri hazretleri: Hz. Enes (radiyallahu anh)’ın Resûlullah’ın Ureynelilere verdiği cezaya müteallik haberi Haccâc’a anlatmasını hoş karşılamamıştır. Zira Haccâc, müslümanların kanını ölçüsüzce dökmeye onu esas almış, hiç bir fıkhi usule uymayan hükümler çıkarmıştır. Rivâyet edilip edilmeyecek meseleyi tesbitte ölçü, hadisin zâhirinin bid’ayı takviye etmesidir. Aslında, bu çeşit hadislerde zâhir murad değildir. Bu çeşit hadislerin zâhirini almaya kalkılacağından korkulduğu durumlarda, o hadisleri (veya meseleleri) rivâyet etmemek daha iyidir.”¹⁶⁴

Anlaşılması zor (müteşâbih) olan, zâhir murad olmayıp garâibe giren hadisleri rivâyet etmemek daha iyidir. Bazı bilgilerin verilmesinin sakıncalı olabileceği kişiler de gözardı edilmemelidir.

¹⁶⁰ Buhari, Da’avât 20; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 506.

¹⁶¹ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 505 -507.

¹⁶² Buhâri, İlm 49; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 507.

¹⁶³ Müslim, Mukaddime 5; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 507.

¹⁶⁴ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 507- 508.

2.2.5. Hadis Rivâyeti ve Nakli

4126-1- عن ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ قَرَبٌ مُبْلَغٍ أَوْ عَى مِنْ سَامِعٍ أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ. نَضَرَ اللَّهُ أَمْرًا» بِتَخْفِيفِ الضَّادِ وَتَشْدِيدِهَا مَعْنَاهُ: حَسَنَةً وَجَمَلَةً.

1. (4126)- İbnu Mes'ud (radiyallahu anh) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Benden bir şey işitip onu (artırıp eksiltmeden) işittiği şekilde başkasına ulaştıran kimsenin (Kıyâmet günü) Allah (c.c.) yüzünü taze kılsın. Zira, kendisine ulaştırılan öyleleri var ki, bizzat işitenden daha iyi kavrar.”**¹⁶⁵

Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesinde bu hadisin meâli şöyledir:

1392. İbni Mes'ûd *radiyallahu anh*'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

“Bizden bir şey işitip, onu aynen işittiği gibi başkalarına ulaştıran kimsenin Allah (c.c.) yüzünü ağartsın. Kendisine bilgi ulaştırılan nice insan vardır ki, o bilgiyi, bizzat işiten kimseden daha iyi anlar ve korur.”¹⁶⁶

4127-2- وعن ابن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ بَلَّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً، وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ [أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ]. قَوْلُهُ «حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ» لَيْسَ فِيهِ إِبَاحَةُ الْكَذْبِ فِي إِخْبَارِ عَنْهُمْ وَرَفْعُ «أ» ثُمَّ عَمَّنْ نَقَلَ عَنْهُمْ كَذِبًا، وَلَكِنْ مَعْنَاهُ الرِّخْصَةُ فِي الْحَدِيثِ عَنْهُمْ عَلَى مَعْنَى الْبَغِّ وَإِنْ لَمْ يَتَّحَقَّقْ ذَلِكَ بِنَقْلِ «أ» سَنَادٌ «نَهْ أَمْرٌ تَعَذَّرَ لِبَعْدِ الْمَسَافَةِ وَطُولِ الْمَدَّةِ».

2. (4127)- Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radiyallahu anhümâ) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **“Bir âyet bile olsa benden başkasına götürün. Beni İsrail (Hikâyelerin) den de rivâyet edin, bunda bir mahzur yok. Ancak kim bile bile bana yalan nisbet ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.”**¹⁶⁷

Kur'ân'ın anlaşılmasında ilk ve en güvenilir kaynak olan hadislerde, yalana meydan vermemek için hadislerin aslına uygun olması önem kazanmıştır. Bize göre çocukların ilim halkalarında görülebilmeye yaşı, anlatılanı anlama kabiliyetine göre beş ya da altı olabilir.

¹⁶⁵ Tirmizi, İlm 7, (2658); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 509.

¹⁶⁶ Tirmizi, İlm 7. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, İlm 10; İbni Mâce, Mukaddime 18; Menâsik 76; Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi, s. 396.

¹⁶⁷ Buhari, Enbiya 50; Tirmizi, İlm 13, (2671); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 510.

2.2.6. Hadisin Yazılması

4131-1- عن ابن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَفَهَنْتَنِي فُرَيْشٌ. وَقَالُوا: تَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ وَرَسُولُ اللَّهِ بَشَرٌ يَتَكَلَّمُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ فَأَمْسَكَتُ عَنِ الْكِتَابِ حَتَّى ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ. فَأَوْمَأَ بِإصْبَعِهِ إِلَى فِيهِ وَقَالَ: اكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقًّا [أخرجه أبو داود].

1. (4131)- İbnu Amr İbni'l-Âs (radıyallahu anhümâ) anlatıyor: “*Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*’dan işittiğim her şeyi yazıyordum. Kureyş bu işten beni men etti. Dediler ki: ‘Sen her (işittiğin) şeyi yazıyorsun, hâlbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir insandır, memnun ve öfkeli halde de konuşur.’ Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Sonra durumu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’a anlattım. Parmağı ile ağzına işaret ederek: ‘Yaz, nefsimi elinde tutan zata yemin olsun, ondan haktan başka bir şey çıkmaz!’ buyurdu.”¹⁶⁸

4132-2- وعن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: [شَكََا رَجُلٌ مِنْ أَنْصَارِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ الْحَدِيثَ فَيُعْجِبُنِي وَلَا أَحْفَظُهُ. فَقَالَ: اسْتَعِنْ بِيَمِينِكَ وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْخَطِّ] أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ.

2. (4132)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: “*Ensârdan bir zat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*’a (hafızasını) şikâyet ederek dedi ki: ‘Ey Allah (c.c.)’ın Resûlü! ben senden hadis işitiyorum, çok hoşuma gidiyor, ancak hâfızamda tutamıyorum.’ Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ona şu cevabı verdi: ‘Sağ elini yardıma çağır!’ ve eliyle yazma işareti yaptı.”¹⁶⁹

4133-3- وعن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ فَذَكَرَ قِصَّةً فِي الْحَدِيثِ. فَقَالَ أَبُو شَاهٍ: اكْتُبُوا لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: اكْتُبُوا ‘بِي شَاهٍ] أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ وَصَحَّحَهُ.

3. (4133)- Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: “*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)* (bir gün, halka) hitabetti, (Ebu Hüreyre, hadisin vürûdu ile ilgili) bir kıssa anlattı (Hadiste şu ibare de vardı): Ebu Şah dedi ki: ‘Ey Allah (c.c.)’ın Resulü! (bu hutbeyi) bana yazıverin!’ Bu taleb üzerine Aleyhissalâtu vesselâm: ‘Evet Ebu Şâh’a yazıverin!’ emir buyurdular.”¹⁷⁰

“Buhâri, bu rivâyeti Aleyhissalâtu vesselâm’ın, hadislerin yazılmasına karşı olmadığını göstermek için kaydetmiş bulunmaktadır.”¹⁷¹

¹⁶⁸ Ebu Dâvud, İlm 3, (3646); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 517.

¹⁶⁹ Tirmizi, İlm 12, (2668); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 518.

¹⁷⁰ Tirmizi, İlm 12, (2669); Buhâri, İlm 39, Lukata 7, Diyât 8; Ebu Dâvud, İlm 3, (3649); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 518.

¹⁷¹ Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 518-519.

4134-4. وعنه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَا كَانَ فِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ أَكْثَرُ حَدِيثًا مِنِّي إِلَّا مَا كَانَ مِنْ ابْنِ عَمْرٍو. فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُوبُ وَلَا أَكْتُبُ [أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ].

4. (4134)- Yine Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) diyor ki: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ın Ashabı arasında İbnu Amr hâriç, benden daha çok hadis bilen yoktu. (Onun beni geçmesi şuradan ileri geliyordu:) O hadisleri yazıyordu, ben ise yazmıyordum.”¹⁷²

Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde, hadisler sözlü kültür ile korunuyordu. Tebliğin ilk yıllarında Kur’ân’la karışabileceği endişesiyle, Peygamber Efendimiz (s.a.v) hadislerin yazılmasına izin vermemiş, yazılanları imha ettirmiştir. Daha sonra ise, izin vermiş, bizzat kendisi yazdırmıştır. Peygamber Efendimizimizin izniyle başlayan bu yazma işlemi, sahabe döneminde önemli bir ilim faaliyeti olarak sürmüştür.

2.2.7. İlmî Kaldırılması

4138-1- عن ابن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ : إِنَّ اللَّهَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ إِنْتِرَاعًا يَنْتَرِعُهُ مِنَ النَّاسِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ. حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤْسًا جَهًّا، فَسَلُّوا فَأَقْتُوا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا [أَخْرَجَهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ].

1. (4138)- İbnu Amr İbni’l-Âs (radıyallahu anhümâ) anlatıyor: “Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:”**“Allah (c.c.) ilmi [verdikten sonra], insanların [kalbinden] zorla söküp almaz. Fakat ilmi, ülemâyı kabzetmek suretiyle alır. Ülemâ kabzedilir, öyle ki, tek bir âlim kalmaz. Halk da cahilleri kendine reis yapar. Bunlara meseleler sorulur, onlar da ilme dayanmaksızın [kendi reyleriyle] fetva verirler, böylece hem kendilerini hem de başkalarını dalâlete atarlar.”**¹⁷³

Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesinde bu hadisin meâli şöyledir.

1395. Abdullah İbni Amr İbni Âs *radıyallahu anhümâ* şöyle dedi: “Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken işittim:” **“Allah Teâlâ ilmi insanların hafızalarından silip unutturmak suretiyle değil, fakat âlimleri öldürüp ortadan kaldırmak suretiyle alır. Neticede ortada hiçbir âlim bırakmaz. İnsanlar bir kısım cahilleri kendilerine lider edinirler. Onlara birtakım meseleler sorulur; onlar da bilmedikleri halde fetva verirler. Neticede hem kendileri sapıklığa düşer, hem de**

¹⁷² Buhâri, İlm 39; Tirmizi, İlm, (2670); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 519.

¹⁷³ Buhâri, İlm 34, İ’tisam 7; Müslim, İlm 13, (2573); Tirmizi, İlm 5, (2654); Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 522.

insanları saptırırlar.”¹⁷⁴

İhyaülilm’de Bu hadisin meâli şöyledir: “Hiç şüphesiz Allah Teâlâ verdiği ilmi insanların göğsünden söküp almaz. Ancak âlimlerin gitmesiyle (ölmesiyle) ilim gider. Çünkü her giden âlim, kendisiyle birlikte kendinde var olan ilmi de götürür. Bu öyle bir durum meydana getirir ki, halkın içinde sadece cahil kişiler öne geçerler. Bunlardan birine ilmi bir mesele sorulduğu zaman, ilimleri olmadığı halde fetva verirler. Kendileri dalâlette oldukları gibi, verdikleri fetva (cevap)larla halkı da dalâlete sevkederler.”¹⁷⁵

4140-3- وعن عمر بن عبدالعزيز رحمه الله أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ: انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَكْتُبْهُ. فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلَا تَقْبَلْ إِحْدِيثَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلْيَقْشُوا الْعِلْمَ وَلْيَجْلِسُوا لَهُ. حَتَّى يُعْلَمَ مَنْ يَعْلَمُ. فَإِنَّ الْعِلْمَ يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا [أخرجه البخاري ترجمة: «يُقْشُوا» يظهروا .

3. (4140)- Ömer İbnu Abdilaziz rahimehullah’dan nakledildiğine göre, (Medine valisi) Ebu Bekr İbnu Hazm’a şöyle yazmıştır: “*Bak, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*’ın hadisinden ne varsa yaz. Zira ben, ilmin kaybolmasından ve ulemânın gitmesinden korkuyorum. *Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*’ın hadisinden başka bir şey kabul etme. Âlimler ilmi yaysınlar, ilim için (herkese açık yerlerde) halkalar teşkil etsinler, tâ ki bilmeyenler de böylece öğrensın. Zira ilim, gizli kalmazsa helak olmaz.”¹⁷⁶

Peygamberimiz ve sahabe döneminde oluşturulan özel hadis derlemelerinden sözlü ve yazılı kaynaklar, tabiin döneminde, resmi olarak bir araya getirilip tedvin edilmiştir. Kur’ân’ın ve hadislerin amacı, insanın, huzurlu, kardeşçe barış içinde yaşamasını sağlamaktır. Günümüzde bunlar çok da sağlanamadığına göre, Kur’ân’ın ve hadislerin manasına vâkîf olmadığımız ortaya çıkmaktadır. Arapçası bir kısım insanlar tarafından okunsa da manası üzerinde durulmamaktadır.

¹⁷⁴ Buhâri, İlim 34; Müslim, İlim 13. Ayrıca bk. Buhâri, İ’tisâm 7; Tirmizi, İlim 5; İbni Mâce, Mukaddime 8; Parlıyan, Abdullah, **Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesi**, s. 396.

¹⁷⁵ Ebuda Dâvud dışındaki sünen sahipleri, (Abdullah b. Amr’dan); Gazâli, Kitâbul-İlim/I. Bölüm s. 97.

¹⁷⁶ Buhâri, İlim 34; Canan, İbrahim, a.g.e., XI, S. 526.

2.3. Kısa Açıklamalı Âyet ve Hadisler

2.3.1. Âyet Meâlleri

2.3.1.1. İlmin Fazileti

“...Ey Rabbim! İlmimi artır de.”¹⁷⁷

“Allah (c.c.) kendisinden başka ilah olmadığına adaletle şehadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de O’ndan başka ilah olmadığına şehâdet ettiler.”¹⁷⁸“Bu âyetle Allah Teâlâ önce zât-ı ulûhiyetinden başlayarak birliğine şehadet etmekte, ikinci olarak melekleri, üçüncü olarak da âlimleri bu gerçeğe şahid göstermektedir. Bu ise, ilmin ve âlimin yüceliğini gösteren çok büyük bir delildir.”¹⁷⁹

İlim ve irfana mazhar olanlar ise şöyle dediler: “Yazıklar olsun sizlere! İman edip, salih ameller işleyen kimseler için Allah (c.c.)’ın sevap ve mükâfatı daha hayırlıdır.”¹⁸⁰“Allah Teâlâ bu âyetle âhiretin kıymetinin ancak ilimle bilineceğini anlatmaktadır.”¹⁸¹

“Biz bu misalleri insanlara beyan ve irad ediyoruz. Bunları hakkıyla ancak ilim ve iz’an sahipleri idrâk ederler.”¹⁸²

“Eğer aldıkları malûmatı Peygamber’e, emir sahiplerine (âlimlere) bildirseydiler, onlar vâkıaları tedkik ve tahkik ederek, bunların açıklamaya veya gizlemeye layık olup olmadıklarını bilirlerdi.”¹⁸³

“Allah Teâlâ bu âyetle olayların yorumunu âlimlerin istihrac ve istinbatına (ilmine) bırakmakta ve böylece onların mertebelerinin ne denli büyük olduğunu ve bu mertebenin Peygamberler mertebesine nasıl ilhak olunduğunu bildirmektedir.”¹⁸⁴

“Ey Âdemoğulları! Sizler için avret yerlerinizi örtecek elbise ve ziynet eşyası varedtik. Ancak takvâ elbisesi daha hayırlıdır.”¹⁸⁵

“Bazı âlimler bu âyetle geçen avret yerini örten elbise ile ilmin, ziynet ile yakın mertebesinin, takvâ elbisesi ile de hayâ mertebesinin kastedildiğini söylemişlerdir.”¹⁸⁶

¹⁷⁷ Taha, 20/114.

¹⁷⁸ Âl-i İmran, 3/18; Gazâli, **İhyâ-u Ulûm’id-din**, Kitabul-İlim, I. Bölüm, (trc. Ali Arslan) Merve Yay., İst., trs. I, s. 61.

¹⁷⁹ Gazâli, a.g.e., I, s. 61.

¹⁸⁰ Kasas, 28/80; Gazâli, a.g.e., I, s. 62.

¹⁸¹ Gazâli, a.g.e., I, s. 61.

¹⁸² Kur’ân’da kırk küsur darb-ı mesel vardır. Bazı selef âlimleri Kur’ân’ın bu darb-ı mesellerinden birini okuyup anlamadıkları zaman ağlarlar ve “Eyvah demek ki ben âlimlerden değilim” diye üzülürlerdi. (Zebidi); Ankebût, 29/43; Gazâli, a.g.e., I, s. 62.

¹⁸³ Nisâ, 4/81; Gazâli, a.g.e., I, s. 62.

¹⁸⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 62.

¹⁸⁵ A’raf, 7/27; Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

¹⁸⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

“Onlara ilim üzere tafsil ettiğimiz bir kitab getirdik.”¹⁸⁷
Elbette herşeyi bilerek onlara nakledip haber vereceğiz!”¹⁸⁸

“Hayır! O (Kur’ân), kendilerine ilim verilenlerin göğüslerinde bulunan açık açık âyetlerdir.”¹⁸⁹

“Rahman olan Allah (c.c.), insanı yarattı Kur’ân’ı talim etti (öğretti) , ona beyanı (ifade gücünü) öğretti.”¹⁹⁰

2.3.1.2. İlim Öğrenme’nin Fazileti

“Her kabileden bir cemâatın dini iyice öğrenmeleri gerekmez miydi?”¹⁹¹

“Eğer bilmiyorsanız, ehl-i zikre sorunuz!”¹⁹²

2.3.1.3. İlim Öğretme’nin Fazileti

“Dönüp kavimlerine geldiklerinde (Allah (c.c.)’ın yasak kıldığı şeylerden) kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez miydi?”¹⁹³

“Bu âyette geçen inzar kavramından ilim öğretmenin ve irşadda bulunmanın vâcib olduğu anlaşılmaktadır.”¹⁹⁴

“Allah (c.c.), kendilerine kitab verilenlerden, onu mutlaka insanlara beyan edecekleri ve hiç bir şekilde gizlemeyecekleri hususunda söz almıştı.”¹⁹⁵

“Bu âyette, ilim öğretmenin farz olduğu açıklanmaktadır.”¹⁹⁶

“Buna rağmen onlardan bir grup bildikleri halde hakikati gizlerler.”¹⁹⁷

“Bu âyette de hak ilmi saklayıp öğretmemenin haram olduğu beyan edilmektedir. Nitekim başka bir âyette, ilmin gizlenmemesi gerektiği gibi, şahidlikten de kaçınmamak gerektiği bildirilmiştir.”¹⁹⁸

“Allah (c.c.)’a çağırın, salih amel işleyen ve “Ben Müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”¹⁹⁹

¹⁸⁷ A’raf, 7/52; Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

¹⁸⁸ A’raf, 7/7; Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

¹⁸⁹ Ankebût, 29/49; Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

¹⁹⁰ Rahman, 55/1-4; Gazâli, a.g.e., I, s. 63.

¹⁹¹ Tevbe, 9/122; Gazâli, a.g.e., I, s. 73.

¹⁹² Nahl, 16/43; Gazâli, a.g.e., I, s. 74.

¹⁹³ Tevbe, 9/122; Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁵ Âl-i imrân, 3/187; Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁷ Bakara, 2/146; Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁸ Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

¹⁹⁹ Fussilet, 41/33; Gazâli, a.g.e., I, s. 78.

“Ey Râsûlüm! İnsanları Kur’ânla, güzel söz ve nasihatla rabbinin yoluna (İslâm nizâmına) dâvet et.”²⁰⁰

“Allah (c.c.) onlara Kitab’ı ve Hikmet’i öğretir.”²⁰¹

“Şهادeti gizlemeyin. Kim onu gizlerse bilsin ki kalbi günahkârdır.”²⁰²

Bu konuda Hz Peygamber Efendimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ Peygamberlerden aldığı sözü, âlimlerden de almadan herhangi bir âlime ilim vermez. Alınan bu söz de ilmi halka açıklayıp gizlememeleridir.”²⁰³

2.3.2. Hadis Meâlleri

2.3.2.1. İlmin Fazileti

Allah (c.c.)’ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

“Allah (c.c.) bir kulu için hayrı murad ettiğinde, onu dinde Allah (c.c.)’tan korkan bir âlim yapar. Ona kendisini doğru yola götüreceak akıl ve idrâk verir.”²⁰⁴

“Âlimler Peygamberlerin varisleridir.”²⁰⁵

“Peygamberlik derecesinden daha üstün bir mertebenin bulunmadığı herkesin malûmudur. Demek ki bu mertebeye vâris olmak, şereflerin en büyüğüdür.”²⁰⁶

“Yerlerde ve göklerde bulunan bütün mahlûkat, âlim bir kimsenin affedilmesi için Allah (c.c.)’a yalvarırlar.”²⁰⁷

“Yerlerde ve göklerdeki tüm mahlûkatın kendisi için Allah (c.c.)’tan af dilediği bir kimsenin mertebesini bir düşünün! Bundan daha büyük bir mertebeye ulaşması mümkün mü insanoğlunun? Âlim, kendi işleriyle meşgul olduğu halde, yerlerin ve göklerin sâkinleri de onun affı için istiğfar etmekle meşgul olmaktadırlar. Bir insan için bundan daha büyük bir şeref düşünülebilir mi?”²⁰⁸

“Hikmet (ilim), şerefli bir insanın şerefine öyle büyük bir paye ilâve eder ki köleleri, sultanların seviyesine çıkarıncaya değin yükseltir.”²⁰⁹

²⁰⁰ Nahl, 16/125; Gazâli, a.g.e., I, s. 78.

²⁰¹ Âl-i İmran, 3/48; Gazâli, a.g.e., I, s. 78.

²⁰² Bakara, 2/283; Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

²⁰³ Ebu Nuaym, (İbn Mes’ud’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 77.

²⁰⁴ Buhari ye Müslim, (Muaviye’den); Tirmizi ve İmam Ahmed (İbn Abbas’dan); İbn Mâce (Ebu Hüreyre’den); Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

²⁰⁵ Ebu Dâvud, Tirmizi, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Derdâ’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

²⁰⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

²⁰⁷ Iraki, bu hadisi daha önceki hadisin bir parçası kabul etmektedir. Aynı hadis başka yollardan da rivâyet edilmiştir.

²⁰⁸ Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

²⁰⁹ Ebu Nuaym, Hilve; İbn Abdilberr ilim; Abdülgani el-Ezdi Muhaddislerin Adabı, (Enes’den zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

“Hz. Peygamber’in “Köleleri sultanların seviyesine çıkarır” buyurmakla ilme nasıl bir paye verdiğini görüyorsunuz! İlmin bu dünyada vereceği neticeler bile bu kadar değerlidir. Dünyada kazandırdıkları âhiret hayatına nisbetle bir hiçtir. Çünkü âhiret hem dünyadan sayısız derecelerle daha üstündür, hem de ebedidir.”²¹⁰

“İki iyi haslet vardır ki, bu hasletler hiçbir münafıkta bulunmaz: Birincisi güzel ahlâk, ikincisi dinde derin bilgi (fıkıh) sahibi olmak.”²¹¹

“Günümüzün bazı fakihlerinin münafıklığı, sizleri bu hadis hakkında şüpheyi düşürmemelidir; zira Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), günümüzdeki anlamıyla fıkıhtan söz ediyor değildir. Onun fıkıh ile kastettiği anlam, günümüzdeki anlamından çok uzaktır. Fıkıh’ın en küçük derecesi, âhiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu bilip, bu gerçeğe göre hareket etmektir. Fakih olan kimsede bu türden bir vasıf olduğu takdirde; bilgileri doğru olur, üzerinden her türlü riya hâli kalkar ve nifak tehlikesinden kurtulur.”²¹²

“İnsanların en faziletlisi o mü’min âlimdir ki, kendisine ihtiyaç olduğunda yardım eder. Halk kendisinden kaçtığı anda ilmiyle yetinerek vakarlı davranır.”²¹³

“İman çıplaktır; onun örtüsü takva, süsü hayâ ve meyvesi ilim’dur.”²¹⁴

“İnsanlar arasında nübüvvet makamına en yakın kimseler, ilim ve cihad ehli olan kimselerdir. İlim ehli olanlar, halkı Peygamberlerin getirdiği ilahi nizâma yönelttiler cihad ehli olanlar ise, Peygamberlerin getirdiği bu ilahi nizâmı kılıçlarıyla korumak için cihad ettiler.”²¹⁵

“Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden ehvendir.”²¹⁶

“İnsanlar, altın ve gümüş gibi farklı değerler taşıyan madenlere benzerler. Dinde derin ilim (fıkıh) sahibi olmak şartıyla; cahiliye döneminde hayırlı olanları, İslâm’a girdikten sonra da (insanların) hayırlılarıdır.”²¹⁷

“Kıyâmet gününde âlimlerin mürekkebi, şehidlerin kanıyla tartılır.”²¹⁸

“Ümmetime ulaştırmak üzere kırk hadis ezberleyen kimseye kıyâmet

²¹⁰ Gazâli, a.g.e., I, s. 64.

²¹¹ Tirmizi, (Ebu Hüreyre’den); hadisin garib olduğunu söylemiştir; Gazâli, a.g.e., I, s. 65.

²¹² Gazâli, a.g.e., I, s. 65.

²¹³ Hâkim, Nişâbur Tarihi, (Ebu Derdâ’dan); hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemiştir; Gazâli, a.g.e., I, s. 65.

²¹⁴ Beyhaki, Şuab’il-İman, (Ebu Derdâ’dan zayıf isnadla); Gazâli, a.g.e., I, s. 65.

²¹⁵ Ebu Nuaym, (İbn Abbas’dan zayıf isnadla); ayrıca Ebu Tâlib el-Mekki, kut’ul-kulûb, (Muaz b. Cebel’den); Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²¹⁶ Taberâni ve İbn Abdilberr, (Ebu Derdâ’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²¹⁷ Buhari ve Müslim, (Ebu Hüreyre’den); Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²¹⁸ İbn Abdilberr, (Ebu Derda’dan zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

gününde hem şefaattçi, hem de şahid olurum.”²¹⁹

“Allah Teâlâ, dininde bilgi sahibi olan kimseyi korur ve ummadığı yerden ona rızık verir.”²²⁰

“Allah Teâlâ, Hz. İbrahim’e şöyle vahyetti: Ey İbrahim! Ben âlimim ve âlim olan her kulumu severim.”²²¹

“Âlim kimse, Allah Teâlâ’nın yeryüzündeki emin kuludur.”²²²

“Ümmetinden iki sınıf ıslah olursa herkes ıslah olur, onlar fesada düşerlerse onlarla birlikte herkes fesada düşer. Bunlar yöneticiler ile âlimlerdir.”²²³

“Beni Allah (c.c.)’ın rahmetine yaklaştıracak bir ilim (ve amel) sahibi olmamı temin etmeyen bir günün üzerime doğmasında benim için bir hayır yoktur.”²²⁴

“Kıyâmet gününde üç sınıf insan şefaet edebilecektir: Peygamberler, âlimler, şehidler.”²²⁵

“Nübüvvet makamının hemen ardından gelen ve şehidlik mertebesinden bile üstün olan ilmin mertebesi ne büyük bir nimettir!”²²⁶

“Dininizin en hayırlı tarafı en kolay olanıdır. İbadetlerin en hayırlısı ise ilimdir.”²²⁷

“Âlim olan mü’min, âbid olan mü’minden yetmiş derece daha faziletlidir.”²²⁸

“Ey ashabım! Sizler fakihleri çok, kurrâsı (Kur’ân hafızları) ve hatipleri az, (ilim) isteyenleri seyrek, fakat (ilim) verenleri çok olan bir zamanda bulunuyorsunuz. Bu zamanda salih amel işlemek, ilim yapmaktan daha hayırlıdır. Fakat insanların üzerine öyle bir zaman gelecektir ki, fakihleri az, hatipleri çok, (ilim) verenleri seyrek, (ilim) isteyenleri ise çok olacaktır. İşte böyle bir zamanda

²¹⁹ İbn Abdilberr, İlim, (İbn Ömer’den zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²²⁰ Hatib el-Bağdadi, Tarih; Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²²¹ İbn Abdilberr (Talik yoluyla); İraki bu hadisin senedine rastlamadığını söylemiştir; Gazâli, a.g.e., I, s. 66.

²²² İbn Abdilberr, (Muaz b. Cebel’den zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 67.

²²³ İbn Abdilberr ile Ebu Nuaym, (İbn Abbas’dan zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 67.

²²⁴ Taberânî, Evsat; Ebu Nuaym, Hilye, (Said b. Müseyyeb’den ve Hz. Aişe’den zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 67.

²²⁵ İbn Mâce, (Hz. Osman’dan zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 68.

²²⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 68.

²²⁷ İbn Abdilberr, (Enes’ten zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 68.

²²⁸ İbn Adiy, (Ebu Hüreyre’den zayıf bir senedle); Gazâli, a.g.e., I, s. 68.

ilim (sahibi olmaya çalışmak) her ibâdetten daha hayırlıdır.”²²⁹

“Âlim ile âbid arasında yüz derece fark vardır. Bu dereceler den her biri arasında iyi beslenmiş bir koşu atının hızıyla yetmiş yıllık bir mesafe vardır.”²³⁰

*“Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e amellerin hangisinin daha üstün ve efdal olduğu sorulduğunda, şöyle cevap verdi: ‘Allah (c.c.)’ı bilmek’. Ne tür bir bilgiyi kastettiği sorulduğunda, yine ‘Allah (c.c.)’ı bilmek’ diye cevap verdi. Ashab ‘Biz amelden soruyoruz, siz ise ilimden haber veriyorsunuz’ diye itiraz edince, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle cevap verdi: ‘Allah (c.c.)’ı bilerek yapılan amel ne kadar az olursa olsun insana fayda verir. Allah (c.c.)’ı bilmeksizin yapılan ameller ise, insana bir fayda sağlamaz”.*²³¹

“Kıyâmet gününde Allah Teâlâ bütün kullarını diriltip mahşere getirdikten sonra, âlimleri de diriltip getirir ve onlara hitaben şöyle buyurur: ‘Ey âlimler zümresi! Sizi iyi bildiğim için size ilim sıfatımı emanet ettim. Size ilmimi sizleri azaba uğratmak için vermedim. O halde nimetlere koşun; zira hepinizi affettim.”²³²

2.3.2.2. İlim Öğrenme’nin Fazileti

Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“İlim talep etmek her müslümana farzdır.”²³³

“İlim Çin’de bile olsa talep edip, öğrenin.”²³⁴

“İlim tahsil etmek maksadıyla yollara düşen kimseye Allah Teâlâ cennete giden yolu gösterir.”²³⁵

“İlimden bir bölüm öğrenmen, yüz rek’at namaz kılmandan daha hayırlıdır.”²³⁶

“Kişinin ilimden öğrendiği bir bölüm, onun için dünya ve dünyadakilerin tümünden daha hayırlıdır.”²³⁷

“İlim hazinedir. Bu hazinenin anahtarı soru sormaktır. Sormaktan

²²⁹ Taberânî, (Huzam b. Hâkim’den zayıf bir isnadla); Gazâlî, a.g.e., I, s. 69.

²³⁰ İsfehani, Tergib ve Terhib, (Abdullah b. Amr’dan); Deylemi, Müsned’ul-Firdevs, (Ebu Hüreyre’den); Gazâlî, a.g.e., I, s. 69.

²³¹ İbn Abdilberr (Enes’den); Gazâlî, a.g.e., I, s. 69.

²³² Taberânî, (Ebu Musa’dan); Gazâlî, a.g.e., I, s. 69.

²³³ İbn Adiy, Beyhakive İbn Abdilberr (Enes b. Mâlik’ten); Gazâlî, a.g.e., I, s. 74.

²³⁴ İbn Adiy ve Beyhaki, (Enes’ten); Taberânî, (İbn Abbas ve İbn Mes’ud’dan); Gazâlî, a.g.e., I, s. 74.

²³⁵ Ebu Dâvud, -Tirmizi, İbn Mâce ve İbn Hibban, (Ebu Derdâ ve EbuHüreyre’den); Gazâlî, a.g.e., I, s. 74.

²³⁶ İbn Abdilberr, (Ebu Zer’den); Gazâlî, a.g.e., I, s. 74.

²³⁷ İbn Abdilberr, İlim; İbn Hibban, Ravzat’ul Ukalâ, (Hasan’dan); Gazâlî, a.g.e., I, s. 74.

çekinmeyin; zira ilmin sorulmasından dört kişi birden mükâfat kazanır: Soran, cevap veren, onları dinleyen, onları seven!”²³⁸

“Câhil, cehaletine razı olup durmasın. Âlim de ilmini susmak suretiyle saklamasın!”²³⁹

“İslâm dinini ihyâ etmek maksadıyla ilimle uğraşırken ölen kimseyle Peygamberler arasında, cennette sadece bir derecelik fark vardır.”²⁴⁰

Abdurrahman b. Ebu Bekre (r.a.) babasından peygamberimizin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Ya âlim ol! Ya talebe ol! Ya dinleyenlerden ol! Ya bunları sevenlerden ol! Beşincisi olma helak olursun.”²⁴¹

2.3.2.3. İlim Öğretme’nin Fazileti

Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hz. Muaz’ı Yemene gönderirken kendisine şöyle demiştir:

“Allah (c.c.)’a yemin ederim ki, Allah (c.c.)’ın senin vasıtanla bir kişiyi doğru yola iletmesi, senin için dünya ve dünyanın içinde bulunanların tümünden daha hayırlıdır.”²⁴²

“İlimden birşey öğrenip, öğrendiği şeyi halka öğreten bir âlime, yetmiş siddık’ın sevabı verilir.”²⁴³

“Öğrenip amel eden ve öğrendiklerini öğreten bir kimse, gökler âleminde hayırla yâd edilir.”²⁴⁴

“Kıyâmet günü geldiğinde Allah Teâlâ âbid ve mücahid kullarına ‘Cennete girin’ deyince, âlimler Allah (c.c.)’a şöyle derler: ‘Ey âlemlerin rabbi! Âbidler ve mücahidler bizim kendilerine öğrettiğimiz ilim sayesinde ibâdet edip cihad ettiler’. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c.) âlimlere ‘Sizler benim nezdinde meleklerimden bazıları gibisiniz. İstedığınız kimselere şefaât ediniz, şefaatiniz kabul olunacaktır’ der ve bu ilâhi müjde üzerine âlimler, istediklerine şefaât ettikten, sonra cennete girerler.”²⁴⁵

²³⁸ Ebu Nuaym, Hilye, (Hz. Ali’den) Gazâli, a.g.e., I, s. 75.

²³⁹ Taberânî, (İbn Merduveyh’den); Gazâli, a.g.e., I, s. 75.

²⁴⁰ Ebu Nuaym, (İbn Mes’ud’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 75.

²⁴¹ Taberani, Beyhaki; İbni Mesud’un sözüdür Acluni, 1/138.

²⁴² İmam Ahmed, Müsned; s. 78; Gazâli, a.g.e., I, s. 78.

²⁴³ Nesâî, Kitab ‘ul-İlim; s. Gazâli, a.g.e., I, s. 78.

²⁴⁴ Deylemi, Müsned’ul-Firdevs, (Ebû Abdullah el-Hâkim’den); Gazâli, a.g.e., I, s. 79.

²⁴⁵ Mu’ribi, (İbn Abbas’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 79.

“Bu fazilet, sadece başkalarına ilim öğreten âlimlere mahsustur. İlmini başkalarına aktarmayan âlimin bu fazilete sahip olması söz konusu değildir.”²⁴⁶

“Hediyelerin en güzeli, ilmi dinleyip, anlayıp, bu ilmi olduğu gibi müslüman kardeşine öğretmendir. Bu, bir yıllık nafile ibâdete denktir.”²⁴⁷

“Dünya lânetlenmiştir (kıymetsizdir), dünyanın içindekiler de lanetlenmiştir. Ancak Allah (c.c.)’ın zikri ile birlikte onu öğreten ve öğrenen bundan müstesnadır.”²⁴⁸

“Bir müslümanın bir başka müslümana, dinlediği bir hadisi olduğu gibi aktarmasından daha büyük bir yardımı olamaz.”²⁴⁹

“Mü’minin, dinlediği hayırlı bir kelimeyi başkasına öğretmesi ve onunla amel etmesi, bir senelik (nafile) ibâdetten daha hayırlıdır.”²⁵⁰

*“Birgün Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) evinden çıkıp mescide geldi. Mescide girdiği zaman, toplanmış iki grup gördü. Bu gruplardan biri dua ve zikir ile meşgul oluyordu. Öbürü ise, ilimden bahsediyor ve birbirlerine ilim öğretmeye çalışıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) zikir halinde olanlara işaret ederek şöyle buyurdu: ‘Bunlar Allah (c.c.)’tan isterler. Allah Teâlâ (c.c.) dilerse onlara verir, dilemezse vermez.’ (Sonra ilim üzerine konuşanlara işaret ederek şöyle buyurdu): ‘Bunlar ise, halkı eğitip, ilim öğretmeye çalışıyorlar. Ben de sizlere bir muallim (öğretici) olarak gönderildim.’²⁵¹Daha sonra Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ilim öğretenlerin meclisine giderek onların aralarına oturdu.”*²⁵²

“Hayra delâlet eden (hayır yolunu gösteren), o hayrı bizzat işlemiş gibi sevabına nail olur.”²⁵³

*“Allah (c.c.)’ın rahmeti benim halifelerimin üzerine olsun”! ‘Senin halifelerin kimlerdir yâ Rasûlullah?’ diye sorulduğunda Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle cevap vermiştir: “Benim sünnetimi ihya eden ve sünnetimi Allah (c.c.)’ın kullarına öğreten kimselerdir.”*²⁵⁴

Abdullah İbni Mes’ûd (radiyallahu anh)’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah

²⁴⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 79.

²⁴⁷ İbn Âdiy, (İbn Abbas’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 80.

²⁴⁸ Tirmizi, İbn Mâce, (Atâ b. Murre’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 80.

²⁴⁹ İbn Abdilberr, (Muhammed b. el-Münkedir’den mürsel olarak); Gazâli, a.g.e., I, s. 81.

²⁵⁰ Deylemi, Müsned’ul Firdevs, (Muhammed b. Muhammed b. Ali b. As’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 81.

²⁵¹ Ebu Tâlib el-Mekki, Kut’ul-Kulub; Gazâli, a.g.e., I, s. 81.

²⁵² Gazâli, a.g.e., I, s. 81.

²⁵³ Tirmizi, (Enes’dan); Gazâli, a.g.e., I, s. 82.

²⁵⁴ İbn Abdilberr, İlim; Herevi, Zemm’ul-Kelam, (Amr b. Ebi Kesir yoluyla); Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

(sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurdu:

“Yalnız şu iki kimseye gıpta edilir: Allah (c.c.)’ın kendisine ihsân ettiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse; Allah (c.c.)’ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimse.”²⁵⁵

Ebû Mûsâ el-Eş’ari (radiyallahu anh) ’den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem şöyle buyurdu:

“Allah (c.c.)’ın benimle göndermiş olduğu hidâyet ve ilim, yeryüzüne yağan bol yağmura benzer. Yağmurun yağdığı yerin bir bölümü verimli bir topraktır: Yağmur suyunu emer, bol çayır ve ot bitirir. Bir kısmı da suyu emmeyip üstünde tutan çorak bir yerdir. Allah (c.c.) burada biriken sudan insanları faydalandırır. Hem kendileri içer, hem de hayvanlarını sular ve ziraatlarını o su sayesinde yaparlar. Yağmurun yağdığı bir yer daha vardır ki, düz ve hiçbir bitki bitmeyen kaypak ve kaygan arazidir. Ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte bu, Allah (c.c.)’ın dininde anlayışlı olan ve Allah (c.c.)’ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim kendisine fayda veren, onu hem öğrenen hem öğreten kimse ile buna başını kaldırıp kulak vermeyen, Allah (c.c.)’ın benimle gönderdiği hidâyeti kabul etmeyen kimsenin benzeridir.”²⁵⁶

“Hidâyet: Allah (c.c.)’ın doğru yolunu bulma ve o yola girme anlamlarına gelir. Kasas, 28/56, Fussilet, 41/17. âyetler bunu en güzel şekilde açıklar. Peygamberimiz bu hassas konuyu güzel bir benzetmeyle bize açıklamıştır. Ölü toprağı diriltten yağmur ne ise, gökten gelen Allah (c.c.)’ın vahyi de insanları diriltmekle aynen o su gibidir. Yeryüzünün bazı kesimlerindeki topraklar verimli olup, çok güzel meyve, sebze ve ağaçlar bitirir ve insanlar onlardan istifade eder. Dinin emirlerinden faydalanıp başkalarını da faydalandıran mü’min bu araziye bu toprağı benzetilmiştir. Yine killi ve taşlık arazilerde de su birikir ve oralar havuz vazifesi görür, o sudan insanlar ve hayvanlar istifade ederler. İkinci grup buna benzetilmiştir. İslâmı kabul etmeyip ne kendisine ne de başkalarına faydası olmayan kâfir insanlar da çöl ve kaypak araziye benzetilmiştir. İnsanlar ve mü’minler de toprak ve madenler gibi çeşit çeşittir. Faydalı olanı, faydasız olanı vardır. Bizler ilim, yâni dinimizi öğrenmeye ve onu başkalarına öğretmeye gayret etmeliyiz, bu hadis bizi buna teşvik etmektedir.”²⁵⁷

²⁵⁵ Buhâri, İlim 15, Zekât 5, Ahkâm 3, İ’tisâm 13, Tevhid 45; Müslim, Müsâfirin 268. Ayrıca bk. Tirmizi, Birr 24; İbni Mâce, Zühhd 2.

²⁵⁶ Buhâri, İlim 20; Müslim, Fezâil 15.

²⁵⁷ Parlıyan, Abdullah, **Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesi**, y.y., trs., S. 397.

Sehl İbni Sa'd (radıyallahu anh)'den rivâyet edildiğine göre, Nebi (sallallahu aleyhi ve selem)Ali (radıyallahu anh)'a şöyle dedi:

“Allah (c.c.)’a yemin ederim ki, Cenâb-ı Hakk’ın senin aracılığınla bir tek kişiyi hidâyete kavuşturması, senin, en kıymetli dünya nimeti olan kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır.”²⁵⁸

Yine Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurdu:

“Hidâyete davet eden kimseye, kendisine uyanların sevabı kadar sevap verilir. Bu onların sevaplarından da hiçbir şey azaltmaz.”²⁵⁹

Yine Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurdu:

“İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat.”²⁶⁰

Yine Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurdu:

“Kim kendisinde Allah (c.c.)’ın rızası aranan bir ilmi sadece dünyalığa sahip olmak için öğrenirse, o kimse kıyâmet gününde cennetin kokusunu bile duyamaz.”²⁶¹

“Âlim kimse devamlı ibâdet eden kimseden daha faziletlidir. Çünkü ilim öğrenmek farz olup, farz ibâdetlerden sonra yapılan nafîle ibâdetler ise sünnettir. Âbid kimsenin faydası kendisiyle sınırlı olup, âlimin faydası bütün canlıları kapsayıcı bir özellik taşır. İbadet ve kulluğun sıhhati de ilme bağlı olduğu için önce ilim, sonra amel gelir. Çünkü bilmeyen bir kişi bir işi hakkıyla yerine getiremez. Âlim ve ilim öğrenen talebeye, Allah (c.c.), melekler, insanlar ve diğer canlıların her biri kendi dilleriyle dua ederler. En büyük ve en üstün zenginlik ilim zenginliğidir. Çünkü ilim zenginliği insanlara hürmet ve saygı kazandırır. Mal ve makam zenginliği ise çok kere düşman kazandırır. Âlimler Peygamberlerin varisleri oldukları için onlara saygısızlık fık ve sapıklık yoludur.”²⁶²

Kur’ân-ı Kerim, Yüce Allah (c.c.) tarafından, Peygamberimiz Hz. Muhammede

²⁵⁸ Buhâri, Fezâilü’l-ashâb 9, Meğâzi 38; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 34.

²⁵⁹ Müslim, İlim 16. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Tirmizi, İlim 15; İbni Mâce, Mukaddime 14.

²⁶⁰ Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36; Nesâi, Vasâyâ 8.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, İlim 12. Ayrıca bk. İbni Mâce, Mukaddime 23.

²⁶² Parlıyan, Abdullah, a.g.e., s. 396.

gönderilmiş son ilahi kitaptır. Kur'ân'ın mesajını en iyi anlayıp en doğru yorumlayan kişi olan Peygamberimizin en önemli görevlerinden biri de Kur'ân-ı Kerim'i insanlara açıklayıp öğretmektir. Kur'ân'da ayrıntılı verilmeyen bilgiler, Peygamberimiz tarafından açıklanmıştır. Bizler Peygamberimiz'in açıklamalarına başvurmadan Kur'ân'ı tam ve doğru olarak anlayamayacağımızı bilmeliyiz.

Günümüzde, insanların davranışlarında, dünya hayatına bel bağlama, âhiret hayatını ihmal gibi ahlâki yozlaşmalar çoğalmıştır. İnsanların doğru davranışlarda bulunabilmesi, âhireti hatırlaması, ahlâki olgunluğa kavuşması ve kişiliklerini koruması için, Kur'ân-ı Kerim'in meâl ve tefsirini, Peygamberimiz'in açıklamaları (hadisler)ni okuyup öğrenmeye çalışmaları gerekmektedir.

2.4. Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

2.4.1. İlimin Fazileti

H. Ali, talebesi Kumeyle²⁶³ şöyle demiştir: *“Ey Kumeyl! İlim maldan daha hayırlıdır. Çünkü ilim seni, sen ise malı korursun. İlim hâkim, mal ise mahkûmdur. İnfak malı azaltır, ilim ise artırır”*.²⁶⁴

Yine H. Ali şöyle buyurmuştur: *“Âlim bir kimse, gündüzleri sürekli oruç tutan, geceleri ise ibâdet edip, tüm zamanını cihada sarfeden bir kimseden daha üstündür. Âlim bir kimsenin ölümüyle açılmış gediği, yine aynı büyüklükte bir başka âlim doldurabilir”*.²⁶⁵

H. Ali bir manzumesinde şöyle demektedir: *“İnsanlar bedenleri itibarıyla birbirlerine eşittir. Babaları Âdem, anaları ise Havva'dır. Eğer soylarında soplarında bir iftihar vesilesi arıyorlarsa, bilsinler ki asılları çamur ve sudan ibarettir. İlim erbabı, hidâyet arayanlara hidâyet vesilesi olur. Her insanın kıymeti bilgisiyle ölçülür. Cahiller ise, ilim erbabının en amansız düşmanlarıdır. İlmi elde etmeye çalış ve ilmin nerelerde kullanılacağını mutlaka bil! Bütün insanlar ölürler, ancak ilim ehli olanlar yaşarlar”*.²⁶⁶

Ebu Esved ed-Düeli²⁶⁷ şöyle demiştir: *“Dünyada ilimden daha üstün ve daha aziz hiçbir şey yoktur. Çünkü sultanlar halka hükmederlerken, âlimler de sultanlara hükmederler”*. İbni Abbas (r.a) şöyle demiştir: *“H. Süleyman'a ilim, mal ve saltanat*

²⁶³ Kumeyl, H. Ali'nin meşhur talebelerinden biridir. Babasının adı Ziyad'dır.

²⁶⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 70.

²⁶⁵ Gazâli, a.g.e., I, s. 70.

²⁶⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 70.

²⁶⁷ Bu zat H. Ali'nin talebesidir, Arap gramerinin kurucusu olmakla bilinir. H. 169 yılında vefat etmiştir.

arasında istediğini seçmek hakkı verildiğinde, o bu üç nimet arasından ilmi seçti. Onun için Allah Teâlâ kendisine malı da, saltanatı da verdi.”²⁶⁸

“İbn Mübârek’e kâmil insanların kim oldukları sorulduğu zaman, âlimler diye cevap vermiş, gerçek sultanların kimler oldukları sorulduğunda, zâhidler demiş ve en aşağılık insanların kimler oldukları sorulduğunda ise dünyaları için dinlerini satan kimseler cevabını vermiştir.” Dikkat edilecek olursa İbn Mübârek, âlimler dışındakileri kâmil insan mertebesine koymamaktadır. Çünkü insanı hayvandan ayıran özellik sadece ilmidir. İnsan, kendisine şeref kazandıran vasfıyla ancak insan sayılabilir.²⁶⁹

Ebu Muhammed Feth b. Said el-Mevsili²⁷⁰ şöyle demiştir: “Hasta; yemek, içmek ve tedavi edilmekten menedilirse ölmez mi? Elbette ölür. İşte kalp de aynen bir hasta gibi, üç gün üst üste ilim ve hikmetten mahrum olursa (mânen) ölür.”²⁷¹

“Feth el-Mevsili (Allah rahmet eylesin) ne de doğru söylemiştir! Gerçekten de kalbin gıdası ilim ve hikmettir, tıpkı bedenın yaşamasının gıda almasına bağlı olduğu gibi, kalbin yaşaması da ilim ve hikmete bağlıdır. İlimden mahrum bir insanın kalbi hem hastadır, hem de mânen ölüdür. Üstelik dünya sevgisi ile mal düşkünlüğü ilimsiz kişiyi öyle bir hale getirir ki, bütün hislerini dumura uğratar! Korku, yaranın acısını geçici bir zaman için nasıl engellerse, o kişi de artık bu büyük felâketi idrâk etmekten yoksun kalmış demektir! Böyle insanlar işte bu hâle gelir. Fakat ölüm gelip çattığında ve onun dünya yükünü sırtından aldığında, kişi o zaman felakette olduğunu bütün dehşetiyle görür ve fevkalâde müteessir olur. Tıpkı sarhoşken veya korku içindeyken aldığı yaralardan sızı duymayan bir insanın, ayıldıktan veya korkudan kurtulduktan sonra yaralardan duyduğu sızı gibi, onun o anki pişmanlığı da kendisine fayda vermez. Perdeyi kaldıran günün dehşetinden Allah (c.c.)’a sığınırız! İnsanoğlu uykudadır, öldükten sonra uyanır, daha önce yaptıklarının karşılığını görür ve fakat iş işten geçmiştir artık!”²⁷²

İbn Mes’ud şöyle demiştir: “İlim büsbütün çekilmeden ilme sarılın! İlim ancak ilmi yayanların eksilmesiyle ortadan kalkar. Nefsime kudret elinde tutan Allah (c.c.)’a yemin ederim ki, Allah (c.c.) yolunda şehid olarak öldürülen kimseler; âlimlerin âhiretteki mertebelerini gördükleri zaman, hemen Allah (c.c.)’tan kendilerini tekrar

²⁶⁸ Gazâli, a.g.e., I, s. 70.

²⁶⁹ Gazâli, a.g.e., I, s. 70, 71.

²⁷⁰ Bu zat ünlü zahidlerdendir. Bîşr el-Hafî, Sırrî es-Sakâtî gibi mutasavvıfların döneminde yaşamış ve H. 130 yılında vefat etmiştir.

²⁷¹ Gazâli, a.g.e., I, s. 71.

²⁷² Gazâli, a.g.e., I, s. 71, 72.

diriltip âlim yapmasını isterler. Hiç kimse anasından âlim olarak doğmaz. İlim ancak çalışıp öğrenmekle elde edilen bir nimettir.”²⁷³

İbn Abbas şöyle demiştir: “*Bence gecenin bir ânında ilim üzerine sohbet etmek, o gecenin tamamını namaz kılmakla geçirmekten daha faziletlidir.*”²⁷⁴

“İmam Şâfiî: ‘İlmin özelliğinden birisi de, az da olsa ondan payı olanlar sevinirler, olmayanlar ise mahzun kalırlar.’ demiştir.”²⁷⁵

Hiz. Ömer şöyle demiştir: “*Ey insanlar! İlmi talep edip, öğrenin. Çünkü Allah (c.c.)’ın çok sevdiği bir elbise vardır ve o elbiseyi ilmi arayan ve aradığını bulan kimselere giydirir. Allah (c.c.)’ın giydirmiş olduğu o elbiseyi giyen kimse, o elbise sırtında iken ne günah işlerse işlesin Allah Teâlâ, sevdiği elbiseyi sırtından almamak için o kimseye üç kere tevbe etmesi için teklifte bulunur. Günah yolunda ölüme kadar devam etse bile, o elbise sırtındayken hiçbir zaman günahlardan dönme yolu kapanmış değildir o kimse için...*”²⁷⁶

“Ebu Bekir el-Ahnef b. Kays b. Muaviye: ‘Âlimlerin hepsi neredeyse padişah olacaklardı. İlimle takviye edilmemiş bütün izzetlerin sonu zilletten başka birşey değildir.’ demiştir.”²⁷⁷

Sâlim b. Ebi Elca’d şöyle anlatır: “*Efendim beni üç yüz dirheme satın aldı ve sonra da azad etti, âzad olduktan sonra ne iş yapacağım diye kendi kendime düşünmeye başladım. Neticede ilimle uğraşmaya karar verdim. Aradan bir sene geçmeden içinde yaşadığım şehrin valisi beni ziyarete geldi ve fakat ben müsait olmadığım için içeri girmesine izin vermedim, o da çekip gitti.*”²⁷⁸

“Zübeyr b. Ebi Bekir şöyle demiştir: Pederim bana Irak’tan mektup yazıyor ve mektuplarında şöyle diyordu: ‘*Oğlum ilim öğren! Zira fakir düşersen ilim senin için en kıymetli maldır. Eğer zengin olursan ilim senin için güzellik ve cemâldir.*’”²⁷⁹

“Hz. Lokman’ın oğluna yaptığı tavsiyelerde de bu gibi nasihatlar vardır. Nitekim oğluna şöyle nasihatta bulunmuştur: ‘**Ey oğul! Âlimlerle beraber otur. Dizini onların dizlerine bitiştir; zira Allah Teâlâ yeryüzünü rahmetiyle diriltip yeşerttiği gibi, ilim de insanoğlunun kalbini öylece diriltip yeşertir.**’”²⁸⁰

²⁷³ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

²⁷⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

²⁷⁵ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

²⁷⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

²⁷⁷ Gazâli, a.g.e., I, s. 73.

²⁷⁸ Gazâli, a.g.e., I, s. 73.

²⁷⁹ Gazâli, a.g.e., I, s. 73.

²⁸⁰ 14. Tefsîrû’s-Sâvî, 3: 255-256; Gazâli, a.g.e., I, s. 73.

2.4.2. İlim Öğrenme'nin Fazileti

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: *“İlim talep ederken büyük zorluklara göğüs gerdim, fakat ilmi elde ettikten sonra aziz oldum.”* Gerçekten de İbn Ebi Müleyke şöyle der: *“İbn Abbas'ı gördüğümde, ondan daha güzel yüzlü ve muntazam endamlı bir kimseyi gördüğümü ve görebileceğimi tasavvur edemedim.”*²⁸¹

İbn Mübârek şöyle der: *“İlme talip olmadan bir kimsenin kendisinde az da olsa şeref aramasına ve kendisini şerefliyelerden saymasına şaşarım!”*²⁸²

Ebu Derdâ der ki: *“İlimden küçük bir mesele öğrenmem, benim için bütün bir geceyi ibâdetle ihya etmekten daha mühimdir.”*²⁸³

Yine Ebu Derdâ şöyle buyurur: *“Hoca ile talebesi hayırda ortaktırlar. Onların dışındakilerin sivrisinek kanadı kadar hayırları yoktur. Yâ âlim, ya talebe, ya da dinleyici ol. Bunların dışında dördüncü bir sınıfa dahil olma; yoksa helâk olup gidersin.”*²⁸⁴

Atâ şöyle demiştir: *“Bir kere ilim meclisinde hazır bulunmak, yetmiş lehviyat (eğlence) meclisinde bulunmanın kefareti olur.”*²⁸⁵

İmam Şâfiî de şöyle demiştir: *“İlim tahsil etmek, bütün nafile ibâdetlerden daha faziletlidir.”*²⁸⁶

Fakih Ebu Muhammed Abdullah b. Abdilhakem şöyle anlatır: *“Bir gün İmam Mâlik'in önünde ders okurken öğle ezanı okundu. Nafilelerimi kılmak üzere ders kitabımı kapattım. Hocam (İmam Mâlik) yüzüme bakarak şöyle haykırdı: “Ey genç! Burada okuduğun ders, kalkıp kılacağın nafile namazlardan fersah fersah daha hayırlıdır.”*²⁸⁷

Abdullah İbn-i Mesud şöyle demiştir: *“İlim çok Hadis bilmekle değil, Allah (c.c.)'a saygı göstermekle olur.”*²⁸⁸ İmam- Malik de: *“İlim çok rivâyetle olmaz. İlim Allah (c.c.)'ın, kalbe koyduğu bir nurdur.”*²⁸⁹ Rubeyyi ibn Enes de: *“Allah (c.c.)'a saygı göstermeyen, âlim değildir.”*²⁹⁰ demişlerdir.²⁹¹

²⁸¹ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸² Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸³ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸⁵ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

²⁸⁷ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁸⁸ İbn Kesir: Tefsir: III, s. 555.

²⁸⁹ Hazin, 5/302.

²⁹⁰ Buhari, Nikâh, 1; Müslim, Siyam, 74, 79; Ebu Davut Savm 36, Muvatta, Siyam, 9; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., III, 156, 226, 245; VI, 67, 122.

2.4.3. İlim Öğretme'nin Fazileti

Hız. Ömer şöyle buyurmuştur: *“Bir hadis rivâyet eden ve rivâyet ettiği bu hadisle insanların ameline yardımcı olan kimseye, o hadisi yaşamasından dolayı sevap verildiği gibi, başkalarının yaşamasından hâsıl olacak sevap kadar daha verilir.”*²⁹²

İbn Abbas da şöyle demiştir: *“Halka hayrı öğreten bir kimse için herşey af diler, hatta denizdeki balıklar bile...”*²⁹³

“Rivâyet edildiğine göre Süfyan es-Sevri Askalan şehrine gelir, orada üç gün ikâmet ettiği halde, kendisine hiç kimse gelip de ilmi bir mesele hakkında soru sormaz. İmam buna çok üzülür ve şöyle der: “Bana ücreti karşılığında binek verin de bu beldeden hemen gideyim. Çünkü bu beldede ilim ölmüş.”

Süfyan es-Sevri bu hareketiyle ilim öğretmenin ne denli büyük bir önem taşıdığını ve ilmin devam etmesinin bu vazifenin yapılmasına bağlı olduğunu ifade etmek istemiş ve kendisinin de bu vazifeye ne denli bağlı olduğunu bu şekilde göstermiştir.”²⁹⁴

Atâ b. Ebi Rebah şöyle anlatır: *“Said b. Müseyyeb'in evine gittiğimde onu ağlar bir halde buldum. Kendisine niçin ağladığını sorduğumda, bana şöyle cevap verdi:”*
*“Ağlayışımın sebebi şu: Hiç kimse gelip benden ilmi bir mesele sormuyor.”*²⁹⁵

İkrime: *“Bu ilmin değeri vardır”* deyince, kendisine ilmin değeri sorulur. O da şöyle cevap verir: *“Onun değeri, onu koruyabilecek ve hiçbir şekilde zâyi etmeyecek kimselere öğretmektir.”*²⁹⁶

Yahya b. Muaz: *“Âlimler ümmete, onların analarından ve babalarından daha merhametlidir”* dediğinde, kendisine bunun nasıl olabileceği sorulur; o da şöyle der: *“Çünkü babalar ve anneler çocuklarını ancak dünya ateşinden korurlar. Oysa âlimler ümmeti âhiretin şiddetli ateşinden korurlar.”* Yine şöyle demiştir: *“İlmini, bilmeyenlere öğret; bilmediğin ilimleri de bilenlerden öğren. Sen böyle hareket ettiğin takdirde, bilmediklerini öğrenir, bildiklerini de mükemmel bir hâle getirirsin.”*²⁹⁷

Muaz b. Cebel ilmi öğrenmenin ve öğretmenin fazileti hakkında şöyle demiştir: *“İlmi öğrenin; zira ilmi Allah (c.c.) için öğrenmek, öğrenene Allah (c.c.) korkusu verir.*

²⁹¹ Ateş, Süleyman, **Kur'ân Ansiklopedisi**, Kuba Yay. , İst., IX, s. 428.

²⁹² Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁹³ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁹⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁹⁵ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁹⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

²⁹⁷ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

İlmi talep etmek ibâdetdir. İlmi müzakere etmek teşbihtir, İlmi araştırma yapmak en büyük cihaddır. İlmi, bilmeyen bir kişiye öğretmek sadakaların en makbûlüdür. İlmi, ehlini bulup vermek ise, Allah (c.c.)'a en çok yaklaşımcı davranıştır. İlim, yalnız kaldığı zaman âlimin en yakın arkadaşıdır; تنها yollarda ise en emin yoldaşıdır. Dinde delildir. Genişlikte ve darlıkta sabrı öğretendir. Dostlar yanında yardım eden bir vezirdir. Yabancılar yanında ise sana en büyük destektir. Cennet yolunun nişanesidir. Allah Teâlâ, ilim sayesinde birtakım toplumları yükseltir ve onları hayırda lider ve izlerinde gidilen rehberler yapar. Onlar hayır hususunda herkese örnek teşkil ederler. Eserlerine ve gösterdikleri yollara herkes bağlanır, hareketleri ise herkes tarafından tâkip edilir. Melekler bunlarla arkadaşlık yapmaya can atar ve kanatlarıyla onları okşarlar. Dünyadaki bütün yaş ve kuru nesneler onlar için Allah Teâlâ'dan af dilerler. Denizlerdeki balıklar, karadaki yabani ve evcil hayvanlar; gök ve yıldızlar onlar için Allah Teâlâ'dan af talebinde bulunurlar. Çünkü ilim, insanların kalplerini körlükten kurtaran bir nimettir. Gözleri zulmetten nûra kavuşturan bir ışıktır. İnsan bünyesini kuvvetlendiren bir kuvvet kaynağıdır. Kul ancak ilmi sayesinde Allah (c.c.) yolunda olanların mertebesine varır, yüce derecelere ulaşır. İlim ve tefekkür oruçla eşittir. İlim müzakeresi, tüm ibâdetlere denktir. Allah (c.c.)'a ancak ilimle itâat edilebilir ve yine ancak ilimle ibâdet mümkün olur. Allah (c.c.)'ın birliği ancak ilimle bilinir. Allah (c.c.)'ı ancak âlimler güzelce tesbih edebilirler. Kişi ancak ilim sayesinde takvâ ehli olabilir. İlim sayesinde sıla-i rahim yapabilir. Haram ve helâl yalnız ilimle bilinir. İlim imandır. Amel ise ilmin izinden gitmeye memur bir emir eridir. Allah Teâlâ ilmi said kullarına ihsan eder, ondan ancak şakileri mahrum bırakır. ”²⁹⁸

Allah (c.c.) dostlarının hayatlarını okuyup sözlerine kulak verdiğimizde; kendi durumumuz hakkında bilgi sahibi olup kendimizi tanırız. Hangi aşamadayım! Eksiklerim nelerdir? Sıkıntılarımin sebebi hangi eksikliklerimdir? Durumu düzeltmek için nasıl bir yol izlemeliyim? Gibi soruların doğru cevaplarına ulaşır, kendimize çeki düzen verip huzura kavuşuruz. Bu huzur, iki dünyayı da kapsar.

²⁹⁸ Ebu Nuaym, **Hilye**; Ebu Tâlib el-Mekki, **Kut’ul-Kulub**; Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TASAVVUFTA İLMİN ÖNEMİ

3.1. Tasavvuf Kavramı

3.1.1. Tasavvuf Kelimesinin Lügat Anlamı

“Tasavvuf: Sofulaşma, gönlünü Allah (c.c.) sevgisine bağlama¹, sof giymek, ilk safta bulunmak, suffa ashabı gibi yaşamak², kalbe, ahlâka, nefse, rûha, hâle, makâma, marifete, sırra ve bâtına ait bilgiler, şeriatın iç yüzü, İslâm dininin ruhu, mânası, özü, iç âlemden bahseden ilim³” gibi anlamlar içerir.⁴

3.1.2. Tasavvuf Kelimesinin Tasavvufi Anlamı

“Tasavvuf tamamiyle edeptir. Kötü huylardan uzaklaşarak, güzel huylar kazanmak ve kimseden incinmemek, kimseyi incitmemek, herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır. Nefse karşı başlatılan ve terkedilmemesi gereken bir savaştır. Tüm tasavvuf ehli bireylerin birbirlerini dost ve kardeş olarak gördüğü bir birliktir. Allah (c.c.) ile birlikte ve O’nun huzurunda olma halidir. Hakk’ın seni sende öldürmesi ve kendisi ile yaşatmasıdır. Keşf ve temaşa halidir. Pür-i pak bir kalp ve gönül sahibi olmaktır. Nefsinden fani, Hak ile baki olmaktır. Kamil insan olmaktır. Hakk’a ermektir (ermiş olmaktır.)”⁵

3.1.3. Tasavvuf Kelimesinin İstılahi Anlamı

“Tasavvufun tarifi ve tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda görüş birliği sağlanamamıştır. Tasavvuf nazari ve akli bir ilim değildir. Tecrubi ve bir hâl ilmi olduğu için birçok tarifi vardır. Her mutasavvuf farklı şekillerde yaşadığı manevi tecrübeler ve bulunduğu makamlara göre tasavvufu tanımlamıştır. Bu tariflerin sayısını bine kadar çıkaranlar olup, “mutasavvupların sayısındadır” diyenler de vardır.”⁶

Şeyh İbrahim Efendi tasavvufu şöyle tarif etmektedir; “*şeriatin üç yönü vardır:*

¹ Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik lügat**, Doğu yay., Ankara, 1978, s.1240.

² Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul, 2001, s. 345.

³ Kelâbâzi, **Doğu Devrinde Tasavvuf Ta’arruf**, Hz.Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 1992, s. 301.

⁴ Gül, Asiye, **İlk Dönem Tasavvuf Tarihinde Hanım Sûfilerin Menkıbeleri**, (Dan., İhsan Soysaldı), Yüksek Lisans Semineri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011, s. 3,4.

⁵ Uludağ, a.g.e., s. 345; Gül, Asiye, a.g.e., s. 4.

⁶ Yılmaz, H.Kâmil, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 28; Gül, Asiye, a.g.e., s. 4.

İlim, amel, ihlâs. Tasavvuf üçüncü maddenin gerçekleşmesine yardım eden bir yaşama ve düşünme tarzıdır."⁷

Ruzbari'ye "Tasavvuf nedir?" diye sorulduğunda: "*Bizim bu meselemiz baştan sona ciddiyettir. Ona şaka namına bir şey karıştırmayınız.*" demiştir.⁸

Ebû Bekr-i Şibli (Ö. 334/945 Bağdat) buyurdu ki: "*Tasavvuf; tam olarak beş duyu organını günahlardan korumak, her nefes veriş ve alışında günah işlememeye dikkat etmektir.*" Bir şahıs ne zaman mürid olabilir? Sorusuna şu cevâbı verdi: "*Seferde ve hizada hâli hep aynı olan kimsedir. Yalnız olduğu zaman da, başkalarının yanında olduğu zamanda aynı davranışlar içinde olandır.*"⁹

3.2. Tasavvuf İlmi

"Tasavvuf, manevi ve dini eğitimidir. Manevi ve dini eğitimin amacı da insanları cehaletten kurtarıp bilginin aydınlığına ulaştırmaktır. İyiye, güzele, doğru hedeflere yöneltmek için gerekli kaideleri göstermek ve bu hedefleri engelleyen sebepleri ortadan kaldırıp dünya ve âhiret saadetini elde edecek davranışlar kazandırmaktır.

İbn-i Haldun tarafından, "*Allah (c.c.)'a yönelme, dünyalık olan ve halkın ilgi gösterdiği şeylerden uzak durma ...*" şeklinde tanımlanan tasavvuf ilmi, temel İslâm bilimlerinden biridir. Bir başka deyişle tasavvuf, müslüman bireyin yaşadığı ruhi tecrübeleri, tasavvuf ekollerinin ve tarikatların meydana geliş, teşkilatlanma ve devamlılık sürecini konu edinen bilim dalıdır."¹⁰

Zahiri ve bâtını ilimlerde maharet kazanıp tasavvuf erbâbı arasında yüksek mertebelere yükseldiği ifade edilen Osmanlı âlimlerinden Saçaklızâde¹¹ tasavvuf ilmini: "*Ulemânın sözlerinden ortaya çıktı ki o, ahlâk ilminin bir bölümüdür. Tevhid, tevekkül, kazâya rıza ve bunların dışındaki diğer konularda olduğu gibi, faziletli ahlâk mertebesinin en mükemmel düzeyde beyân edildiği bir ilimdir.*" diyerek, genel ahlâk ilminin içinde, onun bir bölümü olarak ele alır.¹²

⁷ Gülmeli, Salih, **Bir Demet Sohbet**, Üsküdar Yay., İst., 2011, s. 73.

⁸ Cihanoglu, M, İnsan ve Huzur, Üsküdar Yay., İst., 2002, s. 111.

⁹ İsmail Hakkı Bursevi (k.s.), **Ruhu'l Beyan Tefsiri**, Fatih Yayınevi: VII, s. 180-183.

¹⁰ Komisyon, **Temel Dini Bilgiler**, Başak Yay., Ankara, 2012, s. 184.

¹¹ Saçaklızâde lakabıyla bilinen müellifimizin tam adı, Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşî'dir. İlim ve irfâna karşı derin bir muhabbet içerisinde olan Saçaklızâde'nin, (H. 1070-1080/1650 civarlarında) doğduğu tahmin edilmektedir. Maraş'lıdır. Kendisine yüzün üzerinde eser atfedilmektedir. Kaynaklarda mezarının Maraş şehrinin kible tarafında olduğu ifade edilmektedir. Saçaklızâde ile ilgili bilgiler için bkz., Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara 2009, I, s. 325.

¹² Çetintaş, İbrahim, **Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması**, (Dan., Mehmet Bayraktar), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 146.

Dini ilimler, İslâm âlimlerine göre; fıkıh, kalam ve tasavvuf olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Kur'ân ve sünnete göre ibâdet ve hukuki konuların ele alınması, fıkıh olarak nitelendirilir. Kalam, imanın esaslarını konu edinirken, Allah (c.c.)'ı görüyormuşcasına ibâdet etmek anlamına gelen '*ihsan*'a işaret edilen ise *tasavvuf*ur. Bu bilinç ve terbiye ile eğitim alan kişiler, dünyaya rağbet etmeyen, dini yaşantılarında oldukça dikkatli ve zühde önem veren yâni, Hakk'a yönelmek için dünyadan da âhiretten de el etek çekmiş kimselerdir. Başlangıçta '*zühhad*', '*ubbad*', ve '*nüssak*' gibi lakaplarla anılan bu kişiler, daha sonraları *mutasavvuf*lar olarak adlandırılmaya başlanmışlardır. Sûfi lakabı ise, hicri ikinci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta ağırlıklı olarak teorik ve uygulamaya dayalı olan tasavvuf ilmi, daha sonraları fikri ve uygulama alanından, yazılı kaynaklara geçme gereğini hissetmiş ve bu vesileyle tasavvuf konusunda meydana getirilen ilk eserler, zühd hayatı ve bu hayatın esas temellerini belirleyen kısa küçük kitaplardır (risale).¹³

Küçük risaleler yerini büyük kitaplara Abbasiler döneminde bırakmıştır. Öncelikle teorik açıdan fikri çerçevesini oluşturarak, kitaplarla sistemini kurmuş olan *Tasavvuf ilmi için zamanla, eğitiminin verilebileceği kurumların doğmasına gerek*¹⁴ duyulmuştur. Tasavvuf anlayışının öğretildiği kurumlar; tekke, hankah, zaviye ve ribat gibi değişik isimlerle anılmışlardır. Bu kurumlarda, cami ve medreselerde olduğu gibi kütüphaneler bulunurdu.¹⁵ Hanımlar için de fazla sayıda kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumların ortaya çıkmasından önce aynı amaçla sûfîlerin ibâdet ve eğitimlerine tahsis edilen bazı evlerin olduğu bilinmektedir. İslâm dünyasında ilk '*sûfi*' lakabını taşıyan Kûfeli Ebu Haşim' (ö. 160/776), aynı zamanda ilk 'tekke' yi Kur'ân kişidir. Hicri 3. (M.9.) yüzyıla gelinceye kadar tasavvuf ilmi, temel esaslarını tespit ederek, kendi kurumlarını oluşturmuş, bağımsız bir disiplin olarak İslâmî ilimler arasındaki yerini almış ve o dönemlerden beri Müslümanların dini hayatı anlayarak, hissederek yaşamalarında önem arzeden eğitim görevini de kesintisiz sürdürmüştür.¹⁶

"Tasavvufî kurumlarda, hem tasavvufî ilimler hem de şer'i ilimler birlikte okutulmuşlardır. Bu tarz çift yönlü bir öğretim, bu öğretim sistemiyle yetişen insanlara neden' insan-ı kâmil' dendiğini daha iyi izah eder mahiyettedir."¹⁷

Tasavvufun toplum üzerindeki etkileri yalnızca ruhi ve ahlâki boyutta değil,

¹³ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 63, 64.

¹⁴ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 272.

¹⁵ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 276.

¹⁶ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 109, 110.

¹⁷ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 276, 277.

vatan ve millet sevgisini aşılmasıyla da önemli bir yere sahiptir. Bütün ilim çevrelerinde kabul gören görüşe göre; Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunu gerçekleştiren ana insan unsurunun tarikat bağları olduğudur. Tasavvufun ve farklı tarz ve mizaçlardan tasavvuf ehlinin, Osmanlı'nın beylik'ten, Devlet'e, oradan da Cihan Devleti'ne geçiş süreçlerinin her aşamasında inkâr edilemeyecek izleri, etkisi ve katkısı vardır. Hattâ Osman Bey'den itibaren devlet tasavvuf ilişkisi sistemik olarak yapılanmıştır. Osmanlı'ya vücut veren yapının “İlmiye” (âlimler), “Seyfiye” (askerler) ve “Kâlemiye” (brokrasi) yanında dördüncü bir ayağı daha gösterir ki, bu da “İrşadiye” diyebileceğimiz tasavvuf ehlidir. Bu duruma örnek olarak; Osman Bey'in bir tasavvuf şeyhi olan Edebalı ile, Orhan Gazi'nin Ahi Hasan, Davud-u Kayseri, Abdal Murad Geyikli Baba ile, Murad Hüdavendigâr'ın bir “ahi” olan Sinanüddin Yusuf Paşa ile, yıldırım Bayazid'in, aynı zamanda damadı olan Emir Buhari ile, ve 2.nci Murad'ın Hacı Bayram Veli ile ilişkisi gösterilebilir.¹⁸

3.3. Tasavvufta İlim

Tasavvuf terminolojisinde “ilim” kavramı, genellikle “ma‘rifet” terimiyle münasebeti bakımından anlam taşımıştır. Tasavvuf ehli, bilgiyi manevi aydınlanma ya da kesinlik tecrübesine (yakın) yol açan bir ışık (nûr) olarak tanımlar ve Allah (c.c.)'ın nurundan yansıyan bu ışığı “kalb gözü” dedikleri manevi organın hakikati görmesi için zorunlu kabul eder. Dolayısıyla mutasavvıfların bilgi dedikleri şey, genel olarak eşyanın ardındaki nûrânî gerçekliği algılamayı ilâhi keşif ve ilham ile mümkün kılan derûni vizyona dayalı bilgidir. Bu durumda sûfilerin “ma‘rifet” dedikleri bilgi: Manevi tecrübe (zevk) olarak yaşanan, zâhidâne yaşama biçimi ve ahlâki temizliğin arındırdığı insan ruhunda yansıyan aydınlanma sürecidir.¹⁹

¹⁸ Bilginer, H. Ali, a.g.e., s. 73.

¹⁹ Kutluer, İlhan, **İlim ve Hikmetin Aydınlanmada**, İst., 2001, s.83-86; Bulut, Emrullah, **Kâtip Çelebi'nin Düşüncesinde Akli İlimlerin Yeri ve Önemi** (Dan., Dr. İlhan Kutluer), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İst., 2006, s. 14.

3.4. Sûfi Kavramı

3.4.1. Sûfi Kelimesinin Lügat Anlamı

Sûfi: Suf ve abâ giyen²⁰, tasavvuf ehli, sofi²¹ anlamlarına gelmektedir.

3.4.2. Sûfi Kelimesinin Tasavvufî Anlamı

“Eren, ermiş, gönlü saf (saf derûn) kişi, mâlik ve memluk olmayan, nefsinden fânî, hak ile bâkî (nefsinde ölen, hak ile diri kalan), zahirde halk ile bâtında hak ile olan, sukût ettiği halde muhatabın sırrını okuyan, ibn-i vakt (vaktin değerini bilen) anlamlarına gelmektedir. Sûfi, sahib-i vusûl’dur (Hakk’la beraber olup, sahibine kavuşmuştur). Mutasavvuf ise Hakk’a ermek için gayret sarfeden ve bunun şartlarını yerine getirmek için uğraşan, sahib-i usûl’dur. Mustasvife: sırf çıkarı için kendini mutasavvuflara benzetmeye çalışan, sahtekârdır.”²²

3.4.3. Sûfi Kelimesinin İstilahî Anlamı

“Kur’ân ve hadislerde, sûfi ve tasavvuf kelimeleri yer almadığı gibi, sahâbe ve tâbiin devrinde bilinen kavramlar da değildir. Hz.Peygamber Efendimiz (s.a.v) devrine yetişerek ve kendisini görme mutluluğuna nail olan, zühd ve takvâ ile temayüz eden kimselere “sahâbi” adı verilmiştir. Sahâbilere yetişen ikinci nesle “tâbiin”, üçüncü nesle de “Tebe-i Tâbiin” denmiştir. Bu dönemde zühd konularına yönelenlerine yeni bir takım adlandırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında en yaygın olanları; âbid, zâhid, nâsik, bekkâ gibi isimlerdir. Daha sonraları hicri II. Asrın ortalarından sonra ortaya çıkan ve giderek kullanımı yaygınlaşan kavram ise “sûfi” kavramı olmuştur.”²³

Birincisi zühd ve ikincisi tasavvuf ve sûfilik olmak üzere İslâm’da manevî hayat iki dönemden meydana gelmektedir. Hicri ilk iki asırda, İslâmda ruhani ve manevî hayatının gösterdiği şekle zühd (Allah (c.c.)’a yönelmek için dünyadan ve âhiretten el etek çekmek) denir. Zühd hayatının yaşanması haline ise sonraki asırlarda tasavvuf adı verilmektedir. Zühd ve zahidlerin, İslâm cemiyetinde büyük bir itibar ve ehemmiyete kavuştuğu Kuşeyri’nin Risale’sinde belirtilmiştir. Aralarından çok sayıda zahid yetişen, Hariciler, Şiiler ve Mutezile mezhebi mensupları gerçek zühdün kendilerinde olduğunu ve en büyük zâhidlerin kendilerinden çıktığını öne sürmekteydiler. Sunniler, kendi

²⁰ Uludağ, a.g.e., s. 322.

²¹ Devellioğlu, a.g.e., s. 1152.

²² Uludağ, a.g.e., s. 322.

²³ Yılmaz, a.g.e., s. 23.

zâhidlerini diğer mezheplere bağlı bulunanlardan ayırd etmek için, II/VIII. asırdan itibaren kendi zâhidlerini sûfîyye ve mutasavvıfa olarak adlandırmışlardır.²⁴

Sûfîyye zümresinin, Kur'ânda; Muhsinin, Râsihin, Mukarribin, Sâdıkın, Kaanitin, Sâbirin, Haşîin, Mütasaddıkın, Âbidin, Mu'kinin, Muhlisin, Mütevekkilin, Müctenibin, Evliya, Şâhidin, Sâbıkın, Ebrâr,...gibi terimlerle ifade edildiği kabul edilmiştir.

Sûfilerin başı Hz. Peygamber'dir. Onu sahâbe yolu takip etmiştir. Sahabeden sonra ise, Ashâb-ı Suffa, Hz. Abu Bekr, Hz. Ömer ve kendisine ledün ilminin büyük bir kısmının verildiğine inanılan Hz. Ali gelir.

3.5. Mutasavvıfların İlme Bakışı

Sûfiler, ilim sözüyle şer'i ve zâhiri ilimleri tanımlarlar. Tasavvufi bilgilere ise marifet ve hakikat denir.²⁵

“Sûfilerin kabul ettiği bir bilgi çeşidi olan marifet, ilimden farklıdır. İlimin konusunun şariat, yâni Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in getirdiği vahiy bilgisi ve mülk âlemi, marifetin alanının ise zat ve ilahi âlem olduğunu, bu bakımdan, marifet ve ilmin aynı şeyler olmadığını ifade ederler. Onlara göre, marifetin kaynağı kalp, sır, ilham ve mûkaşefe iken, ilmin kaynağı akılla istidlal, duyu organları ve nakildir. İlim daha genel olup hem mümine hem de kâfire verilirken, marifet daha özeldir ve sadece müminlere verilir. İlme çalışarak, gayret sarf ederek ulaşılırken, marifete mücahede ve yoğun bir ibâdet ve riyazet hayatı ile nail olunur. Kalp ancak, her türlü kötü duygu ve düşünceden temizlenip ilâhi ilhama, mûkaşefe ve müşahedeye hazır hale geldiğinde marifete ulaşabilir.”²⁶

Mutasavvıflar, kendi esaslarına ve prensiplerine uygun eserlerin yanı sıra, kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi temel İslâmi ilimleri de tahsil ederek, tasavvufi ilimler ile temel İslâmi ilimleri daima iç içe işlemişlerdir. Mutasavvıfların birçoğu, sûfi olmasının yanında önemli bir âlim olma sıfatına da sahip olduğundan, kendi alanının yanı sıra farklı alanlarda da ders vermiştir. Dinin, insanlar arasında, diğer coğrafya ve kültürlerde de yayılmasında küçümsenemeyecek katkıları olan tasavvufi kurumlar, medrese ve camilerde ciddi bir eğitimi ve temel dini öğretimi sağlamıştır. Tasavvufi kurumlar

²⁴ Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns, Evliya Menkıbeleri*, Terc. Şerh, Lamii Çelebi, marifet yay., İstanbul, 2008, s. 17.

²⁵ Attâr, Feridüddin, *Evliya Tezkireleri*, (Haz., Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay. İstanbul, 2007, s. 737.

²⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 129-130; Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst., 1994, 234; Cebecioğlu, 487; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 84.

kadınlar için özel eğitim ve öğretim kurumları oluştururken, diğer eğitim ve öğretim kurumları, kadınları kendi çemberleri içine almakta isteksiz davranmışlardır.²⁷

“III/IX. ve IV/X. yüzyıllar, İslâm dünyasında fıkıh, Hadis, Tefsir, kelam, felsefe, tasavvuf ve diğer ilimlerin prensip ve metotlarının tespit edildiği bir dönemdir.²⁸ İslâm kültür ve medeniyetinin en üst seviyeye ulaştığı bu dönemde bilgi, inançta en önde gitmiştir. Bu zihniyetin etkisinde yetişen sûfilere göre amellerin en üstünü ilim tahsil etmektir. Bu ilim, zamanın zâhir ve bâtın kabul edilen her türlü ilmidir.²⁹

“Sûfiler, zâhiri ilimlerde âlim olanları mülkûn ve yeryüzünün, bâtın âlimlerini ise sema ve melekûtun zineti olarak görürler. Onlar önce Kur’ân, hadis, fıkıh gibi dini ilimleri tahsil etmeyi, daha sonra da tasavvuf ilmine yönelmeyi tavsiye ederler. Bu düşünceleri uygulayan mutasavvıflar, bulundukları toplumun denge unsuru olmuşlardır. Bu metot hem ilk dönem sûfileri hem de daha sonraki dönemlerde yaşayan mutasavvıflar tarafından titizlikle uygulanmıştır. Uygulamayanlarda vuslatın gerçekleşemeyeceği görüşü kabul görmüştür. Bilgi davranışa yansımalıdır. Davranışa yansımayan, amele dönüşmeyen ve hayata geçirilmeyen bir bilginin değeri yoktur. Bu bağlamda Hasan Basri, Hâris el-Muhâsibi, Cüneyd Bağdadi, Muhammed ibn Meserre, Gazzâli, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed er-Rifâî, İbnü'l-Arâbî, Mevlânâ, Hacı Bayram Veli, Akşemseddin ile Aziz Mahmud Hüdâyi vb. mutasavvıfların isimleri zikredilebilir.”³⁰

“İslâm tasavvuf düşüncesinde marifet kesin bilgidir. Allah (c.c.)’ın birliğini tasdik etmenin yolu ise ilimdir. Bu bakımdan mutasavvıf için ilim ve marifetin her ikisi de gereklidir. Allah (c.c.)’ın bir kulunun kalbine ilham ettiği bilgi, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in getirdiği vahiy bilgisiyle çelişkiye düşmez. Hakikat olarak ifade edilen şey ilme muhalefet etmez. Şâyet kalbe gelen şey, Nebevi bilgiye ters düşerse ona uyulmaz.”³¹

“Sûfiler güçleri nispetinde ilimlerin hepsiyle meşgul olmaya çalışmışlar, bir ilim dalını tercih edip diğerini bir kenara atmamışlardır. Bu bağlamda Ebu Bekir Verrak’ın şu sözleri sûfilerin farklı ilim dallarına bakışlarını yansıtmaları açısından dikkat çekicidir: *‘Fıkıh ve zühhd olmaksızın kelam ilmi ile yetinen kişi zındıklığa düşer, kelam ve fıkıh ilmi*

²⁷ Gözütok, şakir, a.g.e., s. 368.

²⁸ Atay, Hüseyin, **Kur’ân’a Göre Araştırmalar**, I-V, Ankara, 1995, 2. Baskı, 1997, s. 276.

²⁹ Ebu Bekir, Kelâbâzi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta ‘arruf**, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), 2. Baskı, İst., 1992, s. 75.

³⁰ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s.84.

³¹ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 90.

olmaksızın zühhd ile iktifa eden bidatçı olur, zühhd ve kelam ilmi olmadan fıkıh ilmi ile yetinen de fasık olur. Bu ilimlerin hepsini öğrenen ve bildiğiyle amel eden kişi ise kurtuluşa erer.³²Bununla birlikte her ilim dalındaki âlimler gibi onlar da kendi disiplinleri olan tasavvufu diğer disiplinlerden daha üstün görürler. Nitekim Cüneyd-i Bağdadi: ‘Eğer bir ilmin, bizim bu ilmimizden daha şerefli olduğunu bilseydim ona ve o ilmin ehline doğru koşarak giderdim. Bir vaktin de bizim bu arkadaşlarımızla, meşâyihimizle, bu ilmi öğrenmek üzere geçirdiğimiz vakitlerden daha değerli bir hal ve vakit olduğunu bilsem hemen bu meclisten kalkar ona varırdım.’ ‘Bana göre, ilim öğrenmek üzere bir araya gelen topluluklar arasında Sûfilerden daha üstün bir cemaat ve onların ilminden daha değerli bir ilim olamaz. Eğer durum böyle olmasaydı, ben onlarla düşüp kalkmazdım.’³³Diyerek tasavvuf ilminin üstünlüğünü ve onunla meşgul olmanın önemini belirtir.³⁴

Hicri III. asır mutasavvıflarından olan Haris el- Muhasibi: (Basrada doğmuş 243/857 Bağdat’ta ölmüş) “İlim; kitaptan, sünnetten ve ümmetin bilginlerinin sözlerinden anlaşılan ve ezberlenmiş şeydir”³⁵ şeklinde tanımlarken, Hindistan’ın tanınmış mutasavvıflarından Hucviri de, “İlim bir sıfattır ki, canlı bir varlık onunla âlim olur.” diye ifade etmektedir.³⁶ Hucviri: “Keşfu’l Mahcub”adlı eserinde sûfilerin ilme ve ulemaya verdikleri değeri göstererek hakiki tasavvufun, önemli bir özelliğini ortaya koymuştur.³⁷

İbrahim Edhem (r.a.) (ö. h. 660) şöyle demiştir: “Bu yolda benim için kitaptan ayrılmaktan daha güç hiçbir şey olmamıştır. Zira mütalâada bulun diye emredilmiştir.”³⁸O halka da şöyle nasihat ederdi: “Dünyadan oruçlu olup ölüm ile iftar edin ve yırtıcı ve vahşi hayvanlardan kaçtığınız gibi cahil halktan kaçın.”³⁹

İbrahim b. Edhem’in (r.a.) bir söyleminde: “Yola atılmış bir taş gördüm. Üzerinde şu yazı vardı. Beni çevir ve oku. Hemen taşın altını çevirdim, şöyle bir yazı gördüm: Sen ki, bildiğinle amel etmiyorsun, nasıl olur da bilmediğini öğrenmek istersin?” ifadesini dile getirdiği nakledilmiştir. Sen bildiğinle amel et ki, bunun

³² Sülemi, 224; Hucviri, 211; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 89.

³³ Serrâc, 181; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 89.

³⁴ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 89.

³⁵ Hucviri, Ali b. Osman, **Keşfu’l Mahcub**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. , İst. 1982, 1.b., s. 91; Bilgiz, Musa, **Kur’ân da Bilgi**, İnsan yayınları, İst., 2003, s. 14.

³⁶ Hucviri, Ali b. Osman, **Keşfu’l Mahcub**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. , İst. 3.b., 2010 , s. 78.

³⁷ Hucviri, Ali b. Osman , a.g.e., s. 78.

³⁸ Attâr, Feridüddin, a.g.e., s. 133.

³⁹ Sunar, Cavit, **Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi**, A.Ü.İ.F., Yay., Ank., 1978, s. 31.

bereketi sayesinde bilmediğini de öğrenebilesin!⁴⁰

Ebu Bekir Varrak Tirmizi bu konuda: “Bir kimse tevhidin lafzı ile iktifa eder de onun zıddı olan şeylerden yüz çevirmezse, zındık olur. Bir kimse vera ve takvaya sahip olmadan şeriat ve fıkıh ilmi ile iktifa ederse, fasık olur” yorumunu yapmıştır.⁴¹

Bayezid Bistâmi (r.a.) (ö. 234/848 ya da 261/874) diyor ki: “Mücadele içinde otuz sene çalıştım. Benim için ilimden ve ilme tabi olmaktan daha çetin olan bir şey görmedim.” Başka bir deyişle, tabiat ve nefis için ateş üzerinde yürümek, şeriat ilminin gerektirdiği şekilde davranmaktan daha kolaydır.⁴²

Tarikat şeyhi, doğru yolu gösteren ve insanların hidâyete ermeleri için çabalayan, Hakk dinin ve dünyanın yıldızı Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el Esedi (Necmuddin) Râzi (r.a.); “Mirsadü'l-İbâd” adlı eserinde ilmin ve ilim sahiblerinin derecelerini şu şekilde ifade etmiştir: *İlimlerin en şerefli, Hakk Sübhânehû ve Teâlâ'ya yakın olmaya vesile olan ilimdir ki, bu ilimle birlikte Allah (c.c.) korkusunun da bulunması şartı ile yüksek mertebelere ulaşmak mümkün ve kolay olur. İlim ne kadar artarsa haşyet (korku) de o kadar artar. Hâce-i âlem Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v): “Ben içinizde Allah (c.c.)’ı en iyi bileninizim, ondan en çok korkanınız da benim”buyurmuştur.*⁴³ Kişinin ilmi ile amel etmesi, onu âhiretteki dereceleri elde etmek için vesile kılması, mal toplama, makam ve itibar kazanma, maddi şeylerden hayvanca faydalanma gibi şeylere vesile kılmaması Haşyetin delili ve işaretidir.⁴⁴

Ruveym diyor ki: “Allah (c.c.) sana söz (ilim ve ta’lim) ile amel nasip eder de sonra sözü alır, ameli bırakırsa, bu senin için bir nimettir. Fakat ameli alır da sözü bırakırsa, bu senin için müsibet olur. Şâyet her ikisini alırsa, bu büyük bir felaket ve cezalandırma olur.”⁴⁵

Ebü'l-Hasan Şazeli: “İlim ve amelde yükselenler kendilerini Rablerine karşı muhtaç hissetmezler ve O’nun mahlûkatına karşı daha alçak gönüllü davranmazlarsa helak olurlar.”⁴⁶

Münavi: (ö.1031/1622) “Amel ve ilim bakımından kendini din kardeşinden üstün

⁴⁰ Hucrviri, Ali b. Osman , a.g.e., s. 78.

⁴¹ Hucrviri, Ali b. Osman , a.g.e., s. 83.

⁴² Hucrviri, Ali b. Osman , a.g.e., s. 84.

⁴³ (Buhâri, Edeb, 72; İ’tisam, 5; Müslim, Fedâil, 127, 128.) (KAYNAK 552).

⁴⁴ Ebûbekr Abdullah b. Muhammed el Esedi (Necmuddin) Râzi (r.a.), **Mirsadü'l-İbâd**, Tahran, 1353, s. 274; Câmi, a.g.e., s. 105.

⁴⁵ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 110.

⁴⁶ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 108.

görenin ameli de ilmi de heba olur.”⁴⁷

Şeyh Sâdi: “*Cahil davula benzer; sesi gür çıkar ama içi boştur.*”⁴⁸

Muhammed b. Hüseyin (r.a.) diyor ki: “Abdullah Râzi, ‘*hatalarını bilen insanlar neden doğruya yönelmezler?*’ şeklindeki bir soruya şu cevabı vermişti: ‘*Çünkü ilimle övünmekle meşgul oluyorlar. İlmî kullanmakla meşgul olmuyorlar. Zâhirle uğraşıyorlar, bâtının edepleri ile meşgul olmuyorlar. Onun için Allah (c.c.), bunların gözlerini kör etmiş, organlarını ibâdet etmesinler diye bağlamıştır.*’⁴⁹

Abdulkadir Geylânî (ö. 562/1166) bir sohbetinde şöyle söyler: “*Ey ilim iddiasında bulunan, hani ağlaman? Allah (c.c.) korkusundan, gözyaşın akıyor mu?... Hani çekinmen? Korku ve günahları itirafın nerede kaldı?... Nefsinle cenk etmek ve onu terbiye etmek yok mu?... Onu hak tarafına çağırmak nerede kaldı?... Bunlar sende yok. Bütün derdin cübbe, sarık, yemek ve evlenmek; dolaşmak, mağazalara girip çıkmak... Halkta oturup bol bol sohbet etmek... Gücünü bu gibi şeylerden beri kıl. Onlardan sana gelecek bir kısmet varsa gelir, üzülme. Kendini ferah tut. Bekleme yükünden kurtulursun. Hırs ağırlığı seni almaz. Bu kadar sıkıntıdan sana ne kalacak? Sadece bir yorgunluk...*”⁵⁰ “**Allah (c.c.)’tan ancak âlim kulları korkar.**”⁵¹ Ve konuşmasına şöyle devam eder: “*Kullara karşı engin gönüllü olmak, yaptığı hatalar için ilâhi azabın inmesinden korkmak, ilim sahibinin işidir. Bu duyguya sahip olacak kadar bilgin yok ise hemen öğrenmeye koyul. Amelin, ilmin, ihlâsın, edebin yok ve büyük günahlara karşı iyi düşünceye sahip değilsen, anlattığımız hallere neyinle erebilirsin? Bütün gayretin, dünya malı toplamaktan ve onun geçici meta’ına göz dikmekten ibarettir. Yakında seninle o sevdiğin işler arasına duvarlar girecektir.*”⁵¹

“Hamdün Kassar (Ebu Saîih Hamdun bin Ahmed bin Ammarretî’I-Kassar’dır. Nişaburlu’dur, ö. 271/884) da dostlarına: ‘*Size âlimlerin sohbetine katılmanızı, cahillerden uzak durmanızı tavsiye ederim*’⁵² diyerek ilim meclislerine katılmanın önemini vurgulamıştır.”⁵³

Haris el-Muhasibi (ö.h.243) hakkında Kuşeyri şöyle der: “*O; ilimde, takvada, muamelede ve hâlde bir dane idi.*”⁵⁴

⁴⁷ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 108.

⁴⁸ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 109.

⁴⁹ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 108,109.

⁵⁰ Fâtır, 35/28; Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 109, 110.

⁵¹ Cihanoğlu, M., a.g.e., s. 109, 110.

⁵² Sülemi, 127; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 85.

⁵³ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 85.

⁵⁴ Sunar, Cavit, a.g.e., s. 25.

Haris el-Muhasibi, ilmi insana gerekli olan şeylerin başında görür. İnsan niçin yaratıldığını, dünyaya neden gönderildiğini ve nereye gideceğini düşünmelidir. Ona göre, kurtuluş için tek çıkar yol olan Allah (c.c.)’a itaat etmenin ilk delili ilimdir.⁵⁵ Muhasibi: *‘kalbine kalbi amellerden bir hatıra gelen kişi, onu iki delil olan Kitap ve Sünnete arz eder. Onlara uygunsa bunu kabul eder, gönlünün inandığını reddeder. Sadece ilmin kabul ettiği Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarını alır,’*⁵⁶sözünü ilme en yüksek payeyi verir.”⁵⁷

Sehl b. Abdullah Tüsteri (ö.273/886 ya da 283/896) şöyle der: *Cehaletten daha büyük bir musibet yoktur.*⁵⁸

“Sehl b. Abdullah Tüsteri: *‘ilmin şükrü ameldir, amelin şükrü ilmin artmasıdır’*⁵⁹sözünü ilim amel bütünlüğüne dikkat çekmektedir.”⁶⁰

Ebu Süleyman Darani (ö.215/830) ise, *“çoğu kez hakikat kalbime günlerce gelir de Kitap ve Sünnetten iki şahit olmaksızın onun kalbime girmesine izin vermem,”*⁶¹sözünü bilgiye verdiği değeri belirtir.⁶²

Cüneyd Bağdadi (ö.298/910) şöyle der: *“İlim kadrini (ve haddini) bilmenden iberetir.”*⁶³

“Cüneyd-i Bağdadi’ye, hocası Seriiyyü’s-Sakati kimlerin ilim meclisine katıldığını sorduğunda; *‘Haris el-Muhasibi’nin diye cevap verir.’* O da: *‘İyi, onunla otur, onun edeb ve ilminden al’* der, arkasından da; *‘Allah (c.c.) seni önce hadis ilminde âlim, sonra sûfi kılsın; evvela sûfi sonra muhaddis yapmasın’*⁶⁴ diye ekler. O, bu sözünü din ilimlerini öğrenmeden tasavvuf yoluna giren bir kişinin, hadisleri ve diğer hükümleri kendi sûfi meşrebine göre yorumlayarak sapıtabileceği endişesini dile getirmiştir.”⁶⁵

Cüneyd-i Bağdadi bilgiye dayalı tasavvuf anlayışını şu sözleriyle ifade eder:

⁵⁵ Hâris el-Muhâsibi, **Er-Riâye LiHukukillah**, (Tahkik: Abdülhâlim, Mahmud), Kahire1990, s. 47;

Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 85.

⁵⁶ Muhasibi, Er-Riaye,87; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁵⁷ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁵⁸ Attâr, Feridüddin, a.g.e., s. 297.

⁵⁹ Sülemi, 207; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶⁰ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s.86.

⁶¹ Ebu Nasr Serrac, **Kitabu ‘l-Luma’İslâm Tasavvufu**, (çeviren, H. Kamil Yılmaz), İst., 1996, s. 105; Sülemi, s. 78; Abdülkerim Kuşeyri, **Er-Risaletü’l-Kuşeyriyye**, Kahire 1957, s. 25; Mekki, I, s. 167-168; İbnü’l-Cevzi, **Telbisüİblis**, (tahkik: Seyyid el-Cümevli), Kahire, 1984, s. 207; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶² Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶³ Attâr, Feridüddin, a.g.e., s. 408.

⁶⁴ Sülemi, 55; Ebu Tâlib Mekki, **Kutü’l-Kulub**, (I-II), Mısır 1306 h., I, s. 158; Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî, **İhyâu Ulumü ‘d-Din**, Mısır 1957, (I-IV), I, s. 22; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 85.

⁶⁵ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 85.

“Bizim bu yolumuz, Kitap ve Sünnetin metoduna bağlıdır. Kur’ân’ı ezberlemeyen, hadis yazmayan⁶⁶ ve fıkıh öğrenmeyen kişiye tasavvufta uyulmaz.”⁶⁷

“Ebu Tâlib Mekki (ö. 388/998), araştırmadan bir mezhebin görüşlerini taklit edenleri tenkit ederek şöyle der: ‘Kula yarın başkalarının ilminden ve bilgisinden sorulmayacak Ona, bildiğin şeylerden ne yaptın? denilecek.’”⁶⁸

“İbnü’l-Arâbî (ö.638/1240), ‘kim bir şeyi bilmezse inkâr eder: Tıpkı görmeyen kimsenin apaçık güneşi inkâr etmesi gibi,’ sözüyle bilginin önemini vurgulayarak bilgiden yoksun olmanın inkarcılığa yol açtığını ifade eder.⁶⁹ Ona göre bilmediğini bilmek bilginin temelidir.”⁷⁰

“Sadreddin Konevi (607-673/1210-1274)’nin: ‘Bilgi nurun ta kendisidir. Bir şey ancak onunla idrâk edilir,’ ifadesinde bilgi hakkında ışıık deyimini kullanması ve bununla her şeyi anladığımızı söylemesi bilgiye verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Ona göre filozoflar külli bilgilere cüzilerden yola çıkarak ulaşmaya çalışırlar. Peygamber ve veli ise bunun tam tersi, yâni küllllerden başlayarak cüziler âlemine ulaşırırlar.”⁷¹

Hasan Basri⁷²şöyle demiştir: “Âlimlerin kâleminden damlayan mürekkep, şehidlerin kanyıla tartılır; ve o kanla tartılan mürekkep, temiz kandan daha ağır gelir.”⁷³

Ali Râmiteni Hazretleri şöyle demiştir:“İlmin evveli sükût, sonrası dinlemek, daha sonrası hıfzetmek ve daha sonrası ise onunla amel etmektir. En sonu da onu insanlara öğretmektir.”⁷⁴

Hasan Basri der ki:“Şâyet âlimler olmasaydı, insanlar hayvanların seviyesine inerlerdi! (İnsanları hayvanlık seviyesinden âlimler çekip çıkarırırlar, onları lâıık oldukları insanlık mevkiine ancak onlar yükseltirler).”⁷⁵

⁶⁶ Kuşeyri, s. 32; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶⁷ İbnü’l Cevzi, **Telbisü İblis**, s. 208; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶⁸ Mekki, I, 160. Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁶⁹ Keklik, Nihat, **Felsefe, Mukayeseli Temel Bilgiler**, İstanbul 1978, s. 94; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 87.

⁷⁰ İbnü’l-Arabi, **El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye**, (I-IV), Kahire 1293 h., II, s. 169; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 87.

⁷¹ Keklik, Nihat, **Felsefenin İlkeleri**, İst., 1987, s. 214; Yakıt, İsmail, **Sadreddin Konevi’nin Düşüncesinde İdrâk ve Hakikat Bilgisi**, Türk Yurdu, sayı: 35, Temmuz 1990, Ankara, s. 54; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 87.

⁷² Bu zat zeyd b. Sabit’in âzatlısı hasan b. Yesar’dır, Hz, Ömer’in hilâfeti devrinde doğmuş, H. 110 yılında vefat etmiştir.

⁷³ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

⁷⁴ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

⁷⁵ Gazâli, a.g.e., I, s. 83.

Ebu Derdâ şöyle demiştir: “*Sabahları kalkıp ilim tahsiline gitmeyi cihad olarak kabullenmeyen ve öyle olduğuna tüm samimiyetiyle inanmayan kimsenin ne aklı var, ne de bir fikri.*”⁷⁶

Hasan Basri: “**Ey rabbimiz! Bize dünyada da hasene ver, âhirette de hasene ver! Bizi cehennem azabından koru!**”⁷⁷ âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: ‘*Bu âyette geçen dünyadaki hasene, ilim ve ibâdet’i içine alır. Âhiretteki hasene ise cennet demektir.*’⁷⁸

Mâlik bin Dinâr, Hasan Basrî’ye sorar: “*Âlime verilen ceza nedir?*” “*Kalbinin ölmesi.*” “*Kalbin ölümü nedir?*” “*Dünya sevgisi (ve hırsı!)*”⁷⁹

“Hikmet ehlinde bir zâta: ‘*Bu dünyada neyi sermaye edinmek daha kârlıdır?*’ diye sorulduğunda, ‘*Gemi battığı zaman gemiyle birlikte batmayan ve seninle kalan şeyi sermaye edin!*’ buyurmuştur. O bu sözleriyle ilmi kasdediyordu. Çünkü ilim insanın zihninde olduğu için oradan kaybolup gitmez, her daim insanla beraberdir. ‘Geminin batması’ insanın ölümüyle te’vil edildiğine göre, kendisiyle kalacak sermayenin de, ilim olduğu anlaşılır.”⁸⁰

“Bilgiye imandan önce yer veren, hür düşünceli, taklitçilikten uzak bir ilim anlayışına sahip olan Endülüslü Sûfî mütefekkir İbn Meserre’ye göre ilim: İman ve amelden önce gelir. İnsanın neye inanacağını ve neyi yapacağını önceden bilmesi gerekir. Bilgi olmadan ne iman edilebilir, ne de amel yapılabilir.”⁸¹

“Muhammed b. Fadl el Belhi (ö.319/931) ilmin ortadan kalkmasını, bilginin hayata geçirilmemesini İslâm’ın kaybolması olarak nitelendirir. Ona göre: ‘*İlmin tadını alan kimse ondan uzak kalmaz.*’ ‘*İslâm’ın kaybolması; bildiğiyle amel etmeyip bilmediğiyle amel etmek, bilmediğini öğrenmemek ve insanları ilim öğrenmekten uzaklaştırmak olmak üzere dört şeydendir.*’”⁸²

Seriyy-as-Sakatî (ö. h. 257) demiştir ki: “*Bilgi yukarıdan aşağıya iner, kuş gibi kanat vurur ve utanma ve hayâ bulunan gönüle konar.*”⁸³ Sakatî’ye göre bilginin başı

⁷⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 76.

⁷⁷ Bakara, 2/201.

⁷⁸ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

⁷⁹ Attâr, Feridüddin, a.g.e., s. 71.

⁸⁰ Gazâli, a.g.e., I, s. 72.

⁸¹ Muhammed İbn Meserre, *El-Münteka min Kelâmı Ehli’t-Tüka*, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, no:349, 7b, 20a; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁸² Sülemi, 214-215; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 86.

⁸³ Sunar, Cavit, a.g.e., s. 103.

sırf Allah’a ibâdet ve nefsi mâsivâdan geçer.⁸⁴

Süfyân Sevrî: “*En iyi sultan, ulema ile oturup onlardan ilim tahsil edendir. En kötü âlim sultanlarla oturup kalkandır. Yirmi sene bile çalışılsa, edep öğrenilmeden ilim öğrenilmez.*”⁸⁵

Ebu Hazım Mekki: (ö. 140/757) “*Öyle âlimlere yetiştim ki, zengin ve makam sahipleri gelir, kapılarının önünde kul gibi dururlardı. Şimdikilerde ise fakirler, âlimler, ilim sahipleri gidip zenginlerin ve makam sahiplerinin kapılarının önünde beklemektedir. Bunu gören zengin ve makam sahipleri: ‘Bizdeki onlardakinden daha iyi olmasa, bize karşı böyle davranmazlar.’ diyorlar.*”⁸⁶

Şeyhlerin şeyhi Yahya b. Muaz (r.a.) (ö. 258/871) : “*İnsanlardan üç nevi zümrenin sohbetinden sakın: Gafil âlimler, yağcı, (derviş ve) fakirler, cahil mutasavvıflar*” öğüdünü vermiştir.⁸⁷

Gerçekten de günümüzde; huzurlu yaşamamız için gerekli olan ahlâktan yoksun, davranışları, ilim insanına gösterilmesi gereken saygıya zarar veren nitelikte olan, sadece beşeri bilgilerle öğretmenlik sıfatına sahip olan bazı gafiller vardır ki bunlar, öğrencileri düzeltmek yerine bozmaktadır.

3.5.1. Gazâli’nin İlim Anlayışı

Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük ilim ve fikir adamlarından olan Gazâli, Hicri 450, milâdi 1058 tarihinde dünyaya gelmiş, 14 Cemaziye’l Ahir 505, (19 Aralık 1111) de sade bir hayat içinde Tus kasabasında Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur.⁸⁸

Gazâli’nin yaşadığı milâdi X. ve XI. Asır, ilmi ve dini bakımdan İslâm düşüncesinin zirvede olduğu fakat siyasi anlamda da en karışık olduğu dönemdir. Gazâli toplumunun problemlerine çare olabilmek için ciddi tefekküre yönelmiş, düşüncesiyle akıl-nakil çatışmasını önleyerek fırtınaların belirgin bir sükûnete kavuşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca tasavvufu da belirli bir düzene kavuşturarak tasavvufun ilim ve amel ile tamamlanabileceğine inanmış, dini esasları tasavvufa yaklaştırmıştır. Bir yönüyle “Kelâmcı ve mutasavvıf”, bir başka yönüyle de, “filozof” olan Gazâli’nin çok yönlü oluşu, kendi toplumunu etkilediği gibi doğu ve batıyı da

⁸⁴ Sunar, Cavit, a.g.e., s. 18.

⁸⁵ Cihanoglu, M., a.g.e., s. 108.

⁸⁶ Cihanoglu, M., a.g.e., s. 108; Attâr, Feridüddin, a.g.e., s. 95.

⁸⁷ Hucrviri, Ali b. Osman, a.g.e., s. 83.

⁸⁸ İbiş, Fatih, **Gazâli’de İman- Bilgi İlişkisi**, (Dan., Muhittin Bağçeci), Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006, s. 33.

etkilemiştir.⁸⁹

Gazâli'nin dini ilimlerde ki otoriter kimliği nedeniyle onu, hicri beşinci asrın müceddidi (hadis-i sahihle bildirilen, her yüz yılın başında dini hakikatleri devrin ihtiyacına göre anlatmak üzere gönderilen, büyük âlim ve Peygamber (s.a.v.)'in varisi olan zat), olarak değerlendirenler olmuş, hatta. 12. Asırdan sonra onun gibi bir mütefekkirin gelmediği ifade edilmiştir.⁹⁰ Onun İslâm düşünce tarihindeki büyüklüğünü ortaya koyan açık bir kanıt ise kendisine verilen Huccetü'l İslâm (İslâmın delili) lakâbıdır.⁹¹ Bu lakâbı hak etmenin tesiriyle olacak ki Watt, Gazâli'nin Hz Muhammed'den sonra en büyük müslümanlardan olduğuna inandığını belirtmiştir.⁹² Yine öğrencisi Muhammed bin Yahya, Gazâli'yi ikinci Şafii olarak nitelendirmektedir.⁹³

Gazâli'nin eser sayısının 1000 olduğundan söz edilmekte olup, 70 adet eserin adı bilinmektedir.⁹⁴ Gazâli, yaşadığı dönemdeki popüler ilimler olan Kelamı, felsefeyi, batınılığı, tasavvufu ve bu ilimlerin temsilcilerini sırasıyla incelemiş, hepsini şüphe süzgecinden geçirerek en sonunda kurtuluşun tasavvufta olduğunda karar kılmıştır.⁹⁵ Gazâli yaşadığı, uzun, yorucu ve çileli yolculuğunun sonucunda, ulaştığı hakikati şu sözleriyle açıklamaktadır: “*Sûfilerin, Allah (c.c.)'ın yoluna girmiş kimseler olduğunu, onların hayat tarzlarının en güzel hayat tarzı olduğunu, ahlâklarının en güzel ahlâk olduğunu yakinen anladım.*”⁹⁶

Sûfi bir İslâm mütefekkiri olan Gazâli'nin eseri “İhya”nın ortaya çıkışı ile birlikte, öncesinde tasavvufa beslenen menfi duygular, müsbet hale dönüşmüş, tasavvuf yeni bir devreye girmiş ve hızla yükselişe geçmiştir.⁹⁷ O bir yandan tasavvufu ehl-i sünnet çizgisine çekmeye çalışırken, diğer yandan ehl-i sünneti tasavvufa

⁸⁹ İbiş, Fatih, a.g.e., s. 4-16.

⁹⁰ Apaydın, Yunus, **Bir İslâm Hukukçusu Olarak Gazâli**, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ebu Hamid Muhammed El Gazâli, Yayın No.7, Kayseri, 1988, s. 37; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XII.

⁹¹ Henry Corbin, **İslâm Felsefesi Tarihi** (Çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, I s. 319; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XII.

⁹² W. Montgomery Watt, Müslüman Aydın - **Gazâli Hakkında Bir Araştırma**, s.11; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XII.

⁹³ Sübki, **Tabakat**, VI, s. 202; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XII.

⁹⁴ Gazâli, **İhya u Ulumid'Din**, (Terc; Ahmed Serdaroğlu), İstanbul (1985) I, Önsöz, va; Rehber Ansiklopedisi, Gazâli md., İstanbul (1984) VI, s.139; Gurbetoğlu, Ali, **Eğitim Açısından Gazâli'nin İlim ve Metod Anlayışı**, Yüksek lisans tezi, Van Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995, s.12.

⁹⁵ Ayman, Mehmet, **Gazzâli' de Bilgi Sistemi ve Şüphe**, s. 93-110; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 30.

⁹⁶ Gazâli, el- Munkız, s. 74; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 30.

⁹⁷ Bayraktar, Mehmet, **İslâm Felsefesine Giriş**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1988, s.171; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XVI.

yakınlaştırmaya çalışmıştır.⁹⁸

Gazâli'nin "İhya-u Ulumiddin" adlı eserine giriş olarak seçtiği bölümde; bilgi, ilim ve irfana verdiği değeri görmek mümkündür. Kitabın ilk bölümü "Kitabü'l İlim"dir. İlme o kadar çok önem vermiştir ki, ilim bahsini itikat ve ibâdet bölümlerinin bile önüne geçirmiştir. Yine kitaba verdiği isimden de, ilme verdiği önemi anlamak mümkündür.⁹⁹ Gazâli'ye göre İlim kavramı oldukça kapsamlıdır. Ona göre ilimde dünya ve âhiret ayrımı olmayıp her ikisi beraberdir. Çünkü "*dünya âhiretin tarlasıdır*" ve âhiretteki mutluluk, dünya hayatındaki kazanımlarla hak edilecektir. O halde dünyadaki ilmi kazanımlar, âhiret için olumlu sonuçlar doğuracaktır.¹⁰⁰

Gazâli, el-Mustasfa'nın mukaddimesinde ilmin şerefini şu beliğ sözleriyle ifade etmektedir:

*"O Allah (c.c.) ki, akli, sahip olunan şeylerin en üstünü; ilmi, en karlı kazanç, en büyük övünç kaynağı, övgüyle ve saygıyla yâd edilme sebebi ve uğrakların en hayırlısı kılmıştır. Kâlemler ve mürekkepler, ilmi isbat sayesinde şereflenmiş, mihraplar ve minberler onu duymakla süslenmiş, kağıtlar ve defterler onun rakamlarıyla bezenmiş, bunun şerefi sayesinde küçükler büyüklerin önüne geçmiş, gönüller ve vicdanlar onun ışıyla aydınlanmış, kalpler ve basiretler onun nurlarıyla nurlanmış, onun ışığı yanında güneşin dönüp duran felek üzerindeki parlak ışığı sönük kalmış, onun gizli ışığı yanında gözbebeklerinin ve gözlerin ışığı cılız kalmış, hatta gözler çaresiz kalsa ve üzerine perdeler çekilse bile, kalbe ve nefse gelen düşünceler ilmin ışığı sayesinde aydınlığa kavuşmuştur."*¹⁰¹

Bu önsöz, bilgi üzerine yapılmış bir teşekkür ezgisine benzemektedir. Gazâli Buradaki sözleriyle, önce akla vurgu yapmış. En büyük vurguyu da daha sonra bilgiye yaparak bilgiyi akıldan daha üstün göstermiştir.¹⁰²

Gazâli'ye göre, marifet ve ilmin bir arada bulunmasıyla bilgi teşekkül etmektedir.¹⁰³ Bilgi de önemli olan unsur, şekten, şüpheden uzak olması ve kesinlik ifade etmesidir.¹⁰⁴

Gazâli'ye göre ilmin kaynakları beştir:

⁹⁸ Şerif, M. M., **İslâm Düşüncesi Tarihi** (Çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1990, II, s. 261; İbiş, Fatih, a.g.e., s. XVI.

⁹⁹ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁰ Gazâli, **Âbidler Yolu**, (Terc; Yaman Arıkan) İstanbul (1986) s.18; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 27.

¹⁰¹ Gazâli, **el-Mustasfa**, I, s. 246; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 58.

¹⁰² Franz Rosenthal, **Bilginin Zaferi**, s. 259; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 58.

¹⁰³ Taylan, Necip, **Gazzâli'nin Düşünce Sisteminin Temelleri**, s. 50; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁴ İbiş, Fatih, a.g.e., s. 33.

1-Duyular: Gazâli'ye göre duyu organları, aklın işleyebilmesi için akla hizmet eden, aklın memurları gibidir. Duyuların her biri akıl için veri toplayarak casusluk vazifesi yaparlar. Allah (c.c.)'ın âdeti de bu duruma uygun bir şekilde işler.¹⁰⁵

2-Akıl: Akıl insanları diğer canlılardan ayıran melekenin adıdır. İnsan bu sayede ilimleri ve sanatları öğrenir. ¹⁰⁶Gazâli'ye göre aklın işlevi ikidir. Birincisi, çıkarım yoluyla bilinenlerden, bilinmeyenlerin bilgisine ulaşmaktır. Bunlara, tefekkür, tedebbür, istinbat, içtihat adları verilir. İkincisi ise, bir kısım nesnelerin bilgisine doğrudan sahip olmaktır. Buna da ilham adı verilmektedir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar onun akıldan başka kalp gözü adıyla bir bilme yetisi kabul ettiği sonucuna varmıştır.¹⁰⁷

Bilginin değerinin yanında, Akıl her şeyi çözümlemede yeterli değildir. İnsanın akıl ve bilgi sahasını aşan konular vardır ki, insan bu noktalarda durmasını bilmelidir. İnsan, kendi algı dünyasını aşan konularda söz söyleme yetkisine sahip değildir. Allah (c.c.)'ın zat ve sıfatlarının hakikatini bütünüyle yalnız Allah (c.c.)'ın kendisi bilir. Akıl her zaman son haddine kadar kullanılmalı ancak Allah (c.c.)'ın kendisine dur dediği yerde durmasını da bilmelidir.¹⁰⁸

3-Sâdık Haber: Bilinmesi ancak tevatür yoluyla olan, tevatür, mütevatir haber, vahiy, nübüvvet, tarihi bilgi gibi kavramlarla ifade edilen haber-i sadık insanlığa, vahyin bildirdiği metafizik konularla ilgili, sağlıklı, doğru ve kesin bilgiler vermektedir.¹⁰⁹

4-İlham: Gazâli'de ilham, bilgi edinme kaynakları arasında, diğer bilgi kaynaklarından daha önemli ve öncelikli bir yerdedir. Gazâli'de mistik bilgi, akli ve duysal bilgilerin önüne geçmiş, bazen akli ve duyuyu dışlayarak, ruhu, sezgisel bilgiyle temellendirmiştir.¹¹⁰ Ona göre ilimler, birbirinden Şer'i ve beşeri diye ayrılmayıp bir arada bulunmalıdır. Akli önem vermeyip yalnız taklit ile yetinmek cehalettir. Kur'ân ve sünnetin nurunu önemsemeyip yalnız akıl ile yetinmek de aldanmaktır. Gazâli; Akli ilimleri besine, şer'i ilimleri ise ilaca benzetir. Hasta olan insanın iyileşmeden aldığı besin kendisine zarar verir der.¹¹¹

Gazâli bilginin lezzetini, onurunu, değerini ve ona sahip olmanın avantaj ve

¹⁰⁵ Ayman, Mehmet, **Gazzâli' de Bilgi Sistemi ve Şüphe**, s. 70; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 40.

¹⁰⁶ Gazâli, **İhya**, I, s. 119; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 41.

¹⁰⁷ Bolay, Süleyman, Hayri, **Aristo Metafiziği ile Gazzâli Metafiziğinin Karşılaştırılması**, s. 393; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 43.

¹⁰⁸ İbiş, Fatih, a.g.e., s. 63.

¹⁰⁹ Gazâli, a.g.e, I, s. 201; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 44

¹¹⁰ İbiş, Fatih, a.g.e., s. 48.

¹¹¹ Gazâli, a.g.e, III, s. 21; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 52.

getirilerini kimi eserlerinde gündeme getirmekten geri kalmamıştır. O, ilmin yüceliğini, bir üstünlük aracı olduğunu ikrar etmiş ve ilmin şerefının bilinenin şerefi kadar olduğunu ifade etmiştir. Ona göre âlimin mertebesi de ilmin mertebesi nispetindedir. Bilinenin en üstünü Allah (c.c.)’tır. Israrla vurgulanan ilimlerin amacı ve en yücesi de Allah (c.c.)’ı bildiren ilim yâni marifetullahtır.¹¹²

Gazâliye göre İlim amaç değil, vasıtaadır. Vasıta ile uğraşırken amaç unutulmamalıdır.¹¹³ Bir bilgi ne kadar asil olursa, bu bilginin insana vereceği lezzet ve fayda da o kadar büyük olur.¹¹⁴ Bir edip ve filolog olan Ebu Hilal el-Askeri ise şöyle demektedir: “ *Bilginin tadına vardıkdan bu yana, ne tatlı ne tuzlu hiçbir şey zevk vermez oldu. Aslında, bilginin tadına varan kişi, başka hiçbir şeyden tat alabileceğini düşünemez.* ”¹¹⁵

Gazâliye göre, ilmin kendisi zatından dolayı tatlı olduğu için, insan ilmin tadını alınca ona karşı hırs, şiddetlenerek devam eder. Bu nedenle ilimden doymuşluk söz konusu olmaz. Öğrenmek, bilme arzularını kamçılar, bilgi de yeni bilgilere ve öğrenme yollarına sevk eder. İlmin bizzat kendisinin tatlı olduğunu söyleyen Gazâli, meyvesinin çok daha tatlı olduğundan söz eder. Onun ilmin meyvesinden kastı, sadece pragmatik (faydalı) sonuçlar değil, aynı zamanda varlık âleminin sebebi olan “Allah (c.c.)’ın” varlığı bilgisine ulaştırmasıdır. Gazâli İbadetlerin en faziletli olarak ilmi göstermiştir.¹¹⁶

“İlmin dünyada insanlar nazarında itibar kazanmada da önemli bir yeri vardır. İlimden yoksun kalbin dünya sevgisine ve mal-mülk düşkünlüğüne kapılması kaçınılmazdır. Dünyaya düşkünlüğün ilimsiz kalbin hislerini büsbütün öldüreceğini düşünen Gazâli, bu tip insanların toplumda itibar göremeyeceğini söylemektedir.¹¹⁷ İnsan ebedi âlemdeki mutluluğu ilim sayesinde yakalama imkânına sahiptir. Yaratıcının buyruklarının ve rızasının nelerde olduğu ilimle öğrenilecektir. Kulluk gereği ibâdetler de bilgiyi gerektirir ki, bu ibâdetler ebedi âlemde mutluluk vesileleridir. Bu nedenlerle ilmi araştırmalara yönelmek en büyük cihat hükmündedir.”¹¹⁸

Gazâliye göre, ilim insanın ruh dünyasının vazgeçilmez gıdasıdır. İnsan nasıl

¹¹² İmam Gazâli, **Ledünni İlim Risalesi**, gelenek Yay. İst., 2004. S.12-15.

¹¹³ Gazâli, **İhya**, I s. 63; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 93.

¹¹⁴ Franz Rosenthal, a.g.e., s. 267, 268; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 93.

¹¹⁵ Franz Rosenthal, a.g.e., s. 266; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 58.

¹¹⁶ Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 22) I, s. 39; Gurbetoğlu, Ali, **Eğitim Açısından Gazâli’nin İlim ve Metod Anlayışı**, Yüksek lisans tezi, Van Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995, s. 27.

¹¹⁷ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 29.

¹¹⁸ Gazâli, **İhya-u Ulumi’d Din**, (Terc; Ali Arslan), İst., 1993, I, s. 78; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 28.

gıda almadan yaşayamazsa ruh da ilim ve hikmetten yoksun kalınca manen ölür.¹¹⁹ İlim bu kadar yüce ve üstün bir şey olmasına rağmen insanların çoğu ilim kısırlığı ve ilk çocukluk devresindeki cehaletleri içinde bulunmaktadır. Bu insanların ilmin lezzetini duymaları mümkün değildir.¹²⁰

Gazâli'ye göre bilgi, özü itibariyle şeref, itibar ve onur kaynağıdır. Bilginin varlığı insanda üstünlük sebebi, yokluğu ise bir eksiklik ve noksanlık belirtisidir.¹²¹ Gazâli, ilmin her zaman bizatihi şeref taşıdığını savunmaktadır. Cehalet cismin, bedenın arızalarından; ilim ise nefsin, ruhun vasıflarındandır. Ruhun cisimden üstünlüğü de açık bir gerçektir.¹²²

Gazâli'ye göre gerçek ilim, günahın öldürücü bir zehir olduğunu, âhiretin de dünyadan daha hayırlı olduğunu öğreten ilimdir. Nice ilim öğrendiğini sanan ve iddia eden insanlar vardır ki, onların ilimleri kendilerinde sadece Allah (c.c.)'a karşı günah işleme cüretini artırmaktadır. "Hakiki ilimse, sahibinde Allah (c.c.)'a karşı haşyet ve korkuyu artırmalı ve bu korku da kendisiyle günahları arasına girmelidir."¹²³

Gazâli'ye göre bilgiler varolduktan sonra asla yokluğun sahasına girmezler. İlimler yok olmaz, sadece unutulurlar. Ona göre ilmi değerli kılan diğer bir unsur, Allah (c.c.)'ın da ilim vasfına sahip olması ve sıfatları içinde ilmin başta gelen sıfatlarından olmasından ileri gelmektedir. Ancak çocuk ruhlu olanlar, akli olgunlaşmayan, akli çalıştırmanın hazzına varamayan kimseler, bilgi ve irfan sahibi olmanın şerefli ve yüce bir şey olduğunu bilmediklerinden, ilimdeki lezzet ve hazzı başka hazlara tercih ederler.¹²⁴

Gazâli değeri olan, öğrenilmesi elzem ve evla olan ilimleri ikiye ayırmaktadır. Bunlar, Allah (c.c.)'a yaklaştıran marifet ilmi ile dinin ifasını kolaylaştıran ilimdir. İman ve takva yoluna giren için önce Allah (c.c.) marifeti ve sonrasında ibâdet gerekir. Ta ki onun vasıflarına yakışmayan bir hareket işlemesin. Sonra emir ve nehyi bilmeden yerine getirmek zaten mümkün değildir.¹²⁵ Bunları farz ilim olarak değerlendirmektedir. Bilinmesi farz olan ilim üçtür: Tevhit ilmi, sır ilmi ve ibâdet ilmi.¹²⁶ Sıradan bir bilgi

¹¹⁹ A.g.e., s. 66; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 28.

¹²⁰ Gazâli, **Mizanü'l Amel**, s. 202; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²¹ Gazâli, **Tehafüt**, s. 100; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²² Gazâli, **Eyyühe'l Veled**, s. 59; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²³ Gazâli, **el-Munkız**, s. 95; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²⁴ Gazâli, **Kimya**, s. 760, 761; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²⁵ Gazâli, **Ravdatü't Tâlibin**, s. 47; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

¹²⁶ Gazâli, a.g.e., s. 48; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 59.

ona göre ilimken; kalple, ilhamla alakalı bilgi marifet veya irfandır.¹²⁷ Gazâli'ye göre, marifetten maksat dört şeyi bilmektir: Nefsi, Rabbi, dünyayı ve âhireti. Nefis bilinerek nefisten, dünya bilinerek dünyadan uzaklaşılır. Rabbinin marifeti ve âhiret bilgisiyle insan Allah (c.c.)'a ve âhirete olan istek ve iştihakını artırarak, Allah (c.c.)'a vasil olmaktadır. Nefsi bilmek, Allah (c.c.)'ı bilmenin anahtarıdır.¹²⁸

Gazâli, öğrenilmesini zorunlu gördüğü ilimleri farz-ı ayin olarak tanımlar ve her insanın en az seviyede bilmesi gereken ilimler ile insanların konumları gereği bilmek zorunda oldukları ilimler şeklinde bir ayırıma girer. İnsanların öğrenmek zorunda oldukları ilmin muamele ilmi olduğunu ifade ederek, konunun boyutuna sınırlama getirir. Ona göre bazı insanların kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda ilimlerde ihtisaslaşması, diğer insanlar için bu zorunluluğu ortadan kaldırır. Her insan için öğrenilmesi zorunlu ilimlere ek olarak, bir ilimde ihtisas sahibi olmak, diğer ilimlerde uzman olmayı gerektirmeyecektir.¹²⁹

Sonuç olarak, Gazâli, yaşadıklarından yola çıkarak, hakikat bilgisine sahip olabilme özelliğinin ve en güvenilir, değişmez bilgiye ulaşma yolunun tasavvuf ile olduğunu savunmaktadır. Ona göre, akli olgunlaşmamış çocuk ruhlu olanlar akli çalıştırmanın lezzetini bilmedikleri için, ilimden uzak durmaktadır. Neredeyse bütün ilim dallarında bilgi sahibi olmasıyla tanınan Gazâli'nin eser ve fikirleri, kendi toplumu, Doğu ve Batı araştırmacıları tarafından konu edinmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

3.5.1.1. Gazâli'de İman Bilgi İlişkisi

Gazâli'ye göre insan, duyular âleminde misafir konumundadır. O, dünya hayatı için değil; ebedilik için yaratılmıştır. Dünyada, ebedi âlemin özlemi içinde yaratıcıyı aramaktadır. Onun yaratıcıya ve ebedi âlemde mutluluğa ulaşması da ancak dünyadaki ilmi ölçüsünde mümkün olabilecektir. Bu nedenle Gazâli ilim öğrenmeyi ibâdet olarak telâkki eder.¹³⁰ İbadetlerin ilimsiz olamayacağına dikkat çekerek, ilmi ibâdetin temel şartı olarak kabul eder. Cehennem azabından kurtulup Allah (c.c.) katında iyiler den olmayı amaç edinen kişi için, bu emeline erişmesinin en önemli yolu ilim sahibi olmaktır. “Dünyada gerçek mürşit ilimdir.”¹³¹

¹²⁷ Taylan, Necip, a.g.e., s. 96; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 93.

¹²⁸ Gazâli, **İhya**, III, s. 503; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 93.

¹²⁹ Gazâli, **Dinde Kırk Esas**, (Müt; Hüseyin S.Erdoğan), İstanbul, 1990, s.120 (bkz. dn. 6) s. 30; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 61.

¹³⁰ A.g.e., s. 77; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 57.

¹³¹ Gazâli, a.g.e., (Müt; Hüseyin S.Erdoğan), İstanbul, 1990, s.120 Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 58.

Gazâli ölümün, ilim ve imanı kişiden ayıramayacağını belirtir. Ölüm bedeni yok eder ancak; ilmi yok edemez. “Ruh bedenden ayrıldığında ilimden ne gibi sıfatlara sahip idiyse aynı sıfatları muhafaza eder.”¹³² Bu anlamda yaratıcıya kavuşmak ilimle olacağı için ilim öğrenmek gerekmektedir. Gazâli ilimi her birey için şart görmüştür. **“İlim öğrenmek kadın erkek, her Müslümana farzdır.”**¹³³ Hadisine işaret etmiştir. Kendisi bu gereklilikte faz-ı âyın ve farz-ı kifaye ayrımı yapmıştır.¹³⁴

Gazâli’nin ilim anlayışı, temelde geleneksel ilim anlayışı ile uyumludur. İslâmi anlayışta bulunan ilim hiyerarşisini, Gazâli’nin değerlendirmelerinde de görmekteyiz. Bu temel esasta, tüm ilimler bir ağacın gövdesinden çıkan dallar gibi birbirine temelde bağlıdırlar. Kur’ân-ı Kerim’deki, **“iyi bir söz, sağlam dalları semaya varan, Rabbinin izniyle her mevsim meyvesini veren iyi bir ağaç gibidir.”**¹³⁵ âyeti ile de vurgulandığı gibi, ilim ağacının her bir dalı, kendi meyvesini insanlığın faydasına sunacaktır. Bu yorumda dalların bağlandığı gövde Tevhid’i temsil etmektedir ki; Gazâli’nin bakış açısı da bu şekildedir. Böylelikle tüm ilimler Tevhid’e bağlıdırlar ve dallardan biriyle alakadar olan bir kimse gövdeden habersiz olamaz. Bu esastan yola çıkan Gazâli, ihtisaslaşmada meydana gelen sakıncaları, ilimlerdeki farklılıkların kişide meydana getirdiği şahsiyet parçalanmaları sorununu, bütün ilimleri tevhid’le irtibatlandırarak çözmeye çalışır.¹³⁶

Toplumların refaha ermesine, yücelmesine; insanların birbirlerine karşı sevgi ve hoşgörü duymasına, birbirlerine barış ve uyum içinde bulunmalarına ve erdemli bireyler olabilmelerine imkân tanıyacak olan da yine ilimdir. Bu açıdan ‘ilmi araştırmalara yönelmek en büyük cihattır. *“Cahil bir kimseye ilim öğretmek sadakaların en makbulüdür.”*¹³⁷

3.5.1.2. Gazâli’de Eğitim Anlayışı

Fizyolojik bakımdan eksik olan insan, psikolojik ve akli bakımdan da eksiktir. Fizyolojik yetersizlik çocuğun bakımını zorunlu hale getirmektedir ki, bu aynı zamanda eğitimin zorunluluğunu da ifade etmektedir.¹³⁸ Genel anlamda Gazâli’nin eğitimden

¹³² Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 54) s. 17; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 59.

¹³³ İbn Adiy, Beyhaki ve İbn Abdilberr (Enes b. Mâlik’ten).

¹³⁴ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 51.

¹³⁵ İbrahim, 14/24-25; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 51.

¹³⁶ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 51.

¹³⁷ Gazâli, **Kimya-i Saadet**, (Terc; Faruk Meyan), İstanbul, 1979, s. 18; (bkz. dn. 57) c. I, s. 79; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 51.

¹³⁸ Çamdibi, H. M., **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli**, İstanbul, 1983, s. 22; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 108.

beklentisi, insanları dünya gurbetinden, sâlim bir şekilde âhiret yurduna ulaştırmasıdır. İnsanoğlunun en büyük makamı ebedi saadettir. Bu saadete ulaştıracak vesile de en büyük fazilettir. Bu da ilme ve eğitime bağlı olacaktır. Kuşkusuz bu faziletler ilmin ve eğitimin meyveleri olan ibâdetlerle de ilgili olacaktır. İbadetlerin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi de bilgi ve eğitimi gerektirir. Çocuğun bulûğ çağına kadar teorik ilme, bulûğdan itibaren de ibâdetlere yönlendirilmesi amaçlar açısından ibâdet-eğitim ilişkisini göstermektedir.¹³⁹

Eğitim, dünya nizamını düzene koymada her bir saha ile ilgili olmak durumundadır. Esas amacı âhirette sâlim bir kalp ile yaratıcıya ulaştırmak olarak karakterize edilen eğitim, bu nihai görevini, dünya hayatını görmezlikten gelerek başaramayacaktır. Bir başka deyişle, eğitimin nihai hedefine ulaşabilmesi için öncelikle dünya hayatını düzene koyması gereklidir. İnsanın zorunlu ihtiyaçları olan yemek, giyim ve barınmanın yollarını öğrenmesi, kendi varlığının ve neslinin devamı için bir zorunluluktur. İnsan toplumsal bir varlık olduğu için, toplum içindeki statüsünün ilim ve eğitimle belirlenmesi gereklidir. Bununla beraber ferдин toplumla ilişkileri konusu toplumla fert arasındaki karşılıklı ilişkinin de düzenlenmesi, hem ferдин hem de toplumun eğitilmesiyle mümkün olacaktır. Toplumu oluşturan bireylerin dürüst ve ahlâken güzel olması toplumun kurtuluşuna ve kalkınmasına imkân sağlar.¹⁴⁰

Öğrenme melekesi, yumuşak bir kil gibi yoğrulmaya hazır olan çocukta; bir yandan yaratılıştan getirdiği özelliklerinin dış dünyadaki tezahürleriyle¹⁴¹ diğer yandan da eğitici konumundaki anne babadan ve daha ileri aşamada öğretmenden ve arkadaş çevresinden etkilenecek şekilde şekillenecektir. Bu nedenle öğretmen, çocuğun ilk taklit eğilimlerine, bir taraftan davranışlarıyla örnek olurken diğer taraftan onun zihnini ve kalbini doyurmalıdır. Öğretimde amaç eğitimidir ve eğitici; çocuğu dünya hayatına hazırlarken, bu hazırlığı ebedi hayat ile irtibatlandırmalı, çocuğu aynı zamanda âhiret hayatına hazırlamalıdır¹⁴²

O, halkın eğitilmesinden öncelikle ilim ehlini sorumlu tutmaktadır. Ona göre evinde oturup veya başka bir işle uğraşıp halkı irşat etmekten geri duran kişi günah işlemektedir. Her ne şekilde olursa olsun bu zamanımızda evinde oturan kişi halkın irşat ve öğretmenliğinden feragat etmesi bakımından münkerden uzak değildir. Halkı, iyiliği

¹³⁹ Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 57) c. IV, s. 158; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 112.

¹⁴⁰ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 146.

¹⁴¹ Gazâli eğitimi, yaratılıştan saklanan hakikatlerin hatırlamayla açığa çıkarılması şeklinde tanımlar. (Bkz. dn. 249); Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 123.

¹⁴² Gazâli, a.g.e., (bkz.dn. 57) I, s. 191; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 123.

yapmaya teşvik etmeyi terk ettiğinden günahkârdır.¹⁴³

Zira ilim ehli kandil gibidir, etrafını aydınlatmak durumundadır. Bildikleriyle toplumu bilgilendirmek ve yanlışlıklardan da sakındırmak aydın kişiliğin yüklediği sorumluluklardandır ve buna İslâmi literatürde: “*emr-i bil maruf nehy-i anil münker*” denmektedir. Böylece Gazâli’nin halk eğitimi aynı zamanda iyiliklere yönlendirme, kötülüklerden kaçındırma mahiyeti arz etmektedir.¹⁴⁴

Gazâli, toplumun iyiye yönlendirilmesi konusunda devletin de görevleri olduğunu düşünür. Devlet toplumunun yararına kurulmuş bir teşkilat ise, toplumun güzele yönlendirilmesinde, çirkinliklerden kaçındırılmasında önemli görev üstlenmek durumundadır. Kişi arkadaş seçiminde dikkatli olmalıdır. Çünkü arkadaşın yanlışlarını benimsemeden de ondan etkilenmenin söz konusu olduğunu sosyologlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle Gazâli; “*İnsan tabiatı, başka insanların hallerinden ve amellerinden çalar. İnsan bir fasıkla beraberliğini sürdürürse, onun fışkını tenkit etse de bir müddet sonra ilk halinden hayli farklı olacaktır. Fesat çokça görüldü mü, tabiata kolay gelir. Ona karşı ürkeklik kaybolur.*”¹⁴⁵ Ayrıca; “*İnsan tabiatı başkalarında büyük hatalar görünce kendi hatalarını küçümsemeye ve tabii karşılamaya başlar. Hele seçkin insanların hataları daha fazla cesaret verici olacaktır. Bu nedenle cahilleri cesaretlendirmemek için âlim kimselerin hatalarını yaymaktan kaçınmak gerekir*”¹⁴⁶

Gazâli, dünya hayatının fâni olduğunu ölümün dünya nimetlerinin sonunu getireceğini, dünyanın bir geçit hüviyetinde olduğunu, âhiretin ise ebedi olduğunu, ölümün her yaştaki insana her an gelebileceğini, akıllı bir insanın ebedi kalacağı âhiret için hazırlıklar yapması gerektiğini, ahiret hazırlığının ebedi nimetlere ulaştıracağını, uygun bir yöntemle telkinlere devam edilmesini tavsiye eder. Ona göre eğer çocuğun gelişmesi kontrollü olursa, bu tür telkinler çocuğun kalbine yerleşip çok olumlu sonuçlar verecektir. Bu öğütler, taşın üstüne işlenen nakış misali kolay kolay silinmeyecektir.¹⁴⁷

Gazâli, “*ilmi bilmeyenlere öğret, bilmediklerini bilenlerden öğren. Sen böyle hareket ettiğin müddetçe bilmediklerini öğrenir, bildiklerini mükemmel hale getirirsin*”¹⁴⁸ demektedir.

¹⁴³ Gazâli, a.g.e., III, s. 571; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 134.

¹⁴⁴ Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 57), III, s. 548-551; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 134.

¹⁴⁵ Gazâli, a.g.e., c.III, s. 328; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 137.

¹⁴⁶ Gazâli, a.g.e., s. 330; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 137.

¹⁴⁷ Gazâli, a.g.e., s. 158, 159; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 139.

¹⁴⁸ Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 57), I, s. 77; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 144.

Eğitim öğretimin amacıdır. Öğretim ise bilgilenmede elde edilen doğruların, muhtelif yöntemlerle, aktarılmasını ifade eder. Bu nedenle eğitim ile öğretim arasında amaç-içerik ilişkisi bulunmaktadır. Eğitimde ulaşılması hedeflenen noktalara doğru bir öğretim metodu ile ulaşılabilir ve etkileri ise kişinin davranışlarına yansımaları ölçütü ile değerlendirilir. Bu noktada öğretim metodolojisi önem kazanır ve nelerin hangi sıra ve öncelikle ne zaman öğretileceği belirlenmelidir. Bu husus farklı anlayışlara göre çeşitlilik gösterir. Gazâli'nin görüşünde eğitimde asıl amaç insanın dünya ve âhiret mutluluğunun sağlanmasıdır. İnsan dünyadaki kazanımlarıyla hem dünyada hem de âhirette saadete ulaşabilecektir. O halde insanı bu saadetlere kavuşturacak şekilde eğitmek gerekir.¹⁴⁹

Gazâli, ilim ve eğitimin öncelikli amacını tespit ettikten sonra, bu amaca yönelik olarak temelde Kur'ân ve Sünnet'e dayalı, dini alanda bilgilendirmeyi gerekli görmektedir. Bunlar O'nun ilim konusunda öğrenilmeyi zorunlu gördüğü ilimlerdenidir. İnsanlar tabiatları gereği iyi ve kötüye yönelik davranış potansiyeline sahiptirler. *“yaratılanları, yaratandan ötürü hoş görme”*¹⁵⁰ anlayışını benimseyen kişiler davranışlarını olumlu yönde geliştirebilecekler ve hiçbir “izm”e ihtiyaç duymadan, ayırım yapmadan bütün insanlığı sevebilecektir. Yaratıcıdan uzaklaştıran ve kötüye yönlendiren anlayışlar ise “insan insanın kurdudur” sonucunu benimsetecektir.¹⁵¹

İnsanların iyiliği arayışlarında maddeye yönelmeleri ile saptıkları materyalizm yanılgısı, insanın ruh madde bütünlüğünün inkârı niteliğiyle dengesini bozar ve mutluluğu yanlış adreslerde aratarak, kişiyi sonsuz bir mutsuzluğa ve karanlığa sürükler. Eğitimin tamamen maddileştirildiği, ilim tahsilinin, pastadan pay kapma yarışına dönüştüğü günümüz eğitiminde, “iyi” kavramı sadece slogan olarak kalmakta, benimsenememekte ve anlamını yitirmektedir. Bu nedenle Gazâli “iyi” kavramının eğitim açısından çok iyi tahlil edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu bağlamda iyi bir eğitim, Yaratıcı'ya ulaştırmayı hedefleyen bir yaklaşım olmalıdır. Gazâli'nin eğitimde iyi kavramına getirdiği bu bakış açısı, günümüz eğitimi açısından üzerinde ciddiyeyle durulması gereken bir konudur.¹⁵²

İnsanın kendini, çevresindekileri, evrende olup bitenleri, gördükleri veya göremediklerini anlamasında akıl, “nasıl” sorularına tecrübe ve kabiliyeti oranında

¹⁴⁹ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 146.

¹⁵⁰ Vakkasoğlu, Vehbi, **Yunus Emre**, 2. Baskı, İst., 1983, s. 50.

¹⁵¹ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 154.

¹⁵² Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 153.

cevap arayabilecekken, “niçin”ler konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu da bilgide aklın tek başına yeterli olamayacağını göstermektedir. Bütüncül bir varlık algısına sahip olabilmeyi sağlayacak bilgi, akıl ve hikmetle tamamlanabilir.

Gazâli ruh ve beden bütünlüğü açısından eğitimde, ruhi ihtiyaçların belirlenip giderilmesi için ruhi eğitim anlayışını ortaya koymuştur ki; bu da bütüncül bir ilmin vazgeçilmez ön koşuludur. O her iki âlemde mutluluk ve huzur kaynağı olarak ahlâklılık ve eğitilmiş birey, beraberinde ahlâklılık ve eğitilmiş toplum arzusuyla yola çıkmıştır. Bu nedenle de teorik bilgilerin pratiğe dönüştürülmesine önem vermiş, edinilen bilgilerin olumlu tutumlar ve ahlâki davranışlar kazandırmasını hedeflemiştir. Temiz bir toplum için, Gazâli’nin bu tavsiye ve çabaları, çağımız problemlerine çare olarak uygulanabilir.¹⁵³

Gazâli, öncelikle eğitimde temel amaçları ve öncelikleri belirler ve sonrasında bu amaçlar doğrultusunda kişilerin en uygun şekilde eğitilerek, öğrendiklerini hayatlarına ve davranışlarına aktarabilmelerini sağlayacak bir metod belirlemeyi ve bu eğitim modelini uygulanabilir bir hale dönüştürmeyi hedefler. Bu model, İslâm dininin öngördüğü ve tasavvuf ehlinin de uygulamaya çalıştıkları kalp ve nefis terbiyesine dayalı metoddur. Onun yöntemleri, insanın yaradılışına, akla, mantığa ve ilmi gerçeklere uyumluluk arzeder.¹⁵⁴

Gazâli’ye göre, insanda iki farklı bilgi edinimi vardır. Bunlardan içsel olan kalp ve ruhtur. İçsel olarak elde edilen bilgiler kişinin davranışlarına doğrudan yansıdığı için öncelikle kalbin ve ruhun doğru bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. İyi eğitilmiş bir kalp ile şekillenen davranışlar, ahlâki ve erdemli olacaktır. Bu nedenle, eğitimde öncelikli olan kalbin ve ruhun doğru bilgilerle donatılmasıdır. Gazâli bu yolla karakter ve kişilik gelişiminin temellerinin de sağlam atılmasını amaçlamaktadır.¹⁵⁵

Gazâli ilmi, çağdaşı aydınların anlayışının tersine amaç değil, bir araç olarak nitelendirmiş; ilimde hedeflenen amacın ebedi mutluluğu kazanmak olduğu fikrini savunmuştur. Bu amaca yönelik olarak ilim tahsilini ve ilmi araştırmalarını en büyük cihat şeklinde sunmuştu. Doğru bilgilendirmeye eğitilen kalbin, irade, kişilik ve davranışlar üzerindeki olumlu etkileri, ahlâki ve erdemli olarak değerlendirilebilmektedir ki; bu yol da dünya hayatının düzenini sağlamanın yanı sıra nihai mutluluğun da kaynağı niteliğindedir. O, düşünce sancıları ve içsel

¹⁵³ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 162.

¹⁵⁴ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 165.

¹⁵⁵ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s.165.

deneyimleriyle, kişinin içsel ve dışsal terbiyesi için en uygun yolun tasavvuf olacağına inanmış; kendi adına tasavvufu benimserken söylemlerinde ve eserlerinde tasavvufi bir yolu tavsiye etmiştir.¹⁵⁶

Sonuç olarak, Gazzaliye göre, ilmin yeri kalptir. Ona göre ilim, önemli olduğu ve en önde geldiği için “İhyau Ulumi ‘d-Din”adlı eserine ilim konusu ile başlar. Eğitimin çok küçük yaşta başlaması gerektiğini söyleyen Gazzaliye göre, dünya ve âhiret mutluluğu için eğitim şarttır.

3.5.1.3. Gazâlî’nin Eğitim Metodu

Gazâlî’nin eğitim için tavsiye ettiği yöntem insanın bedensel ve ruhsal gelişimi ile uyum içindedir. Eğitim, hayat boyu süren ve doğumdan ölüme kadar geçirilen bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi her yaş ve dönemde farklı olarak ele alınması gereken bir süreçtir. Kendisi konuları ele alırken sık sık, o konu ile ilgili öğrencilerinin aklına gelebilecek soruları hatırlatır ve ardından ilgili yaş grubunun anlayacağı seviyede net cevaplar verirdi. Konuyu işlerken önce sorunun özünü açıklar; sapma noktalarını ve nedenlerini ortaya koyardı. Ardından da kesin kaynaklardan veya yaşanmış hikâyelerden kanıtlar sunarak tavsiyelerde bulunurdu. Bazen ibretlik, bazen şaşırtıcı veya gönül okşayıcı çarpıcı örnekler vererek ikna edici bir üslupla anlatımını tamamlardı. Gereğine göre; bazen akla, bazen kalbe ve ruha hitap ederek öğütlerini ahlâk ve erdemler temeline oturtur ve teorik olarak bir konuyu ezberletmek yerine içten, samimi ve gönülden benimsetme yolunu seçerdi.¹⁵⁷

Okul Öncesi Eğitim; Çocuk ilk konuşmaya başladığı andan itibaren öğrenme gayreti başlar ve artarak devam eder. Bu dönemde öğretilen veya kendi algısıyla fark edebildiği her şeyi öğrenebileceği bir dönemdedir. Nasıl yönlendirilirse edinimleri o temel üzerinde şekillenecektir. İlk bilgi ve davranışlar ilk öğreticiler olan anne ve baba tarafından kazandırılacaktır. Soru sormaya başlaması ile etrafındakilerle iletişimi başlamış olur ve bu iletişim zihni ve fizyolojik olarak devam eden gelişim sürecinde derin etkiler bırakır. Gazâlî, eğitimde akıl, kalp ve ruh gelişimine önem verir. Ancak içlerinde en çok kalp ve ruh gelişimidir. Çocuğun kalbinin boş ve berrak bir cevher olduğunu söyleyerek bu kalbin, kendisine nakşedilecek her şeyi alabilecek şekilde

¹⁵⁶ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s.164, 165.

¹⁵⁷ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 82.

olduğundan bahseder.¹⁵⁸ Buna göre; “Çocuk ebeveyninin yanında emanettir. Onun tertemiz kalbi nakış ve suretten boş, berrak ve soyut bir cevherdir. Bu mübarek kalp, kendisine nakşedilen her şeye kabiliyetlidir. Ne tarafa meylettirilirse oraya meyleder. Eğer kendisine hayrı öğretirsen, hayır üzerinde büyür. Dünya ve âhiretine sahip olur, anne ve babası da sevabında ortak olurlar. Ona edep öğreten de ortak olur. Eğer şerre alıştırılır, hayvanlar gibi ihmal edilirse, şaki olup helâk olur. Günah da onun terbiyesiyle mükellef olanın üzerindedir.”¹⁵⁹

Hayvan bakıcıları iyi bilirler. Hayvanlar; yavrularını kendi ayakları üzerinde durabilecek seviyeye gelene kadar, yani kendi karınlarını doyurabilecek, tehlikelerden korunabilecek duruma gelene kadar başka hiçbir şeyle ilgilenmeden yavrularını korurlar, ölümü pahasına olsa da onları korumaktan vaz geçmezler. Ne yazık ki biz yavrularımızı, hayvanlar kadar korumuyoruz. Belki de Mevlamız, bize örnek olması için onlara o içgüdüğü vermiştir. Biz de çocuklarımızı gelecekleri adına korumak istiyorsak; doğdukları andan, olgunluklarına kadar, önceliğimiz onları eğitmek olmalı

Çocuğun eğitiminden sorumlu olanlar, karakter ve davranışlarının yönelimlerinden de sorumludurlar. Uzmanların tespitine göre çocuğun karakteri ve davranışları 0-6 yaş arasındaki süreçte şekillenmektedir. Bu yaşlarda temel eğiticiler anne ve babalardır ve bu kritik dönemde anne ve babalara büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu dönemde, çocuğa iyi şeyler öğretilirse, iyi şahsiyetli olur. Öğretilmezse nefsinin kölesi olan mutsuz kişilerden olur. Çocuğun eğitimindeki ilk aşama telkin ve taklit metodudur. Taklidi eğitim aşamasının ilk evresi aile ile geçer, diğer evresi ile ilköğreniminde okulda öğretmeni ile belirli bir yaşa kadar devam edecektir. Bu nedenle anne babalar kadar, erken yaşlarda çocukların eğitiminden sorumlu olan öğretmenlerin de kendi tutum ve anlatımlarında tutarlı ve olumlu olmaları, ahlâklı davranışlar sergilemeleri çok önemlidir. Çünkü “öğrenciler, öğretmenin her hareketine dikkatle bakar ve her sözünü dikkatle takip ederler. Öğretmenin güzel gördüğü şeyler onlar için de güzel, çirkin gördüğü şeyler onlar için de çirkindir.”¹⁶⁰

Çocuk ve Gençlerin Eğitiminde Başvurulan Metodlar; Gazâli, çocuk ve gençlerin eğitiminde; akıl, tecrübe birikimleri ve yaşanmış gerçeklerin aktarılmasını, Kur’ân, hadisler, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve seçkin âlimlerin tavsiyelerinden

¹⁵⁸ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 82.

¹⁵⁹ Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 57), IV, s. 155; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 116.

¹⁶⁰ Gazâli, a.g.e., s. 155; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 82.

faydalanılmasını ister.¹⁶¹

Gazâli yaratılışın başında beden ve ruhun ham olduğunu ancak eğitim ve terbiye ile olgulaşabileceğini düşünmüştür. Kendisi: “*Nasıl ki beden başlangıçta tam kâmil bir şekilde yaratılmıyorsa, ancak gıda ile terbiye edilip geliştiriliyor, yavaş yavaş kemale doğru gidiyorsa, nefis de mükemmelliğe kabiliyetli olduğu halde eksik yaratılır. Ancak terbiye, ahlâkın güzelleştirilmesi ve ilimle gıdalandırmak suretiyle mükemmelleştirilir*”¹⁶² şeklinde ifade eder.

Çocuk için ilk dini öğretiler yönlendirme şeklinde olmalıdır. Bu da telkin metodu ile mümkündür. Bunun yanı sıra çocuğun etkileşim içinde olduğu sosyal çevresini oluşturan bireylerin karakter ve hayat görüşleri, çocuğun helal anlayışının geliştirilmesi, onun eğitimi için ilk dönemde önemli unsurlardır. Hayâ olgusunun bu dönemde benimsetilmesi için utarılacak ve utarılmayacak konularda farkındalık yaratılmalıdır.¹⁶³

Çocuk doğru ve güzel davranışları konusunda övülmeli, takdir edilmeli ve teşhir edilmelidir. Böylece bu davranışın karakterinin bir parçası olması konusunda motivasyon sağlanabilmiş olacaktır. Yanlışlarında ise gizlice uyarılmalı, onurunu rencide edecek toplum içinde uyarı ve cezalardan kaçınılmalıdır. Aksi halde zamanla çocukta yüzsüzlük ve hayâsızlık meydana gelmesi ihtimaldir. Yanlışları konusunda uyarma biçimi kesinlikle onur kırıcı azarlama veya dövme olmamalıdır. Bunun zamanla çocuğun kendine olan güvenin azalmasına sebep olacağı bilinmeli ve çocuğa mantıklı açıklamalar yaparak ikna yolu seçilmelidir. Azarlamaya ise tüm çareler tükendiğinde son yol olarak mecbur kalınabilir. Çocuğun sosyal yaşamda yer almasına özen gösterilmeli bu nedenle sosyal yaşamın gereklilikleri kendisine öğretilmelidir. Sofra adabından, toplum içinde oturma, konuşma, söz alma, kendini ifade etme, insan ilişkileri, saygı ve sevgi gibi doğru usuller benimsetilmelidir. Bununla birlikte yaşlıların, büyüklerin ve âlim kişilerin sohbetlerine katılımını sağlamak gereklidir.¹⁶⁴

Özetle; çocuk eğitiminde kullanılacak metodlar: Sevgi ve anlayış ile yaklaşmak, iyi örnek olmak, telkin, samimiyet ve şefkatle temel bilgileri öğretmek, anlayabileceği kıssa ve hikâyelerden örnekler sunarak öğüt vermek, kötülüklerden ve kötü arkadaş çevresinden korumak, sosyal yaşama alışması için çocuğu kendisinin iyi niteliklerini

¹⁶¹ Gurbetoğlu, a.g.e., s. 82.

¹⁶² Gazâli, a.g.e. (bkz. dn. 57), IV, s. 132; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 82.

¹⁶³ Gazâli, a.g.e. (bkz. dn. 57), IV, s. 156; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁴ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 84.

geliştirebileceği sosyal ortamlara sokmak ve doğru davranması için onu yönlendirmek şeklinde sıralanabilir.¹⁶⁵

Gençlerin eğitimi çocuk eğitiminin bir devamı niteliğindedir. Çocukluktan gençliğe geçişte hem bedensel hem zihinsel hem de ruhsal bir takım değişiklikler olmaktadır. Bedensel gelişimlerinde spora teşvik edilmelidirler. Algıları somuttan soyuta yön değiştirdiği ve yoğun duygusal tepkiler oluşmaya başladığından bu dönemde gencin zihinsel ve ruhsal yönlendirmesi büyük önem taşır. Artık taklit ve ezber dönemi geçilmiştir. Anlatılan şeyler mantığa yatkın olmalı, ne anlama geldiği ve ne gibi faydalar sunacağı belirtilmelidir. Çocukluk dönemi, telkin, gençlik dönemi izah ve sonraları bu bilgilerle “yakın”ı elde etmesi aşamaları takip edilecektir.¹⁶⁶

Öğretilen ilmin gencin kendi algısıyla şekillenmesine izin verilmelidir. Öğrendiği ilmi insanlığa yararlı olmak için kullanması gerektiği benimsetilmelidir. İlmi öğrenen de öğreten de iki dünyada kazanmış olur. Öğrencinin kalbini kötülüklerden arındırmak için öncelikle öğrendiği ilimle insanlara faydalı olması sağlanmalıdır. Böylece kalp, ilim tahsiline hazırlanmış olur. Aksi halde ilmin özüne erişmek mümkün olmayacaktır.¹⁶⁷

Öğrencinin ilme adapte olabilmesi için gereksiz dünya işlerinden uzaklaşması ve kendini ilme vermesi gerekir. Bunun için iletişim halinde olduğu kişiler önemlidir. İlmi noktasında odaklanması sağlanmalıdır. Odaklanamıyorsa etrafındaki insanlardan uzaklaşmalıdır. Aksi halde ilgisi pek çok farklı noktaya dağılacak ve muvaffakiyet getirmeyecektir. Zihnin değişik meşguliyetleri öğrenilen şeylerin kalıcılığını engelleyecek, ilim hususunda verilen emek zayi olacaktır. Gazâliye göre, Keskin zekâlı olmayan kişi, sıkı çalışmak ve kendini yormakla ilmin derinliklerini idrak edebilecektir. Ancak az bir bilginin kavranması uzun bir süreyi gerektirecektir.¹⁶⁸

Kişi öğreticisine saygı duymalıdır. Bu devamında sevgiyi getirecek ve ilim sevgi temeli üzerinde şekillenecektir. Öğretici öğrencinin sorularını da yönlendirebilmelidir. Öğrencinin soru sormada, ilgisiz şeylere yönelmemesi için, hocasının kontrolünde soru sorulmalıdır.¹⁶⁹

Gazâli ilmi ezberlemek yerine üretmeyi hedefler, kendisi de uygulamalı olarak ilmi araştırmalara yönelmiştir. Bu tavrı kendisinden sonraki nesillere örnek olmuş ve

¹⁶⁵ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 84, 85.

¹⁶⁶ Gazâli, a.g.e., I, s. 289. Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 85.

¹⁶⁷ Gazâli, a.g.e., I, s. 177; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 86.

¹⁶⁸ Gazâli, a.g.e. (bkz.dn. 57) I, s. 158; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 86

¹⁶⁹ Gazâli, a.g.e., II, s. 316; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 88.

eğitimsel metod ve görüşleri medreselerde uygulanma imkânı bulmuştur.¹⁷⁰

Halk Eğitiminde Başvurulan Metodlar; Gazâli halkın buhranının farkında olduğu ve müdâhele edilmesi gerektiğini düşündüğü için örgün eğitimin yanısıra halk eğitimi için de görüşler sunmuştur. Yeni yetişen bireylerin eğitimi toplumların geleceğini değiştirecektir ancak mevcut eğitimsiz halkın varlığı toplum içindeki huzur ve barışı tehdit eder. Bu nedenle hangi devir olursa olsun, geniş halk kesimlerinin ihmal edilmemesi gerekir. İnsanların yaratılış icabı kendilerinde bulunan nefislerine ve uygunsuz isteklerine mani olamaması eğitimsizlikten kaynaklanır. Halk eğitiminde hem akli hem de dini unsurlara yer verilmelidir. Kişiye, dünya zevklerinden ziyade akli ve kalbi gerçekler benimsetilebilirse, dünyada sahip olabileceği ve âhirette kazanacağı gerçek mutluluk öğretilibilirse toplumsal problemlerin büyük bir kısmı aşılabilecektir.¹⁷¹ Çocuğun ilk şahsiyet gelişimi aile yaşantısında gerçekleşir. Bu temel karakter öğeleri hayatı boyunca baskın ve etkili olacaktır. Bu nedenle aile bireylerinin halkın birer üyesi olduğu düşünüldüğünde toplumların eğitimi aynı zamanda gelecekte milletlerin kaderini belirleyecek olan bireylerin eğitiminde de ilk adımı oluşturacaktır. Eğitime, düşüncenin gelişimine ve ilme gereken önemi veren ve gereğini yapan toplumlar, milletler yarışında daima önde olacaklar, diğer toplumlar ise taklitçilikte şuursuz bir köleliğe mahkum olacaklardır.¹⁷² Kısaca; Gazâli'nin eğitim anlayışına göre çocukluk dönemi, telkin ve taklid dönemidir. Bu ilk bilgiler çocuğu doğru şekilde yönlendirme faaliyetidir. Gençlik dönemi ise taklit değil mantık, idrak ve uygulama dönemidir. Öğrenci bu dönemden itibaren ilgisini gereksiz dünya meşguliyetlerine yerine ilme vermeli, ilmi üzerine odaklanmalıdır. Aile çocuğun eğitiminde üzerine düşeni yapmakla kalmamalı her an çocuğun davranış ve tutumlarını kontrol etmeli, gelişimini bizzat izleyerek gerekli uyarıları yapmaya devam etmelidir. Neticede, İslâm'ın ilme verdiği öneme vurgu yapan, ilme ve akla önem veren Gazâli'nin örnek alınacak eğitimsel fikir ve metodları vardır. Bu fikir ve metodların uygulanması, günümüzde çoğu bireysel ve toplumsal probleme çözüm sunabilecektir. Sonuç olarak, Sûfiler ilme önem vermiş, bütün ilimlerle ilgilenmiş ve öğrendiklerini uygulamıştır. Sûfiler ve hayatlarına dair bilgiler okunmalıdır. O zaman kendi durumumuzu değerlendirip hangi aşamada olduğumuzu anlar; kendimizi, her konuda, doğru yönde düzeltebiliriz.

¹⁷⁰ Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 89.

¹⁷¹ Gazâli, a.g.e., IV, s. 510; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 90.

¹⁷² Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 107.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LEDÜNNİ İLMİN TANIMI VE İÇERİĞİ

4.1. Ledün Kavramı

4.1.1. Ledün Kelimesinin Lügat Anlamı

Sözlükte ledün (batın) gizli olan, içeride olan anlamına gelir. Türkçe’de Ledün kelimesi, “nezdinde, yanında” anlamını taşıyan, Arapça “inde” kelimesi ile eş anlamlıdır. “Ledünnü; kat, huzur, nezd, ind, Allah (c.c.)’ın katı, huzuru” şeklinde geçerken, “Ledünniyat; ilahi bilgiler, ilahi sırlar, bir işin gizli yönleri, içyüzü” şeklinde tanımlanmaktadır.¹ İlm-i ledün ise; “Allah (c.c.)’tan gelen bilgi², tanrısal âlem ve tanrısal inâyet ilmi” anlamındadır.³

Ledün (Allah (c.c.)’ın isimlerinden biri olan Batın), İslâmi ilimler terminolojisinde; yaratıkların görüşlerinden ve ilimlerinden gizlenen, hiçbir gözün kavrayamayacağı, hiçbir bilginin kuşatamayacağı zat, anlamına geldiği gibi, her şeyin içine nüfuz eden, her şeye herkesten daha yakın olan zat manasına da gelir.⁴

4.1.2. Ledün Kelimesinin İstılahi Anlamı

Kehf suresi 65. âyetteki ifadesiyle ledün ilmi; “Hak katından kula verilen bilgidir.” Allah (c.c.) tarafından vasıtasız olarak kulun kalbine ilham edilerek, salih kullarına öğretilen ve gayb ilmi olarak da ifade edilen bu bilgi, aynı zamanda sırlara vâkıf olma anlamında da kullanılan bir tabirdir. Bu ilim salih olan kişiye özgü, mahrem ve gizemli bir bilgidir.⁵

4.2. Ledünni İlmın İçeriği

Ledün kavramı, kelimcilerin ve ondan daha çok tasavvufçuların ilgisini çekmiş, dolayısıyla tasavvuf kitaplarında kelimadan daha fazla yer verilen ve özel ilgi gösterilen bir konu olmuştur. Gizliyi bilmeye, ortaya çıkarmaya duyulan merak nedeniyle, onu

¹ Atılğan, Yusuf Kenan, **Ledünni İlmın Hz. Musa-Hızır (a.s.) Kıssası Bağlamında Kelami Açıdan Değerlendirilmesi**, (Dan., Metin Özdemir), Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006, s. 23.

² Atılğan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 23.

³ **Meydan Larause**, “İlim Mad., VI, s. 273.

⁴ Atılğan, Yusuf, Kenan, a.g.e., s. 23.

⁵ Uludağ, Süleyman, “ **Ledün** ”, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kbalcı Yay., İst., 2005, s. 185.

elde etme yönüyle değerlendirildiğinde beraberinde bazı sorunları da gündeme getirmiştir.

Kehf suresi 65. âyetinde, ledünni ilim kavramı yer almaktadır. Ledünni ilim: Gaybi ilim ve ilahi esrarı kavrama anlamına gelen ve Melek veya Peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Cenab-ı Hakk tarafından öğretilen, varlığı kitap ve sünnetle sabit olan bir ilimdir, ancak, boyutu ve sınırı tartışma konusudur.⁶

Ledün ilmi, Yüce Allah (c.c.)’ın “Ona katımızdan büyük bir nimet verdik ve yüce bir lütufta bulunduk” âyetiyle ifade ettiği, Hz. Hızır (a.s.)’ın eliyle gösterdiği kerâmetlerdir. “Ona, bize mahsus bir ilim verdik” derken, gayplara ait olan bu ilme ancak Allah (c.c.)’ın nasip etmesiyle sahip olunacağına işaret edilmektedir. İhlâs ve takvanın ürünü olan bu rabbani ilme, ilm-i ledünni denir. Çalışma ve meşakkatle elde edilebilen değil, Allah (c.c.)’ın kendilerine yakınlık, velâyet ve kerâmet tahsis ettiği kimselere, kendisine samimiyetle kulluk edenlere verdiği bir lütuftur.⁷

Muhyiddin Arabi (h. 560-638), “**Kullarımızdan dilediğimize rahmet verdik, ledünnümüzden ilim öğrettik**” âyetine dayanarak Fütûhât’ının 372 inci bâbında şöyle demektedir: “*Hocası, yaratıcı Allah olan kimseler ile hocası, fikri nazar ve kendileri gibi yaratılmış bir kimse olan kişiler arasında fark büyüktür. Zira, İlâhi ilim, ancak ve ancak, İlâhi bildiri ile bilinebilir, hatta, bu bile pek güçtür.*”⁸

Sufiler bilgi elde etme ve Allah (c.c.)’ı tanıyıp O’na ulaşma noktasında zâhiri ilimlerle birlikte daha farklı bilgi elde etme vâsıtalarına sahip olmuşlardır. Bu bilgiler sûfilere, silsile, rüya, ilham (ilm-i ledünni) gibi çeşitli vesilelerle gelebilmektedir.⁹

Silsile: Tasavvufi manada, tarikat şeyhlerinden, Hz Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e kadar uzanan üstadlar zincirine verilen isimdir.¹⁰ Böyle bir silsile ile Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e ulaşmayan şahsın, tarikatların ortaklaşa kabullerine göre, tarikat bünyesinde irşad ve eğitime yetkisi yoktur. İlmi ve ahlâki yeterliliğe sahip olmakla, silsile ile Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e ulaşma zorunluluğu ortadan kalkmaz. Verasetle intikal etmeyen Mürşid-i kâmil, takvanın en yüksek derecesine ulaşmış, gönülleri marifet nurlarıyla nurlanmış kişilerdir. Gerçek irşad memuru dünyada pek az

⁶ Ebu Nasr Serrac et-Tusi, **el-Lüma-İslâm Tasavvufu**, (çev: H. Kamil Yılmaz), İst., 1999, s. 551.

⁷ es-Sabuni, Muhammed, , **Safvetü’l-Tefasir**, (Çev: Sadreddin Gümüş), Nedim Yılmaz, İst. 1995, III, s. 441; Atılğan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 24.

⁸ Sunar, Cavit, a.g.e., s. 62.

⁹ Döner, Nuran, **İsmail Hakkı Bursevi’nin Kitâb-ı Kebir’i ve Bursevi’de Vâridât Kültürü**, Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 6 [2005], sayı: 15, s. 312.

¹⁰ Yılmaz, Hasan Kâmil, a.g.e., s. 321.

olup, bunlar Cenab-ı Haktan ilhâmen emir alırlar.¹¹

Rüya: Uyku halinde zihinde ortaya çıkan düşünceler ve olaylar ise rüya olarak adlandırılır.¹² Sûfiler rüyayı özellikle seyr-u sülûk sırasında bilgi yollarından biri olarak gördüklerinden, bunlardan manevi yükselme ve ilerlemeye yönelik işaret ve deliller çıkarırlar. İbrahim (a.s)’in oğlu İsmail’i rüyasında kurban ederken görmesi¹³ gibi, rüyanın yoruma bağlı olarak kanıt olduğu Kur’ân’da da geçmektedir. Nübüvvet (Peygamberlik) kapısının kapandığı, ama sâdık rüya kapısının daima açık olduğu şeklindeki Hadisler¹⁴, rüyanın bir bilgi edinme yolu olabileceğine dair ispat sayılmıştır.¹⁵ **“Sadık rüya vahyin kırk altıda biridir.”**¹⁶ Hadisine göre, vahiyden düşük nitelikli de olsa ilâhi kökenli mesajın rüyalar vasıtasıyla insanlara iletilmesinin hâlâ mümkün olduğu, ilâhi ilhâmın Allah (c.c.) dostlarına bahşedilebileceği ima edilmektedir.¹⁷ Rüya vasıtasıyla tasavvufa intisap eden ya da rüyasını kaynak kabul ederek manevi hayatını düzenleyen sûfilere tasavvuf tarihinde azımsanmayacak ölçüde rastlanmaktadır.¹⁸ Ders geçme ve mânevi mertebelerde yükselişte, sûfiler, özellikle nefsânî tarikat mensûbu olan halveti ve kâdiriler, rüyâyı bir ölçü ve değerlendirme aracı olarak görürler.¹⁹

İlham: Silsilede olan durumun aksine, üçüncü bir yol olan ilham, vasıtasız olarak doğrudan Allah (c.c.)’tan alınan ilhâmi bilgidir ki, ya ilâhi hitabı işitmek ve dinlemek veya gayb âlemini görmek suretiyle olur. İlham yoluyla gelen bilgi düşünmekle değil, kalbe gelerek ve feyz yoluyla gönüle doğarak hâsıl olur. İlham’ın kaynağı ya doğrudan Allah (c.c.)’tır, ya da melektir.²⁰ Bu bilgiye, marifet, irfan, gaybi bilgi, yakın, keşf, mükâşefe, muhâdara, müşâhede, feth, feyz, levâih, tavârik, vâridât, havâtır, vâkıa, ilham, hikmet, ilm-i ledün gibi adlar verilir.²¹

¹¹ Bilginer, H. Ali, **Tasavvuf ve İhlas**, Gonca Yay., İst., 2011, s. 33.

¹² Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri sözlüğü**, İstanbul, 1995, s. 443.

¹³ Es-Saffât, 37/103.

¹⁴ B. müslim, Rüya7.

¹⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 316; Gül, Asiye, **İlk Dönem Tasavvuf Tarihinde Hanım Sûfilerin Menkubeleri**, (Dan., İhsan Soysaldı), Yüksek Lisans Semineri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011, s. 18.

¹⁶ Buhâri, ta’bir, 26.

¹⁷ Sayar, Kemal, **Sûfi Psikolojisi**, İst., 2000, s. 189-214.

¹⁸ Döner, Nuran, a.g.e., s. 311.

¹⁹ Yılmaz, Hasan Kâmil, **300 Soruda Tasavvufi Hayat**, Erkam Yay., İst., 2011, s. 297.

²⁰ Yılmaz, H. Kâmil, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yay., İst., 2010, s. 223.

²¹ Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst., 1995, s. 129 vd.; Yılmaz, a.g.e., s. 234 vd.; Tasavvufi bilgi ve bu bilgiye yapılan eleştiriler için ayrıca bk., Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, DİA, c. V; Burckhardt, Titus, **İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş**, İst., 1982; Güngör, Erol, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, İst., 1993; Döner, Nuran, a.g.e., s. 311.

Marifet: Marifet terimi Arapça “a-r-f” kök fiilinden bir mastardır.²² Lügatta, bilgi, tecrubi ve ameli bilgi, tanımak, aşinalık anlamlarındadır. Tasavvufî anlamı ise: Sufilerin ruhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilahî hakikatleri tadarak (iç tecrübeyle vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfandır. Bu yoldan hakk’a dair edinilen bilgiye marifetullah, buna sahip olan kişiye de arif-billâh (arif, urefa) denir.²³ Marifet ilmi: Âlimlerin üstün tuttıkları, zikrini yücelttikleri, önemini teyid ettikleri, “İlim” olarak niteleyip övdükleri, hakkında birçok hadis ve sözlerin rivâyet edildiği, yapılması hoş görülen ve sahipleri hadisler tarafından fazilet erbabı olarak müjdelenen, Allah Teâlâ’nın yolunu gösteren, insanı O’na döndüren, iman ve yakın ilminde tevhide şahit olan ilimdir.²⁴

Marifet, klasik tasavvuf kaynaklarında ve sufilerin hayatlarında, önemli bir yer tutar. Marifet konusunda fikir beyan eden sûfiler, içinde bulundukları durumlara göre açıklamalarda bulunmuşlardır. Râbiatu’l- Adeviye (ö.185/801): “*Her şeyin bir meyvesi vardır, marifetin meyvesi ise yöneliştir.*” derken,²⁵ Aîşe bt. Osman, “*Kim kulları küçümserse, bu onun efendi hakkındaki marifetinin azlığındandır.*” diye belirtmiştir.²⁶ Ümmü Ahmed bt. Aîşe, “*İlim halkın hayatı, amel bineği, akıl süsü, marifet ise nuru ve basiretidir.*” şeklinde ifade ederken,²⁷ Uneyze Bağdâdiyye, “*İlim, haşyeti; marifet ise heybeti miras bırakır.*” demiştir.²⁸

Kuşeyri ‘nin bu konudaki sözleri ise şu şekildedir: “*İslâm âlimlerine göre marifet, ilim manasına gelir. Onlara göre Allah (c.c.) hakkında âlim olan herkes ariftir. Her arif de âlimdir. Sûfilere göre marifet ise şu vasıflara sahip kişinin sıfatıdır: Hak Sübhânehu ve Teâlâ’yı önce isimleriyle tanır, sonra Hak ile olan muamelesinde sıdk ve ihlâs üzere olur. Sonra kötü huylardan ve afetlerden temizlenir, daha sonra Hakkın kapısında bekler ve kalbi ile itikâf haline devam eder. Bütün bunların karşılığı ve sonucu olarak Allah Teâlâ’dan güzel bir teveccûhe nail olur. Allah (c.c.), onun bütün hallerinde sıdk üzere olmasını sağlar. Neticede kul, ilahî kudretin tasarruflarının nasıl*

²² Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1995, s. 347; Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, 2. Baskı İstanbul 1990, s. 130-131; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, 1997, 487.

²³ Uludağ, a.g.e., s. 179; Gül, Asiye, a.g.e., s. 15.

²⁴ Mekki, Ebû Tâlib, **Kûtu’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)**, Terc., Muharrem Tan, İz yay., İst., 2004, s. 37.

²⁵ Sülemi, Zikru’n-Nisve, s. 9; Güloğlu, Nazife Vildan, **Tasavvufta Kadın Ve Ebû Abdurrahman Sülemi’nin Zikru’n-Nisveti’l müteabbidâti’s-Sûfiyyât**, (Dan. Hülya Küçük), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s. 100.

²⁶ Sülemi, a.g.e., s. 85; Güloğlu, Nazife Vildan, a.g.e., s. 100.

²⁷ Sülemi, a.g.e., s. 102; Güloğlu, Nazife Vildan a.g.e., s. 100.

²⁸ Sülemi, a.g.e., s. 118; Güloğlu, Nazife Vildan a.g.e., s. 100.

cerayan ettiğine dair sırları, Hakk'ın tarifi ve tâlimiyle alır, arif diye isimlendirilir onun bu haline de marifet adı verilir. Kısaca kul halka yabancı, nefesine uzak olursa marifete erişir."²⁹

Hallâc-ı Mansur bir söyleminde: "*Kul mârifet makamına eriştiği zaman Cenâb-ı Hak ilham yoluyla ona vahyeder; sırrını, Hakk'ın ilhamından başka bir şeyin akla ve hâtıra gelmesinden korur.*" diye ifade etmiştir.³⁰

Zunnûn³¹ demiştir ki: "(Şunlar) Mârifetin hakikatidir:

a- *Sırrını her türlü irâdeden (Harkûşi'ye göre; her türlü istek ve arzudan) tahliye etmek,*

b- *Alışılmış ve âdet hâline gelmiş olan şeyleri terketmek,*

c- *Hiçbir amaç olmadan ve hiçbir şeyle alâka kurulmadan gönlün Allah (c.c.) ile sükûnete ermesi,*

d- *Allah (c.c.)'tan başka her şeyle, gönülden ilişkiyi kesmektir.*"³²

Zunnûn el-Mısri'ye: "*Kimler en sefil ve değersizdir?*" diye soruldu. Zunnûn şöyle cevap verdi: "*Hem kendisini Allah (c.c.)'a götürecek olan yolu bilmeyen (diğer bir varyant; Allah (c.c.)'ı bilmeyen), ve hem de o yolu öğrenme zahmetine katlanmayan kişilerdir.*"³³

Zunnûn el-Mısri kendisine sorulan: "*Mârifetim ne zaman sağlamlaşır?*" sorusuna şu şekilde cevap verdi: "*Dünyâdan tiksindiğin ve yabancılaştığın (istevhaşte) ve belâ indikçe sevincin arttığında.*"³⁴

Yine Zunnûn şöyle ifade etmiştir: "*Ârifin arkadaşlığı (mu'âşeratu'l- 'ârif), Allah (c.c.)'ın dostluğu ve ahablığı gibidir. Allah (c.c.)'ın eşsiz sıfatları kendisinde tecelli ettiği için, (kendisi yük olmadan) senin sıkıntılarına katlanır, yükünü taşır ve sana karşı hoşgörülüdür.*"³⁵

Marifet ve muamele ilmine sahip olanlar, ilmiyle amel eden, ameli ilimle beraber zikreden ve bunların tamamını da Allah (c.c.) korkusu ve huşu olarak

²⁹ Kuşeyri, a.g.e., s. 421,422; Gül, Asiye, a.g.e., s. 15.

³⁰ Kuşeyri, a.g.e., s. 424.

³¹ Mısır'da doğan (155/ 771-772) ve Mısır'da vefat eden (245/860) Zunnûn, rahimehullâh, evliyâ ve seyahat arzusuyla dolu olup, ilim ve vera' erbâbıydı. Devrinin en büyük edibiydi. Mârifette ve mânevîyat ehlinin hallerini tanımlamasında belâgatla konuşma Özelliği vardı. Tasavvuf üzerine ilk kitap yazan ve Mısır'da ilk söz söyleyendi.

³² İbn Arabî, *Şeyh-i Ekber'in Kâleminden Bir Sûfi'nin portresi Zunnûn-ı Mısri*,(trc.Ali Vasfi Kurt), Gelenek Yay., İst., 2005, S. 186.

³³ İbn Arabî, a.g.e., S. 182.

³⁴ İbn Arabî, a.g.e., S. 190.

³⁵ İbn Arabî, a.g.e., S. 186.

vasfederler ve bu yönüyle bu ilim ahkâm ve fetva ilimlerinden farklıdır. Bu amel ve muamelelerin erbapları, yoksul ve takva ehlinden olup, herşeyi Allah (c.c.)’a bırakıp kadere boyun eğen ve korku hallerine sahip olan, heves ve muhabbet sahipleridir.³⁶

Hasan el- basri (r.a.) şöyle demiştir: “*Amel etmediğiniz müddetçe dilediğiniz kadar ilim sahibi olun. Allah Teâlâ, onunla amel etmedikçe size ecir verecek değildir.*”³⁷

“Muhasibi, marifeti Allah (c.c.)’ın kendisini insana tanıttığı şeylerle O’nu tanımak şeklinde tanımlar. Ona göre, Allah (c.c.)’ın affedici, kudret sahibi, cebbâr, kerim, azim, hakîm vb. olduğunu bilmek marifettir, yâni Allah (c.c.)’ı tanımadır.”³⁸

Ebu Said Harraz, marifetin biri Hakk vergisi, diğeri kulun gayretiyle kazanılan olmak üzere iki çeşidinden bahseder.³⁹ Onun bu ayırımı, ilimle marifet arasındaki farkı göstermektedir.”⁴⁰

Bize göre bunlardan ilki hızıra verilen, ikincisi ise sûfiye verilen marifettir. Çünkü burada marifeti ikiye ayırmıştır ilmi değil.

“Sehl b. Abdullah Tüsteri de, ilim, marifet ve akıl arasındaki ilişkiye dikkat çekerek şu tespiti yapar: ‘İlmin varlığı marifetle, aklın varlığı da ilimledir. Marifet ise vasıtasız olur. Eşyanın Zâhiri ile ilgili bilgilere ilim, bâtınını ve iç yüzünü keşfetmek suretiyle elde edilen bilgilere marifetismi verilir.’”⁴¹

“Arifi kendisi sustuğu halde sırrından Hakk’ın konuştuğu kimse olarak gören Cüneyd⁴²Bağdadi, marifeti insan-Allah (c.c.) ilişkisi yönüyle ele alır. Ona göre: ‘marifet, Hakk’ın ilminin var olduğu yerde insanın bilgisinin bulunmamasıdır. Marifet, en sonunda varılacak noktayı kalbin görmesidir. Arif bu noktada az veya çok herhangi bir tasarrufta bulunamaz.’⁴³ Kalbin bu bilgisinde, insanın müdahalesi söz konusu değildir.”⁴⁴

“Zünnün Mısri ise, marifet bilgisine ulaşan ariflerin şu üç vasfı taşıması gerektiğini belirtir. Ona göre: *Bu sıfatlardan birincisi, marifet nuru verâ nurunu söndüremez. İkincisi, zahiri hükümlere muhalefet eden, onlara ters düşen bir bâtını*

³⁶ Mekki, Ebû Tâlib, a.g.e., s. 37.

³⁷ Mekki, Ebû Tâlib, a.g.e., s. 19.

³⁸ Haris el-Muhâsibi, **El-Vesâyâ**,(Tahkik: Abdülkadir Ahmed Ata), Beyrut 1986, s. 285; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 87.

³⁹ Serrâc, 56; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 87.

⁴⁰ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴¹ Kelâbâzi, 97-98; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴² Kuşeyri, 245; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴³ Kelâbâzi, 97, 193; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴⁴ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

bilgiyi kabul etmez. Üçüncüsü ise, Allah (c.c.)'ın ihsan ve nimetlerine nail olduğunda haramların sınırını zorlamaz.”⁴⁵

“İbn Meserre’ye göre marifet: *Allah (c.c.)’ın seçkin kullarına bir hibesidir. Çalışma ile elde edilemez. Bilgisini artıran kişi marifete zemin hazırlamış olur. Ancak her bilgi sahibine marifetin verilmesi zorunlu değildir. İnsan bilgisini artırmak, halis ve takvalı bir şekilde kulluk yapmaktan sorumludur. Bunlar marifetin sebepleridir.*”⁴⁶Bize göre, bu yapılan işler de farklı bir çalışma şeklidir.

“Ebu Tâlib Mekki ise, ilim denilince tevhid ilminin kastedildiğini söyleyerek konuya farklı bir bakış açısı getirir. Ona göre bu ilme, marifet bilgisiyle ulaşılabilir.⁴⁷ İlm-i bâtın, Allah (c.c.)’ın sevdiklerinin kalbine yerleştirdiği bir sır olup, ona ne bir melek ne de bir beşer muttali olur.⁴⁸ Zahir ve batın olmak üzere ikiye ayrılan ilmin her bir kısmı, İslâm ve iman noktasından birbirinden ayrılamaz. Bu beden ve kalbin birbirinden ayrılamayışı gibi bir şeydir.⁴⁹

“Mekki’ye göre, ilimlerin en üstünü Allah (c.c.)’ın yakınlığına kavuşanlara mahsus ayne’l-yakin olan müşâhede ilmidir. En düşüğü ve değersiz ise müminlerin geneline ait olan teslimiyet ve taklitçilikler.⁵⁰Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Mekki’ye göre: İlimle marifet aynı şey değildir. İlmin konusu şariat ve mülk âlemi, marifetin konusu ise zât ve ilâhi âlemdir.”⁵¹

“İbnü’l-Arab’i de selefi Endülüslü İbn Meserre gibi marifeti ilâhi bir nitelik olarak görür. Salih amel ve takva ile yola sülûk ederek elde edilen bir bilgi olan marifet, sadece Bir’i ister ve Bir’i kabul eder. Bu bilgide düşünme ve nazar yoluyla elde edilen bilginin zıddına, asla şüphe ve kuşku yoktur.”⁵²

“Sûfilerin samimi ve ihlâslı olarak yaptıkları ibâdet ve riyazet neticesinde elde ettikleri marifet bilgisi duyu organları ve akılla elde edilmediği için anlatılamaz. Geliş tarzı bilinmeyen marifetin anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi mümkün değildir. Bir mahiyet hakkında önermelere dayanmayan bir bilgi olan sûfinin marifetini ispat etme ve araştırma imkânı yoktur. Sûfi kazandığı marifeti akılla işleyebilmekle beraber marifet

⁴⁵ Serrâc, 61; Kuşeyri, 245-246; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴⁶ İbn Meserre, **El-Münteka**, 80a-80b; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴⁷ Mekki, I, 129; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴⁸ Mekki, I, 120; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁴⁹ Mekki, I, 130; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁵⁰ Mekki, I, 136; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 88.

⁵¹ Hüseyin Certel, **İman ve Ahlâkta Kemâlin Yolu**, Hamle Yayınları, İstanbul, tarihsiz, 63- 64; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 89.

⁵² İbnü’l-Arabî, **El-Fütûhâtü’l-Mekkiyye**, II, 393; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 89.

bilgisi Allah (c.c.) hakkındaki bilgi olduğu için ilim ve irfan arayan kişinin aklının sınırlarına sığmaz.”⁵³

Gazâli’nin, imanın oluşumunda temel aldığı akıl ve ilim, yerini, yaşadığı sûfi tecrübelerden sonra kalp ve marifet kavramlarına bırakmıştır. Gazâli, eserlerinde kalbi bilgiyi; yaklaşık olarak birbirleriyle aynı manaya gelen sezgisel, yakini, ledünni, ilhami, keşfi, irfani ve hadsi gibi farklı isimlerle zikretmektedir. Gazâli, imana esas olan, imanın yakın seviyesine çıkmasında rol oynayan bilgiyi isimlendirirken, bu bilgi türünü ilim kavramıyla değil, onun yerine tasavvufî yanı ağır basan marifet kavramını kullanmaktadır.⁵⁴ Tariflerde ilim yerine marifet kavramının geçmesi, bu ilmin salt bilgiden ziyade, inanca temel teşkil ettiği kesin olarak düşünülen olguların varlığını tanıma, bu olgular hakkında derinliğine görüş sahibi olma ya da buna ihtiyaç hissetme anlamlarını barındıran bir bilgi türü olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.⁵⁵ Gazâli’ye göre, “Marifetler farklı olup, derece derecedir. Herkes Allah (c.c.)’ı aynı derecede ve aynı kuvvette bilemez. O halde tecelli de farklı farklıdır.”⁵⁶

Her insanın bilgi ve tecrübesine göre marifetin oranı farklılık göstermektedir. Marifet-i ilahi, dibi olmayan bir denizdir.⁵⁷ Böyle bir denizde de herkesin konumu ve durumu aynı olamayacağı için, herkes seviyesine göre nasiplenir. Bazı insanlar sadece denizlerin manzarasını izlemeyi yeterli bulurken, bazıları dizine ya da beline kadar gelen derinliklerde yüzer, kimileri sadece kıyılarda dururken, kimileri denizin dibine, boyunu aşan yerlere dalar ve kimileri de denizin en derin ve tehlikeli noktalarına kadar inerek denizin her türlü değerli şeylerinden istifade etmeyi tercih eder. Normal insanların ve bilginlerin marifet deryasındaki dereceleri, son mertebeye kadar olabilir; onlar son safhaya, denizlerin en derin yerlerine taklitleri ve bilgileriyle ulaşamazlar. O derinliklere ulaşmak marifet erbabının işidir. En yüksek mertebeye ancak arifler ulaşabilir. Sanat ve meslek konusunda nasıl değişik birçok derece varsa; aynı şekilde marifet denizindeki dereceler de farklılık arz etmektedir.⁵⁸

Marifet ve ilim arasındaki farkın ne olduğu, sûfiler arasında bahis konusu olmuştur. Lugatta ilim bilmek, marifet ve irfan, tanımak anlamına gelir. İlim sahibine

⁵³ Erol Güngör, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, İstanbul 1982, 128-130, 140; Şahin Filiz, **İslâm Felsefesinde Mistik Bilginin Yeri**, İst., 1995, 225 vd; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 90.

⁵⁴ Franz Rosenthal, **Bilginin Zaferi**, s. 122; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 87.

⁵⁵ Franz Rosenthal, a.g.e., s.122; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 87.

⁵⁶ Gazâli, **Mearicü’l Kuds**, s.159; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 96.

⁵⁷ Gazâli, **İhya**, I/78; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 96.

⁵⁸ Kelâbâzi, a.g.e., s. 97.

âlim, marifet ve irfan sahibine ise ârif denir. Zâhiri bilgilere ilim, bâtni bilgilere marifet; şer'i bilgilere ilim, tasavvufi bilgilere marifet; akla, nakle ve dış tecrübeye dayanan bilgilere ilim; keşfe, ilhama, sezgiye ve iç tecrübeye dayanan bilgilere marifet; külli olan bilgilere ilim, cüzi olan bilgilere marifet; teorik bilgilere ilim, pratik bilgilere marifet; öncesinde cehalet bulunmayan bilgilere ilim, bulunan bilgilere marifet denir. Onun için Allah (c.c.)'a âlim denilir, fakat ârif denmez.⁵⁹

Şeriat (*İslâm'ın emir ve yasakları*), ma'rifet (*herkeste olmayan, bilgi*) için temel esastır; ma'rifet şeraiti uygulamakla gerçekleşir. Ma'rifet ve hakikat (*asıl gerçek*), bâtn (*bir şeyin iç yüzü, görünmeyen yanı, saklı ve sırlı yönü, tefekkür, feraset ve kalp basireti ile bilinen kısmı*) ilmi ve şeriat onun zâhidir (*bir şeyin dışı, görünen, ortada olan, müşahade edilen, duyu organları ile hissedilen ve bilinen kısmı*). Tarikat, şeriatle ma'rifete ulaşma egzersizidir. Ma'rifet, kalbin hayat ilmidir; ma'rifet sahibi olmayan insanların kalbi ölüdür.⁶⁰

Sûfilere göre insanın öz sıfatı bilgisizliktir. İlim yalnızca Allah (c.c.)'ın sıfatıdır. İnsan ancak kendisinin esas itibariyle cahil olduğunu, sahip olduğu az miktardaki ve eksik bilgilerin Allah (c.c.)'ın istemesiyle ve emaneten geldiğini idrak ettiği zaman, ârif (irfan ve marifet sahibi) olur.⁶¹

Gaybi Bilgi: Kur'ân-ı Kerim'de gayb kelimesi türetilmiş halleriyle beraber altmış yerde geçmektedir.⁶² Gaybi bilgi ve ilhâm: İlmi tecrübe ve akıl alanlarını aşan, birçok kez tekrarı mümkün olmayan özel bir tecrübe, bir iç görü, kalbin keşfi ile elde edilen bilgi olarak tanımlanabilir.⁶³

Musa (a.s) ile ilgili kıssada gerçek şudur: Alah'ın bildiğini bilerseniz, dayanamazsınız. Geleceği bilmek, varlıkta madalyonun öteki yüzünü görmek ve bilmek, insanın taşıyacağı bir yük değildir. Bu nedenle Yüce Allah (c.c.) insanların gaybı bilmelerini istememiştir.⁶⁴

Gaybe ait konular deney ve tecrübe alanı içine girmemektedir. Bu sebeple (genel olarak gayb konusu) Kur'ân-ı Kerim'de, insanın akıl ve duyularına konu olmayan ve bu yüzden de insanlar tarafından bilinmeyen âlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı

⁵⁹ Kelâbâzi, a.g.e., s. 97.

⁶⁰ Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İfav Yay., İstanbul, 2008, s. 317.

⁶¹ Kelâbâzi, a.g.e., s. 97.

⁶² Muhammed Fuad Abdülkâfi, **el-Mu'cemü'l-Müfreh li El-fazi'l-Kur'ân'il Kerim**, İst., 1984, s. 705.

⁶³ Ülken, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri**, Ank., 1972, s. 49.

⁶⁴ Atılğan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 27.

Kerim’de:

“Gaybın anahtarları O’nun katındadır, onları ancak O bilir.”⁶⁵ “Gaybı bilmek Allah (c.c.)’a mahsustur.”⁶⁶

“De ki; göklerde ve yerde gaybı ancak Allah (c.c.)’tan başka bilen yoktur”⁶⁷ buyurulmak suretiyle aşağıdaki gerçek tekrar edilerek bildirilir.⁶⁸

“Gaybı bilmek ancak Allah (c.c.)’a ait bir keyfiyettir. Allah (c.c.) gaybı, O dilerse ve istediği kuluna istediği kadarını bildirirse sınırlı olarak verilebilir.”⁶⁹

Muhâdara ve Müşâhede: Muhâdara, huzurda olmak demektir. Sâlikin (bir yol tutup, bağlanan kişinin) kalbinin Allah (c.c.)’ın sıfatlarından aldığı feyizle Hakk’ın huzurunda olmasıdır. Muhâdara, ya kuvvetli deliller sâyesinde veya zikrin etkisiyle meydana gelir. Muhâdaranın ileri derecesi müşâhededir.⁷⁰

Müşâhede, Hakk’ın kalpte hazır olmasıdır. Müşâhede sahibi kendi zatını (şahsını, benliğini) ortadan kaldırmış, ma’rifeti (derin ilmi) onu adeta yok etmiştir. Muhâdara halinde sâlik, delillere bağlıdır ve akli kendisine delildir. Muhâdara başlangıç, müşâhede nihâyet halidir. Muhâdara telvin: Tasavvufta “telvin” renkten renge, “hâlden hâle” girme makamıdır ve muhâdara telvin ehli içindir. Müşâhede; tâat ve ibâdetlerde istikâmet üzere karar kılan, bulunduğu mânevi makama iyice yerleşen kul anlamına gelen temkin ehli içindir.⁷¹

Tecelli: Tecelli, ortaya çıkmak ve görünmek demektir. Tasavvufta ilahi kudrete ait eserlerin eşyada görünmesidir. Gaybdan gelen, kalpte zâhir olan nûrlar içinde kullanılır. Âlemde var olan eşyanın hepsi, her nefeste değişmektedir. Her mevcut yok olmakta ve yerine ânında benzeri gelmektedir. Buna “teceddüd-i emsâl” denir. Nitekim nehir akıp gitmektedir ve gelen su daima yenidir. “Bir insan bir nehirde iki defa yıkanmaz.” denmiştir.⁷²

Tecellide, gaybdan şehâdet âlemine, karanlıktan aydınlığa çıkış söz konusudur. Tecelli ayrıca tecelli-i ef’al, tecelli-i esmâ ve tecelli-i sıfat gibi gruplara ayrılır. Tecelli-i ef’al denilen fiil tecellisi, Hakk teâlâ’nın fiillerinden birinin kulun kalbinde açılmasıdır. Bu mertebeye eren sâlik “Lâ fâile illallah” sırrına erip bütün fiilleri Hakk’tan bilir.

⁶⁵ En’am, 6/59.

⁶⁶ Yunus, 10/61.

⁶⁷ Neml, 27/65.

⁶⁸ Atılgan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 23.

⁶⁹ Atılgan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 24.

⁷⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 223.

⁷¹ Yılmaz, a.g.e., s. 223.

⁷² Yılmaz, a.g.e., s. 224.

Tecelli-i esmâ hakk teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından bir ismin sâlikin gönlünde yer etmesidir. Böyle bir tecelliye mazhar olan kimse, o ismin nurları altında hayrete düşer. Sıfat tecellisi ise Hakk'ın sıfatlarından birinin kulun kalbine açılmasıdır. O sıfatın bazı eserleri Cenâb-ı Hakk'ın fazlıyla kulda zâhir olur. Meselâ Hakk'ın "Semi" sıfatıyla tecelli ettiği bir kul, cansız varlıkların bile söz ve tesbihini duyar hale gelir.⁷³

Yakin: Zan, şüphe ve şek seviyesinin üzerinde, bunların üzerine çıkmış bir ilim olup zihinde sarsılmaz, güçlü ve teyit edilmiş bir güvenlikle sabit bulmuş hakikati (gerçeği) dile getirir. Açıktır ki, ilmin bu derecesi aklın harekete geçmesiyle oluşup, gelişim ve yükselmeye müsaittir. Bu bakımdan Kur'ân'ın kelime hazinesinde üç ayrı terim karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki olan ilme'l-yakin delilin gücü ve burhanın (ilahi kanıtın) sağlamlığı ile zihne güçlü bir şekilde yerleşen bilgi/marifettir. İkincisi ayne'l-yakin ise, müşahede ve gözle görme yoluyla sabit ve hâsıl olan bilgi/marifettir. Üçüncüsü ise hakka'l-yakin ilim ve müşahede sonucu ortaya çıkan bilgi/marifettir.⁷⁴

İnsanın öleceğini bilmesi (ilme'l-yakin), ölüm döşegine düşüp can çekişmesi, ölüm meleğini görmesi (ayne'l-yakin), ölümü tatması ve ölüm olayını yaşaması (hakka'l-yakin) dir. İlme'l-yakin, şeraitin zahiri; ayne'l-yakin, şeraitteki ihlâs; hakka'l-yakin ise şeraiti müşahede, yâni yaşamadır.⁷⁵

Yakin sahipleri katında: *Bela nimet, rahatlık musibettir.*⁷⁶ Ayne'l-yakin, kesinliği gözle görülen bilgi demektir ki, mutasavvıflar bunu "beyan ile meydana gelen bilgi" diye açıklamışlardır. Hakka'l-yakin ise kalb gözüyle görülerek alınan ilimdir. Demek ki, ilme'l-yakin, akıl sahiplerinin; ayne'l-yakin, ilim sahiplerinin; hakka'l-yakin, ma'rifet sahiplerinin bilgisidir.⁷⁷

İslâm tasavvufunda ilme'l-yakin, ayne'l-yakin ve Hakka'l-yakin bilgisinden ilk ikisi ilim kısmını teşkil eder. Üçüncüsü ise marifet kısmını oluşturur. Çünkü ilme'l-yakin ve ayne'l-yakin duyu vasıtaları ve akıl yürütmeyle, yâni, mücahede ve muanese ile elde edilen bilgilerdir. Hakka'l-yakin ise ferdin bil-fiil yaşaması ve kalbine bildirilmesi, yâni mükâşefe ile ulaşılan bilgidir.⁷⁸

Keşf ve Mükâşefe: Perdeli olan, duygularla bilinmeyen, his ve akılla

⁷³ Yılmaz, a.g.e., s. 224.

⁷⁴ Gâlib Hasan, *Nazariyyetü'l-İlm fi'l-Kur'ân*, s. 34; Alrawashdeh, Ziyad, a.g.e., s. 102.

⁷⁵ Uludağ, a.g.e., s. 153, 154.

⁷⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 222.

⁷⁷ Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba yay., İst., IX, s. 437.

⁷⁸ Ali b. Osman Cüllabi Hucviri, *Keşfu 'l-Mahcub, Hakikat Bilgisi*, (Hazırlayan: SüleymanUludağ), İstanbul, 1982, s. 532-533.

anlaşılamayan hakikatları (gerçekleri); evliyanın Allah (c.c.)'ın lutuf ve ihsaniyle, kalbine gelen ilham yoluyla algılaması, kalp gözüyle görmesidir, bazı şeylerin kendisine malum olup bilmesi demektir.⁷⁹

Sûfilere göre, maddi ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde (hicâp) oluşturur. Riyazet (Fani şeylerden nefsinin çekerek kanaat içinde yaşamak), mücahede (Allah (c.c.) yolunda savaşma) ve tasfiye (ruhun arınıp temizlenmesi) ile bu perde kalkınca gayb ayan-beyan görülür.⁸⁰

Sıddıkların ve mukarreblerin (Allah (c.c.)'a yakın olanların) ilmi olan; kalp temizlendiği, bütün kötü sıfatlardan soyunup nûra döndüğü zaman elde edilen Mükâşefe ilminin gayesi: ma'rifet elde etmek, insan, varlık ve Allah (c.c.) gibi konularda akıl, nazar ve istidlâl (bir konuda kanıtlara dayanarak sonuç çıkarma) yolunun dışında kalbi bilgi sağlamaktır. Gazzâli kalbi bilgilere mükâşefe ilmi (tahakkuk) adını verirken, insan davranışlarını ibâdet, amel ve ahlâk açısından anlatan ilme de muâmele (Tahalluk) ilmi adını verir.⁸¹

Tasavvufa ait kitapların yazılması üçüncü hicri yüzyıla rastlar. Tasavvufa ait yazılan ilk kitaplar seyr ve sülûka, ahlâk ve nefis muhasebesine dair kitaplardır ki buna genel olarak (Muamaeleye) ait kitaplar denir. Muameleye ait kitaplardan sonra da tevhid ve hakayike (asıl gerçeğe ait) ait kitaplar yazıldı ki, bu cins kitaplara da genel olarak (mükâşefe) ye ait kitaplar denir. Muameleye ait kitaplar vesile, mükâşefe kitapları da sufilerin tevhid kitaplarıdır ve genel olarak tevhid ilmi namını alan mükâşefe ilmi; aynı zamanda, hakikat ilmi, bâtın ilmi, esrar ilmi, keşf ilmi, ledün ilmi gibi çeşitli adlarla da adlanmıştır.⁸²

Gazâli'ye göre, kalbi bilginin eş anlamlısı olan mükâşefe ilmi, herkesin elde edemeyeceği ve derinliği olan bir ilimdir. Bu ilmi elde eden insanlar çok dikkatli olmak zorundadırlar. Bu makama ulaşan kimse, âşık olduğu Allah (c.c.)'tan başka bir şey görmez. O'nda yok olur. Hatta onda yok olduğunu da unuttur. Gerçekler ve ilahi sırlar, şimşekler gibi çakar. Gazâli, bu halde iken erilen sırları açıklamaya ruhsat olmadığını ifade etmektedir.⁸³

Eğer bu makamın sırları, gereğince muhafaza edilmezse, o insan ilahi olarak bazı cezalara çarptırılabilir. Gazâli, mükâşefe ilminde bazı sırları herkesin kavramasının

⁷⁹ Bilginer, H. Ali, a.g.e., s. 61.

⁸⁰ Uludağ, a.g.e., s. 213; Yılmaz, a.g.e., s. 222.

⁸¹ Yılmaz, Hasan, a.g.e., s. 222.

⁸² Sunar, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1975, s. 176.

⁸³ Çubukçu, İbrahim Agah, **Gazzâli ve Şüphecilik**, s. 89, 90; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

(idrak etmesinin) mümkün olmadığını ve anlamayan kimsenin inkâr yolunu seçmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple bunları avama (Halktan ilmi irfanı kıt olan kimse) açıklamak sakıncalıdır ve bunların açıklanması caiz değildir.⁸⁴

Nitekim arifler şöyle demişlerdir: “*Rububiyyetin sırrını ifşa etmek küfürdür.*” (yâni, Cenab-ı Hakk’ın her zaman her yerde her mâhluka, muhtaç olduğu şeyleri vermesi, terbiye ve tedbir etmesi ve malikiyyeti ve besleyiciliğinin keyfiyyetine dair sırları açığa çıkarmak, varlığını inkâr etmektir). Nitekim Hallac bunun örneğidir ve ifşa ettiği sırrın cezasını başıyla ödemiştir. Bu derinliklere dalmayan zayıfların şaşması, karıncanın şaşmasına benzer. “*Kâğıt üzerinde yürüyen karınca, sadece kâlemin ucunu görür. Ne parmakları, ne de elin sahibini görür. Yazanın, kâlemin bizzat kendisi olduğunu zanneder. Gözün kusuru daha ilerisini görmeye mani olur.*”⁸⁵

Allah (c.c.)’ı, onun melekûtunun sırlarını, sıfatlarında ve fiillerinde bulunan incelikleri bilmenin zevkini ancak tadanlar bilebilir.⁸⁶

Hikmet: Sözde, davranışta, irâdede isâbettir.⁸⁷ Arapça hikmet: varlık-değer-bilgi-amel ilişkisinde nihai olarak ahlâkı hedefleyen ilim/amel izdivacını öngören geleneksel dünya görüşünün ortaya çıktığı ve boyut kazandığı kavramdır. Hikmetin batı dillerinde en azından on dört karşılığı vardır. İslâmda ancak vahiyle bildirilen, mutlak anlamda ilahi bilgi anlamına gelen, ilmin amele dönüştüğü hikmet; özelde bütünsel ilmi, genelde ilim/amel birlikteliğini anlatır. Sözlük bakımından hikmetin üç temel anlamı tespit edilebilir. Öncelikle lügat anlamıyla hikmet, “sağlam yapmak”; ikincisi “ilim ve amel” anlamına gelirken, üçüncü olarak ise, *illet* anlamına gelir. Türkçede “sebeb-i veya hikmet-i vücudu” deymi kullanılır. Şu halde hikmet: ilim, amel ve illetin toplamını ifade eder. İslâmi-geleneksel dünya görüşüne göre amel, ilmin gayesi olduğu, amelden kopuk soyut ilmin bir değeri olmadığı için “ilim ile hikmet” bir bakıma fiilen özdeş; bir bakıma ise hikmet, ilmi de kapsayıcı, yâni ilim özel, hikmet ise genel sayılmıştır. İnsanlar kendilerine verilen ilmi, amele dönüştürerek hikmeti kazanabilirler.⁸⁸

Velilerin hikmeti, Allah (c.c.)’ı bilmektir ki, hakikat bilgisidir, ilm-i hâldir. İrfân bilgisidir, aşk ilmidir, bâtın ilmidir, ledûn ilmidir, kalp ilmidir. İlim ve hikmet birbirinden cisim ve can gibi ayrılmazlar. İlim, öğrenmekle olur, hikmet ise bir nevi

⁸⁴ Gazâli, a.g.e, IV, s. 306; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

⁸⁵ Gazâli, a.g.e, IV, s. 306; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

⁸⁶ Gazâli, İhya, IV, s. 304, 305; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

⁸⁷ Uludağ, a.g.e., s. 169.

⁸⁸ Gencer, Bedri, **Bütünsel Bilginin Peşinde Hikmet**, Üç aylık İlim, Kültür, medeniyet Dergisi, İst., Nisan – Haziran Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 59, 60.

ilhamla olur. İlim dilden dile gelir; hikmet, gâibden kalbe gelir.⁸⁹

Hikmet ehli ancak hak ile konuşur, yalnız O'nun için iş yapar ve dâimâ O'nun muradını ister. Hikmet kazanmak; kısa konuşmak ve yumuşak davranmaktır. Hikmet, ilâhi gayb âleminde dâir hazinelerdir ve doğduğu kalbi nurla doldurur. Allah (c.c.) dostları olan üstün veliler, hikmet pınarları ve rahmet kaynaklarıdır. Hikmetin alâmeti: Dünyevi şehvet ve tutkulara olan sevgiyi terk etmek, mevlâ'nın dostluk huzûrunu istemek, az yemek, az içmek, az uyumak, oruca devam etmek, gerektiğinde konuşmaktır. Tam anlamıyla gönülden Mevlâ'ya yönelmektir.⁹⁰

Hikmet: Hakk'a tevekkül işi, O'na teslim ve O'ndan razı olmak, halka güzel bir tarzda; alçak gönüllülük, yumuşaklık ve hoşgörüle davranmaktır. Hikmet: Kendinden daha büyük ve yetkin olana teslim olmak, daha küçük olana da saygı duyup, şefkat etmektir. İşte bu vasıflarla bezenmiş olan ârif İlâhi hikmet erbâbıdır. Onun söz ve davranışlarının hikmetlerindeki faydalar sonsuzdur.⁹¹

Dil mülk âleminin, kalb ise melekût âleminin hazinesidir. İlim satırlarda açıklanmış ve halk içindir; hikmet ise göğüslerde gizlenmiş ve hak ehli içindir. Hikmet; Rabbin ilhamıdır, yakini mukâşefedir, anlama ve düşünmenin kemal derecesidir, ârifin kalbinde parlayan nurdur. Hikmet, Hak ile konuşmak ve Halk ile susmaktır. İlim düşünmekle bilinir; hikmet, zikir etmekle bulunur.⁹²

Vâkıa- Vâkıât: Gayb âleminde kalbe ya misâl yoluyla, ya da hitap sûretiyle gelen mânâlar, müjdeli mesajlar hakkında kullanılır. Bazen de halvetteki (inzivaya çekilmiş) sâlikin (tarikât ehlinin) veya riyâzatla (nefsini terbiye etmekle) meşgul müridin ibâdet sırasında kendinden geçmiş bir halde iken muttali (vakıf olduğu) olduğu hakikatlerdir. “Vakıâ” genellikle uyku ile uyanıklık arasındaki halde meydana gelir. Sâlik huzur halindeyken meydana gelen vâkıaya mükâşefe denir. Vâkıa bazen rüyâ âleminde görülen mânâlar hakkında da kullanılır. Ancak vâkıa sıradan rüyâlardan farklı bir olgudur.⁹³

Feth ve Feyz: Feth, sâlike Hakk tarafından kapının açılması sonucu zâhir olan kemâl (bilgi ve erdem bakımından olgunluk, yetkinlik, erginlik) halleri hakkında kullanılan bir kavramdır. Feth-i ilâhi de denilen bu hal, sâlikin çeşitli makamlara yükselmesini sağlar. Feth, nefis ve ruhdaki duruma göre değişik tecelliler sağlar.

⁸⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Kit-san Yay., İst., 1984, s. 492.

⁹⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 490.

⁹¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 490.

⁹² Sunar, Cavit, a.g.e., s. 176, 169.

⁹³ Yılmaz, a.g.e., s. 225, 226.

Nefsteki feth ilim, ruhtaki ise ma'rifet verir. Feth, kalp gözünün açılması anlamına geldiği gibi, Allah (c.c.)'tan gelebilecek maddi ve manevi ihسانlar hakkında da kullanılır. Allah Teâlâ, "Fettâh" ismi ile her türlü Feth ve fütûhatın (zaferlerin) kaynağıdır. İbn Arâbi'nin el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si, Mekke'de gelen ilham ve fetihleri ihtivâ ettiği için bu adı almıştır. Feyz ise, kulun çaba ve iktisabı (kazanma işi) olmadan kalbe taşan bilgi ve mânevi haldir. Feyz, sâlikî kuşatan mânevi hâl anlamında da kullanılır. Feyzin bir de 'isnâdi' olanı vardır ki, şeyh ve muridlere sened ve silsile (birbiriyle bağlı şeylerin) yoluyla ulaşan irfandır. Şeyh bu tür feyzi, zikir ve sohbet sırasında muridin gönlüne "ifâza" eder.⁹⁴

Levâih, Tâvarık ve Levâmi: Levâih, zuhura gelir gelmez kaybolan tecelli nurudur. Sühreverdi, Levâihi, hâlin başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Tavârik, hakikat ehline geceleyin gelen ilhâmlardır. Levâmi ise, nefsi temiz olan ve başlangıç halinde bulunan sâliklere mânâ âlemlerinden zâhir olan, göz kamaştırıcı ışıklar ve doğuşlardır. Bu üç kavram birbirine yakın anlamlar ifade etmektedir.⁹⁵

Vâridât ve Havâtır: Vârid (c.vâridât) kulun kasd ve iradesi olmadan Hakk'dan gelen mânâ, ilham ve feyz hakkında kullanılan bir kavramdır. Vâridât-ı ilâhiyye ve vâridât-ı Rabbâniyye şeklinde ifade edilir. Havâtır ise insanın iç âleminde duyulan sestir. Ancak havâtır, Hakdan ve melekten olabileceği gibi, nefis ve şeytandan da olabilir. Bu yüzden Allah (c.c.)'tan gelen hâtır ve hitâba hâtır-ı Hakk, melekten gelene ilhâm, şeytandan gelene vesvese, nefsten gelene ise hevâcis veya "Hadisü'n-nefs" denir.⁹⁶

Sûfilerin en çok kullandıkları sözlerden biri de vâridât kelimesidir. Vârid, kulun istemesiyle olmaksızın kalbe gelen hâtırlardır. Sûfilere göre ilâhi huzura bir elçi olan vâridât ya rûhânî ve meleki, ya da nârî ve şeytânî olur. Vârid-i meleki ile vârid-i şeytânî arasındaki fark, rûhânî vâridâtın elem değil, lezzet vermesi ve ilim meydana getirmesidir. Şeytânî vâridât ise hayret, üzüntü, elem ve ağırlık verir.⁹⁷

Atâullah İskenderi "Hikmetler" adlı kitabında konu ile ilgili şu bilgileri verir: Allah (c.c.)'ın sana feyiz ve ilham göndermesi, onunla O'na ulaşman içindir. Allah Teâlâ'nın sana vârid ve ilham vermesi, seni ağyâr elinden kurtarmak ve eşyânın kölesi olmaktan kurtarıp, hürriyete kavuşturmak içindir. Hak Teâlâ sana vârid ve feyzi, seni

⁹⁴ Yılmaz,a.g.e., s. 223.

⁹⁵ Yılmaz,a.g.e., s. 222.

⁹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 222.

⁹⁷ Refik el-Acem, **Mevsû'atu Mustalahâtî't-Tasavvufi'l-İslâmi**, Beyrut, 1999, s. 1020-1023.

vücut (eşya) hapishanesinden çıkarıp müşahede fezalarına yükseltmek için vermiştir.⁹⁸

İlâhî vâridler, feyz ve ilham pek seyrek olarak ansızın gelir. Bu durum, kulların meseleyi istidat ve kabiliyetle izah etmemeleri, böyle bir iddiada bulunmamaları içindir.⁹⁹

Sûfiler, genellikle eserlerindeki fikirleri kalplerine doğan ve tasavvufi bilgiyle özdeşleşen vâridâtla kâleme almışlardır denilebilir. Osmanlı dönemi müellif mutasavvıflarından (Tasavvuf inançlarını benimseyerek, kendini Allah’a adanmış yazarlarından) İsmail Hakkı Bursevi’nin eserlerinde bu tarzın hâkim olduğu ifâde edilebilir. Nitekim Bursevi¹⁰⁰ Divân’ına “Fütuhât-ı Bursevi” adını vermiştir.¹⁰¹

İsmâil Hakkı Bursevi, zaman zaman kalbine doğan vâridâtı şerh sadedinde, bazı eserler kâleme almıştır. Bu eserlerinde vâridât şerhleri (açıklamaları) dışında pek çok manzûme ve diğer tasavvufi konular da yer almaktadır. Bursevi yüzü aşkın esere sahiptir. Eserlerinden bazıları vâridât hakkında yüzeysel de olsa bilgi sahibi olmamızı daha da kolaylaştırmaktadır. O, özellikle bazı eserlerinde “vârid oldu ki” diye başlayarak vâridin yerini, zamanını belirterek adeta bir günlük kâleme alır gibi kalbine doğan bu bilgileri bizlere aktarmıştır.¹⁰²

Sûfiler bilgilerini gayb semasından keşfle ve vâridâtla alırken, zâhir âlimler ise bilgiye eğitim ve öğretimle ulaşmaya çalışmaktadır. Ayrıca ruha ve bedene doğru olmak üzere kalbin iki yüzü vardır. Bedenin Hakk’a yönelmesi ibâdet ile ve ruhun Hakk’a yönelmesi ise ma’rifet iledir. Ma’rifete yol ise şeri (şeriatla ilgili) ibâdetlerden geçmektedir. Bu itibarla sûfiler baştan beri şeriata vurgu yaparak bu ilmin şeriata ters düşmediğini belirtmişlerdir. Batın ilmi konusunda zâhirle çelişmemeyi esas alarak şu kaideyi koymuşlardır: “Zâhire muhalif her batın batıldır.” Böylece kalbe doğan vâridâtın doğruluğu hususunda Kur’ân ve Sünnet mihenk olarak kabul edilmiştir.¹⁰³

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise, sûfinin irfânının, çalışarak kazanılan bir bilgi olmadığı, fakat kazanılması için bir takım hazırlıkların yapılması gerektiğidir. Bunlar zühed (dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getirme), mücâhede (Allah (c.c.) yolunda çalışma, gayret etme, Allah (c.c.)’a ibâdete

⁹⁸ İbn Ataullah İskenderi, **Tasavvufi Hikmetler**, haz: Mustafa Kara, İstanbul, 2003, s. 28.

⁹⁹ Namlı, Ali, **İsmail Hakkı Bursevi**, İst., 2001, s. 217-218.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Bursevi, (ö.1137/1725) Osmanlı Döneminin önemli sûfilerinden birisidir. Çeşitli konularda birçok eser kâleme almıştır. Kitaplarından bazıları Allah (c.c.)’tan kendisine gelen vâridât ve onların şerhlerini ihtivâ eder.

¹⁰¹ Bursevi, **Divân**, (haz., Murat Yurtsever), Arasta Yay., 2000, s. 37.

¹⁰² Namlı, Ali, a.g.e., s. 217-218.

¹⁰³ Döner, Nuran, a.g.e., s. 333.

düşkün olma), murâkabe (Allah (c.c.)’a bağlanarak çile doldurma), zikir gibi irâdi tekniklerdir. Sûfinin tasavvuf yoluna sülûk etmesi (girmesi) ile ilâhi bilgiye ulaşması noktasında en önemli ara unsur, Allah (c.c.)’a olan aşktır. Bursevi’ye göre zâhid, âşık göre pespâyedir. Mevlâ ‘aşkı bir özge râbitadır ve ma’rifet ismine vâsıttadır. Yâni; zâhid, marifet bilgisine ulaşmada birinci basamaktadır. Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarını yerine getirmektedir. Âşık ise, çalışmaları sonucunda zâhiden daha üst mertebeye çıkar. Âşık, dünyayı terkederek Allah (c.c.)’a bağlanır, Allah (c.c.) yolunda çalışarak, zikrederek ve çile doldurarak ilahi bilgiyi hak eder. Allah (c.c.) aşkıyla birlikte Hz.Muhammed (s.a.v.) de bu bilgi kazanımında oldukça önemlidir.¹⁰⁴

Yine vâridâtla ilgili değerlendirmelerde bu bilginin bazı zamanlarda daha fazla geldiği görülmüştür. Bu vakitler, gece yarısı, seher vakti ve seher vaktinden ince kuşluğa kadar olan zamanlardır. Bu bilgilerin nasıl geldiği konusunda da Bursevi’nin ifâdeleri aktarılmıştır. Gaybden, hâl dili ile kalbe gelen bu bilgilerle ilgili misâl ‘âlemi (hayâl ‘âlemi) terimi önem kazanmaktadır. Bursevi eserinde kendi şahsı ile ilgili bazı vâridâtlara da yer vermiştir ki, bunlardan bazıları ayrı bir başlık altında verilmiştir.¹⁰⁵

Saçaklızâde, ledünni ilminden şöyle bahsetmektedir: Ledünni ilmi ikiye ayrılır. Bunlardan bir tanesi, gaybi ilimlerle ilgili olup, Allâh’ın kalbe attığı ilimdir. Yâni Kur’ân’da, Allah (c.c.)’ın Hızır (as)’a yönelik olarak, “biz ona katımızdan bir ilim öğrettik” şeklinde ifade edilen “ilim”dir. Ledünni ilmin diğer bölümü ise; “nefis ve şeytanla mücâhede erbâbında ortaya çıkan, sûfilerin zevk, şurb, rayy, sekr, sahv, fenâ, bekâ, tecelli vs. şeklinde adlandırdıkları ve belirli bir itaatten sonra Allah (c.c.)’ın, insanlara bağışladığı bazı haller şeklinde zuhûr eden insani bir ilimdir. Bu halleri hakikatlarıyla tabir etmek mümkün değildir. Bu ancak tatmakla anlaşılabilir.”Ledünni ilme aynı zamanda, “mükâşefe ilmi, mevhibe ilmi, sırlar ilmi, yüce ilim, verâset ilmi ve hakikat ilmi” adları da verilmektedir.¹⁰⁶

Özet olarak; Saçaklı’ya göre, ledünni ilminin, ilâhi bir bağış ilmi olmasının yanı sıra, insani bir yönü de bulunmaktadır. Bu da insanın nefis ve şeytanla belirli bir mücâdele ve mücâhedesini neticesinde hâsıl olan ilim olmasıdır.

İmam Gazzali “İhya” sında ilimleri sınıflandırırken; âhiret ilmini, “batın ilmi” ve “mükâşefe” (ilahi sırların üzerindeki perdeyi kaldırmak) diye ikiye ayırmış ve ledün

¹⁰⁴ Döner, Nuran, a.g.e., s. 333.

¹⁰⁵ Döner, Nuran, a.g.e., s. 333.

¹⁰⁶ Çetintaş, İbrahim, **Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması**, (Dan. Mehmet Bayraktar), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.149, 150.

ilmini şöyle tarif etmiştir: “ilm-i ledünni sıddıkların ve Allah (c.c.)’ın rahmetine yakın bulunanların ilmidir. Bu ilim ancak kalp temizlenip, bütün kötü sıfatlardan arındığı ve nura döndüğü zaman elde edilir.”¹⁰⁷

Gazâli’ye göre kalp iki manaya gelir: Bedende bulunan cismani kalp ve idrak eden, kavrayan manevi kalp. Birinci manada kalp, et ve kandan müteşekkil olup hayvanlarda bile bulunmaktadır. Ancak ikincisi, insanı insan yapan değerdir. Kalbin ikinci anlamı, bedende bulunan kalple ilgili olan ruhani, rabbani bir latifedir.¹⁰⁸

Gazâli his ve aklın insanı yanılttığını, bunların yakine ulaştıramayacağını anlayınca, güvenilir bilgi kaynağı olarak dini tecrübeye dayalı tecrübi, kalbi, yakini bilgiyi benimsemiştir.¹⁰⁹

Gazâli’ye göre, Okyanus gibi olan İnsanın ruh dünyasında bulunan inciler ilim sayesinde ortaya çıkarılabilir. Ruh dünyasındaki incilerin ve zararlıların tanınması eğitim açısından zorunludur. Bunların tanınması ancak ilim ile mümkün olur. Gazâli, bilgi sağlam temellerden yoksun olunca, öğrenilen şeylerin taklitten ibaret kalacağı kanaatindeydi. O, öğrendiklerini niçin öğrendiğinden ve öğrettiklerini de ne amaçla öğretmekte olduğu noktasından kendini sorgular.¹¹⁰

Öğrenme, bir başkasından bilgi yönünden yararlanmayı ifade ettiğine göre, bilen bir kimseden faydalanılacağı gibi, kalbi saflaştırıp, kendini düşünceye vermekle, külli nefsten faydalanmakla da mümkün olacaktır.¹¹¹

O halde kalbini arındırabilen kimseler bütün ilimleri veya ekserisini kendiliğinden bilebilirler ki, Gazâli bunu “Ledünni ilim” olarak tanımlamaktadır.¹¹²

İbn Teymiye, ledünni ilm konusunda; bunun, Allah Teâlâ’nın muttaki velilerinin ve salih kullarının kalplerinde ortaya çıkardığı bir ilim olduğundan kuşku duyulamayacağını söylemiş, bu ilmin başkalarına değil de sadece salih kullara bahşedilmesinin nedenini, anılan nitelikteki insanların, Allah (c.c.)’ın çirkin gördüğü şeylerden kalplerini arındırmaları ve O’nun hoşnut olacağı davranışlarda bulunmalarına

¹⁰⁷ Gazâli, **İhyâu ulûmi’-d-din**, (terc.Ahmed Serdaroğlu), Bedir yay.,İstanbul,1974, I;Atılğan, Yusuf Kenan, a.g.e., s. 23.

¹⁰⁸ Gazâli, **İhya**, III/4; A.Kamil Cihan, **İbn Sina ve Gazâli’ de Bilgi Problemi**, s. 95;İbiş, Fatih, a.g.e., s. 88.

¹⁰⁹ Vural, Mehmet, **Gazzâli Felsefesinde Bilgi ve Yöntem**, s. 45; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 88.

¹¹⁰ Gazâli, a.g.e, (bkz. dn. 6) s.15;Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 30.

¹¹¹ Taylan, a.g.e., (bkz. dn. 24) s. 260; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 47.

¹¹² Gazâli, a.g.e., (bkz. dn. 84) s. 29; Gurbetoğlu, Ali, a.g.e., s. 47.

¹¹² İbrahim, 14/24, 25.

dayandırmıştır.”¹¹³

Sûfiler, zamanla kalplerine doğan bu bilgileri kitaplara yazarak, tasavvufa intisab eden ya da ilgisi olan kişileri bu noktada bilgilendirmek istemişlerdir. Fakat bu bilgiyi genelin bilmesi gerekmediğinden, herkesin anlayacağı tarzda da anlatmamışlardır.¹¹⁴

Seyyid Ahmed Rıfat bin İsmail İlm-i ledünni hakkında şöyle demiştir: “*Allah Teâlâ tarafından özel olarak bâtinen ihsan olunan ilim demektir. Bu sözler Hızır (a.s.) hakkındaki “Ona katımızdan rahmet verdik ve ledün ilmini öğrettik”*¹¹⁵âyetinden alınmıştır. Bu âyette geçen “rahmet” ten murad hakikat ilmi, “ledün ilmi”nden murad ahadiyet makamıdır. “*Allah (c.c.) cahil kişiyi veli edinmez, edinirse ilimlendirir*” uyarınca Hakk Teâlâ Veli ittihaz ettiği asfiya kullarına Muhammedi hakikat nurunun medresesinde ledünniye tâlim buyurur.”¹¹⁶

Nitekim Şeyh Ebû Vefa (ks) da şöyle anlatır: “İlm-i zahir, kabuk ve ilm-i ledünni, öz gibidir. İkisi de güzel ve muteberdir. Esma ve sıfatın hakikatlerini bilmeyen adamın ilmine ilm-i ledünni denilmez. Tatmayan bilmez. İlm-i ilahi varisinin alâmeti vardır, erbabına malumdur, denildi. Galiba bu ilim sahipleri nefis mertebesinin beşinci mertebesinde bulunanlar olmalıdır. Bu mertebedekiler, müşahade-i tecelliyata mazhar olurlar. Hadis-i şerifte buyrulur:

“Nefsini bilen Rabbini bilir.”¹¹⁷Yâni nefsinin ayıplarını bilip onu düzeltmeye çalışır. Nefsânî heveslerden kendisinde hiçbir eser kalmaz ve masivadan yâni Allah (c.c.)’tan gayrı her şeyden yüz çevirir. Terbiye görüp günahlarına ve kötülüklerine vakıf olan, hayra meyledip çalışan kişi nefsinin iradesini anlayabilirse hakikatte menzilleri geçebilir.”¹¹⁸

Netice olarak; tasavvuf ehlinin, Allâh’ın ilham etmesi sonucu elde ettiklerini söyledikleri ve zâhir âlimlerine karşı gururla açıkladıkları, hemen hemen aynı anlama gelen bâtın ilmi, sırlar ilmi, hakikat ilmi, mükâşefe, marifet, irfan, gaybi bilgi, yakın, keşf, mükâşefe, muhâdara, müşâhede, feth, feyz, levâih, tavârik vâridât, havâtır, vâkıa,

¹¹³ İbn.Teymiyye, “**Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Risale**”, (Çev: Mustafa Öztürk, Ali Bolat), Tasavvuf Dergisi Ank., 2001, sayı:6, s. 283.

¹¹⁴ Döner, Nuran, a.g.e., s. 332.

¹¹⁵ Kehf, 18/65.

¹¹⁶ Seyyid Ahmed Rıfat bin İsmail, **Dervişlik Esasları Tarikat Sırları**, (Hazırlayan, Tahir Galip Seratlı), Kardelen yay., Konya, 2011, s. 117.

¹¹⁷ Mevlana, Mesnevi, V, s. 173; Yardım, Ali, **Mesnevi Hadisleri**, Kayseri, 1970, (basılmamış doktora tezi), s.137

¹¹⁸ Seyyid Ahmed Rıfat bin İsmail, a.g.e., s. 122.

ilham, hikmet ve kalpler ilmi gibi ilimlerin hepsi, ledünni ilmin içinde yer almaktadır. Bu ilme sahip olmak için; nefsin, çeşitli mertebelerden geçip belli bir seviyeye ulaşması gerekmektedir.

Nefsi kısa sürede terbiye etmek kolay değildir. Onu terbiye ederek aklın ve iradenin emrine verebilmek için zaman gerekir. Bu nedenle mutasavvıflar nefsi terbiye için çeşitli mertebeler koymuştur. Bu mertebelerin amacı çirkinliklerin en çok işlendiği nefs-i emmareyi kontrol altına almaktır. Bu mertebelerin beşincisinde ledün ilmine mazhar olunduğu söylenmektedir. Bu mertebeler şöyle sıralanır.

Nefs-i Emmare: “kötü ve günah olan şeyleri teşvik ve emreden nefstir. Kur’ân’daki; **‘Çünkü nefis kötülüğü şiddetle emreder’**¹¹⁹ âyeti nefsin makamına işaret eder. Nefs-i emmâre mertebesinde bulunan sâlik, iyilik işlemez, kötülüklerden de kaçmaz; ancak kötülüğün zuhurundan pişmanlık duyar. Fakat bu pişmanlık davranışlarını etkilemez. Bu sıfatla muttasıf olan nefis hevâsına fazla düşkündür. Bu mertebedeki sâlikin zikri ‘Lâ ilâhe illallah’, seyr-i ‘seyr ilallah’ usulü ‘şeriate riâyettir.’ Tevhid kalbe tesir edince nefy gidip ispat kalır ve tedricen diğer esma zikrine başlanmak üzere ikinci makama geçilir.”¹²⁰

Nefs-i levvâme: “Yaptığı kötülüklerin akabinde zaman zaman pişmanlık duyan, hakka yönelmeye başlayan fakat günah olan şeyleri işlemeye meyilli olmasından dolayı sahibini ayıplayan ve tevbeyle temayül gösteren nefstir.”¹²¹ Adını Kur’ân’daki: **‘levvâme (pişmankâr) olan nefse kasem (yemin) ederim’**¹²² âyetinden almaktadır. Bu makamda salikin zikri ‘lâfza-i celâl’ (Allah), seyr-i ‘seyr alellah’, makamı ‘kalb âlemi ‘berzah’tır. Bu makamda muhabbetullah hâsıl olup nefs-i levvame ruha tabi olur.¹²³

Nefs-i mülhem: “İlham ve keşfe mazhar olmaya başlayan, neyin hayır neyin şerr olduğunu idrak edebilme melekesine sahip olan, şehvetin isteklerine karşı direnme gücü bulunan nefstir. Adını diğerleri gibi Kur’ân’dan alır: **‘Hamdolsun nefse isyanını ve itaatını ilham eden.’**¹²⁴ Mülheme mertebesinde seyr, ‘seyr billah’, zikir ‘ism-i Hû’, âlem ‘âlem-i ervah’, zıkrin mahalli, ‘ makam-ı rûhtur.’”¹²⁵

Nefs-i mutmeinne: Kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup güzel ahlâk ile hemhal

¹¹⁹ Yusuf, 12/53.

¹²⁰ Yılmaz, a.g.e., 234.

¹²¹ Sunar, Cavit, **Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1974, s. 26.

¹²² El-Kıyame, 75/2.

¹²³ Yılmaz, a.g.e., s. 235.

¹²⁴ Eş-Şems, 94/8.

¹²⁵ Yılmaz, a.g.e., 235.

olan nefstir. Bu nefis, Cenab-ı Hakkın Tevfik inâyetiyle (lütfuluyla), sekinet (gaybın ve manevi feyzin gelişi anında kalbin bulduğu itminân (iç barış) ve huzur haline) ve yakine (kesin bilgiye) mazhar olarak ızdıraplardan kurtulur ve kulluk makamına ulaşır. Bu makamda beşeriyet fena (insânî özellikler ve istekler kaybolup) olup, ‘Nûr-ı Muhammedi’ ortaya çıkmıştır.¹²⁶ Bu nefis mertebesi Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in nefsidir. Bu nedenle nefis, hitâb-ı ilâhiyeye (Allah’ın insanlara yönelik sözüne) mazhar olur.”¹²⁷ **‘Ey itmi’nâna ermiş itâatkâr nefis!’**¹²⁸ “Bu makamda seyr, ‘seyr anillah’, zikir ‘İsm-i Hakk’tır. ‘Ayne’l yakın’ makamıdır.¹²⁹

Nefs-i râdiye: Kendisi ve başkaları hakkında tecelli eden kazâ hükümlerine gerek hayır, gerekse şerr olsun tereddüdsüz teslim olup, rıza gösteren nefsin makamıdır. Bu makam sâlikin esrâr-ı ilâhiye muttali’(ilahî sırta vakıf) olup, şuhûd-ı kemâl (kalb ve rûh ile çeşitli mertebeleri gördüğü, bilgi ve erdem bakımından olgunluk, yetkinliğe erdiği) ve vahdete erdiği (Allah (c.c.)’a ulaştığı) makamıdır. Bu makamda seyr ‘seyr-i fillah’, zikir ‘ism-i Hayy’dır. ‘Muşâhade’ makamıdır. Kur’ândaki; **‘Dön Rabb’ına sen O’ndan razı olarak.’**¹³⁰ âyeti bu makama işaret sayılmaktadır.¹³¹

Nefs-i merdiyye: “Allah (c.c.) ile kul arasında rızanın müşterek bir vasıf olduğu, kulun Allah (c.c.)’tan, Allah (c.c.)’ın kuldan razı olduğu makamıdır. Yukarıdaki âyetin devamı olan **‘Rabbın da senden razı olarak.’** hükmü bunu göstermektedir. Bu makamda seyr ‘seyr maallah’, zikir ‘ism-i Kayyum’ dur. ‘Hakka’l- yakın’ makamıdır.”¹³²

Nefs-i kâmile (veya sâfiye): Bu makamda sâlik, nefsin bütün kemal sıfatları ile sıfatlanmış, bütün ma’rifet sıfatlarını kazanmış ve halkı irşat mevkiine yükselmiştir. Bu makam vehbidir. Seyri ‘seyr lillah’, zikri ‘yâ Kahrâr’dır.¹³³

Tasavvufun da amacı insanı bu mertebeye ulaştırmaktır. Bu mertebedeki insan bütün nefis perdelerini yok etmiş, olgunlaşarak her yönden mükemmel bir insan olmuştur.¹³⁴

Bu mertebedeki insanı Kur’ân şöyle tarif eder. **“Gerçek mü’minler o**

¹²⁶ Yılmaz, a.g.e., 236.

¹²⁷ Sunar, Cavit, a.g.e., 26.

¹²⁸ El-Fecr, 89/27.

¹²⁹ Yılmaz, a.g.e., 236.

¹³⁰ El-Fecr, 89/28.

¹³¹ Yılmaz, a.g.e., 236.

¹³² Yılmaz, a.g.e., 236.

¹³³ Sunar, a.g.e., 26.

¹³⁴ Gül, Asiye, a.g.e., s. 28.

kimselerdir ki, Allah (c.c.)’ın adı anıldığında kalpleri titrer. O’nun âyetleri okunduğunda İmânları artar ve Rablerine gerçekten inanıp, güvenirler. Namazlarında devamlıdır. Kendilerine verdiğimiz rızıklardan başkalarına da harcarlar. O mü’minler hak üzeredirler. Rableri katında dereceler, mağfiretler ve çok değerli rızık vardır onlara.”¹³⁵

“...Ve yine onlar ki, Rablerinin rızâsını arzu ederek her türlü güçlülere göğüs gerip, namazda kararlılık gösterirler, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli, açık infâk ederler, kötülükleri iyiliklerle savarlar, işte bunlar için öyle güzel bir sonuç vardır ki. İçinde ebedi kalacakları cennetler; oraya babalarından, eşlerinden, çocuklarından, iyilik edenlerle birlikte girerler. Melekler de her kapıdan onların yanlarına girerek: Dünyâda Müslüman olmanızdan dolayı katlandığınız her türlü zorluk ve sıkıntılara göğüs germeniz karşılığı olarak selâm olsun size, diyeceklerdir. Âhirette ulaşılacak olan bu mutlu son ne hoş ne güzeldir.”¹³⁶

“Allah (c.c.), hikmeti, dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sâhipleri düşünüp ibret alırlar.”¹³⁷

“Hakiki irfâni bilgi tamamiyle farklı bir şeydir. Ona herhangi birinin omuzlarına basarak varılamaz. Sadece ruhun derinliklerinde herhangi bir mutavassıt (aracı) olmaksızın bilinen şey, kelimenin tam anlamıyla irfânidir. Kimse böyle bir bilgiyi başkasına diğer bilgiler gibi aktaramaz. Ayrıca bu bilgi, okumak veya ilim tahsili ile de ele geçmez. Kişide çok uzun bir zihni tâlim ve gayret süreci, ayrıca nefsi ve kalbi arınma (tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb) ile açığa çıkartılabilir.”¹³⁸

“Bütün Peygamberler, ashabı ve müctehid imamlar dünyaya meyl ve rağbet buyurmadılar. İmam Azam¹³⁹ Hz.lerinin hakikat ilmini ve ledün ilmini arif ve vakıf olduğuna delil olarak, kadılığı kabul etmeyip zindanda vefat etmesi gösterilir. İctihadlarının Hak yolunda hak olduğuna delalet eden sahih delillerden biri de şudur ki, kendisinden sonra ortaya çıkan bunca müfessirler ve muhaddisler ve hakikat denizinde dalgıç olmuş nice kerâmetli pirler cümleten onun ictihadlarını kabulde

¹³⁵ Enfal, 8/2, 3, 4.

¹³⁶ Ra’d, 13/22-23-24.

¹³⁷ Bakara, 2/269.

¹³⁸ Sayar, Kemal, *Sûfi Psikolojisi*, Timaş Yay. İst., 2010, s. 246.

¹³⁹ İmam Azam Hz.leri, hicretin 80. senesinde Kûfe şehrinde doğmuştur. Bağdat’ta halife Mansur ona Irak kadılığı vermek istediğinde imam Hz.leri kabul etmemiş. Mansur gazap ederek onu hapsedmiş ve sonunda hicretin 150. senesi hapishanede vefat etmiştir.

bulunmuşlardır.”¹⁴⁰

Sûfîlerin aslında çok önemli olan bir konuyu, kendilerine verilen bu ilmin objektifliği veya subjektifliği konusunu tartışmadıkları söylenebilir. Onlara göre vâridâtlar, çok kesin yakın derecesinde elde edilen ilâhi bilgilerdir. Fakat mistik bilgi, duyu organlarıyla ve onların verilerini kullanan akılla elde edilmediği için, tam olarak ifadesi imkânsızdır, ancak sezgi sahibi bundan emindir. Burada sûfîler noktayı “tatmayan bilmez” sözü ile koymaktadırlar. Sonuç olarak, tadanlar, yaşamakta ve bilmekte, tatmayanlarsa bu bilginin ne olduğunu tartışmaktadır.¹⁴¹

Kişiyi ilham yolunun açılması için gayret edip bilgiyi hak etmesi gerekir. Bunun için kişi, bazı makamlardan geçerek olgunluğun zirvesine çıkmalıdır.

“Sözlükte: ‘Durulan yer, ikâmetgâh, mertebe, mevki’ gibi anlamlara gelen ‘makam’ kelimesi, bir tasavvuf terimi olarak sâlikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhaleyi ifâde eder.”¹⁴²

Bu makamlar şunlardır:

Tevbe: Tevbe, salıkların uğradığı ilk menzildir. Yine taliplerin ulaştıkları makamların ilkidir. Sözlükte tevbe kelimesinin hakiki anlamı dönmektir. Öyleyse şeriatta tevbe, yerilen şeyden övülene dönmek demektir.¹⁴³ Yüce Allah (c.c.), “**Ey iman edenler, hepiniz toptan Allah (c.c.)’a tevbe ediniz. Umulur ki, felah bulursunuz.**”¹⁴⁴ buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.v) ise tevbe’nin alâmetinin pişmanlık olduğunu belirtmiştir. Ehl-İ sünnet âlimleri sahih bir tevbenin üç şartı bulunduğunu beyan ederler: Şeriata muhalif işleri yapmaktan pişmanlık duymak, hatalı şeyleri terketmek ve işlenen günahlara tekrar dönmemeye kararlı olmak.¹⁴⁵

Havf-Recâ: “İbn Acibe’ye göre insanın iki gözü olmalıdır. Bunlardan biri, Allah (c.c.)’ın hikmet ve şariatına bakıp edebli olmalı; diğeri ise O’nun kudret ve hakikatine bakıp teslim olmalıdır. Böylece kişi, korku ile ümit arasında olmalıdır. Allah (c.c.)’ın azabından asla kendini güvende hissetmemeli; ancak O’nun merhametinden de asla ümidini kesmemelidir.”¹⁴⁶

İbadet, Ubûdiyyet: “ Sûfîlerin adabından biri de usanmadan ibâdet ve taata

¹⁴⁰ Seyyid Ahmed Rıfat bin İsmail, a.g.e., s. 117.

¹⁴¹ Döner, Nuran, a.g.e., s. 333.

¹⁴² Cürçânî, Ta’rifât, s. 282; Ay, Mahmut, **Kur’ân’ın Tasavvufi Yorumu (İbn Acibe’nin el-Bahru’l-MedidAdlı Tefsiri)** İnsan Yay., İst., 2011, s. 306.

¹⁴³ Kuşeyri, a.g.e., s. 49.

¹⁴⁴ Nur 24/31.

¹⁴⁵ Kuşeyri, a.g.e., s. 49.

¹⁴⁶ Bkz. el-Bahr, I, s. 77; Ay, Mahmut, a.g.e., s. 312.

devam etmektir. Ebû Osman Hiri, *‘İbadetin tadına varan ondan usanmaz, ondan usanan ibâdet ettiği zatı az bildiğinden usanır. Görmüyor musun Peygamber Efendimiz (s.a.v) ayakları şişinceye kadar namaz kılardı.*’ buyurmuştur.”¹⁴⁷

Râbia Adeviyye’nin *“Her şeyin bir semeresi vardır, marifetin semeresi ise yönelmektir.”* sözü, marifetin kullukla tamam olacağına işaret etmektedir. Lübâbe Müteabbide, *“İbadet hususunda çaba gösterdim. Sonunda ibâdetle huzur bulur oldum. Halkla buluşmaktan yorulduğum zaman O’nu anmak bana ünsiyet verdi”* der, *“Allah (c.c.)’a ibâdet ve O’nun hizmetinde bulunmakla rahata erdiğini”* ifade ederdi.¹⁴⁸

Muâze Adeviyye, geceyi namaz kılmak sûretiyle ihya eder; gündüzleri de oruç tutardı. Âfiye Müştâka da geceleri ihya eder *“Seven sevdiğine dua etmekten usanmaz.”* buyururdu. Ümmü Abdullah bt. Hâlid ise *“Allah Teâlâ’nın beni cennete kesinlikle koyacağını bilsem de ancak çalışmam ve hizmetim artardı.”* diyerek, Allah (c.c.)’a cennet arzusuyla değil, rızasını talep için ibâdet edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹⁴⁹

Gazâli, Allah (c.c.)’a vasıl olmayı, İhya’da üç şeye bağlamaktadır: Mükâşefe ilmi, amel veya bunların beraber olarak bulunması.¹⁵⁰

Gazâli, ameli Mizanü’l Amel’de nefsin kötü huylardan arındırılması olarak tarif etmektedir. Ameli, nefsin tezkiye ve terbiyesi olarak görmektedir.¹⁵¹

Aynanın karşdakini, tam ve net bir şekilde gösterebilmesi için, üzerinde kir ve lekenin bulunmaması gerekir. Aksi takdirde görüntü sağlıklı olmaz.¹⁵²

Marifetin kaynağı kalptir, iç iradedir.¹⁵³

Bu yüzden insan, Allah (c.c.)’ın ruh aynasında, kalp penceresinde iyi bir biçimde tecelli edebilmesi için nefsini amelle güzelce temizlemelidir. Nefsi iyice eğitmek için kalbi temizlemek ve zikir yapmak gerekir. Zikrin başarıya ulaşması için insan, bütün irade ve gücüyle Allah (c.c.)’a yönelmelidir. Gazâli’ye göre zikre başlamadan önce kimsesiz bir yer seçmek gerekmektedir. İnsan önce diliyle *“Allah, Allah”* diyerek zikre başlar. Bir müddet sonra dilin hareketi durur ve kalp, Allah demeye başlar. Daha sonra insan, kalbin tekrarlarını da unuttur. O, Allah (c.c.)’tan başka her şeyden uzaklaşmış

¹⁴⁷ Güloğlu, Nazife Vildan, a.g.e., Konya, 2007, s. 85.

¹⁴⁸ Güloğlu, Nazife Vildan, a.g.e., s. 86.

¹⁴⁹ Güloğlu, Nazife Vildan, a.g.e., s. 86.

¹⁵⁰ Gazâli, *İhya*, I, s. 43; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 97.

¹⁵¹ Gazâli, *Mizanü’l Amel*, s.75; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 97.

¹⁵² Gazâli, a.g.e, s.73; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 97.

¹⁵³ Necip, Taylan, a.g.e., s.97; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 97.

olur. Kalp gözü açılır.¹⁵⁴

Kemal sadece zahirde değil, hem zahir hem de batını bilerek dinin gereklerini yerine getirmektedir. “Kamil insan odur ki; bilgisinin nuru, takvasının, verainın nurunu söndürmez.”¹⁵⁵

Mücâhede ve Riyâzât: Kuşeyri, sülûkûn (tarikât yoluna girmenin) başlangıcında mücâhede (Allah yolunda gayret) sahibi olmayanların bu yolun kokusunu bile koklayamayacaklarını bilmek lazımdır, der. Ona göre mücâhedenin aslı ve esası nefsi alışkanlıklarından kesmek ve onu her durumda hevasının aksine sevkettir. Nefsin hayır işlemesine engel olan iki vasfı vardır: Nefsânî isteklere dalması, tattan (Allah’ın buyruklarını yerine getirmekten) kaçması. Nefis, heva ve heves atına binip serkeşlik (dikbaşlılık) ettim, ona takvâ ile hâkim olmak lâzımdır. Emredileni yapmada ayak dirediği zaman da onu isteğinin aksine sevk etmek gerekir.¹⁵⁶

Kısaca mücâhede, Allah (c.c.) yolunda her türlü gayreti göstermek, Allah (c.c.)’a ibâdete düşkün olmak demektir.

Muhabbet: Muhabbet, şerefli bir haldir. Allah Teâlâ, “**İçinizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah (c.c.) onların yerine kendisini seven, kendisinin de onları sevdiği bir kavim getirir.**”¹⁵⁷ buyurmuştur. Buna göre Allah (c.c.) kulunu sevdiği için, kul da Allah (c.c.)’ı seviyor diye vasıflandırılır. Allah (c.c.)’ın kuluna muhabbeti, kulu methüsena etmesi (övmesi), husûsi ihsanda bulunması gibi manalara gelir. Kulun Allah (c.c.)’a muhabbeti ise, kulun kalbinde duyduğu bir şey olup, ibareyle anlatılmayacak kadar latiftir. Bu his, insanı Allah’u Teâlâ’yı tazim etmeye, O’nun rızasını her şeye tercih etmeye, O’nsuz kalınca kararsız hale gelmeye, ünsiyetini (arkadaşlığı) O’nu zikrederek bulmaya ve O’na karşı heyecan duymaya sevk eder. Sûfilerin muhabbet konusunda sözleri çoktur.¹⁵⁸

Gazâlî’ye göre Allah (c.c.)’ı sevmek marifetle doğru orantılıdır. Marifetin artmasıyla Allah (c.c.)’a duyulan muhabbet sürekli artma eğilimi gösterir. “*Rabbi sevmemek onu bilmemekten ileri gelir. Muhabbet, marifetin meyvesidir, marifetten sonra gelir. Marifet olmazsa muhabbet olmaz. Marifet zayıf olursa muhabbet zayıf olur. Marifet ne kadar kavi olursa muhabbet te o denli kuvvetli olur. Gölgeyi seven,*

¹⁵⁴ Çubukçu, İbrahim Agah, **Gazzâli ve Şüphecilik**, s. 89, 90; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

¹⁵⁵ Gazâlî, **Mișkatü’l Envar**, s. 21, 22; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 98.

¹⁵⁶ Kuşeyri, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁷ Maide, 5/54.

¹⁵⁸ Kuşeyri, a.g.e., s. 157, 158.

dolayısıyla gölge veren ağaçları da sever.”¹⁵⁹

Başka bir eserinde Gazâli, cennetteki nimetlerin de, kişinin marifeti oranında olacağını iddia etmektedir: “*Marifetullahı tatmayan kimse onun zevkini de idrak edemez. O halde cennet nimetleri, Allah (c.c.)’a olan muhabbet nisbetinde olur. Muhabbetullah da marifet nisbetinde olur. Saadetlerin aslı marifettir.*”¹⁶⁰ Ancak bu marifet genel anlamda kuru bir bilgi yığını değil, Allah (c.c.)’ı anlatan, tasavvufi anlamıyla mükâşefe ve müşahedeye dayalı olan bir marifettir. Ona göre, “Kalbe tesiri olmayan ilmin hiçbir faydası yoktur.”¹⁶¹

Vera: Vera şüpheli olan şeyleri terk etmektir.¹⁶²

Veranın genel olarak anlamı: haram ihtimali olan şeylerden çekinmektir. Vera, ağızdan kalbe giren ve çıkanın Allah (c.c.) ve Resul’ünün arzu ettiği şeyler olmasına dikkat etmektir.¹⁶³

İbrahim Ethem: “*Vera her şüpheliyi terk etmek ve fuzuliyat demek olan malayâniyi (seni ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmektir.*” demiştir.¹⁶⁴

Tasavvufun gayesi, insanın dünya ile olan kalbi bağlarını koparmak, Hak için halka hizmet etmeyi gerçekleştirmektir. Hak’kın hoşnutluğunu kazanmaktan başka, bütün ihtiraslarını terk eden vera sahibi, yaratılanı yaratandan ötürü sever ve bütün hayatını bu felsefe ile sürdürür. Zühd ile vera arasındaki fark: Vera, şüpheli olanı terk, zühd ise, ihtiyacından başkasını bırakmaktır.¹⁶⁵

Zühd: Demişlerdir ki zühd, Hak Teâlâ’nın; “**elinizden çıkana üzülmeyiniz ve Allah (c.c.)’ın size verdiği nimetlerle şımarmanız...**”¹⁶⁶ buyurduğu kelam-ı şeriften alınmıştır. Öyle ise zahid dünyanın varlığından sevinçli olmaz ve dünyanın kaybindan kederli ve gamlı olmaz. Zühdün ne olduğunu tayinde sûfiler ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları zühd haramda olur, kanaatindedirler. Diğer bazıları da haramda zühdün şart olduğunu helalde ise fazilet olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre az mal ile yetinmek dünyada zengin ve rahat olarak yaşamaktan daha iyidir. Çünkü Allah (c.c.)“**De ki, dünya menfaati azdır, takva sahipleri için âhiret daha hayırlıdır.**”¹⁶⁷

¹⁵⁹ Gazâli, **İhya**, V, s. 11,12; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 96.

¹⁶⁰ Gazâli, **Mearicü’l Kuds**, s. 160; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 96.

¹⁶¹ Gazâli, **Mizanü’l Amel**, s. 263; İbiş, Fatih, a.g.e., s. 96.

¹⁶² Uludağ, a.g.e., s. 379.

¹⁶³ Eraydın, a.g.e., s. 172.

¹⁶⁴ Kuşeyri, a.g.e., s. 163.

¹⁶⁵ Eraydın, a.g.e., s. 173.

¹⁶⁶ El-Had’id, 57/23.

¹⁶⁷ Nisa, 4/77.

âyetiyle insanlara dünyaya karşı zâhid olmayı tavsiye etmiştir. Sûfilerin her birinin kendi vaktine göre zühdü tarif ettiği görülür.¹⁶⁸

Şükür: Tahkik ehline göre şükürün hakikatı, ihsanda bulunanın nimetini, ona boyun eğerek itiraf etmektir. Hakiki manada kulun şükürü, Allah (c.c.)’ın nimetini dili ile ikrar edip kalbi ile tasdik etmesidir.¹⁶⁹

“Hatırlayın ki, Rabbiniz size: ‘Eğer şükrederseniz elbette (nimetimi) arttıracığım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir!’ diye bildirmişti.”¹⁷⁰ meâlindeki âyetin işâri tefsirinde, şükür makamını sabır makamıyla karşılaştırır ve gerçek şükürün, sıkıntıları mutluluk olarak görmeyi gerektirdiğinden şükür makamının sabır makamından daha üstün olduğunu ifâde eder. Ona göre Hak bu âyette yakın makamlarından “sabır ve şükür”ü zikretmiştir. Allah Teâlâ, bu iki makamla ahlâklanmış ve bunları yerli yerinde kullanan ve bunları vesile edinerek Rabbi’ne yönelenleri medhetmiştir.¹⁷¹

Şükreden kişi, sıkıntılar içerisinde nimetleri görür ve zorlukları gülerek karşılar. Çünkü insan, hem mutlulukta hem de sıkıntıda şükretmedikçe hakiki manada şükretmiş olmaz. Sıkıntı anında kendisine gelen kalbi açılımları (fütûhât-ı kalbiyye) ve ledünni mevhibeleri dikkate alarak bu sıkıntıları mutluluk olarak görmedikçe bunlara şükredemez. Dolayısıyla insan yaşadığı sıkıntıları bile mutluluk olarak gördüğünden bu sıkıntılar, o kimse için nimete dönüşür. Hâlbuki sabır makamı böyle değildir. Zira sabır makamındaki kişi, sadece sabrın acılığını hisseder. Çünkü o, sıkıntı halindeyken o sıkıntıyı veren görme makamına henüz ulaşamamıştır. Şâyet O’nu görebilme makamına yükselseydi başına gelen belalardan haz alırdı.¹⁷²

İbn Acibe’ye göre şükürün edâ ediliş keyfiyeti, insanın bulunduğu konuma göre değişebilir. Meselâ makam-mevki sahibi bir kişi, insanlara karşı mütevâzi olur, onların sorunlarıyla ilgilenir ve sıkıntılarını elinden geldiğince gidermeye çalışırsa bu, onun için kendisine verilen makam-mevki nimetinin şükürü olmuş olur.¹⁷³

İhlâs: Tâatte sırf Hak Teâlâ’yı kastetmektir. Bu da taatle yalnız Sübhan olan Allah (c.c.)’a yaklaşmayı murad etmekle olur. Allah (c.c.)’tan başka bir mahlûk için

¹⁶⁸ Kuşeyri, a.g.e., s. 170, 171.

¹⁶⁹ Kuşeyri, a.g.e., s. 88.

¹⁷⁰ el-Bahr, III, s. 45.

¹⁷¹ İbrahim 14/7.

¹⁷² el-Bahr, III, s. 45.

¹⁷³ el-Bahr, III, s. 45.

¹⁷³ Bkz. el-Bahr, I, s. 103.

yapmacık bir şey yapmak veya insanlar katında övülecek bir vasıf kazanmak, halkın methini arzulamak ya da Allah (c.c.)’a yaklaşmanın dışında herhangi bir maksat taşımak ihlâsa manidir. **“Dikkat edin! Hâlis din Allah (c.c.)’ındır.”**¹⁷⁴ buyrulmuştur.

Sûfilerden birine ihlâsın ne olduğu sorulunca: *“Aziz ve Celil olan Allah (c.c.)’tan başkasına amelini göstermemendir.”* cevabını vermiştir.¹⁷⁵

İhlâstan yoksun işlere riya karışır, o işler şeytanın müdahalesine açıktır. Vehetüyye’nin şöyle dediği rivâyet olunmuştur: *“İlim talebinde olduğunuzu zannettiğiniz halde, meşguliyetinizin nefislerin rahatını talep uğrunda olmamasına dikkat edin! İlim tâlibi, onunla amel edendir. İlimle amel etmek, çok oruç tutmak, sadaka vermek ve namaz kılmak değildir. İlim ile amel etmek, amelin Allah (c.c.) için ihlâsla yerine getirilmesi demektir. (Bu da) sağlıklı bir niyet ve kendisi Rabbine nazar eden ve O’nu müşahede eden olmasa da, Yüce Allah (c.c.)’ın kendisine nazar ettiğini murakabe etmekle olur.”*¹⁷⁶

Zikir: Allah Teâlâ (c.c.), **“Ey iman edenler, Allah (c.c.)’ı çok zikrediniz!”** buyurmuştur. Peygamber Efendimizimiz (s.a.v.): **“Allah Allah diyen bir kimsenin üzerine kıyâmet kopmaz”** demiştir. Kuşeyri der ki: *“Zikir, Hakk’a giden yolda kuvvetli bir esastır, hatta bu yolda önemli bir prensiptir. Kişinin Allahu Teâlâ’ya ulaşması için zikre devam etmesi gerekir.”* Ebû Ali Dekkâk, şöyle demiştir: *“Zikir, veliliğin fermanıdır. Kim zikre muvaffak olursa ona ferman verilir, kim de zikirden mahrum kalırsa (Velilikten) azledilir.”* Derler ki: Ebû Bekir eş-Şibli sülûkünün başlangıcında, her gün sırtındaki çantasına bir demet çubuk koyup, gaflete düştüğünü hissettiği an kendisini çubuk kırılana dek dövermiş. Bu çubuklar bazen akşam olmadan bitermiş hatta bir defasında gaflet sırasında elini ayağını duvara vurup nefsinin boynunu eğdirmiştir.¹⁷⁷

Kanaat: Sözlükte elde bulunanla yetinmek, kısmetine/hakkına razı olmak, başkasının elindekine göz dikmemek, tamahkâr/açgözlü olmamak gibi anlamlara gelir.¹⁷⁸

İslâm ahlâkında kanaat; kişinin Allah (c.c.)’ın kendisine dünya nimeti olarak verdiği paya rıza göstermesi, kısmetine razı olması, başkalarının elindekine göz

¹⁷⁴ Zümer, 39/3.

¹⁷⁵ Kuşeyri, a.g.e., s. 104.

¹⁷⁶ Güloğlu, Nazife, Vildan, a.g.e., s. 94.

¹⁷⁷ Kuşeyri, a.g.e., s. 304, 305.

¹⁷⁸ Çağrı, Mustafa, **“Kanaat”**, DİA., XXIV, TDV. Yay., İst., 2001, s. 289.

dikmeyip tok gözlü olmasıdır.¹⁷⁹

Kanaat elde olanla yetinmek, Allah (c.c.)’ın verdiğiine sabredip razı olmaktır. Bir başka ifadeyle; çalışıp çabalayarak bütün gayretini sarfettikten sonra, ele geçene razı olmaktır. Cenab-ı Hakk herkesin rızkını bir sebebe bağlayarak taksim etmiştir. Senin rızk-ı maksûmun ne ise, eline geçecek odur. Bugün, bu ân haktan neye mazhar olduysan ona şükretmek, hakiki kanaattir. Çoğa sevinip aza üzülmek kanaat değildir.¹⁸⁰

Rıza: Sözlükte; murakabe, işi kolaylıkla kabullenmek, sızlanmamak, yakınmamak, dert yanmamak, hoşnut ve memnun olmak, beğenmek, boyun bükme, izin, müsaade ve iyimserlik demektir.¹⁸¹

Terim olarak rıza; hükm-ü ilâhi karşısında kulun itirazsız boyun eğmesi, her konuda kaderin akışına teslim olarak, her hâli güzel ve hoş karşılayıp Allah (c.c.)’ın rızasını başkasına şikâyet etmemesidir.¹⁸²

“İmam-ı Rabbânî İslâmiyet’in ilim, amel ve ihâs olmak üzere üçe ayrıldığını, bunlara sahip olmayan kişinin İslâmiyet’e kavuşmuş sayılamayacağını belirterek konuya açıklık getirir. Ona göre tasavvuf büyüklerinin kazandıkları tarikat ve hakikat İslâmiyet’in yardımcıları ve hizmetçileri olup, İslâmiyet’in üçüncü kısmını teşkil eden ihlâsı elde etmeğe yarar. Tarikat ve hakikate başvurmak İslâmiyet’in tamamlanması içindir, yoksa İslâmiyet’in dışında başka şeyler ele geçirmek için değildir. Salikin tasavvufi eğitim sırasında gördüğü haller ve marifetler imrenilecek şeyler değildir. Hepsi geçici şeylerdir. Müridleri ilerletmek için vasıtalarlardır. Bu vasıtaları geçip yolculuğun sonundaki rıza mertebesine ve ihlâs makamına varmak gerekir. Hakikati göremeyenler vasıta olan bu hallere ve müşahedelere aldanırlar ve yolda kalırlar. Vehim ve hayalden kurtulamayıp kemâle ulaşamazlar.”¹⁸³

Tevekkül: Gassalin (yıkayıcı) önündeki ölü gibi kişinin kendisini Rabbine teslim edip, ondan yardım dilemesi olarak tarif edilirken; bela ve musibetlere göğüs gerip, sabretmek ve itirazı terk etmek olarak tanımlanmaktadır. Rıza ise, tevekkül ve sabrı tamamlayan ruhi bir yükseliş ve tevekkülün nihai mertebesidir. Hz. Ömer b. Hattab (r.a.), Ebu Musa Eşari (r.a.)’ye yazdığı bir mektupta şöyle dediği rivâyet edilir:

¹⁷⁹ Yılmaz, H.Kâmil, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Yay., İst., 2010, s. 181.

¹⁸⁰ Kuşeyri Abdü’l- Kerim, **Kuşeyri Risalesi**, (Terc. Şeyhulislâm Hoca SadeddinEfendi), (Haz. Mehmet Günyüzlü), Yasin yay., İstanbul, 2005, s. 339.

¹⁸¹ Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul, 2001, s. 435.

¹⁸² Yılmaz, H.Kâmil, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 175.

¹⁸³ İmam-ı Rabbânî, **Müjdeci Mektuplar**, (çeviren: Müstakimzade Süleyman Sadeddin, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s. 36. Mektup, s. 75-76; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 98.

“Şüphesiz ki hayrın tamamı rızadadır. Gücün yeterse rızadan ayrılma, aksi hâlde sabırlı ol.”¹⁸⁴ Allah (c.c.)’ın kazasına teslim olup, itirazı terk eden kimse rıza makamına yükseldiği zaman, masivayı terk eder. Yâni, dünya ile ilgili her şeyin kaybından veya kazanılmasından dolayı, eylem ve sevinci terk eder. O, sadece yaşadığı müddetçe Allah (c.c.)’ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır.¹⁸⁵

İki rıza hâlerinden birincisini gerçekleştiren nefse nefis-i râziyye, ikincisini gerçekleştiren nefse ise, nefis-i merziyye denir. Bu hâllerin de sırasıyla yaşanması gerekmektedir. Zira önce kulun Rabbini bilmesi ve tanınması (marifet), en iyi rıza hâli yakalayabilmesi için kaderin üzücü tecellilerine, neşelendirici tecellileri kadar memnun olması gerekmektedir. Çünkü rıza acı bir şeydir. Acı şey tatlı görüldüğü zaman kanaat kadehinden yudum yudum içilir. Allah (c.c.)’ın kulundan razı olması ise bundan sonra gerçekleşmektedir. Nitekim Fecr sûresinde de önce râziyye, sonra merziyye zikredilmiştir. Süfyan es-Sevri’nin “Allah’ım benden razı ol” diye yaptığı bir duaya Rabiâtü’l-Adeviyye’nin “Kendisinden razı olmadığın bir Zât’tan, senden razı olmasını istemeye utanmıyor musun?”¹⁸⁶ diye karşılık vermiştir.

Kerâmet; Kerâmet, ikram, kerem, lütuf ve ihsân demektir. Mü’min bir kulda hârikulâde halin zuhur etmesine “kerâmet” adı verilir. Ehl-i sünnet ulemâsı kerâmetin hak olduğunda müttefiktir. Kerâmet ehli, amel-i sâlih sahibi, inançlı bir mü’min olmalıdır. İnanıcı olmayan insanlarda görülen olağan üstü hallere kerâmet değil, istidrac, sihir veya mekr adı verilir. Peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü şeylere ise mûcize denir.¹⁸⁷

Kerâmet Hakk’ın velisine bir ikramıdır. Kerâmet iki çeşittir; birincisi ilimde, irfanda, ahlâkta, ibâdetle, tâatte, amelde, edepte, insanlıkta ve adamlıkta gösterilen üstün meziyetler, hasletler, faziletler olan mânevi ve hakiki kerâmet; “en büyük kerâmet kişinin kötü huyunu bırakıp, iyi huy edinmesidir, istikamet, kerâmetten üstündür.” İkincisi ise kevnî (varoluşla ilgili) ve surî (surete ait) kerâmettir; uzun mesafeyi kısa zamanda alma, az gıdayı çoğaltma, su üzerinde yürüme, ateşte yanmama vs. gibi. Sûfiler bu tür kerâmetlere fazla önem vermezler. Veli kemâle erdikçe kerâmeti azalır. Kerâmetin çok olması, o velinin en ulu evliyadan olduğunu da göstermez.¹⁸⁸

Velâyet: Veli, Allah (c.c.) ile meşgul olan, O’nu arzu edip, O’na ulaşmaya

¹⁸⁴ Kuşeyri Abdü’l- Kerim, a.g.e., s. 339.

¹⁸⁵ Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatler**, İfav yay., İst., 2008, s. 180.

¹⁸⁶ Kelâbâzi, **Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf**, Hz.Süleyman Uludağ, Dergah yay., İst., 1992, s. 153.

¹⁸⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 313; Uludağ, a.g.e., s. 211.

¹⁸⁸ Uludağ, a.g.e., s. 211.

çalışandır. Hadis-i şerifteki ifadesiyle; **“yüzlerini görmenin insana Allah (c.c.)’ı hatırlattığı kimselerdendir.”**¹⁸⁹ Bu gibi insanlar mal, mülk, mansıb v.s gibi ihtiraslardan uzak, sâdece “Allah için, Allah’ta buluş” fikriyle hareket ederler. Yûnus Emre’nin: “yaratılanı, yaratandan ötürü hoş görmesi” bu tür bir rûh hâletinin neticesidir. Dünyaya geliş sebebi Allah (c.c.)’a kul olmanın iştiyâkıyla (isteğiyle) yanmaktır.¹⁹⁰

Bazı kimseler, kişinin kendi velâyetini bilmesinin mümkün olamayacağını ileri sürüyorlar. Bunlara göre, *hüsn-i hâtime* (son nefeste imanla gitmek) veli olmanın şartıdır. Bunun kime nasip olacağı bilinemiyeceğine göre, velinde veliliğini bilmesi mümkün olmaz. Diğer bir görüş, velinin kendisinin veli olduğunu bilmesinin mümkün olacağı fikridir. Bunu ileri sürenler hüsn-i hâtimenin kerâmet yoluyla önceden bilinebileceğini ileri sürmektedirler. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v): **“Ashâbımdan on kişi cennetliktir”**¹⁹¹ buyurmuştur. Bu on kişinin akıbetlerinin selâmet olacağını bildikleri konusunda şüphe yoktur. Onlar hem hüsn-i hâtime ile öleceklerini bilmişler, hem de Allah (c.c.)’tan korkmuşlardır.¹⁹²

Veli kendi kerâmetlerini açıkça gördüğü zaman, kerâmetler ile diğer halleri fark edememesi mümkün değildir. Bu nedenle veli kendisinden kerâmetten bir şey gördüğü zaman hemen Hak üzere olduğunu bilir. Gelecekte de o hal üzere devamlı kalacağını bilmesi caizdir ve bunu ona bildirmek Hak tarafından ona bir kerâmettir. Evliyânın kerâmetine inanmak sahihtir. Sûfilerin menkıbelerinin çoğu buna delâlet eder.¹⁹³

Şöyle nakledilir: İbrâhim b. Edhem birisine, “Allah Teâlâ’nın velisi olmak ister misin?” diye sordu. O da evet dedi. İbrâhim b. Edhem; ‘öyleyse dünya ve âhirette hiçbir şeyi isteme, nefsinin Allah (c.c.) için her şeyden vazgeçir, Allah Teâlâ sana teveccüh edinceye ve sana yardım edinceye kadar yüzünü Allah Teâlâ’ya çevir” dedi.¹⁹⁴

Velinin başkaları tarafından bilinemiyeceği fikrinde ittifak vardır. Onların Ricâlü’l-Gayb (Allah’ın insanlardan gizlediği veli kulları) sayılmaları irşad noktasından da doğrudur. Ebû Yezid Bistâmi, evliyâullah’ın Hakk’ın gelinleri olduğunu ve onları mahrem olanlardan başkasının göremeyeceğini söyleyerek bu fikri te’yid etmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 202.

¹⁹⁰ Eraydın, a.g.e., s. 92.

¹⁹¹ Buhâri, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

¹⁹² Eraydın, a.g.e., s. 92.

¹⁹³ Kuşeyri, Abdü’l-Kerim, a.g.e., Yasin yay., İstanbul, 2005, s. 354.

¹⁹⁴ Kuşeyri, a.g.e., s. 354; Câmî, a.g.e., s. 68.

¹⁹⁵ Eraydın, a.g.e., s. 93.

Velinin herkes tarafından bilinmesinin mümkün olacağı fikri, yanlış değerlendirmelere sebep olmanın yanı sıra, veli bir zatın, bir kimsenin hidâyete ermesine vesile olması yönünden de sorunlar oluşturabilir. Hissi davranışların sonucu, anlaşmazlık sebebi olabilir. Ayrıca cemaati tarafından beğenilip takdir edilen bir kimsenin, onlar tarafından veli kabul edilmesi izâfî bir değerlendirmedir. Bunun her toplulukta farklı olacağı unutulmamalıdır. Bununla beraber her müridin, mensup olduğu tarikat şeyhinin veliliğine inanması, irşad cihetinden (akli ve kalbi, mukni ve te'sirli eserler veya sözlerle gafletten uyandırıp hidâyet yolunu göstermek açısından) önemli kabul edilmiştir.¹⁹⁶

Velâyetin şartı, Kur'ân ve sünneti muhâfazadır. Ebû Yezid bir gün veli olduğu söylenen birini görmek için mescidden çıkmasını beklerken, o zâtın çıkış kapısının önünde tükürdüğünü görmüş ve hemen oradan ayrılmıştır. Yanındakilere; şeriat âdâbına riâyet etmeyen bir kimsenin Hakk'ın sırlarını anlayamayacağını söylemiştir.¹⁹⁷

Veli günah üzerine ısrâr etmekten korunmuştur. Peygamber Efendimiz günah işlemekten ma'sum, veliler ise mahfuzdur, denmiştir. Velâyet dünyada da âhirette de aralıksız devam eder. Nübüvvet ve risaletin her ikisi de Hz. Peygamber Efendimiz ile kesilmiştir. Her Nebi aynı zamanda velidir. Nebiler bazen sözlerini veli mertebesinde de söylemişlerdir.¹⁹⁸

Kur'ân'ı kerim'de: **“Haberiniz olsun ki Allah (c.c.)’ın Velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildirler. Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da âhirette de onlar için müjdeler var. Allah (c.c.)’ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir, işte bu, en büyük saadetin ta kendisidir.”**¹⁹⁹ buyrulmaktadır.

Sâlik, dinde kemâlin zirvesine ermeye can atan kimsedir. Tasavvufta bunun muhtelif yolları vardır. “Velâyetullah” adlı eserinde İmam Şevkânî, velâyete açılan yolun şartlarını şöyle sıralamaktadır: *“a)Sağlam bir inanç ve teslimiyet. b)Farzları yerine getirip yasaklardan sakınmak. Emir ve yasaklar, zâhiri ve bâtını olmak üzere iki türdür. Zâhiri emirler: namaz, oruç, hac, zekât ve benzerleri. Zâhiri yasaklar: içki, kumar, zina. Bâtını farz ve emirler: İhlâs, sıdk, emanet, tevbe ve sabır. Bâtını ve manevi*

¹⁹⁶ Eraydın, a.g.e., s. 93.

¹⁹⁷ Eraydın, a.g.e., s. 93.

¹⁹⁸ Eraydın, a.g.e., s. 93-94; Câmi, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁹ Yûnus, 10/62-64.

yasaklar: riya, sû-i zan, gıybet, nemime(Söz taşıma) türü şeylerdir.”²⁰⁰

Farzların edasından sonra nâfilelere devam, kulu Hakk’a yaklaştırır. Nitekim bir kudsi hadiste, Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:“Allah Teâlâ Hazretleri şöyle ferman buyurdu”: **“Kim benim Veli (ihlâs ile bana kulluk eden) kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim (intikamını alırım). Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım (ayni veya kifaye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nâfile (farzlara ilâveten işlediği) ibâdetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. (Özel ihsan edeceğim nurum ile) Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mü’min kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüte düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem**”²⁰¹

Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: **“Kamil mümin ferasetinden sakının çünkü onlar Allah (c.c.)’ın nuru ile bakarlar.”**²⁰²

“Olgun mü’min Allah (c.c.)’ın nuru ile bakar, değerlendirme yapar” ifadesinin anlamı “mü’min, Allah (c.c.)’ın nuru ile aydınlanmış kalb gözüyle görür”demektir. Dolayısıyla gözlerini haramdan sakınan, nefsinin şehvâtından alıkoyan, içini murâkebe ve denetimle onaran ve helal yeme alışkanlığına sahip olan firâset (karşısındakinin içini anlama, kuvvetli sezgi) özelliğini güçlendirmiş ve hata ihtimalini oldukça azaltmış olur. Bu sayılanlara dikkat edilmezse kalbin nuru söner. Nitekim hadiste de Resûlullah (s.a.v.), Allah (c.c.)’ın nuru ile firâset arasında doğrudan ve sıkı bir ilginin bulunduğu dikkat çekmek suretiyle firâsetin kaynağına işarette bulunmuştur. Bu sebeple firâseti, Allah Teâlâ’nın mü’mine imanındaki kemali sebebiyle verdiği bir lütfu olarak anlamak ve tanımlamak mümkün gözükmektedir.”²⁰³

“Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman cibril’i çağırır ve: Ben falance kulumu seviyorum onu sen de sev buyurur. Cibril de o kulu sever. Sonra gök ehline seslenerek haberiniz olsun Allah (c.c.) falanca kulu seviyor sizde sevin der. Onu gök ehlide sever sonra o kul için yeryüzünde kabul ve kullar arasında ona karşı

²⁰⁰ Velâyetullah ve’t-tarikileyha (nşr. İbrahim Hilal), Kahire, ts., s. 350-405; Yılmaz, a.g.e., s. 202.

²⁰¹ Buhâri, Rikâk 38; İbni Mace Fiten 16- Beyhaki Kitabüz-züht h.n.696).

²⁰² Tirmizi tefsir 16-Taberani El-Kebir h.n.7496.

²⁰³ Çakan, İsmail, Lütfi, **Vahiy Öncelikli Düşünme ve Firâset**, Altınoluk Dergisi, Mü’min Feraseti, 2013 - Aralık, Sayı: 334, S. 006.

sevgi konur.” “Allah Teâlâ bir kula gazap ettiği zaman cibril’i çağırır ve: Ben falana gazap ediyorum sende ona kız der. Cibril’de ona kızar gazap eder. Sonra gök ehline seslenerek Allah (c.c.) falana buğz ediyor sizde buğzedin der. Onlar da kendisine buğzeder. Sonra o kul için yeryüzüne ve kulların kalbine buğz konur.”²⁰⁴

Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Allah Teâlâ hazretleri diyor ki: ‘Ben, kulumun benim hakkımda yaptığı zanna göreyim. O, beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira’²⁰⁵ yaklaşırım, o bana bir zira’ yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”²⁰⁶

İbnu Battâl, Taberi’den; bu Hadis için, şu yorumu nakleder: “Cenâb-ı Hak, kulun azıcık taatini ‘bir karış’a benzetirken, ona mukabil vereceği ikrâm ve sevabı ‘arşın’a benzetmiştir. Bunu, taatine yönelen kimselere karşı ikramının bolluğunu göstermede bir delil kılmıştır...”İbnu’t-Tin de şunu söylemiştir: “Buradaki yakınlıktan maksad rütbe (mertebe) yakınlığıdır ve ikrâmın (kerâmet) bolluğudur; koşma da bir kinâyedir, bununla kula rahmetin sür’atle geldiği, kuldan Allah (c.c.)’ın râzı olduğu ve kula olan ücretinin çokluğu kastedilmiştir...”²⁰⁷

Farzların edasından sonra nâfilelere devam ederek Hakk’a yaklaşan takva sahibi kul; artık Allah (c.c.)’ın nuru ile bakar, Allah (c.c.)’ın dilemesiyle, istediği şeyler gerçekleşir. Olağanüstü hallere şahit olup şaşkınlıklar yaşar. Allah (c.c.) onu, yanlış düşünmekten yanlış el atmaktan ve yanlış yola girmekten korur. Kul olmaları vasfıyla küçük günahları olsa da Allah (c.c.) onları büyük günaha girmekten muhafaza eder.²⁰⁸

Bu âyet ve hadislerden anladığımıza göre; Rabbine karşı taatinden başka sermayesi bulunmayan İnsan, hem bu dünyada hem âhirette güzellik istiyorsa; Rabbine, Rabbinin istediği şekilde kul olmalıdır.

Bütün İslâmi ilimlerin olduğu gibi tasavvufun da en önemli kaynağı Kur’ân ve Sünnet’tir. Kur’ân-ı Kerim’de erkek veya kadın, iman edip salih amel işleyenlerin mükâfatlandırılacağı üzerinde durulmuş, Hadis-i şeriflerde de değerlendirmelerin “sûrete değil de kalbe ve amele” göre yapılacağı ve en üstün insanın takva sahibi olduğu vurgulanmıştır. Kurân ve Sünnet’te olduğu gibi tasavvufta da yüce insan sıfatının

²⁰⁴ Buhâri, edep, 41; Müslim, bir, 48; Malik, şear, 15.

²⁰⁵ Arapçada: Dirsekten parmaklara kadar olan kolboyu uzunluğudur. Türkçesi arşındır.

²⁰⁶ Buhari, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2, (2675); Tirmizi, Da’avat 142, (3598).

²⁰⁷ bkz. Prof. Dr. İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi).

²⁰⁸ Çakan, İsmail Lütfi, a.g.e., s. 6.

kazanılmasında takva ölçütü vardır.

4.3. Kur’ân-ı Kerim ve Ledünni İlim

“Seyr-u sülûk ve tasavvuf erbâbına görünen ve zâhiri mana ile uyumlu olan gizli bir işâret sebebiyle, Kur’ân’ı zâhiri manasından başka bir manâ ile te’vil etmeye işâri tefsir denir”.²⁰⁹

Sûfiler, günlerce ve hatta aylarca düşünmek sûretiyle âyet ve hadislerden, herkesçe bilinen bilgilerden ayrı ve yeni bilgiler çıkarmaya çalışırlar. Ucu bucağı bulunmayan bir okyanusa benzettikleri Kur’ân’dan yeni ve taze bilgiler çıkarmanın heyecanını yaşarlar. Kelamullah’ı okurken, onu doğrudan ve vasıtasız Hak Teâlâ’dan dinlemeye çalışırlar. Allah (c.c.)’tan hemen o anda kendilerine gönderilmiş bir bildiriymiş gibi bir ruh hali içinde Allah (c.c.) kelamını dinlerler. Ancak böyle bir okuma, onları dinin temel ilkelerini değiştirmeye değil, belki bir başka şekilde formüle etmeye, anlamlandırmaya yöneltir. Nitekim Şa’rânî, bu durumu şöyle ifade eder: *“Hiçbir veli yeni bir şeriat ortaya koymaz; ancak Kur’ân ve hadisle alâkalı yeni bir anlayış geliştirir”*.²¹⁰

Kurân’ın tasavvufi yorumu, nazari istidlâl (teorik ve kanıtlara dayanarak sonuç çıkarmaya) değil ilhâma dayanır. Nitekim Kuşeyri, beyânî bilgiyi “tekellûf ve tasarruf/gayret ve çaba”, yâni istidlâl ve nazara; isfânî bilgiyi ise “ilhâm” a dayandırarak, beyân ve irfân arasındaki istilâh ve ifâde biçimlerinin farklılığını vurgulamaktadır. İstidlâl ve ilhâm, sadece araçta değil, mâhiyette de birbirinden farklıdır.²¹¹

Beyâncılar, dil, ifâde biçimleri ve nüzûl sebeplerini vb. bilmekten yararlanırken, ârifler riyâzet ve mücâhedelerden yararlanmaktadırlar. Birisi, istenilen anlamın, zihinlerinde oluşması için muhtemel delâlet türlerini ve lafzı incelemektedir (nazar). Diğeri ise içlerinde bilgi kaynakları coşana kadar nassı dilleriyle ve kalpleriyle tekrar etmektedir. Böylece hakikat ve sırlara muttali (vakıf) olurlar.²¹²

Nitekim Ebû Talip el-Mekki, irfânî istinbât (bilmek, gizli bir manayı meydana koyma tarzı) tarzını açıklarken şöyle demektedir: “Kul, kendisini işitenin karşısında kulak kesilirse, kelâmın sırlarına eğilirse, kendisini görenin sıfatlarının anlamlarını

²⁰⁹ Ay, Mahmut, **Kur’ân’ın Tasavvufi Yorumu**, İnsan Yay., İst. 2011, s. 23.

²¹⁰ Uludağ, Süleyman, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, Dergah Yay., İst. 1999, s.117; Ay, Mahmut, a.g.e., s. 24.

²¹¹ Câbiri, Muhammed Âbid, **Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı**, (çev. Burhan Köroğlu ve diğerleri), Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 382; Ay, Mahmut, a.g.e., s. 24.

²¹² Câbiri Muhammed Âbid, a.g.e., s. 381.

kalbiyle müşâhede ederse, kudretine nazar ederse, akıcılığını ve âşinâ olduğu bilgileri terk ederse, tâkat ve kudretten soyutlanırsa, kelâm sahibini tazim ederse, huzurunda durursa, anlamak için acziyet ve ihtiyacını arz ederse; müstakim bir halle, selim bir kalp ile, berrak bir iman ile, temkin ve ilim kuvvetiyle hitâbını dinler, bilinmeyen cevabın bilgisini müşâhede eder.”²¹³

Ledün kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de Kehf suresinde sadece iki yerde geçmektedir:

Âyette ki, **“Biz ona tarafımızdan bir rahmet verdik, kendisine ledünnümüzden bir ilim öğrettik”** ifadesinden anlaşıldığı üzere, her ne kadar Allah (c.c.) ledünni ilmi dilediği kullarına verse de insanlar bu ilme sahip olabilmek için bir takım çabalar içerisine girmektedir. Bunun için “İnsan, çeşitli riyazat ve nefis mücahedeleri vasıtası ile his (duyu) ve hayal kuvvetlerini (nefsini) zayıflatmaya gayret etmektedir. Bunlar zayıflayınca akli kuvvet artar, akıl cevherinde ilahi nurlar parıldamaya başlar ve herhangi bir tefekkür teemmül gayreti olmaksızın, bilgiler meydana gelir ve ilimler mükemmelleşir, işte buna ilm-i ledünni denir. Bunu iyice kavradığında insanların nefsi natika cevheri (nefisleri), mahiyet açısından çeşit çeşittir. Bazen o nefis, müşrika (aydınlık), nurani, ilahi, ulvi ve bedeni cazibelerle maddi çekişmeler ile az alakalı olan bir nefis olur. Bu sebeple de, kutsi cilayı ve ilahi nurları almaya devamlı ve ileri bir kabiliyeti olur. Dolayısıyla da ona gayb âleminde gelen o nurlar tam ve mükemmel bir şekilde akar da akar” şeklinde düşünerek ledünni ile kastedilen budur diyebilmektedir.”²¹⁴

İbn Acibe’ye²¹⁵ göre Kurân: “Sevgili’nin tecelli ettiği bir kitaptır. Dolayısıyla Sevgili’yi görmek ve duymak isteyen O’nun söz ile tecelli etmiş olduğu Kurân’a yönelmelidir. Ancak Kurân’da tecelli eden Allah (c.c.)’ı görebilmek ve duyabilmek için belli bir manevi olgunlaşma sürecini tamamlayıp müşâhede makamına yükselmek gerekir. O makama çıkan ârif ile Allah (c.c.) arasında perde kalmadığı için ârif ile Allah (c.c.)’ın kelâmı arasında da perde kalmaz ve ârif, kelâmı doğrudan Allah (c.c.)’tan işitir.

²¹³ El-Mekki, **Ebû Tâlip, Kûtu’l-Kulûb**, Kahire 1993, I, s. 69; Ay, Mahmut, a.g.e., s. 25.

²¹⁴ Fahreddin, er-Razi, **Mefatihü’l-Gayb, Tefsir-i Kebir**, Ank., 1993, s. 222.

²¹⁵ Ahmet b. Acibe (1160/1747) ; 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında, Fas’ın yetiştirdiği en etkili mutasavvıf ve âlimlerden biridir. Çocukluğundan itibaren ilme ve zühde düşkün olup 47 yaşına kadar daha çok şer’i ilimlerin tahsil ve tedrisiyle meşgul olmuştur. 47 yaşındayken tasavvufa intisabından sonra ilme olan merakını, daha çok yazarak gidermiş ve kırk civarında eser telif etmiştir. Bugün fas’ın kuzey “ şehirlerinde, kendilerini “Acibi” olarak nitelendiren binlerce sûfinin manevi mürşidi olarak adı, büyük bir saygı ile anılmaktadır. O, yazdığı eserler ve yaşadığı hayatla insanlar üzerinde önemli etkiler bırakmış olan entelektüel bir sûfidir. En önemli eseri olan el-Bahru’l Medid, Kurân-ı Kerim’i, hem zâhiri hem de bâtını yönüyle ele almış olan bir tefsirdir.

Dolayısıyla bu makamdaki bir kişi, Kurân âyetlerini, nâzil olduğu dil, tarih, çevre vs. gibi herhangi bir vasıtaya ihtiyaç hissetmeden, onların manalarını doğrudan Allah (c.c.)’tan alır. Ona göre bu manaları elde edemeyen ve anlayamayanlar ise bunları hemen reddetmeye yeltenmemeli, Mûsâ-Hızır kıssasından ders çıkararak bunların ehil kimseler tarafından elde edilebileceğini kabul etmelidir. Müfessire göre, Kurân vahyi sona ermiştir, fakat ilham devam etmektedir.”²¹⁶

“Ledünn: ‘yanında’ gibi bir zarftır. Türkçede katımızdan veya tarafımızdan demek gibidir. Ve görülüyor ki ilmin değil, öğretmenin kaydıdır. Bununla beraber öğretmenin, O’nun katından olması, ilmin de O’nun katından olmasını gerektirmez değildir. Şüphe yok ki bütün Peygamberlerin ilmi Allah (c.c.) tarafından vahiy ve öğretmek itibarı ile Ledünni (Allah (c.c.) katından) dır. Fakat burada dikkate değer bir husus şudur ki **‘ve kendisine tarafımızdan ilim öğrettik.’** kaydı ile Hızır’a öğretilmiş olan ilim, Musa’nın ilminden bambaşka bir ilim, yâni Allah (c.c.) tarafından öğretilen ilimlerden özel bir ilim olduğu anlatılmıştır ki, âyetteki kıssalar karinesi (ipucu) ile tefsir bilginleri, bunu ‘Gayıplar ilmi ve gizli ilimlerin sırları’ diye tefsir etmişlerdir. Diğer bir ifade ile demişlerdir ki: ‘Musa’nın ilmi, şer’i hükümleri bilmek ve dış görünüşe göre fetva vermektir. Hızır’ın ilmi ise işlerin iç yüzünü bilmektir.’ Sahih-i Buhari’de rivâyet edilmiştir ki, Hızır şöyle demiş: **‘Ey Musa! Ben Allah (c.c.)’ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah (c.c.)’ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem.’** Bu şekilde ilm-i ledünni (Allah bilgisi) deyişi, bu özel ilimde en özel bir mânâ ile terim olmuştur ki, buna hakikat ilmi ve batın (gözle görülmeyen şeyler) ilmi de denilmiş ve tasavvufçular, bu kıssaya bir delil olarak tutunmuştur.”²¹⁷

“Özetle ledünni ilim, kafa çalıştırmakla elde edilmeyip Allah (c.c.) tarafından, sırf Allah (c.c.) vergisi olan bir mukaddes kuvvetin tecellisidir. Etkiden etki yapana, duygudan varlığa doğru giden bir ilim değil, etki yapandan etkiye (ize), varlıktan duyguya gelen birinci derecede bir ilimdir. Nefsin olagelene geçişi değil, olagelenin nefiste meydana çıkmasıdır. Doğrudan doğruya bir keşiftir. Fakat ledünni deyişi, bunun özellikle Allah (c.c.)’ın sırlarına ait olanından daha fazla deyim olmuştur. Türkçede bir işin ledünniyatı demek iç yüzündeki gizli incelikleri ve sırları mânâsında herkesçe bilinir. Bu kıssada ilim için araştırma yapmak ve yolculuğa çıkmaya bir teşvik

²¹⁶ Ay, Mahmut, a.g.e., s. 501.

²¹⁷ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., V, S. 370.

delili vardır.”²¹⁸

Sonuç olarak; Sûfî'nin kalbine doğduğu kabul edilen ilham ve işaretlere dayanarak âyetlerin yorumlanmasına “İşari veya Tasavvufî Tefsir” denir. Bu tefsirleri ancak Allah'ın yardımıyla, Allah'ın dostları olan arifler ledün ilmiyle yapabilir.

4.4. Âyetler ve Ledünni İlim

Kur'ân-ı Kerim'deki kıssalar; Yüce Allah (c.c.)'ın herşeyi kuşatan ilmi ve görmesi ile geçmiş milletlerin, Peygamber Efendimiz'in, tarihi olayların ve tarihin derinliklerinde meydana gelmiş bazı önemli hadiselerin ibretli yönlerini, Kur'ân-ı Kerim muhataplarına eşsiz bir üslup ve tasvirle sunumudur. Musa ve Hızır (a.s.) kıssası da bunlardan biridir.

Musa ve Hızır (a.s.) Kıssası ile İlgili Âyetler:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَاتِهِ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا (60) فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (61) فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِقَاتِهِ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا (62) قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنَسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا (63) قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَارْتَدَّ عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا (64) فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (65) قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُسُلًا (66) قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (67) وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (68) قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا (69) قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (70) فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا (71) قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (72) قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا (73) فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا (74) قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (75) قَالَ إِنْ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا (76) فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا (77) قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (78) أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا (79) وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا (80) فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاءً وَأَقْرَبَ رَحْمًا (81) وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (82)

Musa ve Hızır (a.s.) Kıssası ile İlgili Âyetlerin Meâlleri:

“60. Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: ‘Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim’ Tefsirlerde, Musa'nın genç adamının, Yuşa b. Nun adında biri olduğu, Yuşa'nın Hz.

²¹⁸ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., V, S. 371.

Musa'ya hizmet ettiği, ondan ilim öğrendiği rivâyet edilmektedir.

Âyette sözü edilen iki denizin hangi denizler olduğuna dair bir açıklık yoktur. Bunların Hazar Denizi ile Karadeniz olduğu, yahut Nil Nehri'nin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği ifade edilmektedir. Bir başka anlayışa göre bu iki denizden biri Hz. Musa, diğeri de Hızır (a.s.)'dır. Çünkü Musa zahir âleminin, Hızır da batın âleminin denizidir.

61. Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti.

Rivâyete göre genç bir yakını ile Hz. Musa bu yolculuğa, Allah (c.c.) tarafından, kendisinden daha bilgili olduğu haber verilen Hızır ile buluşmak için çıkmıştı. Yanlarında bir de cansız balık vardı. Bu balık Allah (c.c.)'ın kudreti ile nerede canlanır, denize sıçrayıp giderse bu, Hızır'ın orada olduğuna işaret olacaktı.

62. (Buluşma yerlerini) geçip gittiklerinde Musa genç adamına: ‘Kuşluk yemeğimizi getir bize. Hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi, dedi.

63. (Genç adam:) ‘Gördün mü!’ dedi, ‘kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti.’

Burada Hz. Musa'nın genç arkadaşına şaşkınlık veren, ölmüş bir balığın, bir mucize neticesinde canlanarak denize akıp gitmesidir. Bu mucizenin tahakkuk ettiği yer, Hz. Hızır'ın bulunduğu yer idi. Musa bunu bildiği için adamına, balığın canlanarak denize girmesi halinde bundan kendisini haberdar etmesini tenbihlemiş, fakat bir kayanın yanında istirahatata çekildikleri ve belki de Hz. Musa'nın uykuya daldığı bir sırada balık denize sıçradığı halde adam haber verme görevini unutmuş, bir süre daha ilerleyip, Hz. Musa yemekten bahsedince arkadaşı balığın denize gittiğini hatırlatmıştı.

64. Musa: ‘İşte aradığımız o idi,’ dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler.

65. Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve Peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

66. Musa ona: ‘Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı?’ dedi.

67. Dediki: ‘Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin.’

68. (İçyüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin?’

69. Musa: ‘İnşaallah, dedi, sen beni sabreder bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem.’

70. (O, kul:) ‘Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!’ dedi.

71. Bunun üzerine yürüdüler. Nihâyet gemiye bindikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: ‘Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın!’ dedi.

72. (Hızır:) ‘Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?’ dedi.

73. Musa: ‘Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma,’ dedi.

74. Yine yürüdüler. Nihâyet bir erkek çocuğa rastladıklarında (Hızır) hemen onu öldürdü. Musa dedi ki: ‘Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği halde) katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!’

75. (Hızır:) ‘Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi?’ dedi.

76. Musa: ‘Eğer, dedi, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Hakikaten benim tarafımdan (ileri sürebilecek) mazeretin sonuna geldin.’

77. Yine yürüdüler. Nihâyet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Musa: ‘Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdım,’ dedi.

78. (Hızır) şöyle dedi: ‘İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemem dediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim.’

79. ‘Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.’

Şu halde Hızır, fakir denizcilerin gemisini yaralamakla, kralın bu gemiyi gasbetme ihtimalini ortadan kaldırmış, böylece bu fakirlere iyilik etmişti. Hızır (a.s.) sözlerine devam etti:

80. ‘Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası, mümin kimselerdi. Bunun için (çocuğun) onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk.’

Zira Hızır (a.s.), bu çocuğun ileride zâlim biri olacağını, temiz birer mümin olan ebeveynine karşı azgınlık ve nankörlük göstereceğini, yahut çocuk sevgisi yüzünden ana-babasının manevi hayatlarının tehlikeye düşeceğini biliyordu: Allah (c.c.) bunu Hızır’a bildirmişti.

81. (Devam etti:) ‘Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin.’

82. ‘Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.’

4.4.1. Ledünni İlmiyle İlgili Âyetin Yorumu

Kur’ân-ı Kerim’deki, Kehf Suresi’nde önemli bir yer işgal eden Hz. Musa-Hızır diye adlandırılan bilge kişinin kıssanın en önemli özelliği sayılan ‘...biz ona katımızdan bir ilim öğrettik’ âyeti ile kavramsallaşan ilm-i ledünni ifadesi klasik ve modern tefsirlerde işlene gelmiştir. Kıssanın tefsiri ile ilgili farklı tefsirlerde farklı görüşler beyan edilmiş, bazen benzer, bazen çelişik, bazen de olağanüstü şeklinde ifade edilebilecek geniş bir alan ortaya çıkmıştır.

Ledünni ilmi konu edinen Kehf, 18/65. âyeti şöyledir:

(65) فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

Ledünni ilmi konu edinen Kehf, 18/65. Âyetinin Meâli:

65. Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve Peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

Ledünni ilmi konu edinen Kehf, 18/65. Âyetinin Tefsiri:

Tasavvufi, (İşari) Tefsir olan Tefsir-i Kebir Te’vilât’ da Muhyiddin ibni Arabi, bu âyeti şöyle yorumlamıştır: “Ona katımızdan bir rahmet vermiştik. ‘Yâni maddeden arınmak, cihetlerden beri olmak suretiyle ona manevi bir kemal ve sırf bir nuranilik bahşetmiştik. Bu ise ‘indi’ yakınlığın sonucuydu. ‘Ona indinden bir ilim öğretmiştik.’ Kutsi marifetlerden, ledünni külli hakikâtlardan oluşan bir ilmi beşeri tâlim aracılığıyla ona öğretmiştik.”²¹⁹

²¹⁹ İbn Arabi, Muhyiddin, **Tefsir-i Kebir, Te’vilât**, (Terc., Vahdettin ince), Kitsan Yay., İst., trs., I, s. 710.

M. Hamdi Yazır'ın yorumu şöyledir: "Musa ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre o bâtın (gizlilik), Hızır meselesinin konusunu meydana getirir. Tasavvufçuların sözünde buna delil de yok değildir. Şeyh Sadreddin İshak Konevi 'Tebîrâtü'l- Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi' isimli eserinde: 'Hızır (a.s)'ın varlığının misal âleminde' olduğunu nakletmiş. Abdurrezzak-ı Kâşî: 'Hızır, ruhun ferahlığından, İlyas ruhun sıkıntısından ibarettir' demiş. Bazıları da Hızriyyetin, Hızır (a.s)'ın derecesi üzere bazı salih kimselerin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir ki, bu üç sözü, bu konunun anahtarı olmak üzere kabul edebiliriz."²²⁰

Mevdudi âyeti şöyle açıklar: "Bütün güvenilir hadis kitaplarında bu kulun ismi 'Hızır' olarak bildirilmiştir. Bazılarının İsrailiyyatın etkisiyle söylediği gibi onun isminin Elijah (İlyas) olduğunu düşünmemize hiç bir neden yoktur. Bu İsrailiyyattan etkilenen kimselerin iddiaları sadece Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in sözüne aykırı olduğu için değildir. Aynı zamanda İlyas Peygamber (a.s)'in Hz. Musa (a.s)'dan yüzlerce yıl sonra doğduğu gerçeğini gözönünde bulundurmamaları için de yanlıştır. Kur'ân Hz. Musa (a.s)'nın yanındaki gencin kim olduğunu bildirmez; fakat bazı Hadislere göre bu genç, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın başına geçen Nuh'un oğlu Yeşu'adır."²²¹

Sabuni yorumunu şöyle yapmıştır: "Balığı kaybettikleri kayanın yanında Hızır (a.s)'ı buldular. Hadiste şöyle buyrulmuştur: Musa, Hızır'ı, elbisesini üzerine örtmüş sırt üstü yatmış vaziyette buldu. Ona selâm verdi. Hızır başını kaldırarak şöyle dedi: 'Senin yurdun da selâmet nerde?'²²² Ona katımızdan büyük bir nimet verdik ve yüce bir lutufta bulunduk. Bunlar, Yüce Allah (c.c.)'ın, Hz. Hızır'ın eliyle gösterdiği kerâmetlerdir.²²³ Ona, bize mahsus bir ilim verdik. Gayıplara ait olan bu ilim ancak bizim nasip etmemizle bilinir. Âlimler şöyle der: Bu rabbâni ilim, ihlâs ve takvanın ürünüdür. Buna ilm-i ledünni denir. Allah (c.c.) onu, kendisine samimiyetle kulluk edenlere verir. Çalışma ve meşakkatle elde edilmez. O sadece Allah (c.c.)'ın, kendilerine yakınlık, velâyet ve kerâmet tahsis ettiği kimselere verdiği bir lütfudur."²²⁴

²²⁰ Yazır, M. Hamdi, a.g.e., V, S. 370.

²²¹ Ebu'l al'a Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'ân**, (Kur'ân'ın Anlam ve Tefsiri), İnsan Yayınları. Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., III, S. 455.

²²² Buhari, Enbiya 27; Müslim, K.Fedaü, 170/172; Muhammed Ali Es-Sabuni, **Safvetü't-Tefasir**, Ensar Neşriyat: III, S. 457-459.

²²³ Doğrusu şu ki, Hızır (a.s) değildir. O, Allah (c.c.)'ın Salih kullarından ve yakın dostlarından biridir. Allah (c.c.), kulluğun faziletini insanlara öğretmek için onun eliyle bu kerâmetleri ve gaypla ilgili şeyleri göstermiştir.

²²⁴ Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., III, S. 453, 454.

Büyük âlim Kurtubi şöyle der: “Âyetlerin ve mütevâtir haberlerin de gösterdiği gibi, veli kulların kerâmetleri vardır. Bunları, inanmayan bid’atçı veya sapık fasıktan başkası inkâr etmez. Velilerin kerâmet gösterdiğine dair âyetler, Allah (c.c.)’ın Meryem hakkında haber verdiği ve yazın kış meyvelerinin, kışın da yaz meyvelerinin olduğunu bildiren âyetlerdir. Ayrıca Meryem’in eliyle meydana gelen şeyler de, kerâmetin hak olduğunu gösterir. Zira o, kuru hurma ağacını sallamış ve ağaç meyve vermiştir. Hâlbuki Meryem bir Peygamber değildi. Yine, gemiyi delmek, çocuğu öldürmek ve duvarı doğrultmak gibi, Hızır’ın eliyle meydana gelen olaylar da bunu göstermektedir.”²²⁵

Ali Arslan, bu âyetin tefsirini şöyle yapmıştır: “Derken kullarımızdan bir kul...’: Biz ona öyle bir ilim öğretmiştik ki o ilmin künhüne bizden başkası vakıf olamaz. Onun kıymetini ancak biz takdir ederiz. Bu da gayb ilmi ile gizli ilimlerin esrarıdır. Cenab-ı Hak bu âyette ‘katımızdan’ demektedir. Çünkü ilim Cenab-ı Hakk’ın zati sıfatlarının hasıdır. Kelâmcılar: ‘İlim bir şeye bağlanmadıktan sonra irade ona bağlanmaz. İrade bağlanmadıktan sonra kudret de ona bağlanmaz. Binaenaleyh şey evvela bilinir, sonra irade edilir. Böylece kudret ona bağlanır ve şey meydana gelir’ demişlerdir. ‘Bizim katımızdan’ tabirinden ve âyet metninde bu tabirin ‘ilim’ kelimesinden önce zikredilişinden anlaşılıyor ki ledunni ilim Cenab-ı Hakk’ın özelliğidir.”²²⁶

Diyanetin tefsiri şöyledir: “Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik meâlindeki cümle, Hızır’a öğretilmiş olan ilmin özel bir İlim olduğunu ifade eder. Tefsirciler, kıssadaki âyetlerden hareketle bunun gayb ve sır ilmi olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ tarafından olağanüstü yollarla öğretildiği için İslâmi literatürde bu ilme söz konusu âyetin lafzından hareketle ‘ledünni ilim’ denilmiştir. Bu mânada Peygamberlere vahyedilen ilimlerin tamamı ‘ledünni İlim’ olmakla birlikte, âyetteki anlatım tarzı ve hadislerdeki açıklamalar, Hızır’a öğretilmiş olan ilmin özel bir ilim olduğunu gösterir. Nitekim zikredilen hadiste, **Hızır aleyhisselâm: "Ey Mûsâ! Ben Allah (c.c.)’ın ilminden bir ilme sahibim ki sen onu bilmezsin; onu bana Allah (c.c.) öğretti diyerek buna işaret etmiştir.”**²²⁷Tefsircilere göre Hz. Musa’nın ilmi, hükümleri bilmek ve zahir ile fetva vermektir. Hızır’ın ilmi ise eşyanın bâtınını (iç yüzü) bilmektir, dolayısıyla buna, ‘bâtın ilmi’ veya ‘hakikat ilmi’ de denmiştir. Âyetlerde geçen örneklerden bir sonuca varmak gerekirse ledünni ilmin, insanlara verilen bilgi vasıtalarıyla elde edilmeyen, Allah (c.c.)’ın bildirmesiyle bilinen gayb bilgisi veya onun

²²⁵ Kurtubi, XI, 28; Muhammed Ali Es-Sabuni, a.g.e., III, S. 459.

²²⁶ Ali Arslan, a.g.e., X, s. 544-546.

²²⁷ Buhârû “Tefsir”, 18/2; Müslim, “Fezâil”, 170-172.

bir çeşidi olduğu söylenebilir.²²⁸

“İsmail Hakkı Bursevi²²⁹ ‘Ruhu’l-Beyan fî Tefsiri’l-Kur’ân’ adını verdiği tefsirinde tasavvufi yorumlara da yer vermiştir.²³⁰ Bursevi’nin tasavvufi açıdan yorumladığı bölümler arasında Kehf suresinde bulunan Hz. Musa-Hızır kıssası da yer alır. Bursevi bu kıssada geçen âyetlerde, ledün ilmini açıklarken nübüvvet bilgisi ile velâyet (hakikat) bilgisi arasındaki farka vurgu yapar ve velâyet bilgisinin üstün olduğu sonucunu çıkarır. Bu da III/IX yüzyılda Hâkim Tirmizi (ö:258/898) tarafından tasavvuf terminolojisine kazandırılan ve İbnü'l-Arabi (560-638/1165-1240) tarafından geliştirilen ‘velâyet’ düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir. Çünkü o, İbnü'l-Arâbi’nin etkisinde kalmış bir sûfi olarak bilinir.”²³¹

“Bursevi’ye göre, Musa ile Hızır’ın her ikisi de hem zâhiri hem de bâtni bilgi sahibi idi. Musa, Peygamber olduğu için zahire göre karar vermekte, zâhiri bilgi onda ön plana çıkmaktadır. Nitekim Musa’nın Hızır’a: **‘Sana öğretilenden bana öğretmen şartıyla sana tâbi olabilir miyim?’** sözü bilginin bu yönüyle ilgilidir. Zira bâtni bilgi zevk ve keşf yoluyla doğrudan Allah (c.c.)’tan alınır. Hızır ise ilm-i batına sahip bir velidir.”²³²

“Bursevi’ye göre Musa’nın Hızır’a mütevâzi bir şekilde ilim öğrenmek için uyması, ilim ve irfan taliplerine örnek teşkil eder. Ancak Nübüvvet ilmi ve zahiri ilim kendisinde hâkim unsur olduğu için Musa’nın batınılmine sabretmesi mümkün değildir. Zira velâyet ehlinin yaptığı fiiller onun anlayışına ve takip ettiği metoda muhalefet etmektedir. Allah (c.c.) onu bunun hikmetine muttali kılmamıştır. Hızır, Allah (c.c.)’ın kendisine verdiği ledün ilmine göre hareket etmekte, eşyanın hakikatini mükâşefe yoluyla bilmektedir. Yaptığı işleri hikmetine bağlı olarak icra etmektedir. Yâni her ne kadar yapan ve eden Hızır ise de, hakiki fail Allah (c.c.)’tır. **‘Ben kulumun gören**

²²⁸ Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağrı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sabrettin Gümüş, Kur’ân Yolu, III, s. 489-490.

²²⁹ Türk kültür tarihinde verdiği eserlerle haklı bir yere sahip olan İsmail Hakkı Bursevi (1063-1137/1653-1725), din ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelerek Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden Osman Fazlı İlahi (ö:1102/1691)’ninterbiyesinde tasavvufi eğitimini tamamlamıştır. Sosyo-kültürel vemanevi şahsiyetini Osmanlı ülkesinde fikirleriyle yaşayan İbnü'l-Arabi (ö:638/1240), Sadreddin Konevi (ö:673/1274, Mevlana (672/1273) ve Aziz Mahmud Hüdayi gibi sufilerin öğretileriyle şekillendirmiştir. Bursa’da Ulu Cami’de Kur’ân-ı Kerim’in ilk suresinden başlayarak yaptığı vaazlarını yazıya aktarmak suretiyle meydana getirdiği ve “*Ruhu’l-Beyan fî Tefsiri’l-Kur’ân*” adını verdiği tefsirinde tasavvufi yorumlara da yer vermiştir.

²³⁰ Yıldız, Sakıp, “**Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursev’i’nin Hayatı**”, AÜİİF Dergisi, Sayı: 1, Erzurum, 1976, s. 113-116.

²³¹ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 81.

²³² İsmail Hakkı Bursev’i, **Ruhu’l- Beyan fî Tefsiri’l-Kur’ân**, (I-X), İstanbul 1389, V, s. 275; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 93.

gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum...²³³kudsi hadisinde vurgulanan hal gerçekleşmiştir.²³⁴ Hızır’dan sadır olan her şeyin bir hikmeti, güzel bir gayesi vardır ki bu öğrenci ile hoca arasında olması gereken edeblerdendir.”²³⁵

“Bursevi, Peygamberlerin işlerin bâtını ve eşyanın hakikatlerini bildirmek üzere değil, zahire göre hükmetmek üzere gönderildiklerini, Hızır’ın ise işlerin bâtına ve eşyanın hakikatlerine göre hüküm vermek üzere gönderildiğini belirtir. Nitekim Musa’nın Hızır’a karşı çıkışı bu yüzden olmuştur. Diğer bir açıdan bakılırsa Hızır da marifet ilmine sahip, işlerin bâtını tanıyan bir Peygamberdir. O işleri yapsın diye kendisine vahyedilmiştir. Musa ise zahire göre hükmeden bir Peygamberdir.”²³⁶

4.4.2. Musa (a.s.) İle Hızır Olayından Çıkarılan İbretler Ve Öğütler

Ebu Bekir Cabir el-Cezâiri bu âyetten şu sonuçları çıkarmıştır:

“1-Allah Teâlâ, Peygamber Musa (a.s.)’ya ‘**senden daha âlimi var mı?**’ diye sorulduğunda ‘**hayır!**’ diye cevap vermesinden dolayı Musa (a.s.)’a ders verdi. En azından *Allah u a’lem* demesi gerekirdi. Bu sebeple kendisine bu güç yolculuğa çıkması görevi verildi.

2- Yol arkadaşlığı, öğrencinin hocasına hizmeti müstehaptır. Çünkü Yuşa, Musa’ya azığını taşıyarak hizmet ediyordu.

3- Ne kadar salih olursa olsun, İnsan unutmaya ile karşı karşıyadır.

4- Hatadan sevaba, yanlıştan doğruya dönmek, yanlıştan inad etmekten daha iyidir, ‘**tekrar izlerini takip ederek geriye döndüler.**’

5- Ölü balığı diriltmede, suyun balığa bir kemer gibi açılmasında, balık için bir tünel, Hz. Musa ve genç arkadaşı için şaşılacak bir şey olmasında Allah (c.c.)’ın kudreti tecelli etmiştir. Hz. Musa, bu şaşırtıcı şey sayesinde Hızır’ın yerini tespit etmiş ve orada Hızır’ı bulmuştur.

6- Kişi ne denli âlim olursa olsun, ilminin artmasını istemesi güzel bir ahlâktır. Burada şu hadisi hatırlatmakta yarar var: **Bir hadis, ezberleyip amel eden için, bir kantar altından daha hayırlıdır.**²³⁷ Hz. Musa Rabbinden şöyle diledi: ‘Ya Rabbi, hangi kulunu daha çok seversin?’ Cenab-ı Hakk buyurdu ki: ‘Beni anıp

²³³ Buhâri, Rikâk 38; İbni Mace Fiten 16- Beyhaki Kitabüzzüht h.n.696).

²³⁴ Buhâri, Rikâk 38; İbni Mace Fiten 16- Beyhaki Kitabüzzüht h.n.696; Bursevi, s. 276; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 93.

²³⁵ Bursevi, s. 277; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 93.

²³⁶ Bursevi, **Ruhu ‘l-Beyan**, V, s. 28; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e., s. 94.

²³⁷ İbni Abbas (r.a.)’ın sözüdür.

unutmayı. Yine sordu: **‘Hangi kulun daha değerlidir?’** Cenab-ı Hakk; **‘Hakkı yerine getiren ve nefsi arzularına uymayan,’** buyurdu. **‘Ya Rabbi, hangi kulun daha âlimdir?’** diye sordu. Allah (c.c.): **‘O kimse ki, belki kendisini hak yola götürecektir veya beni reddetmekten çevirecek bir kelimeye rastlarım diye kendi ilmine insanların ilmini katmak ister.’** hadisin devamı, İbn Cerir et-Taberi Tefsiri’ndedir.”²³⁸

“Vehbe Zuhayli’ye göre, bu kıssanın oldukça yüksek edebi faydaları vardır. Özetle şöyle sıralar: Kişi alçakgönüllü olmalı; ilmine aldanıp kendisini beğenmemeli, sözüne sadık kalmalı; sırrını, inceliklerini bilmediği şeye itiraza kalkışmamalıdır. Peygamber, kendisini yalanlayan, risaletini inkâr eden, kendisi ve Kitab’ı ile alay eden müşriklere cezanın indirilmesini istemekte acele davranmamalıdır. Çünkü onlar zaten ceza görecektir, dünya ve âhirette helak edileceklerdir. Zaman boyunca bu kıssadaki olaylar tekrarlanıp durmaktadır aslında. Herhangi bir kimse küçük bir çocuğun ölümüne isyan etmemelidir. Çünkü o çocuğun ölümünde anne babasına ve kendisine bir hayır olabilir. Nitekim tekrarlanıp duran ölüm olayları da toplum için gereklidir. Şâyet yaşı ilerlemiş kimseler ve diğerleri ölmeyecek olursa, yeryüzü her gün yeni doğan insanlara dar gelmeye başlardı. Geminin delinmesi bizlere zâlimlerin, güçsüzlerin mallarına tasallutlarını hatırlatmaktadır. Duvarın yıkılıp yeniden bina edilmesi ise, yetim yahut zayıf olan bir kimse lehine güçsüz kullarına merhametli olan yüce Rabbimiz tarafından, umulan bir servetin saklı tutulma şekillerinden birisidir. Ayrıca bunda kötülüğe iyilikle karşılık vermek de söz konusudur. Çünkü kendilerini misafir edip ağırlamayı kabul etmeyen kasaba halkına Hz. Hızır bir iyilikte bulunarak karşılık vermiştir. İşte Peygamberlerin ve Rablerine yakın velilerin özelliği budur.”²³⁹

Celal Yıldırım’ın, Musa (A.S.) İle Hızır olayından çıkardığı ibretler ve öğütler:

“1— İlim genellikle biri kesbi, diğeri vehbi veya ledünni olmak üzere iki kısma ayrılır. Kesbi ilimde olduğu gibi, ledünni ilim de kişilerin derece ve yakınlığına, yâni Allah (c.c.) katındaki mevkiele göre farklılık arzeder.

2—Peygamberlerin ilmi genellikle vehbi, yâni ledünnidir. Allah (c.c.)’tan alıp öylece bilgi sahibi olurlar. Ama her Peygamberin özelliğine, içinde bulunduğu şartlara, hitap ettiği kavim ve milletin kültür seviyesine göre kendisine bu ilimden verilir. O bakımdan bütün Peygamberler Tevhid İnancı esasında birleşirler, ama diğeri fer’i

²³⁸ Ebu Bekir Cabir el-Cezâiri, **En Kolay Tefsir**, Mektup Yayınları: v, s. 196.

²³⁹ Vehbe Zuhayli, **et-Tefsirü’l-Münir**, Risale Yayınları, trs., VIII, s. 267-271.

ilimlerde farklı derecelere ayrılırlar. Sebebine gelince: Allah (c.c.)’ın ilminin sonsuz ve sınırsız olduğunu bildirmek ve her bilenden daha çok bir bilen bulunabileceğini hatırlatmak ve ilim sahiplerinin bilgilerinin farklı olduğuna dikkatleri çekmek söz konusudur. Nitekim ledünni ilme sahip olan Musa (a.s.) ın bildiklerinin çoğunu Hızır (a.s.) bilmezdi, Hızır’ın (a.s.) bildiklerinin bir kısmını veya çoğunu Musa (a.s.) bilmezdi. Nitekim Buhari’nin tesbitine göre, Hızır’ın : ‘Ey Musa! Ben Allah (c.c.)’ın bana öğrettiği bir bilgi üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah (c.c.)’ın sana öğrettiği bir bilgi üzeresin ki onu ben bilmem’ dediği rivâyet edilmektedir.²⁴⁰

3— Kişi kendi bilgisiyle böbürlenmemeli, daha bilgili kişilerin ve hepsinin üstünde de Allah (c.c.)’ın daha bilgili bulunduğunu hatırlamalıdır. Çünkü her ilim sahibinin üstünde ondan daha fazla ve farklı bir bilen vardır.

4—Yanımızdaki hizmetçi, kapıcı ve odacılara ‘efendi’ veya ‘arkadaş..’ diye hitap etmeli, onları üzecek, kıracak isim ve sıfatları kullanmaktan kaçınmalıyız. İlgili âyette, Musa Peygamber’e refakat edip hizmetinde bulunan Yuşa’ b. Nun için ‘fetâ genç’ tabiri kullanılmıştır.

5— Bilmediğimiz konuları öğrenebilmek için bazı zorluklara katlanmasını bilmeliyiz. Nimet külfetsiz olmuyor. Nitekim Musa (a.s.), Hızır’ın ilminden yararlanmak için uzun ve yorucu bir yolculuk yapma ihtiyacını duymuş ve katlanmıştır. Cenâb-ı Hakk’ın muradı da böyle olmasından yana idi. Zira dileyseydi Hızır’ı Musa’nın yanına sevkederdi. Nitekim Ashab-ı Ki-râm’dan bazı zatlar, İslâm ülkelerine dağılan arkadaşlarının Peygamber Efendimiz (s.a.v)’den bizzat duydukları hadisleri onların ağzından dinlemek için develerine binip haftalarca yolculuk yapmışlardır.

6—Bilgisinden yararlanmak istediğimiz kişiye uymasını, saygı gösterilmesinin gereğini, lüzumsuz soru sormaktan kaçınmasını bilmeliyiz. Çünkü ilim çok şerefli, azizdir ve kıymetlidir. Ona sahip olan da o nisbette şerefli ve azizdir. İlim adamına saygı göstermek, Peygamberlerin sünnetidir. Musa Peygamber (a.s.)’in bir bakıma Hızır’a uyup bilgisinden yararlanmaya çalışması bize bu sünneti hatırlatır.

7—Bilmediğimiz bir konuyu öğrenmekte çok sabırlı ve dikkatli olmamız gerekmektedir. Çünkü ilim ancak zevk, heves, ilgi ve sabırla elde edilebilir.

8— İç yüzünü bilmediğimiz bir olay, bir mesele ile karşılaştığımızda, duygusallıktan uzak kalıp onun iç yüzünü öğreninceye kadar, bir hüküm vermemek en

²⁴⁰ Câmiu’l-Beyân fi-Tefsiri’l-Kur’ân: XV, S.180; Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri**, Anadolu Yayınları, VII, S. 3667-3669.

isabetli yoldur. Bu gibi hususlarda hissimizle değil, aklımız ve imanımızla çözüm aramalıyız.

9— Karşımıza çıkan bir kazanın hayırlı olacağını, iyi sonuç vereceğini düşünmemiz, ilâhi takdire teslimiyetin ifadesidir. Çünkü Allah (c.c.) hiçbir zaman haksızlık yapmaz. O’nun her yaptığında mutlak hayır vardır. Hızır’ın sağlam gemiyi delip kusurlu hale sokması, zahiren masum bir çocuğu öldürmesi, kendilerini konuk edinmeyen bir kasabada yıkılmak üzere olan duvarı doğrultması, bunun açık örneklerinden bir kaçıdır.

10— İyilik yapmayana iyilikte bulunmak, onun için hayırlı olanını düşünmek, mü’mine yakışan bir haslettir. Kendilerini konuk edinmeyen ve yiyecek bir şey de vermeyen kasaba halkına ait yıkılmak üzere olan bir duvarı Hızır’ın (a.s.) elini dokundurup doğrultması bize bu gerçeği öğretmektedir.

11— Bir veli bir kerâmet gösterirse, onu kendi re’yiyle göstermez; Rabbinin emir ve ilhamı ile gösterir. Hz. Hızır’ın açıklamada bulunması, bunun en güzel misali sayılır.”²⁴¹

Hızır Peygamber midir ve hâlen hayatta mıdır?

“a) Hızır’ın Peygamber olup olmadığı ihtilâfıdır. İlim adamlarının çoğuna göre, Allah (c.c.)’ın sâlih ve veli kullarından biridir. Geniş çapta ilâhi iltifat ve inâyete mazhar kılınmış ve ledünni ilimle donatılmıştır. Asıl adının Belyâ b. Melkân olduğu; oturduğu, bastığı yerler yeşillendiği için sonradan Hızır İsmiyle anıldığı söylenmektedir.

b) Bir kısım ilim adamlarına göre, Peygamberdir. Çünkü Kur’ân’da ‘Kendi tarafımızdan kendisine rahmet verdiğimiz.’ deniliyor ki, bu rahmet Peygamberlik payesi olabilir. Ayrıca, **‘Kendi katımızdan ona bir ilim öğrettik.’** meâlindeki âyet de bu manayı kuvvetlendirmektedir. Sonra Musa Peygamber (a.s.)’in ona uyması da, onun Peygamber olduğuna bir başka delil sayılmıştır. Çünkü bir Peygamber ancak başka bir Peygamber’e uyabilir. Nitekim müfessir Kurtubi’nin tesbitine göre, Musa (a.s.), Hızır (a.s.) ile birleştiklerinde, Hızır (a.s.) ona şöyle söylemiştir: **‘Sen, Allah (c.c.)’ın sana öğrettiği bir ilim üzere bulunuyorsun ki, ben onu bilmiyorum. Ben de, Allah (c.c.)’ın bana öğrettiği bir ilim üzere bulunuyorum ki, sen onu bilmiyorsun.’**²⁴²

Hızır (a.s.) sağ mıdır?

“İlim adamlarından bir kısmı Buhari’de Abdullah b. Ömer (r.a.)’dan rivâyet

²⁴¹ Celal Yıldırım, a.g.e., VII, S. 3667-3669.

²⁴² Tefsir-i Kurtubi: 11/10

edilen : ‘Size bildireyim ki, bu gecenizden itibaren yüz yılın sonuna kadar yeryüzünde yaşayanlardan hiçbir kimse sağ kalmayacaktır.’²⁴³ Meâlindeki hadise dayanarak Hızır’ın da öldüğünü istidlal etmişlerdir. Müfessir Alûsi de aynı görüştedir. Çünkü bunun aksini isbat veya beyân eden sahih bir hadis vârit olmamıştır. Şeyh Muhyiddin Arabi, Sadruddin el-Kunevi, ünlü Faslı veli Abdülaziz ed-Debbağ (Allah hepsinden razı olsun) ve benzeri ehl-i keşfe göre, Hızır (a.s.) hâlen hayattadır. Ancak bu hayat, bedeninin ruha dönüşmesiyle nef-sani ve şehvi istek ve ihtiyaçların iptal edilmesiyle yorumlanır ki, gerçek olan da budur. Hızır (a.s.) olayı, başlı başına bir araştırma konusudur. Zira bu hususta çok şeyler söylenmiş ve çok şeyler yazılmıştır. Yukarıda ismi geçen Abdülaziz ed-Debbağ²⁴⁴ (k.s.)’dan nakledilip Ahmed el-Mübarek tarafından yazılan el-İbriz’de konuya geniş yer verilmiştir. Konuyu merak edenler bakabilir.”²⁴⁵

Bize göre de Hızır (a.s.) bedeninin ruha dönüşmesiyle sağdır. Nefis terbiyesinde belli mertebeye gelmiş Allah (c.c.) âşıklarına zaman zaman farklı şekillerde görünmektedir. Allah (c.c.) âşıklarının bu hâle dair anlattıkları doğrudur. Bu olağanüstü halleri ancak yaşayanlar daha iyi anlar. Yaşamayanlar ise, anlamakta zorlanabilir. Hattâ şöyle denir; Ahmet Rıfai kerâmete inanmayınca, hocası cübbesinin içine kor olan ateşi koyar. Ateş onu yakmayınca kerâmete inanır.

Fakat böyle bir ikrama sahip olan kişi, kendini bir şey sanıp büyüklenirse daha alt seviyelere düşebilir. Allah (c.c.)’ın ikramı olan kerâmet, Allah (c.c.)’a hamd duygusu uyandırmalı, iyi halin daha da ileri seviyelere çıkmasına sebep olmalıdır.

Sonuç olarak, Musa ve Hızır (a.s.) kıssasını ilm-i ledün açısından değerlendirmeye çalıştığımızda; insanların bilemeyeceği ve aklının idrak edemeyeceği gerçeklerin bulunduğu Allah (c.c.)’ın ilminin, ancak Allah (c.c.)’ın dilemesi ve insanların haketmesiyle insanlara verilebileceği ve aciz kulların bildiklerinin arka planında nice hikmetlerin bulunduğu işaret edilerek vurgu yapıldığını, ilim ve amele teşvik olduğunu gördük. İlm-i ledüne sahip olunabilmesi için de tasavvuf ehli olunması (İslâm’ın derinden yaşanması) gerektiğini öğrendik.

Ayrıca, günümüz insanı açısından baktığımızda, başımıza gelen kötü şeylerin altında bizim göremediğimiz güzelliklerin olabileceğini varsayıp üzülmekten,

²⁴³ Buhari/İlim: 41, mevakiyt-i salât: 40- Ahmed: 2/121.

²⁴⁴ El-İbriz tarafından 1979 yılında iki cilt halinde tercüme edilerek Demir Yayınevi tarafından basılmıştır.

²⁴⁵ Celal Yıldırım, a.g.e., VII, S. 3667-3669.

kırılmaktan kavgadan vazgeçmemiz gerektiğini anladık. Nitekim tasavvufta, Allah (c.c.)’tan gelen hayır veya şer, her şeye rıza vardır, incitme ve incinme yoktur. Güzel duygular ve davranışlar vardır. İlim peşinde koşup bildiğini uygulamak vardır. Bize göre, Allah (c.c.) dostlarının hayatları okunup onların hallerine vâkıf olunduktan sonra, ilm-i ledün konusu daha iyi anlaşılır.

4.5. Hadisler ve Ledünni İlim

Hızır-Musa kıssası Buhari başta olmak üzere muteber (güvenilir ve hatrı sayılır) addedilen hadis mecmualarının hemen tamamında yer almaktadır.

Ledünni ilmi konu edinen bu hadis şöyledir: İbni Abbas (r.a) anlatır: Übey b. Ka’b (r.a), bize Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’den şöyle hadis anlattı: **“Musa Peygamber İsrailoğulları arasında hutbe vermek için ayağa kalktı, bu sırada kendisine: ‘İnsanların en bilgini kimdir?’ Diye soruldu o da: ‘Ben’ dedi. Bunun üzerine Allah (c.c.), bilgiyi kendisine izafe etmediğinden dolayı onu kınadı ve ona şöyle vahyetti: ‘İki denizin birleştiği yerde kullarımdan bir kul vardır ki o, senden daha bilgilidir’ Musa: ‘Ey Rabb’im ona nasıl ulaşabilirim?’ dedi. Kendisine: ‘Bir zenbil içerisine bir balık al ve taşı, balığı kaybettiğin zamanki yer işte orasıdır.’ denildi. Musa yola çıktı, delikanlısı Yuşa b. Nun’u da yanına aldı, zenbil içerisine bir balık alıp taşıdı. Sonunda bir kayaya varıp başlarını koyarak uyudular. Balık zenbilden çıkarak denizde yolunu buluverdi. Musa ve delikanlısı için bu durum şaşılacak bir şey olmuştu. Her ikisi de (yola çıktıkları) günlerinin gecesinin geri kalanında yürüdüler. Sabah olunca Musa delikanlısına: ‘Yemeğimizi getir, yolculuğumuzda yorulduk.’ dedi. Musa kendisine emredilen yeri geçene kadar yorgunluk duymamıştı. Delikanlı: ‘Gördün mü, hani bir kayaya varmıştık ya işte ben orada balığı unuttum’ dedi.**

Musa: **‘İşte aradığımız da buydu’ dedi ve izlerine baka baka geri döndüler, kayaya vardıklarında baktılar ki elbiseye bürünmüş bir kimse var veya elbisesine bürünen bir kimse (şeklinde birisiydi) Musa hemen selam verdi. Hızır: ‘Senin toprağında bu selam nasıl olur?’ dedi; ‘Ben Musa’yım’ dedi: ‘İsrailoğulları’nın Musa’sı mı?’ dedi: ‘Evet, sana öğretilen rüşdden bana öğretmen üzere sana tabi olabilir miyim?’ dedi. Hızır: ‘Sen, bana asla dayanamazsın. Ey Musa! Ben, Allah (c.c.)’ın bana öğrettiği, fakat senin bilmediğin bir bilgi üzereyim. Sen de benim bilmediğim fakat sana öğretilen bir bilgi üzeresin’ dedi: ‘İnşallah beni sabırlı**

bulacaksın, sana hiçbir şeyde karşı gelmeyeceğim” dedi. Her ikisi sahilde yürüyerek oradan ayrıldılar. Gemileri yoktu, derken bunlara bir gemi uğradı, hemen kendilerini de taşımaları için koşuştular. Hızır tanınmıştı, bu nedenle ücretsiz olarak onları gemiye aldılar. Derken bir serçe geldi, geminin kenarına konup denizden bir iki yudum aldı. Hızır; ‘Ey Musa, benim bilgim ve senin bilgin Allah (c.c.)’ın bilgisinden ancak şu serçenin denizden aldığı yudum kadar eksiltebilir.’ dedi. Bu sırada Hızır gidip geminin tahtalarından bir tahtayı söktü. Musa: ‘Adamlar bizi gemiye ücretsiz bindirdiler, sen de içindekiler batsın diye gemiyi deldin?’ dedi. Hızır: ‘Ben sana, benimle dayanamazsın demedim mi?’ dedi. Musa: ‘Unuttuğumdan ötürü beni cezalandırma ve bu davranışından dolayı bana güçlük yükleme’ dedi. –Bu, Musa’nın ilk unutmasıydı- sonra yola devam ettiler, bu sırada çocuklarla birlikte oynayan bir çocuk gördüler. Hızır hemen yukarıdan kafasını tutup eliyle başını koparıverdi. Bunun üzerine Musa: ‘Bir kısas olmadan suçsuz bir cana kıydın?’ dedi. Hızır: ‘Ben sana, benimle dayanamazsın demedim mi?’ dedi. –Bu, cevap öncekinden daha sert olmuştu- Yine yola devam ettiler sonunda bir şehir halkına vardılar ve onlardan yemek istediler, ama şehir halkı onları misafir kabul etmedi. Bu sırada yıkılmaya yüz tutmuş duvar gördüler. Hızır onu eliyle işaret edip düzeltivermişti. Musa: ‘İsteseydin bundan dolayı ücret alabilirdin’ dedi. Hızır: ‘İşte bu, benimle senin ayrılmamıza (sebeptir)’ dedi. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v): ‘Allah (c.c.) Musa’ya merhamet etsin istedik ki keşke sabretseydi de bize (ilginç) işlerini anlatsaydı” buyurmuştur. .²⁴⁶

Bu bilgilerden anladığımız; İnsanların aklının sınırlı yaratıldığı, Allah (c.c.)’ın ilminin, insanların kavrayamayacağı kadar geniş olduğu, bizim hoşumuza gitmeyen bazı gelişmelerin arkasında nice inceliklerin olduğu ve Allah (c.c.)’ın dilemesiyle ehil kimselerin ilhami bilgilere sahip olabileceğidir.

4.6. Zâhiri İlim ve Ledünni İlim

Duyusal bilgi, insanların duyu organlarıyla algıladıkları şeyler; gaybla ilgili bilgi ise, duyu organlarının algı alanı dışında kalan hususların bilgisidir. Yalnızca Allah Teâlâ’nın bildiği gayblar olabileceği gibi, belirli kişiler tarafından duyulup bilindiği

²⁴⁶ Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Tecrid-i Sarih Tercemesi, İlim Mad, Hadis no:102 , Ank., 1982, 1, s. 119.

halde, diğer insanlar tarafından bilinip idrak edilemeyen gayblar da olabilir.²⁴⁷

Sûfilere göre iki ilim vardır. Birincisi, okuma ve öğrenme ile kazanılan akli ve nakli ilimlerdir ki, bunlara “zâhiri ilimler” denir. İkincisi ise riyâzet ve takvâ sonucu Allah (c.c.)’ın kuluna ihsân edeceği vehbi ilimdir ki, buna “bâtını ilim” denir.²⁴⁸ Mutasavvıflar, zâhiri ilimlerle meşgul olanlara “zâhir ulemâsı”, “rûsûm ulemâsı” ve “ehl-i zâhir”, kendilerine de “bâtın ulemâsı” ve “ehl-i bâtın” demektedirler.²⁴⁹

“Tasavvuf terminolojisinde şeriat ubudiyyete bağlı kalmak, hakikat rububiyeti müşahede etmektir. Şeriatın onaylamadığı hiçbir hakikat makbul değildir. Bu bakımdan marifetullahı; hakikate ulaşan kişi zahir ilimlerine de, şeriata da uymak zorundadır. Zahirle bâtın, şeriatla hakikat birbiriyle çelişkiye düşmez.”²⁵⁰

“Sülemi bu konu ile ilgili bir risalesinde mücahede ve âdâb ilmi olan şeriatın bütün hükümlerini yerine getirmeden, hidâyet ve hal ilmi olan hakikat makamına ulaşmanın mümkün olmadığını belirtir. Ona göre bir işin şekli şeriat, şeriatın gerçeğine ulaşma ise hakikattir. Zahir ilmi ile bâtın ilmi birbirine uygun olmalıdır.”²⁵¹

“Bir kişinin Kur’an ve hadisi bir kenara bırakıp, ‘Allah (c.c.) bana şöyle buyurdu’ şeklinde sözler söylemesi dini prensipler açısından uygun değildir. Marifet bilgisinin yeterli olduğunu söyleyip, ahkâm ilminden uzaklaşan ve onu terk eden kişi, helâk olur. Bir kimse Allah (c.c.) hakkında marifet ilmini iddia edip, Zâhiri ilme muhalefet ederse, hakikate erdiğini söyleyip şeriatı küçük görürse o iddiasında Allah (c.c.)’a düşmanlık yapmış olur. Nübüvvet ilmini küçük görüp, sırların ilmini büyük gören kimsenin Allah (c.c.)’a uzaklığı daha da artar. Allah (c.c.)’ı tanıyan kimseye sakındığı şeyler mübah olur ve o ubudiyyetin köleliğinden de çıkar diyen kişi sapıtır.”²⁵²

“Sûfilere göre şeriatla hakikat, nübüvvetle velâyet aynı neticeye ulaşır. Şeriat kulluğun gereklerini yerine getirmek, hakikat ise bunların neticesinde ulaşılan üstün hallerdir. Hakikat ile eş anlamlı olan Allah (c.c.)’a giden yolu bulmanın ilk şartı şeriat dairesi üzerinde olmaktır.”²⁵³ İbn Meserre’nin de vurguladığı gibi Hızır’ın ilmi, onun yaptığı işlerin iç yüzünü açıklamasından sonra Musa’nın yanındaki hükümleri sabit ve

²⁴⁷ Çelebi, İlyas, **İslâm İnancında Gayb Problemi**, İst., 1996, s. 67- 70.

²⁴⁸ Ateş, Süleyman, **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. 1992, s. 551.

²⁴⁹ Uludağ, “Bâtın İlmi”, DİA, V, s. 188.

²⁵⁰ Serrac, 23-24; Kuşeyri, 216; Hucviri, 534; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 98.

²⁵¹ Süleyman Ateş, **Zâhir ve bâtın ilmine dair bir eser**, (Sülemi, El-Fark beyne ilmi’-Şeria Ve’l-Hakika), AÜİF Dergisi, XVI, Ank., 1968, s. 219-231; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 98.

²⁵² İbn Meserre, El-Münteka, 86a; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 98.

²⁵³ Erol Güngör, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**, İst., 1982, s. 97; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 99.

payidar kılmıştır.²⁵⁴ Bu bakımdan Musa Hızır kıssasının Nebevi bilgi ile ledün ilminin verilerinin çatışmadığını güzel bir şekilde açıkladığını söylemek mümkündür.”²⁵⁵

Gazâli’ye göre insan ilmi iki yolla tahsil edebilir: Birincisi, insani yâni kişinin kendi çabasıyla öğrenmesi, ikincisi ise, rabbani teallüm yâni Allah (c.c.)’ın o kimseye öğretmesi suretiyle. Birinci yol alışılmış ve bilinen meşhur yoldur. Her akıllı kişi için bu yol açıktır. İkinci yol olan rabbani öğrenmeye gelince, bunun da iki yolu vardır: Vahiy yoluyla ya da ilham yoluyla. Vahiyle olan ilim (nebevi ilim); Peygamberlerin nefsi her türlü kötülükten temizlenince Külli nefis kâlem olur ve ona her şeyi nakşeder. İlham ise, külli nefsin cüzi insan nefsine; takvası, ihlâsı ve kabiliyetine göre doğmasından ibarettir. İlhamdan ortaya çıkan ilim ledünni ilim olarak isimlendirilir.²⁵⁶

Gazzali, vahiy ve ilham arasında ince bir ayırım ile şu tanıımı yapmaktadır: “Vahiy gaybi bir emrin açıklanması, ilham ise gaybi bir emrin kapalı bırakılmasıdır. Vahiyle gelen ilim, ilm-i nebevi, ilhamla gelen ilim ise, ilm-i ledünnidir. İlm-i ledün de nefis ile Yaratıcı arasında aracı yoktur.”²⁵⁷

Gazâli, ibâdetleri, doktorların tedavi etmek için verdiği ilaçlara benzetirken, nebileri ise kalbi iyileştiren doktorlar olarak tasvir etmektedir. İnsan nasıl ki doktorun verdiği ilaçların sayısındaki, miktarındaki hikmeti bilmediği halde teslim olup içmek zorundadır; aynı şekilde nebevi bilgiyle gelen namazın rekatları, vakitlerin sayılarındaki hikmeti ve illeti anlamasa da onlara teslim olmalıdır.²⁵⁸

Nübüvvet, aklın ötesinde, içinde aklın anlamaktan aciz kaldığı şeyleri idrak eden gözün açıldığı, bir haldir. Gazâli, nebevi bilginin aklın idrak etmeye gücünün yetmeyeceği bilgilerin bir aracı olarak görmektedir. Çünkü akıl herşeyi kendi başına halledebilecek kapasitede değildir. Aklın sınırını aşan meseleler vardır ve bu meseleler vahyin ışığıyla aydınlanmaktadır. Nasıl ki koklama duyusu renkleri, dokunma duyusu sesleri anlamaktan acizse, aklın ötesinde kalan haller de akılla değil ancak vahiyle anlaşılabilir.²⁵⁹

Bir insanın kendi ilmiyle, zahirde iyi görmediği şeye derhal itiraz etmemesi, o şeyde birçok menfaat ve gizli sırlar olduğunu düşünmesi gerektiği birçok müfessir ve

²⁵⁴ İbn Meserre, *El-Münteka*, 86a; Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 99.

²⁵⁵ Bardakçı, M. Necmettin, a.g.e, s. 81-99.

²⁵⁶ Gazâli, *Eyyühe’l Veled*, s. 69,70; İbiş, a.g.e., s. 69.

²⁵⁷ Gazzali, *er-Risale el-Ledünniyye*, *Mecmûatü Resâilî İmâm Gazâli*, Beyrut, -ts-, s. 52-73; Atılgan, a.g.e., s. 37.

²⁵⁸ Gazâli, *el-Munkız*, s. 82, 83; İbiş, a.g.e., s. 69.

²⁵⁹ Gazâli, *el-Munkız*, s. 89; İbiş, a.g.e., s. 69.

mütefekkirde rastlanan yaygın bir düşüncedir.²⁶⁰Bizim kendimiz için hayırlı sandığımız bir şey şer, şer olarak düşündüğümüz ise hayır olabilir, bunu ancak Yüce Yaradan bilir. Allah Teâlâ Kehf suresinde geçen âlime, eşyanın içyüzünü ve onların aslında bulunan hakikatleri bildirmiştir. Bu tür ilmin âlim tarafından öğrenilmesi mümkün değildir. Eşyanın zâhirini bilmek ve tanımak, elde edilmesi mümkün olan bir ilimdir. Ama eşyanın içyüzünü bilmeye gelince, bunu elde etmek, bânının temizlenmesi, insan nefsinin takvası, ihlâsı ve kabiliyetine göredir. Yâni, insanın çeşitli riyazet ve nefsi mücahedeleri vasıtası ile his ve bazı bedeni kuvvetlerini zayıflatmaya gayret etmesi yolu ki bunlar zayıflayınca akli kuvvet artar. Akıl, nefsi ve kalbi, maddi alaka ve münasebetlerden uzak tutmaya başlar. Böylece külli irade akıl cevherinde bilgiler oluşturmaya başlar ve ilimler mükemmel hale gelerek ledün ilmine kavuşulmuş olur.²⁶¹

Kehf suresinde geçen kıssadaki Hz. Musa'nın, şeriatları ve hükümleri bilmedeki derecesi, işlerin, zahirlerini bilmek ve tanımaktır. Oradaki âlimin derecesi ise eşyanın içyüzüne, işlerin hakikatlerine vakıf olmak, eşyanın gizli sırlarını bilmektir.²⁶²

Allah Teâlâ'da: **“Allah (c.c.)’ın göklerde ve yerde sizin emrinize verdiğini, nimetlerin zahir (görünen) ve batınını (görünmeyeni) size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?”**²⁶³sorusu ile hitap etmekte ve insanlara gizli veya açık nimetler verdiğine işaret etmektedir.

Allah (c.c.) bazı kullarına zahir bilgisi dışında bir batın bilgisi yâni ledün ilmi verebilir. Bu bilgi görünmeyenin bilgisi olup doğru ve kesindir. İnsanın, zahirde gördüğü hoş olmayan şeylerde, birçok fayda ve bilmediği sırlar olabilir. Her şeyin ledünniyatına vakıf olmak her insan için mümkün olmadığı gibi insanların ona ulaşması da şart değildir. Zorunlu olan şey, insanların hallerini düzeltmeleri için gelen Zâhiri şeraitleri uygulamalarıdır. Gerekli şartları taşıyanlara nasip olan ledünniyatın bir nimet olduğu da muhakkaktır.

Netice itibariyle, Ledünni veya Bâtını ilim; duyuların idrak edemediği aklın kavrayamayacağı ve duyu organlarının algı alanı dışında olan, inanç ve yaşam tarzına bağlı olarak gelişen hususdur. Zâhiri ilim ise, görünenlerin yâni duyu, tecrübe ve müşahade sonucu insanların duyu organlarıyla algıladıklarıdır.

²⁶⁰ Mehmet, Vehbi, a.g.e., s. 3164; Atılğan, a.g.e., s. 37.

²⁶¹ er-Razi, Fahreddin, a.g.e., XV, s. 239; İbn Kesir, **Hadislerle Kur’ân-ı Kerim Tefsiri**, İst., 1991, X, S. 5049; Atılğan, a.g.e., s. 37.

²⁶² er-Razi, a.g.e., s. 238; Atılğan, a.g.e., s. 37.

²⁶³ Lokman, 31/201; Atılğan, a.g.e., s. 37.

4.7. Ledünni İlmin Verilebileceği Kimseler

Bir mü'minin imanını kemale erdirebilmesi için neleri niçin yapması gerektiğini, Ebû Ümâme el-Bâhili radiyallahu anh'dan rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v), şöyle açıklama yapmıştır:

“(Sevdiğini) Allah (c.c.) için seven, (kızdığına) Allah (c.c.) için kızan, (verdiğini) Allah (c.c.) için veren ve (vermediğini) Allah (c.c.) için vermeyen mümin, imanı(nı) kemâle erdirmiştir.”²⁶⁴

İbn Acibe'ye göre, bâtını veya ledünni ilim; “Allah (c.c.)’ın insana bir lütfu olmakla birlikte, bu lutfu nâil olabilmek için insanın da birtakım şartları yerine getirmesidir ki, bunların başında bâtını/ledünni ilmin indiği yer olan kalbi, her türlü kötü düşünce ve meyillerden arındırma gelmektedir.”²⁶⁵

Gazâli'ye göre, ilm-i ledüne sahip olabilme, insanın; takvasına, ihlâsına ve nefsiyle mücadele kabiliyetine göredir. Başka bir deyişle, insanın çeşitli riyazet ve nefsi mücahedeleri vasıtası ile his ve bazı bedeni kuvvetlerini zayıflatmaya çabalamasıdır. Bunlar zayıflayınca akli kuvvet artar, akıl cevherine ilahi nurlar dolmaya başlar ve bu gayretlerin sonucunda bilgiler meydana gelerek ilimler mükemmelleşir. İşte böylece ilm-i ledün sahibi olunur.²⁶⁶

Sonuç olarak, kişinin ilm-i ledüne nail olabilmesi: İnsanın; merhamet, şefkat, doğruluk, sadakat, cömertlik, sabretmek, sır tutmak, fakirlik ve acizliğini bilmek, Rabb'bine şükretmek, karşılaştığı sıkıntıya üzülmemek, yiyecek ve içeceğinin faizsiz ve helâlinden olmasına dikkat etmek, ibâdet ve ubûdiyetini gerçekleştirmek için çabalamak ve dünyasını öldürerek takvâ sahibi olmak gibi özelliklerine bağlıdır.

4.8. Ledünni İlmin Açıklanabileceği Kimseler

İbn Acibe'ye göre insanlara açıklanıp açıklanmaması açısından ilim üç çeşittir: “1. Zâhiri-şer’i ilim: Bu ilmin insanlara açıklanması vâcibdir, gizlenmesi câiz değildir. 2. Rubûbiyyetin sırrı/ tevhid-i hâs ilmi: bu ilmin avâma ifşâ edilmesi kesinlikle câiz değildir. Sadece nefsiyle mücâhade eden ve alışkanlıklarını yenen insanlara ifşâ edilebilir. 3. Kaderin gaybi sırlarının ilmi: Bu ilim, kerâmet kabilinden olup gizlenmesi vâcib değilse bile müstehaptır.”²⁶⁷ İbn Acibe'ye göre hakikat ilimleri avâma

²⁶⁴ Ebû Dâvud, Sünnet 15; Tirmizi, Kıyâme 60; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 438, 440.

²⁶⁵ Ay, Mahmut, a.g.e., s. 246.

²⁶⁶ Gazâli, **Eyyühe'l Veled**, s. 69,70; İbiş, a.g.e., s. 69.

²⁶⁷ el-Bahr, I, s. 190. Şâzeli tarikatının...

söylenmemelidir. Nitekim Bakara Sûresi'nin 235. âyeti ²⁶⁸ buna işâret eder.²⁶⁹ Ayrıca **“Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler”**²⁷⁰ meâlindeki âyetten de Allah (c.c.)'ın seçkin kullarının (ehlu'l-husûsiyye) avâmdan herhangi bir kimseye hiçbir sırrını ifşâ etmemeleri gerektiğine dair bir işâret çıkarır.²⁷¹ Ledünni ilminin, anlama ve kavrama seviyesinde olmadığından halka açıklanması uygun görülmemiştir. Zira halk, ledünni anlamları kavrayamayacağından, bu konuda söylenenleri reddedecek ve bu yüzden günaha girecektir.”²⁷²

Nitekim “sizin taptığınız benim ayağımın altındadır.” (hazinenin olduğu yeri işâret eder) diyen büyük veli ve müctehid olan Muhyiddin-i Arabi hazretlerinin katledilmesi ve yine “Ene'l-Hak” (Ben yokum Hakk Teâlâ vardır.) diyen veli Hallac-ı Mansur'un halk tarafından anlaşılramaması yüzünden öldürülmesi bu duruma örnektir. Halk sözlerin zahiri manalarına göre davranıp günaha girmiştir.

²⁶⁸ Bakara, 2/235; Türkçe meâli: “(iddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme husûsundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur. Allah (c.c.) bilir ki, siz onları anacaksınız. Lâkin meşrû sözler söylemeniz müstesna, sakın onlara gizlice buluşma sözü (sır) vermeyin. (...)”.

²⁶⁹ el-Bahr, c. I, s. 264.

²⁷⁰ Âl-i imrân, 3/118.

²⁷¹ el-Bahr, c. I, s. 400.

²⁷² Ay, Mahmut, a.g.e. , s. 246.

SONUÇ

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim’e göre okumak; insan hayatında, ilme ulaştıran en büyük araç olduğu için; Kur’ân-ı Kerim’in ilk emri “oku!” olmuştur. Kâlem ve yazıya da dikkat çekilerek bilgilerin kaydedilmesi istenmiştir.

İslâm’a göre insan ibâdet için yaratıldığından, Allah (c.c.)’ın emri olan okuma ibâdetini Müslümanların herkesten daha çok yapması gerekir. Ne yazık ki biz, okumayan, sadece, seyreden ve doğru ya da yanlış her şeyi bilinçsizce taklit eden, aklını çalıştırmaya üşenip; gözüyle düşünüp değerlendirme yaparak hazıra konmaya alışan ve zamanını, hiç acımadan, düşüncesizce, lüzumsuz şeylere harcayan mutsuz bir toplum haline geldik. İşte bizi, bu çalışmayı hazırlamaya iten, en önemli sebeplerden biri de bu üzücü gerçektir.

Aklın ve ruhun gıdası okumak, tefekkür etmek ve yazmaktır. Bu duyguyu ancak yaşayanlar anlayabilir. Kur’ân-ı Kerim’e göre vakit mü’minin sermayesidir. O halde vakit iyi değerlendirilmeli, dinimizin emri olduğu için Kur’ân-ı Kerim’in manası, düşünülmeli ve öğrenilen hakikatler uygulanarak insanlara anlatılmalıdır. Herkes elinden geleni yapmalı, hitabı kuvvetli olan diliyle açıklamalar yaparak, yazmada kabiliyetli olan da kâlemleriyle yazarak, gücü ölçüsünde kulluk vazifesini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmalıdır. Bu gayret, başkalarını kurtardığı gibi, gayret gösteren kişinin iki dünyasını da kurtarmasına vesile olur.

İnsan bilgi sahibi olabilecek şekilde yaratılmış, Kur’ân-ı Kerim de herkesin anlayabileceği biçimde yazılmıştır. Çünkü tüm insanlığa rehberlik etmek için gönderilmiştir. Anlaşılsın diye, gönderildiği kavmin diliyle yazılan, Kur’ân-ı Kerim’i her toplum kendi diline çevirip okuyarak veya Arapçayı öğrenerek, onun vermek istediği mesajı anlayabilir. Kur’ân’a göre ilim üstün bir derecedir ve sahibini iki dünyada da yüceltir. Kur’ân’ın ilk nazil olan âyetlerinde okumanın yer alması; İlme, öğrenmeye, okumaya, düşünmeye ve araştırmaya verdiği değeri göstermektedir.

Kur’ân, ilme önem verdiği gibi âlime de önem verir. Âlimler dünyada üstün kimseler oldukları gibi, öldükten sonra da ödüllendirilecek ve amel defterleri kıyâmete kadar kapanmayacaktır. İslâm’da mükâfata lâyık görülen âlim, Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarına uyan âlimdir.

Kur’ân’ın, cehaleti ve cahilleri şiddetle kınadığını, cehalette ısrar edenleri sert ifadelerle uyardığını görmekteyiz. Sözlük anlamı; bir şeyi bilmemek, yanlış itikat sahibi

olmak, kaba ve uygunsuz davranışlarda bulunmak olan cehâlet kelimesi, Kur'ân'da bu anlamda kullanıldığı gibi aynı zamanda Kur'ân'ı bilmemek ve O'na uygun davranışlarda bulunmamak anlamına da gelmektedir. Dinimizde, islâmi bilgilere sahip olduğu halde onları uygulamayanlar da cahil kabul edilir.

Bilgili olmak insanın iman sahibi olmasına neden olurken, bilgisizlik tam tersine inançsızlığa sebep olur. Bilgili olmak, cehaletten kurtulmak, dünya ve âhiret mutluluğunu yakalamak için öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i okumak gerekir. Çünkü tüm meselelere ışık tutan Kur'ân ve onun pratiği olan sünnet, Hem bireysel hem de toplumsal hayatımıza yön verecek amaçlar ve ilkeler içerir. Adalet, insanlık, sevgi, saygı, merhamet, cömertlik, ilmin önemi ve benzeri ölçüler Kur'ân ve sünnette mevcuttur. Kur'ân'da bulunan âyetlerin bir kısmı da ilmi araştırmaları emreder. Doğru ile yanlış birbirinden ayırmaya yarayan Kur'ân bilgisi, doğru düşünmeyi sağlayıp doğru kararlar vermeye sebep olur. Bu da ancak onun okunup anlaşılmasıyla gerçekleşir. Okumayan insan, kendisi için faydalı olan gerçekleri bilemez, bilmeyince de her iki dünyası için önemli olan doğru kararları alamaz.

Çalışmamızda; İlmin önemini ortaya koyan âyet, Hadis-i şerif ve âlimlerin sözlerinden, ilimle ilgili hükümlerden; müminlerin daha fazla ilme sahip olmaları için duaya teşvik edildiğini, ilmimizi artırması için Rabbimize dua etmemiz gerektiğini, bilenlerle bilmeyenlerin hiçbir zaman bir olmadığını, cahil olmaktan menedildiğimizi, bilgisiz olmanın yasaklandığını, ilim verilenlerin derecelerinin yükseltildiğini, sona ermeyen üç amelden birinin de faydalanılan ilim olduğunu, öğrenilen bilgilerin daima başkalarına aktarılması gerektiğini, bildiği bir şeyde sorulan soruya cevap vermeyenin ateşten bir gem ile gemleneceğini, duyulan vahiy bilgisiyle bir kişinin doğru yolu bulmasının vadiler dolusu develerden hayırlı olduğunu, dini ilmin yayılması gerektiğini ve okumanın her mümine farz olduğunu, İlimle ilgisi olmayanların helak olduğunu, ilk bilinmesi gerekenlerin Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olduğunu gördük.

Âlimle ilgili hükümlerden; Allah (c.c.)'ın iman eden ve ilimle uğraşanların derecelerini yükselttiğini, Allah (c.c.)'tan ancak ilim sahiplerinin korktuğunu, Allah (c.c.)'ın hakkında hayır istediği kimseye ilim verdiğini, gıpta edilecek iki kişiden birisinin ilim sahibi olduğunu, ilim sahibinin bereketli yağmura benzediğini, ilim tahsili için bir yola girene cennet yolunun kolaylaştırılacağını, hidâyete çağıranlara kendisine uyanların sevabı kadar sevap verileceğini, dünya ve içindeki herşeyin değersiz olduğunu, sadece âlim ve öğrenci olmanın bunun dışında olduğunu, ilim tahsili için yola

çıkanın evine dönünceye kadar Allah (c.c.) yolunda olduğunu, mü'minin cennete girmeye kadar hiçbir hayra doymadığını, âlimin ibâdet edene üstünlüğünün Peygamberin diğer insanlara üstünlüğü gibi olduğunu, melekler yer gök ehli karınca ve balıkların dahi ilim öğrenenlere dua ettiğini, öğrendik.

Görüldüğü gibi, Allah Teâlâ, Kurân-ı Kerim'de hem ilmin içeriğini ve amacını tayin ediyor, hem de insanları, İslâm'ın şerefli makam kabul ettiği ilim sahibi olmaya davet etmektedir. Onun **“Onlara kitabı ve hikmeti Öğretiyor”** diye tanıttığı öğretici Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de ısrarla ilmin önemi ve ilim adamlarının İslâm'daki yüce makâmı üzerine vurgu yapmıştır.

Tasavvuf, İslâm'ı derinden yaşamak olduğu için sûfiler ilimde daha ileri boyuttadır. İslâmi bilgilerin gereklerini tam olarak yerine getirdikleri için, ilhâmî olan Allah (c.c.)'ın bilgisiyle ödüllendirilip ilmi zenginliklerini daha ileri boyutlara taşırlar. Nitekim bu manada şu Hadis-i şerif gelmiştir: **“Bildiğiyle amel edene Allah Teâlâ (c.c.) bilmediğini öğretir.”** Burada “bildiğiyle amel etmekten” maksat şeriat ilmidir, “bilmediği ilim” ise ledün ilmidir. Şeriat ilmi (hakikat bilgisi) olmayınca şeriat amelinin binası olmaz, şeriat ameli olmayınca feyz ilmi (ilham) de bulunmaz. Bir kimse, ledün ilmine sahip olmak isterse; önce şeriat ilmiyle donanmalı (İslâm'a dair her türlü bilgiye sahip olmalı) sonra sünnet yolunda amel etmelidir. Resûlullahdan gelen zahiri (şer'i hükümler) ve batını (kalbe ait güzel fiiller) kayıt ve şartlarına riâyet etmelidir. Yâni önce bilgiyle donanıp sonra farz, sünnet, nafile ibâdetlerin yerine getirilmesi ve tüm davranışların Allah (c.c.) rızasına uygun olmasıyla ledün ilmi elde edilir.

Nitekim bir kudsi hadiste: **“Kulum bana nâfilelerle yaklaşırsa, ben onun gören gözü, tutan eli, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum”** buyurulmuştur. Nâfileler, Allah (c.c.) rızası için yapılan bütün söz, hâl ve hareketlerdir. Farzların ve vaciplerin dışındaki bütün ibâdetler, sünnetler, Müstehaplar, bid'at-i haseneler ve insanların faydasına yapılan bütün işler de nâfiledir. Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: **“Allah Teâlâ hazretleri diyor ki: Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım, o bana bir zira' yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”**

Bu hadis-i şeriflerde görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, kulun azıcık taatine karşı vereceği ikrâm ve sevap çok boldur. İslâm'ın ilme verdiği önemle ilgili kaynaklar, çalışmamıza sığamayacak ölçüde fazla sayıya sahiptir. Kaynakları çalışmamızın sınırlarına uygun olarak kısa tutmaya çalıştık.

Kur’ân-ı Kerim’deki, Kehf Suresi’nde önemli bir yer işgal eden Hz. Musa-Hızır diye adlandırılan bilge kişinin kıssanın en önemli özelliği sayılan **“...biz ona katımızdan bir ilim öğrettik.”**âyeti ile kavramsallaşan ilm-i ledünni ifadesini, Musa ve Hızır (a.s.) kıssası ile değerlendirdiğimiz de; insanların aklının idrak edemeyip bilemeyeceği gerçeklerin bulunduğu Allah (c.c.)’ın ilminin, ancak Allah (c.c.)’ın dilemesi ve insanların hakketmesiyle insanlara verilebileceği ve aciz kulların bildiklerinin arka planında nice hikmetlerin bulunduğuna işaret edilerek vurgu yapıldığını gördük.

Bu kıssada Hz. Musa Zâhiri bilgiyi, Hızır da Bâtını bilgiyi simgelemektedir. Burada Hz. Musa Peygamber olmasına rağmen ilim öğrenmek için kendisinden farklı bir bilgiye sahip olan veli bir kişiye mütevâzi bir şekilde bilgi edinmeye gitmektedir. Bu durum ilim ve irfan talep edenler için örnek teşkil eder. Burada insanın hangi mevkide olursa olsun ilim öğrenmek için çaba sarfetmesi, ilim öğrenmekten uzak durmaması gerektiği anlatılmaktadır. Kıssada külli ve cüz-i iradede de bahsedilmektedir. Bütün bu olaylar Allah (c.c.)’ın kulli iradesiyle meydana gelir. Kullara verilen cüz-i iradenin bir sonucu olarak onlar da yetki ve sorumluluklarına göre bazı fiilleri yerine getirirler.

Musa ve Hızır (a.s.) kıssasında, çeşitli müfessirlerin de değindiği gibi, insanların idrak edip uygulaması gereken ibret ve öğütler vardır. Bir insanın âlim de olsa tevâzu sahibi olması gerektiği, öğrencinin hocasına karşı saygılı olması şartı, insanların unutmamasının normal bir durum olduğu, insanların hata yapabileceği önemli olanın hatanın tekrarlanmamış olması, ölü balığın dirilmesinin ve “veli”ye verilen ilhamın Allah (c.c.)’ın kudretini göstermesi, kişinin ilmini artırması için meşakkatlere katlanması ve sabretmesi, kişinin sözüne sadık kalması, iç yüzü bilinmeyen şeylere itiraz edilmemesi, Allah (c.c.)’ın çok merhametli olduğu dolayısıyla meydana gelen her işin altında bir hikmet olduğu, bir hizmetliye, arkadaşına, kibar davranmayı, ilmin çok önemli olduğu ve ilim talebinde olanın öğreticiyi bunaltan sorular sormaması, kötü davranana iyilikle karşılık verilmesi, gibi bilgi ve davranışlar bu kıssadan çıkan ibretlik sonuçlardır.

Çok yönlü bir düşünür ve mutasavvuf olan Gazâli; insanın varlıklar arasında en şerefli olmasının sebebini öğrenme kabiliyeti olmasına bağlar. O halde ilim öğrenmek, insan olmanın gereğidir. İnsanın yaratılış amacı Allah (c.c.)’ bilip ibâdet etmesidir ve bunun için de hakikat ilmini öğrenip uygulaması gerekir. Öncelikle bilinmesi gereken ilim, hakikat bilgisine ait ilimdir. Bu ilimle doğruları ve yanlışları bilen insan, dünya ve

âhiret hayatının mutluluk anahtarını elde etmiş olur. İlim Allah (c.c.)'ın sıfatı, Peygamber ve meleklerin şeref nişanı olduğu için ilmin kendisi üstünlüktür. Hakiki ilim sahibi insanlar da üstün insanlardır.

Gazâliye göre ilim öğrenmek ibâdettir.” Gazâli, ” İlim öğrenmek kadın erkek her müslümana farzdır.” Hadisi gereğince, Müslümanların faydalı ilim öğrenmenin dışında kalmaması gerektiğini söyler. Gazâlinin eğitim metodu çağdaş pedagoji ile uyum içindedir. Gazâli'in eğitim metodunda, çocukların çevreyi algılamaya başladıkları andan itibaren, her yaşa uygun olarak düzenli bir eğitime tâbi tutulmaları önemsenirken, çocuğun yetiştirilmesinden aile kadar sorumlu gördüğü öğretmenin eğitilmesine de ayrı bir önem verilmektedir. Çocuğun kalbi saf ve temizdir nasıl işlenirse öyle şekillenir.

Taklit çocuğun tabiatındandır. Bu nedenle ilk eğitimler taklidi bir metotla gerçekleşmelidir. İlk etabda Kur'ân, hadis, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve seçkin âlimlerin hayat hikâyelerinden faydalanılır. Ezberin belirli boyutta eğitime katkıları vardır. Ezber de taklit gibi yerinde ve zamanında kullanılırsa faydalı olur. Taklit çağlarında, çocuklara çok iyi modeller sunmak gerekir. Çocukta, model arayışı taklit çağında ailede başlar ve olgunluk dönemine kadar her dönemde değişerek devam edegelir. Çocuk eğitiminde taklit ve model konusuna önem verilirken nasihat ve ikna yöntemi de asla ihmal edilmemelidir.

Telkin ve taklid metodu önce evde başlayıp okulda devam eder. Çocuğa hayatın, ölümün, varlığın anlamına dair temel bilgiler verilmelidir. Ölüm her yaştaki insana her an gelebileceği için, akıllı bir insanın ebedi kalacağı gerçek hayat olan âhiret için hazırlıklar yapması gerektiği anlatılmalı ve âhiret hazırlığının ebedi nimetlere ulaştıracağı, çocuklara uygun telkinlerle verilmeye devam edilmelidir. Gazâliye göre eğer çocuğun gelişmesi kontrollü olursa, bu tür telkinler çocuğun kalbine yerleşip çok olumlu sonuçlar verir. Bu öğütler, çocukken verilirse kalıcı olur. Taşın üstüne işlenen nakış gibi kolay kolay silinmez. Ama geç kalınıp büyüdüğünde verilirse su üzerine yazmak gibidir akar gider ve etkisi kalıcı olmaz.

Anne ve baba, ben çocuğuma gerekli dini, ahlâki, sosyal eğitimi verdim ve ebeveyn olarak görevlerimi yerine getirdim dememeli, eksiklikler gördüğü an, hayatlarının her döneminde onlara yol göstererek telkinlere devam etmelidir. Güzel ahlâki sağlayan dini eğitimin toplumdaki bireyler arasında kaynaşmaya ve dayanışmaya vesile olacağını düşünen Gazâli, toplumsal barış açısından dini eğitimin önemine işaret etmiştir.

Gazâliye göre âlimin faydalı olabilmesi için ilmiyle amil olması gerekir. O, halkın eğitilmesinden öncelikle ilim ehlini sorumlu tutmaktadır. Ona göre bu zamanımızda evinde oturan, halkın irşat ve öğretmenliğini bırakıp, Halkı iyiliği yapmaya teşvik etmeyi terk eden ilim ehli kişi günah işlemektedir. Zira ilim ehli kandile benzediğinden, etrafını aydınlatmak zorundadır. Toplumu bildikleriyle bilgilendirme ve yanlışlardan da sakındırma sorumluluğu, aydın kişilere aittir.

Gazâli'nin ilim anlayışı, İslâmın ilim anlayışıyla aynıdır. O ilmi, amaç değil, araç olarak görmüştür. Eğitimin dünya ve âhiret saadetine ulaştıran bir faaliyet olduğunu söyleyen Gazâli'ye göre ilimde hedeflenen esas amaç ebedi mutluluğu kazanmaktır.

Gazâli'ye göre ilim tahsili ve ilmi araştırmalar farz olan ibâdetlerden olup en büyük cihattır. Akla ve mantığa değer veren Gazâli, derin düşünce ve tecrübeleriyle, bireyin terbiyesi için en uygun yolun tasavvuf olacağına inanmış, kendisi tasavvufi bir hayat yaşayıp öğütlerinde ve eserlerinde de tasavvufi bir yolu tavsiye etmiştir.

Gazâli'yi tanıdığımızda, İslâm'ın ve tasavvufun ilme verdiği önemi daha iyi anlamaktayız. Yeni neslin, İslâm'ı, Gazâli'nin anlatımıyla iyi anlayacağı kanaatindeyiz. Onun için Gazâli ve yorumları yeni nesle tanıtılmalıdır. Onun eğitimsel metodundan da faydalanılmalıdır. Bu metodlar incelenip uygulanırsa günümüzün pek çok probleminin halledilmesine yardımcı olabilir kanaatini taşımaktayız. Bu şekilde, İslâm'ın istediği manada bir hayat tarzı yakalanabilir.

Tezimizin sınırlarına uyması için, bir kısım mutasavvıfların konu ile ilgili görüşlerini kısaca aktarıp sadece, Gazâli'ye fazla yer verdik. Çok yönlü bir düşünür ve mutasavvuf olan Gazâli'nin; metod ve yorumlarının, insanlığa faydası olacağını düşünmekteyiz.

Kur'ân; Allah (c.c.)'ın varlıkları üzerinde akli tefekkür, ilmi araştırma ve gelişmelere teşvik etmiştir. Bugün modern ilmin yıllarca araştırarak ortaya koyduğu çoğu gelişmeleri Kur'ân on beş asır önce en ince ayrıntısıyla anlatmış bulunmaktadır. Bu ilmi gelişmelerden anlaşıldığı üzere Kur'ân-ı Kerim üzerinde, Allah (c.c.)'ın da dediği gibi daha fazla düşünülmesi gerekir. O'nun içinde, daha bilmediğimiz çok gerçekler vardır. Ancak bunlar okunup, düşünülüp ve üzerinde çalışılarak ortaya çıkarılabilecek gerçeklerdir. Bu bilgilere insanlığın ihtiyacı vardır. Bu nedenle Kur'ân; okumayı, düşünmeyi ve çalışmayı emrediyor. Bu emirlerin hepsi insanların huzur ve mutluluğu içindir.

İlmi gelişmeler ve meslekler Kur'ân ve sünnetteki ahlâki öğretilerle birlikte hayata geçirilirse toplumun düzeni ve refahı sağlanmış olur. Kurân ilminde, madde ve mana birliktedir. Kurân'a göre ilim hem dünya hem de âhiret için gereklidir. Kurân'ın amacı: insanlığı; şirk, küfür ve cehaletin karanlığından; adaletin, özgürlüğün, insan olmanın, ilmin, iman ve hidâyetin aydınlığına çıkarmaktır. Batının bilim anlayışında eğitim ve öğretim, genellikle dünyevi mülahazalar göz önünde bulundurularak yapılmaktadır. İçinde maneviyat yoktur. İçinde maneviyatın olmadığı ilimde, merhametsizlik, adaletsizlik ve sömürü gibi insanlığa yakışmayan davranışlar bulunur. Maneviyatsız eğitim ve teknoloji, masum insanların ölümüne yol açmaktadır. Ne yazık ki bunun örneğini, yaşadığımız çağda görmekteyiz. İlmin bu şekline, ilerleme değil, ancak, geri kalmışlık denilebilir. Çünkü bu durum ilmin amacına ters düşmektedir.

Almanya'da bir lise Müdürünün he yıl okulun açılışında öğretmenlerine gönderdiği mektup şöyledir: *“Bir toplama kampından sağ kurtulmuş insanlardan biriyim. Gözlerim hiçbir insanın görmemesi gerekenleri gördü; iyi yetişmiş mühendislerin inşa ettiği gaz odalarını, iyi yetişmiş doktorların zehirlediği çocukları, işini iyi bilen hemşirelerin öldürdüğü bebekleri, lise ve üniversite mezunu insanların vurduğu, yaktığı kadın ve çocukları... Eğitimden bu nedenle kuşku duyuyorum. Sizlerden istediğim şudur; öğrencilerinizin insan olmaları için çaba harcayın, çabalarınız bilgili canavarlar, becerili psikopatlar üretmesin. Okuma, yazma, matematik...tüm bunlar çocuklarımızın daha fazla insan olmalarına yardımcı olursa, ancak o zaman önem taşır.*

Birey ve toplumların huzuru için genel eğitim ile birlikte özellikle din eğitimine gereken önem verilmelidir. Hemen herkesin kabul ettiği gibi toplumda görülen davranış bozukluklarının temelinde eğitimin, özellikle de din eğitiminin yetersizliği yatmaktadır. İslâm'ın tam olarak yaşandığı, ilim öğrenme ve öğretmenin ibâdet kabul edildiği Abbasiler döneminde, ilmin gelişip şekillendiğini ve ileri boyutlara taşındığını görmekteyiz. Demek ki kuvvetli iman; ilim için, itici ve teşvik edici güç olmaktadır.

İlmin en üst düzeyde olduğu dönemde İslâm âlimleri; İslâmi bilgilere sahip olduklarından, zamanın, mü'minlerin sermayesi olduğunun farkındadırlar. Bunun için her anlarını, ibâdet olarak kabul ettikleri, “ilim” ile doldurmuşlardır. İlim yapmak için belirli yer ve zaman arayışına girmemiş, buldukları her fırsatta ve her yerde kendilerini ve çevrelerindeki eğitim ve öğretime tâbi tutmuşlardır. Samimi Müslüman olan bu insanlar, Allah (c.c.)'ın emri olarak gördükleri ilme hizmet için, bugün hiçbirimizin

göze alamıyacağı güçlük ve sıkıntıları, bir hayat tarzı olarak benimsemiş ve yaşamışlardır.

İslâm'ı tam anlamıyla bilen ve yaşayan kişilerin çok olduğu dönemde, ilmi çalışmaların gelişip şekillendiğini ve ileri boyutlara taşındığını görmekteyiz. O halde diyebiliriz ki; gerçek İslâm bilinir ve yaşanır, hem okuma ve tefekkür oranı artar. Hem de ilimde, refahta, huzurda artış olur.

Ne yazık ki günümüz insanları mutluluğun kitabını bilmedikleri için ona uygun olmayan, kendi kafalarından uydurdukları ilkelere göre yaşamakta ve çok değerli olan zamanı, kendilerine faydası olmayan lüzumsuz işlerle, acımasızca tüketmektedirler. Bunun neticesidir ki, hemen hemen herkes mutsuz olduğunu beyan etmektedir. Halbuki, insanoğlu hazır halde bulduğu Kurân'daki mutluluk ilkelerine göre yaşasa iki dünya mutluluğunu da bulacaktır. Merhameti bol olan Yüce Allah (c.c.), okumayı ve ilmi emretmiştir. Hadis-i Şerifte de şöyle denmektedir; **Ya öğrenen, ya öğretene ya dinleyen ol, ya da ilmi sev. Bunlardan başkası olursan helak olursun.** Bu emri yerine getiren birey, hem kendine hem de topluma faydalı olur. Çünkü her şeyin bilgiyle yapılması makbuldür.

İlim isteği ve aşkının, ilmi eserlerin ve icadların çok olduğu devirdeki gibi olabilmesi için; ilmin ve âlimin zirvede olduğu dönemin eğitim-öğretim sistemi ve toplumun sosyal yapısı incelenmelidir. Elde edilen sonuç, şimdiki toplum yapısı ve şartları göz önüne alınıp geliştirilerek uygulanmaya konmalıdır.

Eğitime; Çocuk, nesneleri tanıyıp onları birbirinden ayırdığında başlamalıdır. Küçük yaştan itibaren çocuklara, Peygamber Efendimiz (s.a.v), sahâbi, tâbiin, ve İslâm âlimleri gibi ideal şahsiyetlerin hayat hikâyeleri sıkça anlatılmalıdır. Çünkü zihin altındaki modeller, ergenlikte çocuğun kimliğini bulmasına yardımcı olur. Bunalıma girmesini engeller. Etkili bir eğitim için büyükler, çocuklarına sevgiyle yaklaşmalı, güvenli, huzurlu bir ortam sağlamalı ve öğrettiklerini kendileri yaşayıp onlara örnek olmaya çalışmalıdır. Öğretmenin de çocuğun üzerinde çok etkisi vardır. Bir öğretmeni öğretmen yapan öğrettikleri değil, yaşam tarzıdır.

Netice olarak bütün bu âyetler, hadisler ve büyüklerin sözlerinden anlaşılıyor ki; İlim öğrenmek, öğrendikleriyle amel etmek, bildiğini öğretmek kadın, erkek herkese farz olan bir ibâdettir. Kur'ân'ın, içerdiği hükümler ve vermek istediği mesaj ilim manasındadır. Kur'ân'ın bütününün içerdiği manalara göre yaşayan asr-ı saadet insanların yaşadığı mutluluğu bizim yaşamamız için; bilenlerin bu hakiki mesajı

bilmeyenlere öğretmesi, bilmeyenlerin de öğrenmek için gayret sarfetmesi gerekir. Bu da ancak ilmin, bilmenin ve öğretmenin ibâdet olarak kabul edilmesi ile gerçekleşebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULFETTAH, Ebu Gudde, **İlim Yolunda**, (trc.,R. Orhan Özel, Semih Yolaçan), Erkam Yay., İst., 2011.
- ABDÜLBAKİ, Muhammed Fuad **el-Mu'cemü'l-Müfehres li El-fazi'l Kur'ân'il-Kerim**, y.y.,İst., 1984.
- AKGÜL, Muhittin, **Âyetler ve Hadisler Işığında Hayatımız**, Işık Yay., İst., 2003.
- AL-RAWASHDEH, Ziyad, **Kur'ân'da İlim Kavramı**, (Doktora Tezi), İst., 2010.
- ARMAĞAN, Mustafa, **İslâm'da Bilgi ve Felsefe**,y.y., İst., 1999.
- ATTÂR, Feridüddin, **EvliyaTezkireleri**, (Haz., Süleyman Uludağ), Kabalcı Yay., İstanbul, 2007.
- ATEŞ, Süleyman, **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst. 1992.
- ATEŞ, Süleyman, **Kur'ân Ansiklopedisi**, Kuba Yay., İst., trs.
- ATILGAN, Yusuf Kenan, **Ledünni İlmin Hz. Musa-Hızır (a.s.) Kıssası Bağlamında Kelami Açıdan Değerlendirilmesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006.
- AY, Mahmut, **Kur'ân'ın Tasavvufi Yorumu (İbn Acibe'nin el-Bahru'l-MedidAdlı Tefsiri)**, İnsan Yay.,İst., 2011.
- AYDIN, Ali Arslan, , **İslâm İnaçları ve Felsefesi**, Çağrı Yay., İst., 1980.
- BARDAKÇI, M. Necmettin, “**İsmail Hakkı Bursevi'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, 1998.
- BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yay., İst., 1996.
- BAYINDIR, Abdülaziz, **Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış. Şeyh Efendilerle Görüşme**, Süleymaniye Vakfı Yay., İst., 2007.
- BAYRAKLI, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**, Bayraklı Yay., trs.
- BAYRAKTAR, Mehmet, **İslâm Felsefesine Giriş**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1988.
- BİLGİNER, H. Ali, **Tasavvuf ve İhlâs**, Gonca Yay., İst., 2011.
- BİRGİZ, Musa, **Kur'ân da Bilgi**, İnsan Yay., İst., 2003.
- BUHARİ, **Sahih-i Buhari Muhtasarı**, Tecrid-i Sarih Tercemesi, İlim Mad., Hadis no:102 Ank., 1982.
- BULUT, Emrullah, **Kâtip Çelebi'nin Düşüncesinde Akli İlimlerin Yeri ve Önemi** (Yüksek Lisans Tezi), İst., 2006.

- BURSALI, Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Ankara 2009.
- BURSEVÎ, **Divân**, (haz., Murat Yurtsever), Arasta Yay., 2000.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyan fi Tefsir-i'l Kur'ân**, İst., 1389.
- CAN, Mehmet, **Asr-ı Saadet'te Çocuk Terbiyesi**, Nev Yay., İst., 2013.
- CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yay., İst., trs.
- CÂMÎ, Abdurrahman, **Nefahâtü'l-Üns, Evliya Menkıbeleri**, (terc. Şerh, Lamii Çelebi), marifet yay., İstanbul, 2008.
- CEYLAN, M. Canan, “**Süleyman Ateş ile Bilgi- Bilim ve bazı kavramlar üzerine**”, Kitap Dergisi, sayı 83, İst., yıl 11, Ekim 1996.
- CEZAİRÎ, Ebu Bekir Cabir, **En Kolay Tefsir**, (çev. Salih Uçan Ahmet Özdemir vd.) Mektup Yay., İst., trs.
- CİHANOĞLU, M, **İnsan ve Huzur**, Üsküdar Yay., İst., 2002.
- ÇAĞRICI, Mustafa , “**Kanaat**”, DİA., C. 24 , TDV. Yay., İstanbul 2001.
- ÇAMDİBÎ, H.M., **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâli**, İstanbul, 1983.
- ÇAMLICA, Sait, **Şems-i Tûba Dergisi**, İst., Ağustos, 2013.
- ÇELEBÎ, İlyas, **İslâm İnancında Gayb Problemi**, y.y.,İst., 1996.
- ÇETİNTAŞ, İbrahim, **Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması**, (Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Konulu Tefsire Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- DERVEZE, İzzet, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Ekin Yay., trs.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ank., 1990.
- DÖNER, Nuran, “**İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitâb-ı Kebir'i ve Bursevi'de Vâridât Kültürü**”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 6, 2005.
- EBU CAFER MUHAMMED B. CERİR, et-Taberi, **Taberi Tefsiri**, Hisar Yayınevi, trs.
- EBU NASR SERRAC, et-Tusi, **el-Lüma-İslâm Tasavvufu**, (çev., H. Kamil Yılmaz), İst., 1999.
- ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatler**, İfav Yay., İstanbul, 2008.
- ERZURUMLU İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Kit-san Yay., İst., 1984.
- FELEH, Zeki, **Çocuk ve Aile Eğitimi**, Nev Yay., İst., 2013.
- GAZÂLÎ, **Dalâletten Hidâyete**, çev. Ahmet Subhi Fırat, İstanbul, 1972.
- GAZÂLÎ, **İhyâu Ulûmi'd-din**, (trc. Ahmed Serdaroğlu) Bedir Yay., İst., 1974.
- GAZÂLÎ, **İhyâ-u Ulûm'id-din**, (trc. Ali Arslan) Merve Yay., İst., trs.

- GAZÂLÎ, **Kalplerin Keşfi**, Çelik Yay., ş.y., 1980.
- GAZÂLÎ, **Ledünni İlim Risalesi**, (trc. A. Cüneyd Köksal), Gelenek Yay., İst., 2004.
- GENCER, Bedri, “**Bütünsel Bilginin Peşinde Hikmet**”, Üç Aylık İlim, Kültür, Medeniyet Dergisi, İst., Nisan – Haziran Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1.
- GÖZÜTOK, şakir, **İslâm’ın Altın Çağında İlim**, Nesil Yay., İst., 2012.
- GÖZÜTOK, Şakir, **Hız.Muhammed ve İlim**, y.y., Van, trs.
- GURBETOĞLU, Ali, **Eğitim Açısından Gazâlî’nin İlim ve Metod Anlayışı**, (Yüksek lisans tezi), Van, 1995.
- GÜL, Asiye, **İlk Dönem Tasavvuf Tarihinde Hanım Sûfilerin Menkıbeleri**, (Yüksek Lisans Semineri), Elazığ, 2011.
- GÜLMELİ, Salih, **Bir Demet Sohbet**, Üsküdar Yay., İst., 2011.
- GÜLOĞLU, Nazife Vildan, **Tasavvufta Kadın Ve Ebû Abdurrahman Sülemini Zikru’n-Nisveti’l müteabbidâti’s-Sûfiyyât**, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007.
- GÜRBÜZ, Ahmet, **Yüce Allah (c.c.) İle Bir Saat Konuşmak**, Akis Kitap, İst., trs.
- GÜRKAN, Ahmet, **İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi**, Nur Yay., Ank., trs.
- HAN, Abdurrahman, **Kütüb-i Sitte Ricâli’nde İbadet İlim İlişkisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2007.
- HÜCVİRİ, Ali b. Osman, **Keşfu’l- Mahcûb**, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İst., 1982.
- İBİŞ, Fatih, **Gazâlî’de İman- Bilgi İlişkisi**, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006.
- İbn ATAULLAH, İskenderi, **Tasavvufi Hikmetler**, (haz., Mustafa Kara), İstanbul 2003.
- İbn ARABÎ, Muhyiddin, **Bir Sûfinin Portresi Zunnûn-i Mısri**, (çev. Ali Vasfi Kurt), Gelenek Yay., İst., 2005.
- İbn ARABÎ, Muhyiddin, **Tefsir-i Kebir, Te’vilât**, (terc., Vahdettin ince), Kısas Yay., İst., trs.
- İbn KESİR, **Hadislerle Kurân-ı Kerim Tefsiri**, (çev., Bekir Karlağa-Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay., İst., 1991.
- İbn TEYMİYYE, Takıyüddin, **Tasavvuf Dergisi**, sayı: VI, Ank., 2001.
- İbn TEYMİYYE, “**Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Risale**”, (çev: Mustafa Öztürk, Ali Bolat), Tasavvuf Dergisi Ank., 2001.
- İLA, Sevde, **Hız. Aişe ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) Sonrası Siyasi Hayattaki Rolü**, (Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2007.

İSLÂMOĞLU, Mustafa, **Tavsiyeler**, Denge Yay., İst., 1998.

KAYA, Mehmet, Fatih, **“Eski Zamanlarda İlim Yolculukları”**, Hatib, er-Rıhle, Üç aylık İlim, Kültür, medeniyet Dergisi, İst., Nisan – Haziran Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1.

KALKAN, Ahmed, **“Gerçek Eğitim Yuvası Ev, Esas Öğretmen de Anne Ve Babadır”**, Vuslat, Sayı 27, Eylül, 2003.

KELÂBÂZİ, **Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf**, (çev.Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1992.

KIRCA, Celal, **Kur’ân ve Bilim**, y.y., İst. 1996.

KOMİSYON, **Evliyalar Ansiklopedisi**, (haz., M. Kemal Atik, Ali Bardakoğlu, Celal Kırca, Selahaddin Polat, Ali Toksarı), Tercüman Tesisleri, İst., 1990.

KOMİSYON, **Kur’ân-ı Kerim Ansiklopedisi**, (haz., M. Kemal Atik, Ali Bardakoğlu, Celal Kırca, Selahaddin Polat, Ali Toksarı), Tercüman Tesisleri, İst., 1988.

KOMİSYON, **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, (haz., Karaman Hayrettin; Çağrı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ank., 2007.

KOMİSYON, **Meydan larausse**, (haz., Safa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim), Meydan Yay., İst., 1987.

KOMİSYON, **Temel Dini Bilgiler**, Başak Yay., Ankara, 2012.

KÖROĞLU, Selim; FINDIKLI, Mustafa İsmail, **Sırâtü’l- Muhtedin**, Yasin Yay., İst., 2009.

KURTUBİ, **el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’ân**, (çev. Eryaysoy, M. Beşir), Buruç Yay., İst., 1996.

KUŞEYRİ, Abdü’l- Kerim, **Kuşeyri Risalesi**, (terc. Şeyhulislâm Hoca Sadeddin Efendi), (haz. Mehmet Günyüzlü), Yasin yay., İstanbul, 2005.

KUTUP, Seyyid, **Fi-Zilal’il-Kur’ân**, (çev: Vahdettin İnce, Salih Uçan), Dünya yay., İst.,1991.

MEKKİ, Ebû Tâlib, **Kûtu’l-Kulûb**, (terc., Muharrem Tan), İz yay., İstanbul, 2004.

MEVLÂNA, **Mesnevi Şerif**, Timaş Yay.,İst., 2010.

MUHAMMED Fuad Abdülbaki, **el-Mu’cemü’l-Müfehres li El-fazi’l-Kur’ân’il Kerim**, y.y., İst., 1984.

NAMLI, Ali, **İsmail Hakkı Bursevi**, y.y., İst., 2001.

NEVEVİ, **Riyâzu’s Sâlih**, Işık Yay., İzmir, 2008.

- ÖZDEMİR, Gazi, **Din ve Beyin**, Sınır Ötesi Yay., İst., 2010.
- PARLIYAN, Abdullah, **Açıklamalı Tam Riyazu's-Salih'in Tercümesi**, trs.
- RÂZÎ, Fahrüddin, **Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb**, Akçağ Yay., İst., trs.
- REFİK el-Acem, **Mevsû'atu Mustalahâtî't-Tasavvufi'l-İslâmi**, Beyrut 1999.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, **Ahkâm Tefsiri**, (çev., Mazhar Taşkesenlioğlu), Şamil Yay., İst., 2011.
- SAYAR, Kemal, **Sûfi Psikolojisi**, Timaş Yay., İst., 2010.
- SEYYİD Ahmed Rıfat bin İsmail, **Dervişlik Esasları Tarikat Sırları**, (haz., Tahir Galip Seratlı), Kardelen yay., Konya, 2011.
- SOYSALDI, Mehmet, **"Geleceği İlimle Kurabiliriz"**, Gülistan İlim Kültür ve Fikir Der., İst., Ocak, 2008.
- SUNAR, Cavit, **Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi**, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara, 1978.
- SUNAR, Cavit, **Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe**, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara, 1974.
- SUNAR, Cavit, **Tasavvuf Tarihi**, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara, 1975.
- TAN, Zeki, **Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü**, Özgü Yay., İst., 2010.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri sözlüğü**, Kabalcı yay., İstanbul, 2001.
- ULUDAĞ, Süleyman, **İslâm Düşüncesinin Yapısı**, Dergah Yay., İst. 1999.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Genel Felsefe Dersleri**, y.y., Ank., 1972.
- VEHBÎ, Mehmed, **Hülasat'ül Beyan Fi Tefsir'il Kur'ân**, Üçdal Neşriyat, İst., 1968.
- YAZIR, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Azim Yay. İst., trs.
- YILDIRIM, Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, Anadolu Yay.,ş.y., trs.
- YILDIRIM, Suat, **Kur'ân'la Diriliş**, Timaş Yay., İst., 2011.
- YILMAZ, H.Kâmil, **Rûhâni Hayat**, Erkam Yay., İst., 2000.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, **300 Soruda Tasavvufi Hayat**, Erkam Yay., İst., 2011.
- YILMAZ, H.Kâmil, **Tasavvuf ve Tarikatler**, Ensar Yay., İstanbul, 2010.
- YÜKSEL, Nevzat, **Konularına Göre Kur'ân-ı Kerim Fihristi**, Bayrak Yay., İst. 1997.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, Feza Yay., İst.,1994.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, **et-Tefsirü'l-Münir**, (çev. Hamdi Aslan, Ahmet Efe vd.), Risale Yay., İst., 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Asiye Gül, 01. 01. 1956 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlkokulu Samsun Atatürk İlkokulu'nda, ortaokulu Samsun Kız Enstitü'sünde, liseyi Samsun Mithat Paşa Kız Lisesi'nde okudu. 1976 senesinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı, 1981 senesinde mezun oldu. 1982-1985 seneleri arasında Eskişehir ve Elazığ İmam Hatip Liselerinde Öğretmenlik yaptı. 2010 senesinde Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 senesinde Çermik Çok Programlı Lisesi İmam Hatip Lisesi Bölümünde Öğretmenlik görevine tekrar başladı. Yayınlanmış makaleleri vardır. Arapça ve almanca bilmekte olup evli ve dört çocuk annesidir.